STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 17

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 de lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin: CARTIMEX, Căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa: str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 17 **Nr. 3** **1966**

SUMAR

SCIV, tomul 17, nr. 3, p. 431—632, Bucureşti, 1966

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 17 N° 3 1966

SOMMAIRE

CÎTEVA PROBLEME LEGATE DE CULTURA PETREŞTI

DE

HORTENSIA DUMITRESCU

Problema culturii ceramicii pictate vest-româneşti, vest-dacice sau central-transilvane, denumită în cele din urmă cultura Petreşti, constituia încă pînă nu de mult o problemă nedeplin lămurită. Prin săpăturile efectuate în al 5-lea deceniu al secolului actual, în diferite aşezări situate pe malul Mureşului [1], s-au putut proiecta lumini noi asupra acestei probleme de o deosebită importanţă în istoria veche a Transilvaniei.

În primul rînd, D. Berciu, prin continuarea săpăturilor întreprinse în aşezările de la Petreşti (r. Sebeş), Lumea Nouă (or. Alba-Iulia) şi Dumbrava (fost Limba, r. Alba), ca şi prin grabnica prelucrare a materialelor obţinute, a putut pune bazele unei concepţii mai clare cu privire la formarea şi evoluţia acestei categorii transilvane a culturii cu ceramică pictată [2].

Tot D. Berciu, în urma observaţiilor făcute pe baza datelor arheologice culese de pe un teritoriu cît mai larg, a preconizat şi denumirea acceptată, de cultura Petreşti, ca mai adecvată realităţii, aşezarea de la Petreşti fiind cea mai reprezentativă dintre numeroasele aşezări aparţinînd acestui complex cultural.

În stadiul actual al cercetărilor şi pe baza analizei materialelor din aşezarea eponimă, ca şi de la Lumea Nouă şi Dumbrava, după criterii tipologico-stratigrafice, D. Berciu a putut stabili în dezvoltarea culturii

[1] Într-adevăr, deşi fără o prealabilă deliberare în sensul unei planificări, se încep totuşi săpături aproape concomitent în mai multe aşezări de tip Vinča-Turdaş, situate de-a lungul malurilor Mureşului. În 1942, K. Horedt începe săpăturile în cunoscuta aşezare de tip Vinča-Turdaş, bogată şi în ceramică pictată Petreşti, de la Tărtăria, pe care le va continua în 1943 şi 1944. În 1943, D. Berciu şi I. Berciu efectuează săpături în aşezarea de la Petreşti (Groapa Galbenă) (r. Sebeş), pe care le vor continua şi în anii următori; în 1944 D. Berciu şi I. Berciu încep săpăturile în aşezările de tip Vinča-Turdaş, cu ceramică pictată, de la Lumea Nouă (or. Alba-Iulia) şi Dumbrava (fost Limba, r. Alba). Săpăturile vor fi reluate în 1945 şi 1947 şi apoi în 1961 şi 1963. De asemenea, în 1944, Hortensia Dumitrescu începe săpături în aşezarea de acelaşi tip de la Tăualaş-Deva, întrerupte din cauze obiective. Materialele obţinute au fost prelucrate în 1960.

[2] D. Berciu şi I. Berciu, *Cercetări şi săpături arheologice în judeţele Turda şi Alba*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 1—80 (pentru Petreşti, p. 53 şi urm.); D. Berciu şi I. Berciu, *Săpături şi cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 1—41.

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 433—444, Bucureşti, 1966

Petreşti două faze distincte : D_1 şi D_2, cu diferitele lor subspecii. Prima fază (D_1) se leagă genetic de grupa Starčevo, iar a doua (D_2) prezintă caracterele tipice ale culturii ceramicii pictate Petreşti propriu-zise [3]. Pornind deci de la baze concrete şi ţinînd seama şi de unele idei generale de caracter teoretic, intrate deja în circulaţie [4], s-a putut lărgi astfel cadrul discuţiilor cu privire la problemele genezei şi ale dezvoltării istorice a culturii Petreşti, în sensul apropiatei lor rezolvări [5].

Contribuţia de faţă încearcă, pe baza rezultatelor săpăturilor noastre de la Tăualaş-Deva (1944), nepublicate încă, să precizeze unele dintre aspectele problemei originii ceramicii pictate a culturii Petreşti, sesizînd unele nuanţe în bogatul inventar al acestei culturi de o dezvoltare complicată.

Cultura de aspect balcano-anatolian Vinča-Turdaş are o largă arie de răspîndire în România şi, aşa cum se ştie, ea a pătruns în Transilvania chiar din faza sa cea mai veche. Fără îndoială că migraţiunea triburilor respective în aceste ţinuturi mărginaşe nu s-a putut produce însă mai înainte ca faza veche a culturii Vinča (9 m—6,50 m) să fi atins momentul său de stabilitate şi de intensă dezvoltare în aşezarea eponimă din Iugoslavia.

În legătură cu aceasta, s-a putut observa că expansiunea progresivă înspre nord şi nord-est a culturii Vinča A corespunde în focarul său primar (aşezarea de la Vinča) cu faciesul ceramic găsit la adîncimea de 8,50—8 m. Într-adevăr, la acest nivel apare la Vinča ceramica cu decorul punctat, realizat prin tehnica imprimării, care în noile centre de caracter secundar va prolifera în chip surprinzător, dînd nota caracteristică a ceramicii în toate aşezările de acest fel, între care aceea de la Turdaş, de pe valea Mureşului, a devenit aşezarea eponimă, fiind prima descoperire din ţara noastră aparţinînd acestei culturi.

Cultura Vinča-Turdaş se situează, aşadar, ca o ramură periferică a culturii Vinča veche, după cum o arată păstrarea îndelungată a acestei forme de decor tipice, moştenite, depăşită în aşezarea de la Vinča, dar dezvoltată multilateral aici şi la care, în cursul evoluţiei sale, se vor adăuga treptat şi alte elemente de caracter local.

Printre aşezările pe care le cunoaştem azi în Transilvania şi care aparţin acestui orizont cultural şi cronologic se numără şi aşezarea de la Tăualaş-Deva (reg. Hunedoara) [6], situată de asemenea pe malul stîng al Mureşului. De fapt, Tăualaşul este un cartier mărginaş, din partea de est a oraşului, unde au fost descoperite resturi de vieţuire Vinča-Turdaş. Din păcate, deşi săpăturile de aici fuseseră concepute pe un plan mai vast, ele au fost întrerupte din cauze obiective şi nici ulterior nu au mai putut fi reluate de noi [7].

---

[3] D. Berciu şi I. Berciu. *Săpături şi cercetări arheologice* ..., p. 4,9, 11—12 şi 41.

[4] Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929, p. 104, 107, şi 111, şi I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, p. 35, nota 116 şi p. 53—54.

[5] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, în *Biblioteca de arheologie*, V, Bucureşti, 1961, p. 24 şi urm.

[6] Aşezarea de la Tăualaş-Deva ne-a fost semnalată de profesorul O. Floca, atunci directorul Muzeului regional din Deva.

[7] Săpăturile au fost reluate pentru scurtă vreme în 1947 de către prof. M. Macrea de la Universitatea din Cluj ; materialele rezultate nu au fost publicate, dar se păstrează în Muzeul regional din Deva şi au fost cercetate de noi în 1960.

În funcţie de datele arheologice de care dispunem, credem că este necesar, în legătură cu problema originii ceramicii pictate Petreşti, să stabilim, pe cît posibil, în ce situaţie s-au găsit triburile purtătoare ale culturii Vinča, aflate în migraţiune lentă şi în căutare de pămînturi fertile, faţă de grupurile Starčevo-Criş, stabilite mai înaintea lor pe valea Mureşului. În general, în ceea ce priveşte relaţia cronologică dintre aceste două culturi, se admite atît pentru ţinuturile lor de primă şi de intensă dezvoltare, cît şi pentru ţinuturile adiacente de răspîndire, secvenţa Starčevo-Criş-Vinča. Observaţiile culese pe teren în ultima vreme duc, totuşi, la concluzia că, în anumite spaţii, aceste două culturi apar parţial contemporane. Pe această bază s-a formulat teza unor efecte tardive ale culturii Starčevo, aflată în faza sa de declin, asupra culturii Vinča şi, în linii mari, şi asupra altor culturi neolitice. Această formulare rămîne deocamdată neprecisă, pînă nu se va analiza îndeaproape natura internă a raporturilor dintre cele două culturi pomenite mai sus. Cît priveşte teritoriul României, cercetările mai noi dovedesc, ca şi în R.P. Ungară, o evoluţie de caracter local a complexelor culturii Criş şi de o mai lungă durată, care indică aici aspectele unei dezvoltări întîrziate, situaţie care se opune ipotezei de fază de declin. Subliniem această împrejurare de fapt, căci ea ne dă posibilitatea să admitem o activitate încă destul de susţinută, deşi într-un ritm mai larg, a comunităţilor tribale Criş din aceste ţinuturi, care în momentul întîlnirii lor cu purtătorii culturii Vinča-Turdaş puteau fi încă capabile de puternice impulsuri culturale. Ca o urmare a acestor condiţii reale, rezultă că, între cele două culturi aflate în prezenţă, au trebuit să se stabilească neîntîrziat anumite legături directe, încît teza succesiunii cronologice dintre culturile Starčevo-Criş şi Vinča-Turdaş devine aici, totodată, şi o problemă de continuitate culturală.

Într-adevăr, ipoteza exterminării populaţiilor locale de către purtătorii unei culturi mai tinere, aflate în expansiune, ca şi toate consecinţele acestei teorii a „catastrofismului" în arheologie, prin care se excludea, implicit, orice posibilitate de convieţuire paşnică şi de amestec între două culturi, este azi perimată. Dimpotrivă, avem motive să credem, pe baza descoperirilor, că în epoca neolitică au putut exista uneori două culturi diferite în zone vecine ale aceluiaşi teritoriu, şi astfel să se poată vorbi nu numai de exercitarea unor simple influenţe culturale, ci şi de stabilirea unor raporturi nemijlocite şi pe o perioadă mai îndelungată, care puteau duce la unele împrumuturi şi chiar la transferuri mai importante de bunuri culturale dintr-o cultură într-alta, aşa cum credem că s-a întîmplat şi în cazul aşezării de la Tăualaş-Deva şi cum vom încerca să arătăm pe scurt aici.

Este vorba de descoperirea (în 1944) a unei categorii ceramice pictate înainte de ardere, în contextul culturii Vinča-Turdaş, în aşezarea menţionată mai sus. Mărturisim că, în momentul apariţiei, această descoperire ni s-a părut tulburătoare, aspectul ei deosebit faţă de mediul înconjurător înlăturînd articularea acestei categorii ceramice cu restul materialului arheologic de aici. Mai apoi, această situaţie nu a mai apărut aşa de singulară, întrucît ceramica aceasta corespundea, *grosso modo*, categoriei D_1, descoperită în stratul inferior din aşezările de la Lumea Nouă şi Dumbrava (r. Alba), în săpăturile din 1944 — 1947[8].

[8] D. Berciu şi I. Berciu, *Săpături şi cercetări arheologice în anii 1944—1947*, p. 9—11, fig. 6.

La Tăualaş-Deva, această ceramică pictată s-a găsit în ambele straturi de cultură ale aşezării, adică atît în cel mai vechi strat, între 1,40 şi 1,80 m, ca şi în stratul superior, între 0,50 şi 1,20 m, straturile fiind separate printr-un strat steril de depuneri aluvionale, între 1,20 şi 1,40 m, datorate uneia din revărsările periodice ale Mureşului.

Analizînd resturile ceramice pictate de la Tăualaş-Deva, observăm că, prin caracterele lor, ele constituie o unitate bine conturată. Într-adevăr, constatăm că, din punct de vedere tehnologic, pasta prezintă un grăunte fin, argila fiind bine curăţată, iar vasele arse unitar în cuptoare. Culoarea acestor fragmente ceramice este roşcată, uneori cu nuanţe spre portocaliu, dar şi cenuşie-închisă şi chiar neagră. Pe ambele feţe ale cioburilor se poate vedea un înveliş lustruit în culoarea pastei, iar alteori de culoare mai deschisă pînă la crême pentru exterior, pe cînd suprafeţele interioare rămîn negre. Deşi nu s-au găsit vase întregi, iar fragmentele ceramice sînt în general de dimensiuni mai mult mici, se poate totuşi deduce că formele conducătoare erau cupele semisferice cu pereţii subţiri, dar mai ales acele de formă bitronconică, existenţa carenei devenind un element tipic pentru vasele acestei categorii ceramice. Pe linia carenei apar adeseori mici proeminenţe triunghiulare. Pe aceste suprafeţe, îngrijit pregătite, s-a aplicat înainte de arderea vaselor o pictură lucioasă. Culorile cu care s-a pictat sînt negru, roşu sau alb, fiind folosite fiecare separat, întrucît nu este vorba de policromie. Cioburile cu pictura neagră sînt cele mai frecvente, deşi s-au găsit şi fragmente pictate cu roşu şi, mai rar, cu alb. Păstrată în condiţii neprielnice, într-un sol foarte umed, această pictură cu negru nu a rezistat bine de-a lungul timpului şi apare, pe alocuri, ştearsă.

Cît priveşte motivele decorative, ele sînt motive geometrice foarte simple : benzi sau grupe de linii mai groase sau mai subţiri dispuse vertical sau pieziş pe pereţii vaselor, pornind de sub buză, în majoritatea cazurilor subliniate printr-o bandă de culoare, care acoperă şi partea lor interioară. Motivele din benzi late, fiind şi cele mai caracteristice, se desfăşoară în unghiuri, în zigzag sau descriu romburi cu sau fără un punct mare în mijloc (fig. 1). În cîteva cazuri, şi în interiorul vaselor se observă urme de pictură. Motive curbiliniare sau spiralice nu s-au găsit.

Nu putem afirma că între pictura din stratul inferior şi aceea din stratul superior există vreo deosebire de stil. Deosebirea, dacă există, este de ordin cantitativ, în stratul inferior numărul fragmentelor ceramice cu pictură fiind mai mic. Trebuie ţinut însă seamă şi de faptul că acest strat este mai subţire decît cel superior. Pe lîngă aceasta, există o deosebire şi în ceea ce priveşte culoarea folosită, pictura fiind de culoare roşie pe fond portocaliu sau cenuşiu-închis. Pictura cu negru lipseşte, fapt care nu are o valoare absolută, întrucît s-ar putea datora şi unei simple întîmplări.

În stratul superior, pictura cu culoare neagră este predominantă, materialul ceramic pictat este mai abundent, iar motivele în zigzag şi romburi, pictate în bandă lată, sînt mai frecvente.

Prin toate elementele ei componente şi caracteristice — tehnica pastei, forme, decor şi tehnica picturii —, este clar că şi această categorie ceramică de la Tăualaş-Deva se situează ca o prelungire a speciei pictate

a culturii Starčevo-Criş în mediul Vinča-Turdaş. Specificăm că în cazul de faţă nu poate fi vorba numai de impulsuri culturale şi nici de o simplă tradiţie, ci de un fenomen de intruziune concretă şi directă a unor ma-

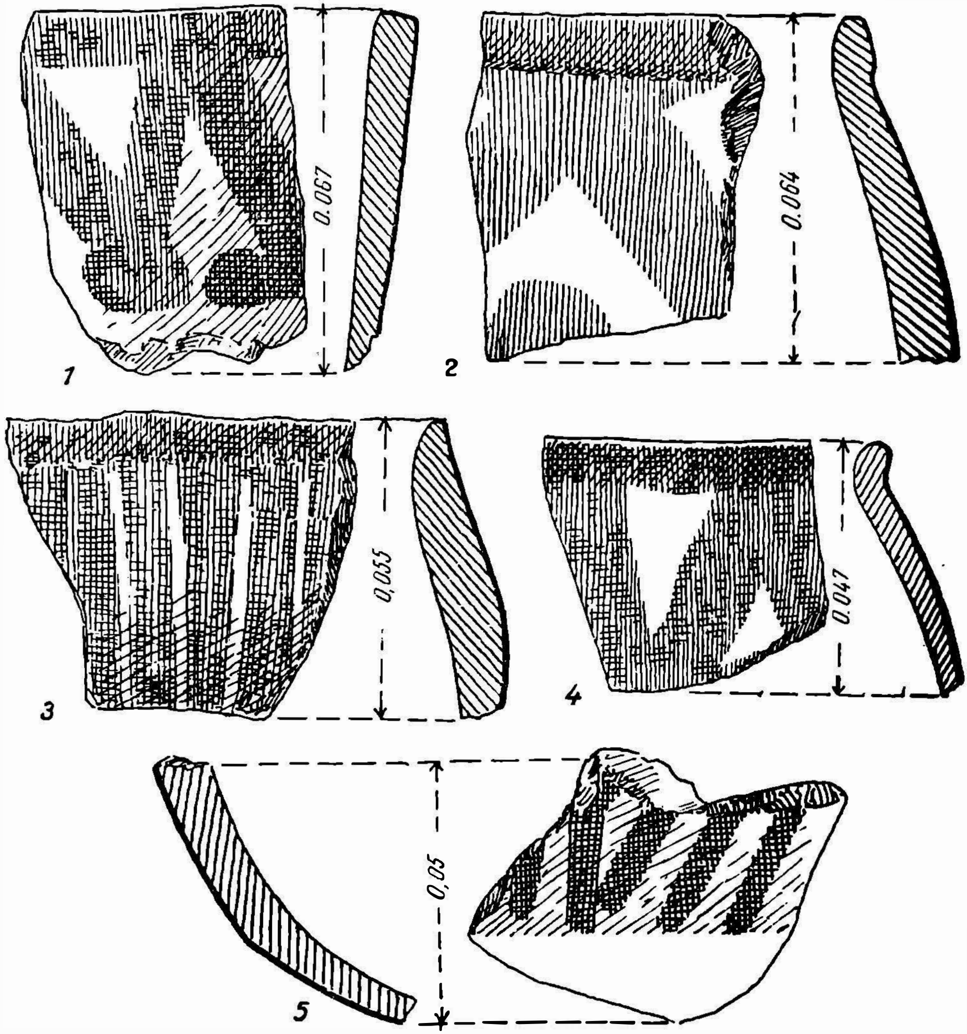

Fig. 1. — Fragmente ceramice cu pictură neagră în bandă lată, din aşezarea de la Tăualaş-Deva

teriale ceramice de o calitate superioară, transmise de o cultură donatoare, de factură întîrziată : cultura Criş. Prin dinamismul legat de această însuşire a superiorităţii lor calitative, aceste elemente se vor impune în noul mediu şi vor pulsa într-un ritm tot mai vioi. Cultura care a primit noul germen, în speţă Vinča-Turdaş, îl va creşte şi îl va vehicula de-a lungul timpului în procesul unei evoluţii interne proprii, dar şi pe baza

unor noi relaţii culturale, pînă la gradul unei culturi independente. Desigur, faza de început într-un astfel de proces este totdeauna greu de sesizat; credem însă că şi în cazul de faţă, ca şi în aşezarea de la Lumea Nouă, ceramica pictată de factură Starčevo-Criş, care a apărut în aşezarea de la Tăualaş-Deva, poate fi considerată pe drept una din rădăcinile ceramicii pictate Petreşti [9]. După cum se ştie, în majoritatea aşezărilor, ceramica Petreşti s-a găsit în asociaţie cu ceramica Vinča-Turdaş, chiar pînă în fazele de deplină dezvoltare. Se precizează deci încă o dată rolul de substrat al complexelor Starčevo-Criş la geneza culturii ceramicii pictate Petreşti şi, tot astfel, şi participarea culturii Vinča-Turdaş la formarea culturii Petreşti.

Observăm însă că ceramica de tip Starčevo descoperită în aşezările de la Lumea Nouă şi Dumbrava (r. Alba) atribuită nivelurilor D_1 *a* şi D_1 *b* prezintă, potrivit descrierii autorilor, ,,un decor pictat roşu pe fond alb sau portocaliu, combinat din benzi înguste şi mai late'', care, după părerea noastră, este de un caracter variat şi bine organizat, stînd în chip evident foarte aproape de ceramica pictată din complexul Starčevo propriu-zis [10]. Dimpotrivă, în decorul fragmentar de la Tăualaş-Deva predomină pictura neagră în bandă lată, redus la forme mult simplificate şi de o expresivitate săracă faţă de stilul Starčevo propriu-zis. Faptul corespunde, credem, unui prim pas în procesul de adaptare care începe acum între cele două culturi: cea băştinaşă Starčevo-Criş, care primeşte la rîndul său influenţele directe ale culturii mai noi Vinča.

Într-adevăr, în stratul superior de la Tăualaş se poate semnala această primă etapă în procesul de transformare şi asimilare a categoriei ceramicii pictate în sensul contaminării ei de către cultura Vinča-Turdaş. Motivele deja amintite, proprii ceramicii pictate de la Tăualaş-Deva, felul în care sînt dispuse pe pereţii vaselor, precum şi modul cum sînt trasate cu latul pensulei, rezultînd o bandă groasă faţă de dimensiunile vasului, arată o vădită influenţă a stilului decorativ al ceramicii Vinča-Turdaş, unde, precum se ştie, sînt foarte comune aceste motive în unghiuri, zigzaguri şi romburi în bandă lată, redate însă prin tehnica inciziei şi a umplerii lor cu puncte imprimate.

Sînt şi alte cazuri care ilustrează fenomenul unei simbioze între elementele ceramicii pictate de tipul Starčevo-Criş şi unele elemente ale culturii Turdaş în timpul dezvoltării culturii Petreşti, de care nu ne vom ocupa însă aici. Vom menţiona totuşi cîteva date, pe baza unor materiale provenind din aşezări cu ceramica pictată Petreşti [11]. De pildă, în legătură cu motivistica simplă de care a fost vorba mai înainte, se poate observa că motivele fazei incipiente pot fi urmărite pînă în combinaţiile mai complexe şi variate, specifice stilului deplin format al ceramicii pictate Petreşti.

---

[9] D. Berciu, *Contribuţii ...*, p. 27.

[10] *Ibidem*, p. 4.

[11] Materialele provenite din aceste aşezări se găsesc în Muzeul Brukenthal din Sibiu, unele fiind expuse, iar cele mai multe aflîndu-se în depozitul muzeului. Aceste materiale au putut fi studiate de noi în 1960 şi 1963, datorită bunăvoinţei directorului muzeului, prof. N. Lupu, ca şi a cercetătorului Iuliu Paul, care a efectuat săpături în domeniul ceramicii pictate Petreşti atît în aşezarea de la Ocna Sibiului, cît şi la Caşolţ—Poiana în Pisc: *Materiale*, VII, 1960, p. 107.

O altă dovadă şi mai interesantă de continuitate ne este dată de conservarea unora dintre aceste motive, în aceeaşi expresie simplă iniţială : este vorba de benzile de culoare neagră, dispuse vertical sau oblic, uneori şi uşor curbate, care în mici grupe de trei se regăsesc chiar şi în faza de apogeu a culturii Petreşti. Este evident că în compoziţia decorului ele au acum un rol secundar, întrucît, deşi apar pe vase de forme evoluate, aceste elemente sînt folosite pentru decorarea feţelor interioare, iar în exterior se văd numai în registrul inferior, unde — dat fiind linia foarte piezişă a pereţilor strachinilor carenate, cu fundul foarte mic — decorul era, fireşte, puţin vizibil. Este curios şi faptul că, întocmai ca în pictura de la Tăualaş-Deva, adeseori aceste motive sînt în mare parte şterse, culoarea neagră exfoliindu-se pe alocuri şi rămînînd aparent numai conturul benzilor. Fără îndoială că această tehnică neglijentă stă în contrast evident cu calitatea superioară a culorii negre folosite în pictarea registrului superior al vasului. În acest sens, putem cita o serie de exemple din diferitele aşezări ale culturii ceramicii pictate Petreşti, deplin dezvoltată, cum sînt : Şeica Mică (r. Mediaş), Cîlnic (r. Sebeş), Pianul de Jos (r. Sibiu), Petreşti (r. Sebeş) [12], ca şi alte aşezări de acest fel, în care ceramica pictată Petreşti se mai află încă în asociaţie cu cultura Vinča-Turdaş mai nouă.

Încă un element de legătură cu faza de început o constituie însăşi predilecţia pentru pictura neagră cu luciu, care se numără printre caracteristicile esenţiale ale ceramicii Petreşti deplin evoluate, ca şi păstrarea şi accentuarea carenei la vasele de tipul strachină.

De altfel, credem că nu este de prisos să menţionăm aici că această pictură neagră lucioasă şi puţin aderentă, folosită în categoria pictată de la Tăualaş-Deva, are o paralelă în cultura Criş finală. Într-adevăr, ea a apărut sub un aspect identic în etapa locală tîrzie a culturii Criş, atît în nord-vestul Transilvaniei pe fragmente ceramice descoperite lîngă Oradea (la Salca [13]), cît şi în Banat (pe cîteva fragmente de la Dudeştii Vechi, fost Beşenova Veche) [14], unde — pe buza unui ciob — se vede un motiv spiralic format din cîrlige îmbucate, pictat cu culoare neagră, puţin rezistentă, pe un fond roşu lucios. Notăm totodată că această culoare roşie de fond a vaselor Criş cu pictură neagră şi uneori şi fără pictură este şi ea foarte asemănătoare cu culoarea roşie vie şi lucioasă, de bună calitate şi destul de aderentă, care în cultura Vinča-Turdaş se vede mai ales pe piedestalele vaselor de tipul cupă cu piciorul înalt.

Pe un vas de dimensiuni mari, tot de la Dudeştii Vechi [15], găsim aceleaşi culori de fond şi pictură : respectiv roşul aderent şi negru în parte şters. Deosebit de interesant este şi faptul că aici culoarea neagră, pusă

---

[12] Exemplarele provenind de la Şeica-Mică poartă următoarele numere de inventar : 11 751, 12 227, 12 233, 12 263, 12 264. De la Cîlnic : nr. inv. 6 792 ; de la Petreşti : nr. inv. 11 613. Acele provenite de la Pianul de Jos (Sibişeni), neinventariate încă la acea dată, aparţin unor sondaje efectuate de I. Paul în 1962.

[13] Aceste exemplare se păstrează în Muzeul din Oradea, sub numerele de inventar 1 605, 1 612 şi 1 599.

[14] Exemplarele se găsesc în Muzeul Banatului din Timişoara. Un motiv foarte asemănător se poate vedea pe un vas aparţinînd culturii Karanovo I, din aşezarea Kapitan Dimitrievo, expus în Muzeul din Plovdiv. În acest caz pictura este însă albă pe fond roşu-închis.

[15] Vasul este expus în Muzeul Banatului din Timişoara, împreună cu alte cinci vase mari, aparţinînd grupului Criş din Banat.

în benzi verticale late, a fost aşternută peste decorul în barbotină şi ciupituri lucrate cu unghia [16]. Acest procedeu tehnic al unui dublu decor nu este străin nici culturii Vinča-Turdaş, atît la Tăualaş-Deva, cît şi în alte aşezări similare, unde prin benzi late de culoare neagră, azi aproape şterse, se acoperă zone întregi din suprafaţa vaselor, decorate iniţial prin tipicele puncte scobite. În alte cazuri se subliniază cu culoare neagră numai buza vasului, atît în exterior, cît şi în interior, înlocuindu-se astfel, prin tehnica picturii, efectul afumării marginilor vaselor în timpul coacerii lor, cunoscut sub denumirea de *black-topped*, adică aşa cum se poate vedea pe unele fragmente ceramice de la Tăualaş-Deva, pe unele vase de la Turdaş sau de la Tărtăria etc.

În aceeaşi ordine de idei, a reflectării categoriei ceramicii pictate asupra aceleia incizate, menţionăm că, alături de vopsirea cu culoarea neagră, unele fragmente de vase aparţinînd culturii Vinča-Turdaş prezintă peste motivele realizate prin tehnica inciziei o badijonare cu o culoare albă, foarte diluată, aproape transparentă, în felul aşa-numitului *smear*, procedeu decorativ care se întîlneşte şi în alte culturi neolitice şi denotă, ca şi în cazul de faţă, coexistenţa lor cu o specie pictată. Amintim că acest alb străveziu şi subţire ca o zeamă, încît lasă să se vadă dedesubt culoarea roşie a vasului, serveşte drept culoare de fond la vasele din categoria pictată a culturii Tisa : peste acest fond alb transparent, cu aceeaşi culoare neagră de calitate inferioară bine cunoscută, alături de motivele obişnuite, s-au pictat mai ales motive meandrice, aşa cum se pot vedea pe unele fragmente din vase de forme simple şi pe altele mai evoluate, provenind din aşezarea de la Salca [17] (Oradea). Din aceeaşi regiune, din aşezarea Oradea-Oraş [18], se cunosc cîteva fragmente de străchini cu pictură roşie-vişinie pe fond portocaliu, cu un decor de motive meandrice oblice, tipice pentru cultura Tisa mai nouă şi care, ca aspect general, se situează foarte aproape de ceramica pictată Petreşti. Aşadar, pe baza acestor exemple concrete, între influenţele care au determinat dezvoltarea ceramicii pictate Petreşti putem postula şi o influenţă a speciei ceramice pictate din cultura Tisa[19], care avea la bază aceeaşi origine ca şi categoria pictată de la Tăualaş-Deva. Această ceramică pictată a culturii Tisa, după cît se pare, dăinuieşte şi într-o perioadă posterioară fazei de început a ceramicii Petreşti reprezentate în aşezarea de la Tăualaş-Deva.

Din cele cîteva observaţii expuse pe scurt aici, putem reţine, în legătură cu problema originii ceramicii pictate a culturii Petreşti, că şi în aşezarea de cultură Vinča-Turdaş de la Tăualaş-Deva s-au putut surprinde unele elemente de început ale culturii cu ceramică pictată Petreşti şi considerăm că aceasta constituie un prim pas în procesul ei de organică dezvoltare din sînul culturii Vinča-Turdaş.

Desigur, ne dăm seama că toate datele acestei importante probleme, deşi sînt confirmate prin rezultatele săpăturilor de la Lumea Nouă, au

---

[16] Un caz analog se cunoaşte şi în aşezarea de la Maroslele (R. P. Ungară); vezi Otto Trogmayer, în *AÉ*, 91, 1964, rezumat, p. 85–86.

[17] Materialul se găseşte în Muzeul din Oradea; nr. de inv. 1 557, 1 559, 1 574, 1 577, 1 579, 1 580, 1 581, 1 584 şi 1 855.

[18] În Muzeul din Oradea, nr. inv. 1 588, 1 592 şi 1 587.

[19] D. Berciu, *Contribuţii* ..., p. 45, unde se formulează aceeaşi concluzie, fondată însă pe consideraţii mai ales de ordin teoretic.

nevoie, pentru cristalizarea lor definitivă, de tot mai multe contribuţii arheologice de acest fel, adunate de pe un teritoriu cît mai întins.

Rezultatele ultimelor săpături de la Lumea Nouă (or. Alba-Iulia) pot fi invocate în sprijinul acestui punct de vedere, întrucît datele culese din aşezarea aceasta reflectă o situaţie-cheie în studierea culturii Petreşti. Sperăm că, atunci cînd vor fi valorificate în întregime, aceste date vor aduce precizări interesante mai ales în legătură cu perioada de tranziţie în formarea culturii Petreşti, ca şi cu desfăşurarea ulterioară a diferitelor faze evolutive ale culturii Petreşti [20].

Cît priveşte aşezarea de la Tărtăria, situaţia este diferită. După primele săpături de la Tărtăria, efectuate de prof. K. Horedt [21] în 1942—1943, se ajunsese la concluzia că ceramica pictată Petreşti nu se găsea sub adîncimea de 1,40 m, ceea ce rămîne şi azi perfect valabil, întrucît nu trebuie să uităm că atunci se avea în vedere numai ceramica Petreşti propriu-zisă, care se impunea atenţiei atît prin perfecţiunea ei tehnică, cît şi prin desăvîrşirea stilului său pictural. Ceramica pictată descoperită de N. Vlassa în 1961 la Tărtăria însă, în al doilea strat de cultură, denumit Turdaş-Petreşti [22], adică la adîncimea de 2 m, este de un aspect mai rudimentar, iar prin motivele pictate în bandă lată, corespunde faciesului de la Tăualaş-Deva. Nu ar fi cu totul exclus ca, prin continuarea săpăturilor, să se descopere ceramica pictată şi în primul strat de la Tărtăria, adică în acelaşi fel ca şi la Tăualaş-Deva şi ca la Lumea Nouă (or. Alba-Iulia).

Lipsa elementelor ceramicii pictate din cel mai vechi strat de la Tărtăria nu reprezintă, credem, un element hotărîtor, deoarece şi în această aşezare, ca şi la Tăualaş-Deva, şi tot aşa ca şi la Turdaş, în stratul inferior se găsesc o serie de forme de vase, precum şi alte produse ceramice, care se leagă direct de cultura Criş şi se dovedesc a fi fost adoptate de noul lor mediu.

Pentru aşezarea eponimă de la Turdaş, diferiţi cercetători au preconizat existenţa unui strat superior cu ceramica Petreşti propriu-zisă, care a fost distrus în bună parte de lucrările agricole. În sondajele efectuate aici în 1910, dacă M. Roska [23] nu a găsit în stratele de jos ceramică pictată, explicaţia are la bază aceeaşi neînţelegere deja invocată mai înainte; deoarece la acea dată nu se cunoştea şi nu se putea căuta decît ceramica Petreşti în forma ei de apogeu şi nu ar fi fost posibil ca aceasta să fie găsită în stratul inferior. Formele caracteristice ceramicii pictate

---

[20] D. şi I. Berciu, *Săpături şi cercetări arheologice* ..., p. 8 şi urm., şi I. Berciu, informaţie orală. După terminarea săpăturilor din 1963 în aşezarea de la Lumea Nouă, s-au putut preciza, în sectorul II, cinci niveuri de locuire, dintre care al treilea corespunde unei faze de tranziţie spre cultura Petreşti deplin formată.

[21] K. Horedt, în *Apulum*, II₁, p. 44—59.

[22] N. Vlassa, *Chronology of the neolithic in Transylvania, in the light of the Tărtăria settlement's stratigraphy*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 486 şi urm., fig. 4.

[23] M. Roska, *Staţiunea neolitică de la Turdaş*, în *Publ. Muzeului jud. Hunedoara*, XXV, 1927, p. 14—38; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22.BerRGK*, p. 33 şi urm.; vezi şi p. 35—36.

sînt însă prezente şi în sondajele lui M. Roska [24] şi, cu sau fără pictură, această împrejurare a aflării lor aici constituie o dovadă de prim ordin, întrucît, după cum ştim, şi în cultura Starčevo, alături de vasele pictate stau şi vasele fără pictură, însă înrudite prin tehnică şi forme cu acelea care prezintă un decor pictat [25]. Notăm că în colecţia S. Torma se află fragmente ceramice pictate, dintre care unele se leagă de ceramica Petreşti deplin formată [26], iar altele, prin tehnica şi motivele lor, sînt asemănătoare cu cele descoperite la Tăualaş-Deva [27].

În această problemă a genezei ceramicii pictate Petreşti credem că, dacă fenomenul unei simbioze Starčevo-Criş tardiv şi Vinča-Turdaş veche a putut fi surprins în două din aşezările de pe valea Mureşului (Tăualaş-Deva şi Lumea Nouă-Alba Iulia), este firesc să ne aşteptăm ca aceeaşi situaţie să nu lipsească nici din celelalte două aşezări similare, Turdaş şi Tărtăria, aceste ultime două fiind situate şi ele de-a lungul rîului Mureş, şi anume între celelalte două.

Cît priveşte cronologia relativă a aşezării de la Tăualaş-Deva, menţionăm că în stratul de jos s-au descoperit cîteva cioburi cu decor în meandru, realizat printr-o singură linie incizată, adică în maniera obişnuită în ceramica liniară est-slovacă, Barca III [28], sau în complexul Alföld al culturii liniare din R.P. Ungară.

În ultima vreme, acelaşi aspect al culturii liniare s-a descoperit şi pe teritoriul Republicii Socialiste România, în aşezarea de la Ciumeşti-Berea [29], reg. Maramureş.

La baza stratului superior de la Tăualaş-Deva s-au găsit două cioburi aparţinînd fazei clasice a culturii Bükk, ca şi unul de aspect Precucuteni I-Zăneşti.

Atît elementele străine din stratul inferior al aşezării de la Tăualaş-Deva, cît şi acelea din stratul superior amintite acum, indică etape cronologice paralele, în general, cu acelea reprezentate de straturile I şi II de la Tărtăria [30].

---

[24] M. Roska, *Die Sammlung Zsofia v. Torma*, Cluj, 1941, pl. CL/15; un ciob cu pictură albă peste decorul incizat apare chiar din al doilea strat; iar din al treilea strat, care corespunde cu stratul al doilea de la Tăualaş-Deva, sînt cîteva profile specifice de ceşti cu carenă: pl. CLI/17—19; cf. şi pl. CXXII/7—10, adică forme de tipul acelora decorate de obicei cu pictură.

[25] D. A. Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, p. 165.

[26] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXIII/10; pl. CXXIV/10,12.

[27] *Ibidem*, pl. CXXIII/6,9; CXXIV/8,13. În aşezarea eponimă de la Vinča, la adîncimea de 9 m, există o pictură în benzi groase, negre, dispuse în unghiuri, pe vase carenate cu fond roşu; vezi M. Vassič, *Prehistoricka Vinča*, vol. II, pl. CXXI/269, *a*; pentru motivul în grupe de linii subţiri, vezi *ibidem*, pl. CXXI/268, pl. CXXII/274 şi 276; pl. CXXIII/277, *a—b* şi 278, precum şi M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, in *39.BerRGK*, 1958, p. 9.

[28] L. Hájek, *Eine neue bandkeramische Gruppe in der Ost-Slovakei*, în *AR*, IX, 1957, fasc. II, p. 3—9.

[29] Al. Păunescu, *Пережитки тарденуазской культуры в древнем неолите в Чумешти*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 470 şi fig. 2/1, 2,8; vezi şi p. 468, fig. 1/11—12; două fragmente ceramice cu urme de pictură neagră, care indică o influenţă a culturii Criş. De asemenea şi E. Comşa, *К вопросу о периодизации неолитических культур на северо-западе РНР*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 480, fig. 3/14 şi 23.

[30] N. Vlassa, *op. cit.*, fig. 11.

QUELQUES PROBLÈMES EN RELATION AVEC LA CULTURE NÉOLITHIQUE DE PETREŞTI

RESUMÉ

Ayant comme point de départ les résultats de ses fouilles dans la station Tăualaş-Deva, située sur le Mureş (Transylvanie) et appartenant à la culture de Turdaş, fouilles exécutées en 1944 mais encore inédites, l'auteur discute certains aspects caractéristiques de ses découvertes. Parmi les restes de poterie de cette station, à côté de la céramique de Vinča-Turdaş, on a découvert un groupe à décor peint représentant un faciès local de la peinture de Starčevo-Criş. Cette constatation suggère la possibilité d'une coexistence et de relations directes entre les stations appartenant à ces deux cultures (Vinča-Turdaş et Starčevo-Criş), partiellement contemporaines dans certaines aires voisines.

La céramique peinte mentionnée a été découverte dans les deux couches de culture identifiées à Tăualaş-Deva (I = de 1,80—1,40 m et II = de 1,20—0,50 m de profondeur), séparées par une couche stérile. On n'a pu déceler aucune différence de style entre les fragments peints de ces deux couches ; tout au plus pourrait-on parler d'une différence quantitative ainsi que de la prépondérance de la céramique à décor peint en noir par rapport à la céramique rouge dans la couche supérieure.

Cette céramique peinte, de facture supérieure ne constitue pas un facteur étranger statique et infructueux qui ait pénétré dans le milieu Turdaş-Vinča. Par contre, on peut observer toute une série d'influences réciproques entre les éléments étrangers à l'origine mis en présence içi et, en fin de compte, un processus d'assimilation des éléments anciens (Starčevo-Criş) par la culture nouvelle (Vinča-Turdaş).

Cette symbiose et cette assimilation aura comme résultat une évolution interne propre et, au fur et à mesure, aussi par la greffe d'autres éléments culturels, naîtra une culture indépendante et originale — la culture de Petreşti — à double faciès quant au décor, la céramique à décor peint étant supérieure à la catégorie à décor incisé et constituant, en même temps, la note caractéristique de cette culture.

La culture de Starčevo-Criş constitue du point de vue de la peinture noire, le fonds, tandis que la culture de Vinča-Turdaş représente le milieu favorable à la réception et au développement des éléments Starčevo-Criş.

L'importance de la station de Tăualaş-Deva est liée en première ligne au fait qu'elle a donné la possibilité d'observer quelques-uns des éléments primordiaux du développement organique de la culture de Petreşti [5], tout comme à Lumea Nouă (ville de Alba Iulia) et à Dumbrava (l'ancien Limba, district d'Alba) ; d'autre part, on a pu vérifier ainsi une hypothèse similaire. Dans cet ordre d'idées nous précisons que les résultats des fouilles entreprises en 1961 et 1963 dans la station de Lumea Nouă indiquent une situation plus complexe : il y a là cinq niveaux d'ha-

bitation, parmi lesquels le IIIe est attribué à une phase de transition vers la culture de Petreşti. Lorsque les résultats de ces fouilles seront entièrement publiés, ils pourront contribuer d'une manière décisive à la solution du problème posé par la naissance et le développement de la culture de Petreşti [20].

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — Tessons peints de la station de Tăualaş—Deva.

UN NOU ASPECT CULTURAL DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII BRONZULUI (COMPLEXUL DE LA DOBROTEŞTI)

DE

PETRE ROMAN

Într-o încercare recentă [1] de a sintetiza problemele pe care le ridică sfîrşitul neoliticului, perioada de tranziţie spre epoca bronzului şi începutul epocii bronzului în regiunile extracarpatice ale Republicii Socialiste România, am conchis că, în vestul Munteniei, se poate presupune următoarea succesiune cronologică şi culturală : Sălcuţa-Gumelniţa tîrzie (IV), un scurt orizont Folteşti II urmat de o penetraţie Coţofeni, suprapusă de o fază mai tîrzie a culturii Glina III [2].

Descoperirile care fac obiectul studiului de faţă arată că realitatea concret-istorică este mai complexă şi aceasta amplifică concluziile noastre privitoare la istoria regiunii indicate mai sus în perioada de la începutul epocii bronzului.

În rîndurile care urmează vom prezenta rezultatele săpăturilor întreprinse la Dobroteşti (r. Roşiori de Vede) în 1964 şi 1965 [3] şi concluziile ce socotim că pot fi enunţate.

Staţiunea de la Dobroteşti se află la circa 25 km nord de oraşul Roşiori de Vede şi aproximativ la 65 km nord de Dunăre, deci în cîmpia Găvanul Burdea, care, în trecutul nu prea îndepărtat, era acoperită de întinse păduri de stejar. Zona este străbătută de numeroase ape, care au dăltuit forme variate de relief. Deşi avea la dispoziţie atît valea largă a rîului Vedea cît şi pe aceea a afluentului său Burdea, comunitatea de la Dobroteşti la care ne referim a preferat un teren aflat la aproximativ jumătatea distanţei dintre cele două rîuri. Aici, netezimea cîmpiei este brusc întreruptă de o vale foarte îngustă, prin care se strecoară un fir de apă de izvor. Solul brun-roşcat ne arată că în trecut întreaga zonă era acoperită de pădure. În cazul aşezării de la Dobroteşti nu s-a folosit, cum se întîmplă de obicei, panta acestei văi, ci terenul neted ce se întinde în jurul unei mici albieri — cu diametrul de circa 50 m —, aflată în ime-

---

[1] Petre I. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în *Revista muzeelor*, I, 1964, 4, p. 314—325.

[2] *Ibidem*, vezi tabelul cronologic de la p. 324 şi p. 317 şi 321—322.

[3] Cercetări pe teritoriul comunei Dobroteşti au făcut: M. Petrescu-Dîmboviţa (*Cercetări arheologice la Surduleşti*, în *Materiale*, I, p. 524 şi 526); Ion Spiru (*Aşezări străvechi în raionul Roşiori de Vede*, în *Materiale*, V, p. 703); Alexandru Păunescu, care în 1963—1964 a întreprins şi mici sondaje în aşezarea la care ne referim.

diata apropiere a marginii terasei şi care păstrează destul de mult timp apa provenită din precipitaţii.

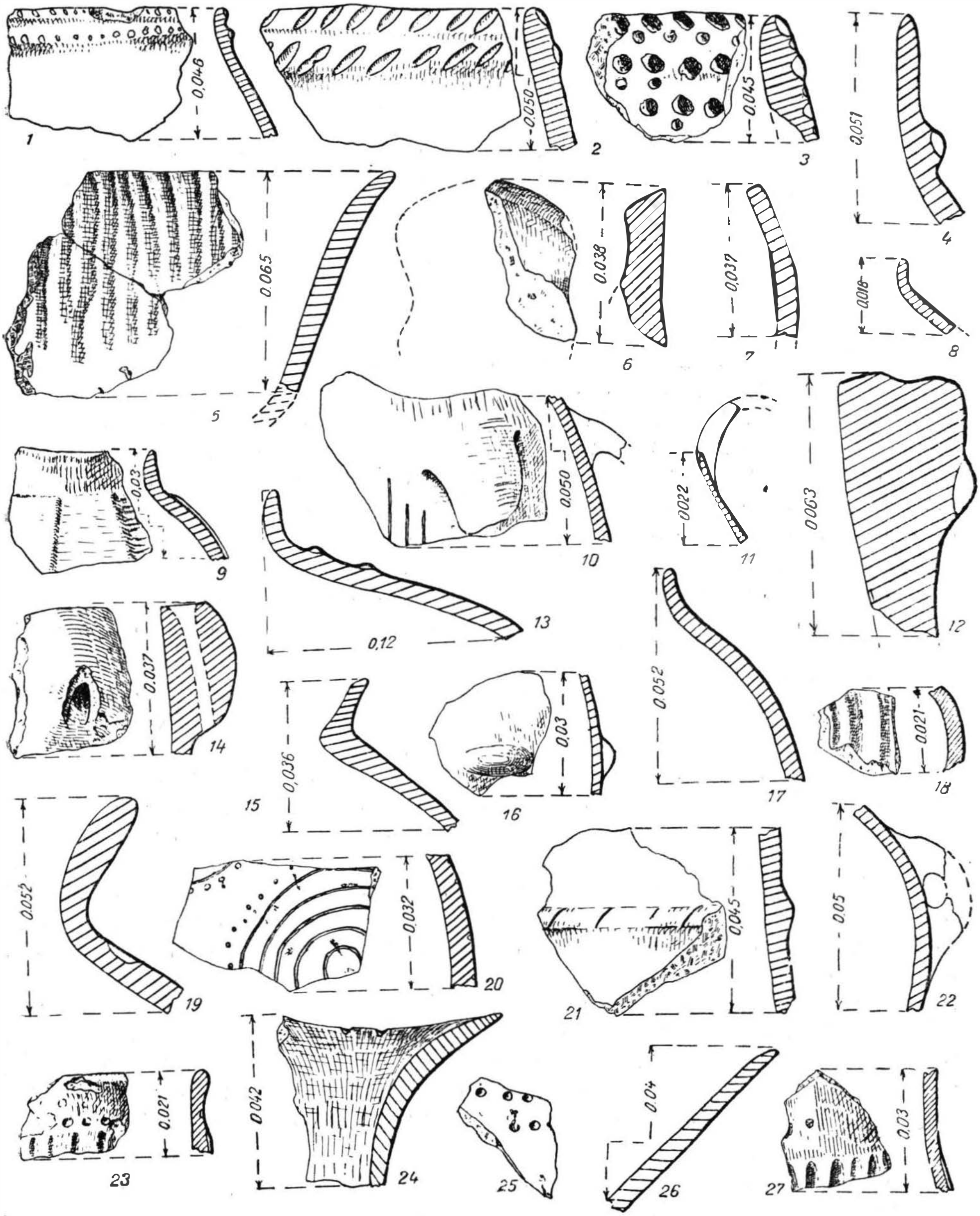

Fig. 1. — *Dobroleşti, „Lacul lui Drăcman"*. *1—5, 7—27*, fragmente ceramice; *6*, fragment de idol antropomorf.

Resturile arheologice din aşezare au fost răvăşite la partea superioară de lucrările agricole şi sînt împrăştiate, pe o rază de 60—70 m, în jurul

micului lac. La suprafața solului apar, uneori grupate pe zone, destul de numeroase bucăți de chirpici sau de pămînt ars, fragmente ceramice,

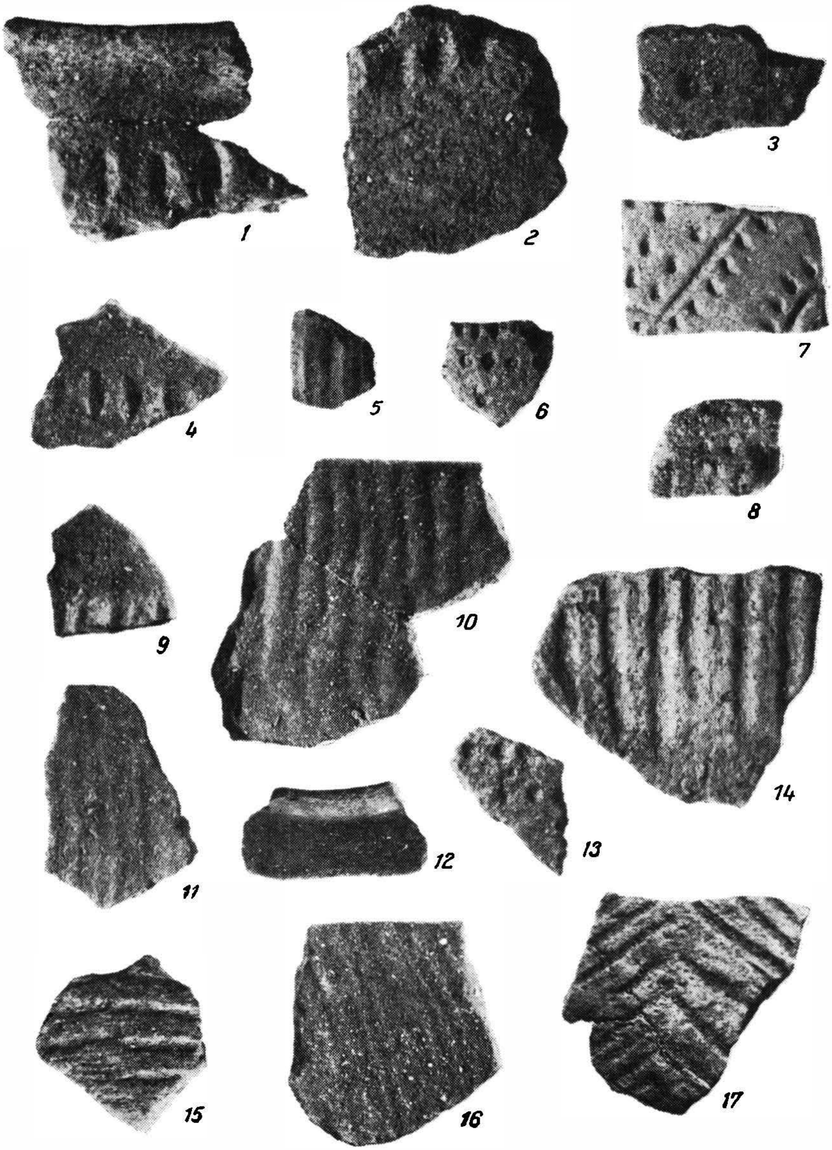

Fig. 2. — *Dobrotești, „Lacul lui Drăcman”*. Fragmente ceramice.

așchii și unelte de silex, precum și destul de multe fragmente de rîșnițe primitive.

Săpăturile noastre s-au concentrat la sud de Lacul lui Drăcman sau Lacul cu cremene, unde urmele arheologice sînt mai bogate. S-au executat patru secțiuni de dimensiuni diferite, care însumează circa 70 m².

Stratul de cultură are, în general, o grosime de 0,80m, dar uneori urmele arheologice dispar de la adîncimea de 0,70 m sau se continuă pînă la 0,90 m. În săpăturile din 1965 s-au putut distinge trei niveluri de locuire, care se detașează atît prin structură, culoare, bogăție de materiale, cît și

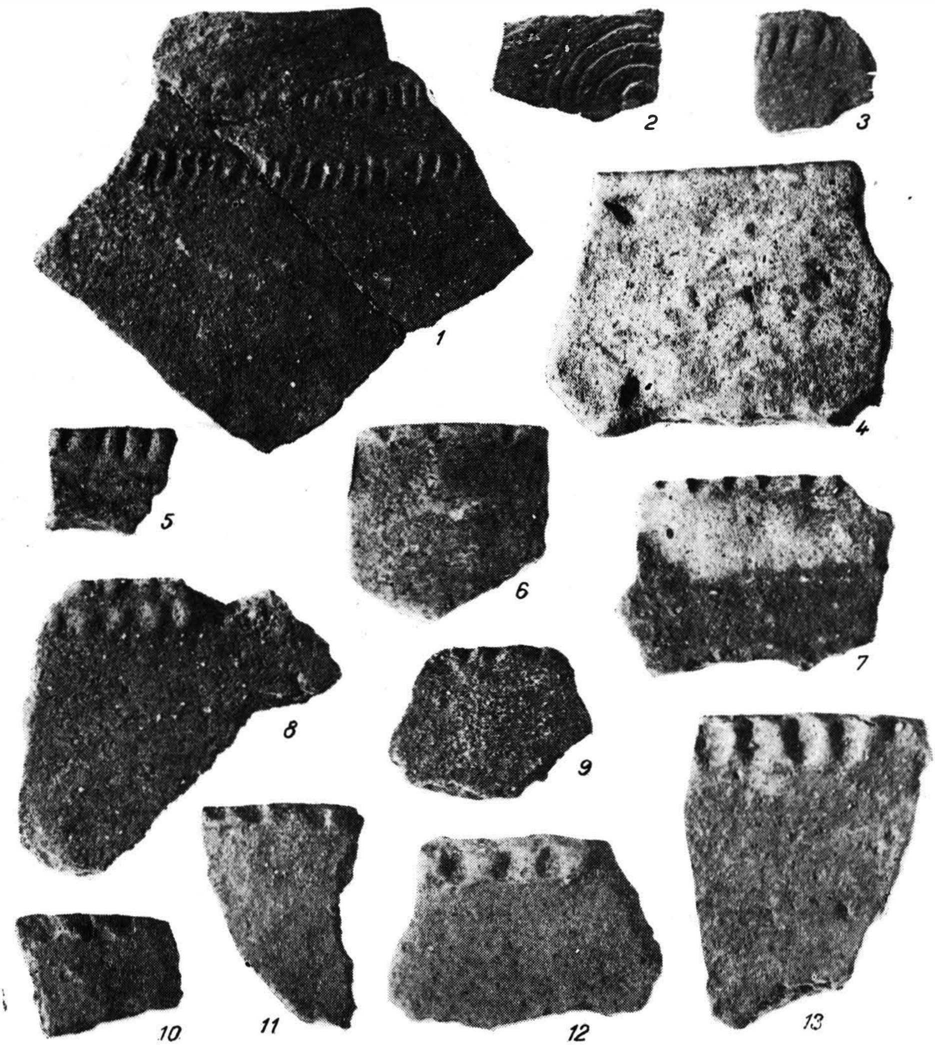

Fig. 3. — *Dobrotești, „Lacul lui Drăcman"*. Fragmente ceramice.

prin suprapuneri de resturi ale unor locuințe incendiate. Primul nivel, cel de la bază, de culoare brun-roșcată, puternic podzolit, are o grosime de 0,30—0,40 m și la formarea lui o contribuție însemnată a avut-o vegetația de pădure. Resturile arheologice, mai frecvente în jumătatea sa superioară, sînt rare spre bază și aceasta creează impresia unei denivelări a solului antic. Așadar, în cazul primului nivel este vorba de o locuire mai

puţin intensă, cu aglomerări de materiale numai în jurul locuinţelor. Al doilea nivel, gros de circa 0,15 m, de culoare cenuşie-brună-roşcată, mai granulos decît primul, este bogat în urme arheologice, care în unele cazuri sînt arse secundar. Ultimul nivel, cel superior, gros de 0,20—0,30 m, este cel mai bogat în materiale de obicei trecute prin puternice incendii. La baza nivelului s-au păstrat urme de vetre şi resturi de locuinţe incendiate.

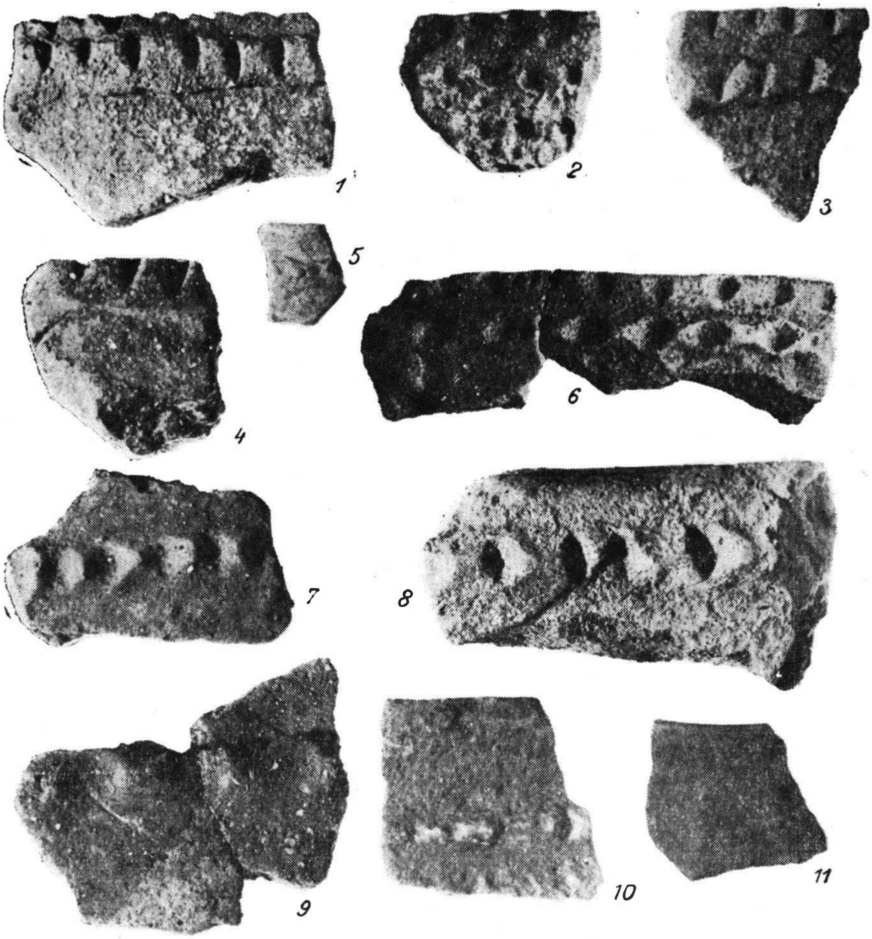

Fig. 4. — *Dobroteşti, „Lacul lui Drăcman".* Fragmente ceramice.

Resturile materiale ale celor trei niveluri, la care se adaugă, prin comparaţie, şi cele culese de la suprafaţa solului, ne arată că avem de-a face cu un singur strat de cultură, aparţinînd unei comunităţi omeneşti în evoluţie, în cadrul căreia putem deosebi trei etape, nu atît de îndepărtate în timp pentru a face susceptibilă o transformare evidentă în cultura materială.

Locuinţele. Cercetările fiind restrînse, este greu să se tragă concluzii definitive. Într-una din secţiuni, la baza nivelului III, pe o lungime de 6 m, s-au surprins resturile împrăştiate ale unei locuinţe incendiate. Pe o gro-

sime de 0,10 m apar, fie masate, fie în grupe izolate, numeroase bucăţi de chirpici, arse la roşu, negru sau galben. În cîteva zone, sub masa de chirpici au apărut bucăţi de cărbune, dar, cu o aparentă excepţie, nu s-au sesizat urme de ardere *in situ* sau de podină. Printre chirpici s-au găsit

Fig. 5. — *Dobroteşti, „Lacul lui Drăcman"*. *1—5*, fragmente de torţi; *6*, *7*, bucăţi de chirpic cu urme de bîrne şi nuiele întipărite.

numeroase fragmente ceramice arse secundar, dar şi cîteva care n-au cunoscut arderea secundară; bulgări, spărturi sau aşchii de silex, rîşniţe fragmentare. Într-un alt caz, tot la baza nivelului III, sub resturile de chirpici arse puternic la roşu şi sub alte resturi arheologice, a apărut şi o vatră făţuită. În arătură, deci tot în limitele nivelului III, pe zone restrînse, reîntîlnim bucăţi de chirpici trecute prin foc. În nivelul II apar de asemenea aglomerări de chirpici şi bucăţi de vetre, dar deranjate. Acelaşi lucru se întîmplă şi în nivelul I, cu deosebirea că resturile de acest fel

au fost surprinse în secţiunile noastre, izolat. Toate acestea ne determină să tragem concluzia că la Lacul lui Drăcman sau Lacul cu cremene se construiau locuinţe de suprafaţă care cădeau, în dese rînduri, pradă flăcărilor.

Chirpiciul era făcut din lut amestecat cu nisip, pietricele şi multe materii organice, purtînd imprimate urme de bîrne sau nuiele (fig. 5/6—7), indicînd în acest fel modul de construcţie al locuinţelor.

Uneltele. Din săpături şi de la suprafaţa solului au fost colecţionate numai unelte din piatră, care, din punct de vedere stratigrafic, se integrează cert în stratul de cultură descris mai sus. Prezentarea separată a materialului litic de către Alexandru Păunescu [4] ne scuteşte de detalii. Menţionăm doar că uneltele au fost confecţionate pe loc — dovadă materia primă şi numeroasele aşchii rezultate în timpul prelucrării—, din silex şi, într-un singur caz, din piatră şlefuită. Se întîlnesc de obicei semilune, lame şi răzuitoare. Din arătură a fost recuperat şi un topor de piatră fragmentar, căruia i s-a păstrat doar tăişul.

Ceramica. Resturile de acest tip, provenite atît din săpături organizate, cît şi din cele culese de la suprafaţa solului, sînt destul de numeroase şi caracteristice pentru a permite unele concluzii preliminare, pe care extinderea cercetărilor va avea darul să le amplifice. Consemnăm de la început faptul că, sub aspect tehnic, materialul este unitar şi — cu toată diversitatea lui, care indică moşteniri, dar şi influenţe culturale foarte variate, sincronice însă— se înscrie în acelaşi complex cultural, ridicînd, în acest fel, probleme deosebit de importante. Numai două fragmente ceramice, culese de la suprafaţa solului, par să facă excepţie şi să indice o epocă mai tîrzie.

În ceramica aşezării de la Dobroteşti deosebim două categorii : de uz comun şi de calitate mai bună.

Ceramica de uz comun — cea mai numeroasă—are suprafeţele exterioare de culoare neagră, neagră-cenuşie, cenuşie, cărămizie sau roşie, iar miezul de culoare neagră, neagră-cenuşie şi foarte rar cărămizie. Culoarea cărămizie sau roşie este, în mai toate cazurile, urmarea unei arderi secundare. Modelarea în unele cazuri este destul de primitivă, suprafeţele prezentînd neregularităţi, asperităţi sau porozităţi ; în altele însă, s-a acordat o mai mare atenţie pereţilor vaselor, care au urme de netezire şi chiar un slip foarte subţire. Pasta, insuficient frămîntată, conţine destul de multe impurităţi. Ca degresant s-au folosit, de cele mai multe ori, nisip cu pietricele în proporţii variabile, cioburi pisate, mai rar calcar pisat sau materii organice.

Reconstituirea formelor este dificilă, deoarece întregul material este fragmentar. Se pot totuşi deosebi : vase „sac” de mărimi diferite, cu marginea dreaptă, teşită oblic sau rotunjită, şi cu pereţii uşor curbaţi (fig. 1/1—3 ; 3/8, 13 ; 4/1—3,6) ; borcane cu gît înalt, marginea rotunjită sau uşor răsfrîntă (fig. 1/4 = fig. 4/10) sau borcane cu pereţi curbaţi şi marginea dreaptă (fig. 6/5) ; castroane cu partea superioară aplecată spre exterior (fig. 2/11, 16) ; vase cu marginea evazată şi corpul bombat (fig. 1/19 = fig. 2/1 şi fig. 2/2) ; vase de mari dimensiuni, cu pereţii arcuiţi, prevăzute cu torţi în bandă lată, sau vase mai mici, ale căror torţi au orificii

[4] Alexandru Păunescu, *Consideraţii asupra materialului litic din complexul cultura de la Dobroteşti*, în prezentul volum, p. 465 şi urm.

cu diametru mic (fig. 1/22 ; 5/4) ; vase cu corp bombat şi torţi tubulare (fig. 5/3) ; un fragment pare să indice un vas piriform, cu gîtul înalt ; chiupuri cu pereţii foarte groşi (fig. 1/12 = fig. 4/8) ; vase cu gura trompeti-

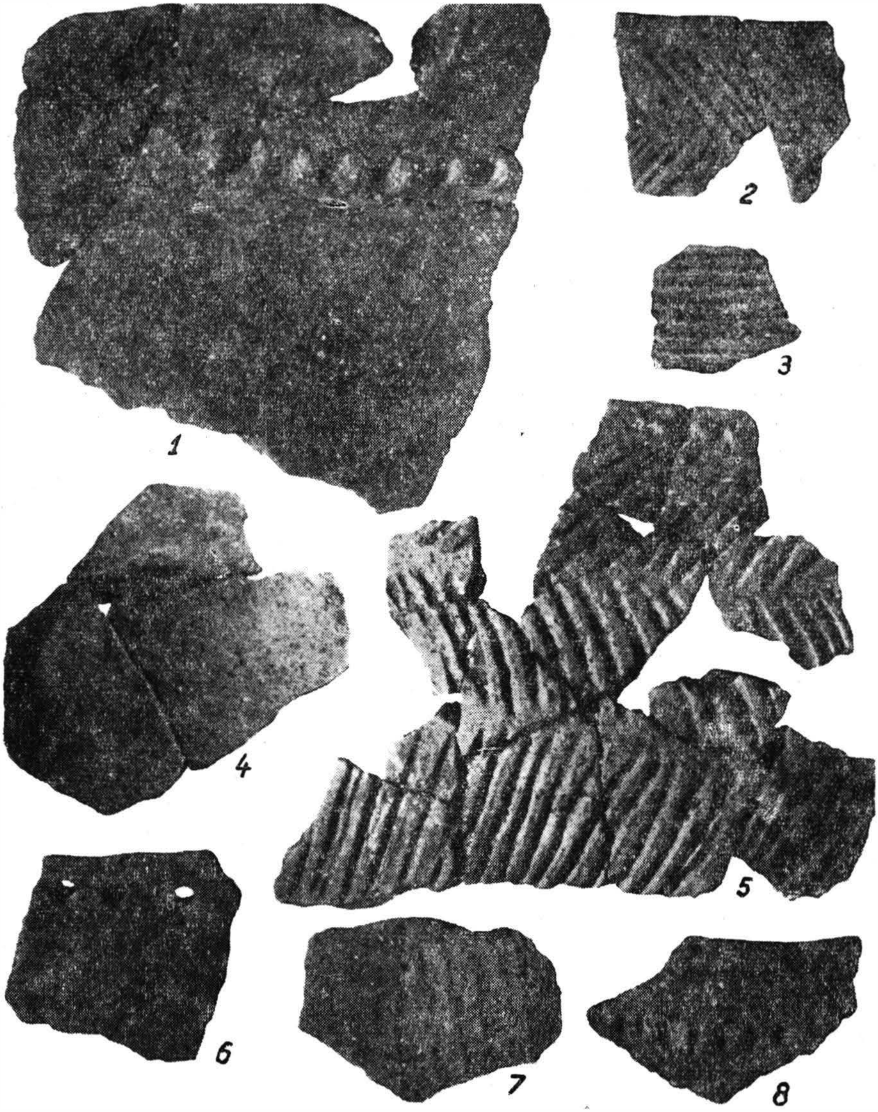

Fig. 6. — *Dobroleşti, „Lacul lui Drăcman''*. Fragmente ceramice.

formă (fig. 1/24) ; vase cu gît scurt şi corp bombat de mari dimensiuni (fig. 1/13 = fig. 3/1). Se mai pot menţiona vase de mari dimensiuni, cu gît scurt, marginea rotunjită şi pereţii curbaţi (fig. 6/1), sau vase cu gît înalt şi marginea evazată. Unele tipuri de vase erau prevăzute cu torţi în bandă lată (fig. 5/4—5) sau cu secţiune ovală şi rotundă. Într-un caz

se poate menţiona un vas cu gît înalt, prevăzut cu o toartă uşor supraînălţată (fig. 1/11), iar în altul un vas-borcan cu tortiţă perforată vertical (fig. 1/14 = fig. 5/2). În cîteva cazuri, torţile sînt prevăzute cu o prelungire rotunjită (fig. 5/1, *a-b*). Nu lipsesc nici proeminenţele apucători. Fundurile vaselor sînt plate, cu diametrul mare, prevăzute uneori cu o „talpă”, şi ele indică fie vase cu pereţii curbaţi, fie vase cu partea inferioară aproape verticală.

Ornamentarea este săracă, dar caracteristică. Ea constă din brîuri în relief, care însoţesc, uneori, un şir de impresiuni şi sînt dispuse de obicei sub marginea vaselor şi, mai rar, pe umărul sau corpul acestora (fig. 1/1—3, 12—13 ; 3/1 ; 4/1—3, 5—10 ; 6/1, 5, 8) ; caneluri (2/16 ; 6/7) ; impresiuni sau crestături de diferite forme (fig. 1/1—3 ; 2/1—2,4 ; 3/3—7, 9—11, 13) ; impresiuni circulare, uneori executate cu trestia (fig. 1/3, 23, 25 ; 2/3, 6, 8, 13) ; proeminenţe sub forma găurilor-butoni astupaţi, dispuse pe marginea vasului, dar fără folosirea unei asemenea tehnici (fig. 3/8) ; şănţuleţe late, paralele, dispuse, în unele cazuri, sub formă de „căpriori” (fig. 1/23 ; 2/14—15, 17 ; 6/2, 5) ; linii paralele incizate (fig. 1/10) ; perforaţii circulare care însoţesc marginea vasului (fig. 6/6) ; proeminenţe rotunde, plate sau în formă de şa ; reliefuri semicirculare (fig. 6/4) ; şiruri de împunsături executate cu rotiţa sau cu un pieptene (fig. 6/3).

Ceramica realizată într-o tehnică mai bună este redusă ca proporţii. Pasta este bine frămîntată, compactă, ardere uniformă la negru sau cenuşiu. Ca degresant se foloseşte nisipul cu grăunte mărunt. Pereţii sînt neteziţi şi la suprafaţă s-a aplicat un slip subţire care acoperă porozităţile. Fragmentele ceramice indică vase de mici dimensiuni în următoarele forme : vase cu gît scurt, margine rotunjită şi corp bombat (fig. 1/8, 9, 17 ; 2/12) ; castroane cu partea superioară uşor aplecată spre exterior (fig. 1/5 = = 2/10 şi 11) sau semisferice (fig. 1/7) ; vase cu gît înalt şi corp arcuit (fig. 1/27) ; vase cu marginea uşor răsfrîntă. Ornamentarea constă din caneluri (fig. 1/5, 18 ; 2/5, 10—11) sau şănţuleţe paralele ce imită canelura (fig. 1/27 = fig. 2/9) şi creste în relief, dispuse vertical pe corpul vasului (fig. 1/9 = fig. 4/11). Două fragmente ceramice, culese din arătură — unul realizat dintr-o pastă mai bună, al doilea cu un procent mai ridicat de nisip şi pietricele în pastă—, datorită ornamentării lor merită o atenţie deosebită (fig. 1/20 = fig. 3/2 şi fig. 2/7). Pe unul din ele (fig. 2/7) s-a realizat, prin apăsarea cu un vîrf bont în pasta moale a vasului, un motiv ornamental unghiular şi circular. Într-o parte a fragmentului pare a fi vorba de cercuri concentrice, înconjurate de un şir de împunsături circulare, realizate cu acelaşi vîrf bont cu care s-a apăsat pieziş. În partea opusă, două linii în unghi creează, probabil, un motiv geometric (dreptunghi ?) umplut cu impresini circulare care înconjuară şi în exterior acest motiv ornamental. Al doilea fragment (fig. 1/20 = fig. 3/2) provine de la un vas cu pereţii curbaţi, ornamentat cu cercuri concentrice, obţinute prin incizie şi înconjurate de un şir de împunsături realizate cu un vîrf ascuţit.

Tot din lut ars s-a mai recuperat o fusaiolă fragmentară, cu secţiunea semicirculară.

Ocupaţiile. De la suprafaţa solului şi din stratul de cultură au ieşit la iveală mai multe rîşniţe fragmentare (12 bucăţi). Ele provin din bolovani de rîu, au forme diferite, dimensiuni mici, sînt plate sau semiovale şi

cu suprafaţa de folosire în jur de 15 × 17 cm. Din săpătură au mai fost recuperate şi cîteva frecătoare sau zdrobitoare puternic tocite.

În structura chirpiciului şi, mai rar, în pasta vaselor se observă urme de pleavă, pe care avem toate motivele s-o socotim de grîu. Studiul asupra inventarului litic i-a permis lui Alexandru Păunescu[5] să ajungă la concluzia că multe lame de silex puternic lustruite au fost întrebuinţate la încastrare pentru seceri. Nici în săpătură, nici la suprafaţa solului n-au apărut — cu excepţia a două mici fragmente foarte corodate — oase de animale, dar rămîne să se precizeze dacă aciditatea solului putea permite conservarea lor. Mai multe gratoare, a căror realizare tehnică este grosolană, permit unele supoziţii în legătură cu economia acestei comunităţi.

Putem, aşadar, în urma prezentării datelor de mai sus, să conchidem că, în economia comunităţii de la Dobroteşti, cultivarea plantelor juca un rol însemnat ; fapt semnificativ pentru o epocă în care, în alte regiuni şi în cadrul altor culturi sincrone, creşterea animalelor era dominantă.

★

Tipul de aşezare, economia, inventarul arheologic al comunităţii de la Dobroteşti, raportate la epoca căreia îi aparţin, ne arată că avem de-a face cu un complex cultural necunoscut pînă în prezent.

Tipul de aşezare în jurul unui mic lac temporar este rar întîlnit. Cercetările de teren efectuate în această regiune[6] au semnalat aşezări sub formă de *tell* sau pe marginea teraselor diferitelor rîuri, adică aşa cum se constată şi în alte regiuni ale ţării. Putem menţiona o aşezare de tipul celei de la Dobroteşti în satul Vlăsceni (comuna Trestieni, r. Răcari) [7], unde, în jurul unei mici albieri de teren, aflată între rîurile Sabar şi Ciorogîrla, întîlnim o aşezare din epoca bronzului (după toate aparenţele Glina III).

Aşa cum am arătat, în economia comunităţii de la Dobroteşti cultivarea primitivă a plantelor juca un rol însemnat. Dovezile materiale despre creşterea animalelor aproape că lipsesc, dar această latură importantă a economiei nu se poate exclude. Raportînd această situaţie la epoca căreia îi aparţine complexul de la Dobroteşti, faptele devin semnificative şi o reamintire sau precizare a unor lucruri în parte cunoscute ni se pare binevenită. După cum se ştie, în cadrul comunităţilor Gumelniţa-Sălcuţa, cultivarea plantelor a fost preponderentă. S-a atras totodată atenţia asupra faptului că, spre sfîrşitul acestor culturi (faza IV), creşterea animalelor dobîndeşte o însemnătate crescîndă [8] pentru ca, în etapele următoare, să devină precumpănitoare. Ne gîndim în primul rînd la purtătorii mormintelor cu ocru din faza iniţială de pătrundere, fiindcă după aceea documentarea arheologică a dovedit că multe dintre ele aparţin diferitelor culturi cristalizate sau în curs de cristalizare, care au preluat acest ritual în forme mai mult sau mai puţin tradiţionale[9] . Cultura Coţofeni, docu-

---

[5] Alexandru Păunescu, *Consideraţii asupra materialului litic din complexul cultural de la Dobroteşti*, în prezentul volum, p. 465 şi urm.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 523—542, şi Ion Spiru, *op. cit.*, p. 695—708.

[7] Aşezarea a fost depistată în urma unor cercetări de teren întreprinse de noi sub auspiciile Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român.

[8] D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 57 ; idem, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, p. 344.

[9] Petre I. Roman, *op. cit.*, p. 324—325.

mentată şi în nord-vestul Munteniei, la Retevoieşti [10], are de asemenea o economie cu un pronunţat caracter păstoresc, dar sînt şi indicii care documentează practicarea cultivării plantelor [11]. Un alt complex cultural care va trebui avut în vedere, pentru zona ce ne preocupă, este Folteşti II, ale cărui urme se semnalează în Moldova, Dobrogea, sudul Olteniei [12]. La Folteşti s-a făcut dovada unei economii bazate în principal pe creşterea animalelor şi pe pescuit [13], dar la partea superioară a stratului de cultură au fost descoperite şi cîteva rîşniţe, care „n-ar fi exclus" — după autori —să se atribuie unui orizont înrudit cu cultura Schneckenberg [14]. Într-un studiu recent, Marilena Florescu încadrează o serie de aşezări din Moldova în conceptul de Folteşti II şi, avînd în vedere numărul mare de rîşniţe de la Folteşti şi Bogdăneşti, conchide că acestea ar putea constitui dovada începutului preponderenţei agriculturii în economia acestei populaţii socotite sedentară [15]. Bazîndu-ne pe realităţile din Dobrogea şi Muntenia nord-estică, regiuni foarte apropiate de aşezările de la Folteşti şi Stoicani, noi am arătat însă că — în cadrul ultimelor aşezări şi deci şi al conceptului Folteşti II, după Marilena Florescu — trebuie să deosebim două etape bine distincte; una, mai veche, anterioară culturii Glina III-Schneckenberg, iar a doua contemporană fazei A a culturii Schneckenberg, reprezentînd un orizont cronologic şi cultural Folteşti III, succedat de un altul de tip Mîndrişca II. Va trebui deci precizat, în cazul aşezărilor din Moldova, căreia din cele două etape îi aparţin rîşniţele la care se face trimitere. Noi avem toate motivele să credem că ultimei. Aşezarea Folteşti II de la Cernavodă conţine o mare cantitate de oase de animale, scoici şi oase de peşte [16], care indică, ca şi la Folteşti, orientarea economiei. Recent, Valeriu Leahu a publicat conţinutul unui bordei de la Căţelu Nou (Bucureşti) şi remarcă de asemenea marea cantitate a oaselor de animale [17], deşi sîntem într-o vreme care precede de puţin faza cea mai veche a culturii Glina III, documentată la Mihai Vodă. Alte aşezări Folteşti II din lunca Dunării muntene lasă să se întrevadă locuiri vremelnice. Dacă mai adăugăm şi faptul că, după toate aparenţele, maxima extensiune a mormintelor cu ocru este de pus în legătură cu un orizont Folteşti II, nouă ni se pare firească concluzia că economia a ceea ce înţelegem noi prin Folteşti II avea un pronunţat caracter păstoresc. Aşa cum s-a menţionat, începînd cu rapoartele asupra săpăturilor şi continuînd cu diferitele articole ale lui D. Berciu, în cadrul culturii Cernavoda, creşterea animalelor se bucura de o excepţional de mare atenţie. Se adaugă pescuitul, vînatul, dar nu lipsesc nici indiciile cultivării plantelor. Săpăturile de salvare executate

[10] Dorin Popescu şi D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoieşti*, în *Materiale*, VI, p. 706 şi 708.

[11] D. Berciu, *Istoria României*, I, p. 80.

[12] Petre I. Roman, *op. cit.*, p. 320—322 şi tabelul cronologic de la p. 321.

[13] M. Petrescu-Dîmboviţa, I. Casan şi C. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Folteşti*. în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 254—256.

[14] *Ibidem*.

[15] *Contribuţii la problema începutului epocii bronzului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 107, 115.

[16] Sebastian Morintz şi colab., *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 159.

[17] Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Căţelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. II, 1965, p. 14.

de noi şi Alexandru Păunescu în comuna Slobozia (r. Giurgiu) au dat la iveală o aşezare de tip Cernavoda III, în care creşterea animalelor şi pescuitul sînt de asemenea predominante [18]. Studierea inventarului litic de la Slobozia, identic cu cel de la Dobroteşti, i-a permis însă lui Alexandru Păunescu[19] să ajungă la unele încheieri semnificative în legătură cu folosirea unor lame pentru seceri. În cultura Glina III-Schneckenberg, economia păstorească pare de asemenea a fi preponderentă, dar sînt indicii care atestă şi cultivarea plantelor (rîşniţe de mînă [20] în unele aşezări, constatarea pe care Sebastian Morintz o face pe o anumită categorie ceramică Glina de la Ciurel, la care se foloseşte pleava ca degresant). Aşadar, economia comunităţii de la Dobroteşti ne arată că ea se integrează într-un proces mai general, care se petrece la începutul epocii bronzului, cu deosebire că acest proces era mult mai accentuat în cadrul aşezării ce stă în atenţia noastră.

Pentru încadrarea cronologică a complexului de la Dobroteşti, ceramica ne oferă o mare varietate de analogii şi sincronisme, fără ca aceasta să pună, totuşi, sub semnul întrebării unitatea materialului. Ca realizare tehnică, ceramica de la Dobroteşti se apropie cel mai mult de resturile Glina III-Schneckenberg şi, în parte, Coţofeni, ea continuînd să dezvolte tehnica vaselor de tip Sălcuţa IV, în care se foloseşte ca degresant nisip, pietricele şi alte impurităţi [21], deosebindu-se în acest fel de materialele similare din cultura Cernavoda sau Folteşti II.

O serie de forme, cum ar fi vasele — realizate de obicei dintr-o pastă mai bună — cu gît scurt şi corp bombat, vasele-borcan cu gît înalt, îşi găsesc antecedente în culturile neolitice Gumelniţa-Sălcuţa, inclusiv Sălcuţa IV [22], dar le reîntîlnim în faza a III-a a culturii Cernavoda [23], asociate cu elemente de decor similare celor de la Dobroteşti. O altă gamă de forme — vasele „sac", castroanele cu marginea aplecată spre exterior sau cele emisferice — se apropie cel mai mult de formele similare din cultura Cernavoda [24], deşi ultimul tip de vas, castronul, la origine este tot o transmitere a fondului neolitic local. Analogii pentru castroanele semisferice găsim de asemenea şi în cultura Glina III [25] sau în străchinile—uneori cu marginea îngroşată — din aria Horodiştea-Folteşti, unde apar atît în etapele mai vechi, cît şi în cele mai noi.

Majoritatea torţilor sînt comune pentru culturi diferite, din epoci diferite şi nu ne oferă precizări cronologice şi culturale semnificative. Tendinţa de supraînălţare a unei torţi întîlnită pe un fragment ceramic (fig. 1/11) ne apropie de bronzul incipient. Tortiţa perforată vertical (fig. 1/14), aplicată sub marginea vasului, îşi găseşte bune paralele în aria culturii Coţofeni [26], dar în acest ultim caz este vorba de vase cu gît cilindric, înalt,

---

[18] Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 469, nota 10.

[19] *Ibidem*, p. 469.

[20] Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata*, în *Materiale*, VIII, p. 286.

[21] Pentru tehnica ceramicii Sălcuţa IV, vezi D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 310—311.

[22] Compară de la noi fig. 2/8—9,17 cu D. Berciu, *op. cit.*, fig. 140/1 şi, în parte, 126/3; 135/5; 137/1.

[23] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, p. 95, fig. 5/6—8,11.

[24] *Ibidem*, fig. 5/1, 3, 5; vezi şi *Materiale*, VII, fig. 2/1—2, 6, 8—9 de la p. 52.

[25] I. Nestor, *Fouilles de Glina*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, fig. 7/15, 16; 8/5.

[26] Pentru această formă de vas, vezi Vladimir Dumitrescu, *La plus ancienne tombe à incinération trouvée sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 69—88.

pe cînd fragmentul de la Dobroteşti aparţine unui vas cu pereţii curbaţi, fără gît (probabil vas-borcan), aşa cum se întîlneşte în faza a III-a a culturii Cernavoda. Torţile tubulare dispuse pe corpul unor vase de mari dimensiuni apar uneori sub formă de „mosor'' în cultura Glina III-Schneckenberg [27] şi în complexele, în parte similare, din Moldova [28]. O lungă evoluţie şi o largă răspîndire o au tortiţele prevăzute cu o prelungire ascuţită sau rotunjită. În cultura Sălcuţa sînt frecvente în fazele timpurii [29] şi apar mai rar, după documentarea existentă, în faza tîrzie (IV) [30]. Torţi similare celor sălcuţene timpurii găsim în prima fază a culturii Cernavoda [31], dar foarte rar—şi ceea ce este important, de o factură asemănătoare celor de la Dobroteşti — în fazele mai tîrzii [32]. Nu lipsesc nici din cultura Glina III [33], iar la Horodiştea [34] ele constituie unul din elementele caracteristice. Acest tip de toartă poate, aşadar, fi socotit, în Muntenia, o moştenire din mediul neolitic local, dar adaosul unei influenţe străine, în speţă estică, la acest orizont cronologic, trebuie avut în vedere.

Cele mai variate analogii şi sincronisme le oferă motivele ornamentale. Brîurile în relief, alveolate sau crestate, constituie unele dintre cele mai caracteristice ornamente ale fazei Cernavodă III [35], lipsind din primele două faze. Acestea apar, de asemenea frecvent, în culturile Glina III-Schneckenberg şi Coţofeni. În aşezările Folteşti II din Muntenia şi Dobrogea (Cernavodă, Boian, Gumelniţa, Garvăn, Sultana, Căscioare, Tinosul), brîul în relief este o raritate. În schimb, într-un orizont ulterior, contemporan fazei Schneckenberg—pe care noi l-am denumit Folteşti III- Dolheşti II, încadrat de Marilena Florescu, împreună cu resturile mai sus discutate, în conceptul Folteşti II — , brîul constituie un element de decor generalizat [36]. Rămîne ca cercetările viitoare să precizeze dacă resturile de la Căţelu Nou, atribuite de descoperitor aceluiaşi orizont Folteşti II şi în care acest ornament este prezent, reprezintă o verigă finală a acestei etape—de puţin anterioară culturii Glina III—sau o manifestare specifică în

---

[27] Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait, *O aşezare din epoca bronzului la Roşu*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. I, p. 308 : A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, pl. X/6,10.

[28] Gh. Bichir, *Săpături arheologice la Mîndrişca*, în *Materiale*, VIII, p. 297 şi fig. 6/4, indică torţi sub formă de „mosor'' din stratul Mîndrişca II suprapus de un nivel Monteoru I *C*₄, deci contemporan fazei *B* Schneckenberg (*ibidem*). Vezi şi vasul descoperit într-un mormînt cu ocru la Valea Lupului (M. Dinu, *Şantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, VI, fig. 4), socotit a face parte dintr-un complex de la începutul epocii de bronz (Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 121).

[29] D. Berciu, *Contribuţii ...*, fig. 92/2 = fig. 97/3 ; fig. 102/3.

[30] *Ibidem*, fig. 145/2.

[31] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 99.

[32] Vezi exemplarul de la Ghizdaru, care aparţine fazei a III-a a culturii Cernavoda (D. Berciu, Gh. Rădulescu, Gabriel Mihăiescu şi M. Ionescu, *Săpăturile de informare de la Gostinu şi Ghizdaru*, în *Materiale*, VII, fig. 4/2 = fig. 1/3). Un alt exemplar se poate cita de la Clinciu (Dep. M.N.A., nr. inv. I 9827). C. Preda atribuie acest complex unei culturi din epoca bronzului (*Noi urme arheologice în împrejurimile comunei Spanţov*, în manuscris). Resturile de la Clinciu indică o aşezare Cernavoda tîrzie, dar nu lipsesc unele elemente Glina.

[33] I. Nestor, *op. cit.*, fig. 7/1.

[34] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1945, fig. 15/16—19.

[35] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 2/2 ; 5/1,3 ; D. Berciu, Sebastian Morintz, M. Ionescu şi P. Roman, *Şantierul arheologic de la Cernavoda*, în *Materiale*, VII, fig. 2/5, 8, 9.

[36] Marilena Florescu, *op. cit.*, fig. 1—4.

regiunile mai îndepărtate de Dunăre a aceluiaşi complex Folteşti II,ceea ce ni se pare mai puţin probabil. Aşadar, frecvent în culturile neolitice locale, brîul în relief cade pe un plan secundar în perioada de tranziţie propriu-zisă, ca să reapară, în forme caracteristice, la începutul epocii de bronz, cînd cunoaşte o evoluţie interesantă : de la brîul fin, foarte mărunt, la brîurile mai mari, grosolane.

Un decor obişnuit la Dobroteşti îl constituie crestăturile sau impresiunile executate de obicei pe marginea exterioară a vaselor. Uneori, ele sînt însoţite de alte motive ornamentale. Un mod de ornamentare asemănător întîlnim în Sălcuţa IV [37] în toate fazele culturii Cernavoda, în complexul Horodiştea-Folteşti, Glina III-Schneckenberg şi Coţofeni. Asocierea cu alte elemente de decor situează însă acest motiv ornamental la orizontul cronologic Cernavoda III, Glina III-Schneckenberg, Coţofeni, Folteşti III-Dolheşti II.

O lungă evoluţie — din neoliticul tîrziu şi pînă în epoca bronzului — o au şi şirurile de mici proeminenţe butoni.

Canelurile — dispuse fie pe suprafaţa interioară, fie pe corpul bombat al vaselor — crestele în relief, şănţuleţele late ce imită canelura îşi găsesc corespondenţe absolut similare în faza a III-a a culturii Cernavoda, unde, apărute pentru prima dată, formează unul dintre cele mai caracteristice ornamente [38]. Des întîlnite în culturile neolitice locale, canelurile se păstrează pînă în Sălcuţa IV [39], pentru ca apoi să renască în unele culturi de la începutul epocii bronzului.

Şănţuleţele late — executate prin apăsarea în pasta moale a vasului a unui vîrf bont şi lat — constituie de asemenea un element de legătură între fondul neolitic şi bronzul incipient. Săpăturile de la Sălcuţa au arătat că acest ornament este frecvent în faza a III-a şi general în faza a IV-a ,,aşa cum îl cunoaştem de altfel în cultura Coţofeni'' [40]. Cele mai apropiate analogii pentru exemplarele de la Dobroteşti le găsim în cultura Coţofeni [41]. În aşezările Folteşti II din Dobrogea sau Cîmpia Munteniei el este o raritate, în schimb în faza a III-a a culturii Cernavoda devine mai frecvent [42], fără a constitui însă un element caracteristic. În ultimele două cazuri este obţinut de obicei prin incizii înguste şi mai rar prin şănţuleţe nu prea late.

Şirurile de mici impresiuni circulare au o largă răspîndire în cultura Glina III-Schneckenberg [43], se întîlnesc în culturile Coţofeni, Monteoru şi, mai rar, în complexul Horodiştea-Folteşti din Moldova. Interesante sînt de asemenea impresiunile circulare executate cu trestia. Ornamentul apare la Horodiştea [44], în aşezările Folteşti II din Dobrogea şi Cîmpia

---

[37] D. Berciu, *Contribuţii* ..., fig. 139/2–6.

[38] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 2/6 ; 5/5–9 ; D. Berciu, Sebastian Morintz, M. Ionescu şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 2/7.

[39] D. Berciu, *Contribuţii* ..., fig. 136/7 ; 139/7 ; 142/9.

[40] *Ibidem*, p. 328.

[41] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi Ion Pop, *Săpăturile de la Gura Cheii-Rîşnov*, în *Materiale*, VIII, fig. 3/4,7.

[42] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 2/5.

[43] I. Nestor, *op. cit.*, p. 224 şi fig. 12/1, 10, 22–23 ; A. Prox, *op. cit.*, pentru Schneckenberg *B*, pl. XVI/6,9 ; XVII/3, 6, 11.

[44] H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 13/5.

Munteniei [45], în cultura Glina III [46] şi, mai rar, în faza a III-a a culturii Cernavoda [47].

Cercurile concentrice, înconjurate de puncte circulare, sînt caracteristice culturii Monteoru, începînd chiar din faza I C_4 [48]. Deşi motivul ornamental de la Dobroteşti este identic celui de la Monteoru, realizarea acestuia este diferită (spaţii largi între cercurile care au fost obţinute prin linii mult mai late). Analogii mult mai apropiate ca realizare tehnică se pot cita din aria Schneckenberg, deşi, în acest ultim caz, este vorba de semicercuri ale căror capete se sprijină pe o bandă de linii paralele orizontale [49].

★

Din cele relatate mai sus se pot desprinde cîteva concluzii majore : complexul de la Dobroteşti este creaţia unei comunităţi aflate — din punct de vedere cronologic — pe treapta timpurie a epocii bronzului, care, păstrînd destul de numeroase moşteniri din fondul neolitic local, asimilează activ o serie întreagă de elemente de cultură ce se transmit din medii culturale sincrone, într-o zonă de interferenţă : Coţofeni, Glina III-Schneckenberg, Monteoru timpuriu, Cernavodă III. Complexul cultural de aici nu se poate atribui nici uneia dintre culturile sau aspectele culturale cunoscute pînă acum de la începutul epocii de bronz, deoarece nici unele dintre elementele sale componente, ce indică preluări sau moşteniri din culturile cunoscute, nu sînt majoritare şi nu se poate spune că se găsesc aici în forme identice celor din alte culturi, cu care au similitudini. Nu poate fi vorba aici de orizonturi culturale şi cronologice deosebite, amestecate în teren şi socotite de noi a reprezenta o „unitate", atît pentru faptul că — aşa cum am mai spus, şi repetăm — elementele de cultură ce indică moşteniri şi preluări nu constituie forme specifice altor culturi, cît şi din cauza realizării lor unitare sub aspect tehnic şi a îmbinării originale a elementelor de cultură preluate sau a transformării evidente a celor moştenite. Există, aşadar, la Dobroteşti elemente de cultură care îşi găsesc paralele în culturile Sălcuţa (IV), Glina III-Schneckenberg, Cernavoda (faza III), Coţofeni, Monteoru, dar nu şi elemente care să ne dea dreptul să le atribuim acestor culturi şi să ne facă să presupunem existenţa mai multor orizonturi cronologice şi culturale.

Moştenirea mai veche, profund evoluată, ne dă o verigă de legătură între culturile neolitice din Muntenia şi culturile epocii bronzului ; în acelaşi timp avînd în vedere analogiile ce se pot face cu produsele similare ale culturilor epocii bronzului timpuriu menţionate mai sus, trebuie să situăm aşezarea de la Dobroteşti la nivelul cronologic corespunzător ultimelor culturi. Aceasta nu rezolvă însă satisfăcător problema fixării în timp a staţiunii de la Dobroteşti, deoarece culturile la care este ea raportată au o lungă evoluţie în timp şi deci mai multe faze cronologice.

---

[45] Petre I. Roman, *op. cit.*, p. 320.

[46] Sebastian Morintz, în *Materiale*, VI, fig. 11/9, de la p. 769.

[47] Un exemplar de acest tip provine din aşezarea Cernavoda III de la Slobozia (Giurgiu).

[48] Eugenia Zaharia şi Alexandrina Alexandrescu, *Săpăturile arheologice de la Sărata-Monteoru*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 161—162 ; I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Şantierul arheologic Sărata-Monteoru*, în *SCIV*, IV, 1955, 3—4, p. 503.

[49] A. Prox, *op. cit.*, în special pl. XVII/8.

Cultura Coţofeni din Oltenia este cuprinsă între faza a IV-a a culturii Sălcuţa şi cultura Glina III [50]. Analogiile pe care aceasta le oferă cu Folteşti II, Folteşti III-Dolheşti II, Cernavoda III, Glina III-Schneckenberg ne indică atît o contemporaneitate parţială cu aceste culturi, cît şi o perioadă de timp mai îndelungată de dezvoltare a ei. Nu s-a putut face însă pînă în prezent o periodizare a culturii Coţofeni bazată pe o stratigrafie certă. Nu dispunem nici de o periodizare a culturii Glina III, dar se admite, în urma unor observaţii stratigrafice şi a unor studii comparative cu fazele Schneckenberg, că în evoluţia acestei culturi trebuie deosebite cel puţin 2—3 faze [51]. Cum între orizontul Folteşti II şi faza mai timpurie a culturii Glina III, pe de o parte, şi Coţofeni, pe de altă parte, se poate admite, avînd în vedere influenţe şi elemente de cultură comună, un raport de contemporaneitate, ipoteza după care cultura Glina III pătrunde în Oltenia dinspre est, într-o fază tîrzie a evoluţiei sale, se impune [52]. În Transilvania, cultura Glina III-Schneckenberg suprapune resturi de cultură Coţofeni [53], dar rămîne să se precizeze ce etapă anume din dezvoltarea acestei culturi este suprapusă şi apoi dacă nivelul respectiv din cadrul culturii Glina III-Schneckenberg este sau nu atestat în Oltenia.

Sincronismul Schneckenberg *B* — Monteoru I C_4 a fost dovedit prin săpăturile de la Sărata-Monteoru [54].

În Moldova se conturează un orizont Folteşti III-Dolheşti II, urmat de un altul, Mîndrişca II, contemporane fazelor *A* şi, parţial, *B* Schneckenberg [55].

Cît priveşte faza a III-a a culturii Cernavoda, începuturile ei sînt de situat într-o etapă *post* a ceea ce înţelegem noi prin Folteşti II. După cum s-a arătat însă, în cadrul acestei faze, cu straturi de cultură groase pînă la 2 m, se pot deosebi mai multe niveluri [56] şi, adăugînd la aceasta numeroasele analogii ce se găsesc pentru resturile sale în culturile Glina III-Schneckenberg, Monteoru, Coţofeni, colectivul care a efectuat cercetările de la Cernavodă a ajuns la concluzia că ea îşi încheie evoluţia în pragul Bronzului mijlociu [57].

În concluzie, un sincronism Cernavoda III (nivelurile mai vechi)-Glina III (faza timpurie şi mijlocie)-Schneckenberg (*A* şi început de *B*) Coţofeni (etapa mijlocie)-Monteoru (IC_4)-Dolheşti II-Folteşti III ni se pare firesc la nivelul documentaţiei actuale şi prezenţa unor elemente cu analogii în aceste culturi, în acelaşi context, la Dobroteşti constituie un argument în plus. Admiţînd un asemenea sincronism, noi am avut în vedere şi posibilitatea ca unele elemente de cultură ce par a fi urmarea influenţei unei culturi contemporane să fie doar moşteniri ale unui fond care şi-a încheiat evoluţia (ne referim concret la elementele de cultură Coţofeni de la Dobroteşti), dar cauza stingerii culturii Coţofeni din Oltenia este,

[50] D. Berciu, *op. cit.*, p. 131.

[51] I. Nestor, *op. cit.*, p. 98; Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 104—106 şi 114.

[52] D. Berciu, *op. cit.*, p. 134.

[53] I. Nestor, *op. cit.*, p. 98, şi D. Berciu, *op. cit.*, p. 131.

[54] I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 503.

[55] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 110—114.

[56] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 101 şi fig. 3.

[57] *Ibidem*, p. 103; D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 77.

după datele ce le avem la dispoziţie, înaintarea spre vest a purtătorilor culturii Glina III, care nu putea avea loc, probabil, înainte de încheierea evoluţiei aşezărilor de tip Dobroteşti aflate la est de Olt, aşa încît şi sub acest aspect o contemporaneitate Dobroteşti-Coţofeni se impune. Deci limita superioară a aşezării de la Dobroteşti poate fi situată la un orizont Schneckenberg *B* de început-Monteoru I C_4, moment care marchează, probabil, începutul înaintării purtătorilor culturii Glina III spre vest. Limita inferioară poate coborî pînă la începutul fazei a III-a a culturii Cernavoda şi a culturii Glina III-Schneckenberg.

Cine sînt creatorii complexului de la Dobroteşti, din moment ce ei nu se pot identifica nici cu purtătorii culturilor Coţofeni, Glina, Cernavoda, nici cu acei ai complexelor rezultate în urma vehiculării triburilor pontice? În Muntenia şi Oltenia, de la sfîrşitul neoliticului şi pînă la începutul epocii bronzului, constatăm următoarea succesiune culturală:

1. Gumelniţa*B*-Sălcuţa III, ce implică şi infiltrări Cernavoda I.

2. Sălcuţa IV (documentată în Oltenia şi nord-vestul Munteniei)-Gumelniţa tîrzie (IV), care va trebui mai bine precizată (probabil în centrul şi vestul Munteniei)—Folteşti I (în estul Munteniei)-Cernavoda II (pe o fîşie în lungul Dunării muntene şi oltene, cu aşezări la Renie, Chirnogi [58], Căscioarele [59], resturi sporadice la Vădastra şi Ostrovul Corbului) şi infiltrări ale purtătorilor mormintelor cu ocru pe spaţii largi. Nu se constată, în cazul resturilor de la Dobroteşti, preluări directe din fondul Folteşti I, Cernavoda II, ci doar tradiţii Sălcuţa-Gumelniţa tîrzie. Este vremea în care presiunea dublă, din est şi sud, va fi determinat, aşa cum postulează D. V. Rosetti, o retragere a triburilor Gumelniţa-Sălcuţa spre locurile mai ferite.

3. Un orizont Folteşti II, care afectează Dobrogea, Muntenia estică, centrală, de sud şi, după documentarea existentă, sudul Olteniei. Dacă şi în ce măsură se va fi produs un proces similar şi în Muntenia nord-vestică sau în restul Olteniei, rămîne ca documentarea arheologică viitoare s-o precizeze. Unui nivel mai tîrziu al complexului Folteşti II îi aparţin şi primele elemente de cultură Coţofeni, indicînd în acest fel o parţială contemporaneitate. Este greu de întrevăzut în ce măsură, în acest timp, se mai puteau menţine, prin adaptare la noile condiţii, comunităţi sălcuţene sau gumelniţene întîrziate.

4. Urmează în timp cultura Glina III (faza timpurie-Mihai Vodă, precedată, se pare, de un orizont Folteşti II tîrziu, de tip Căţelu Nou, şi faza mijlocie, care se întinde în principal în Muntenia centrală, în timp ce Dobrogea şi o fîşie în lungul Dunării muntene sînt ocupate de unele din etapele de dezvoltare a fazei a III-a a culturii Cernavoda. În Oltenia se va dezvolta cultura Coţofeni. Acestei vremi îi vor fi aparţinut şi primele etape de locuire de la Dobroteşti.

5. În etapa următoare — la un orizont Schneckenberg *B*, Monteoru I C_4—începe deplasarea spre sud a purtătorilor culturii Glina III, unde intră într-un contact mai strîns cu purtătorii culturii Cernavoda şi spre vest, punînd astfel capăt evoluţiei aşezărilor de tip Dobroteşti şi Coţofeni.

---

[58] Săpături Sebastian Morintz şi P. Roman.

[59] Ersilia Tudor, *Ceramică aparţinînd culturii Cernavoda descoperită la Căscioarele*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 555—561.

În raioanele Roşiorii de Vede şi Alexandria, în urma cercetărilor de teren, au apărut numeroase aşezări gumelniţene [60], dar sînt slab reprezentate—noi am spune neidentificate — resturile din epoca bronzului. Pe teritoriul comunei Dobroteşti noi am identificat deja cîteva aşezări Tei, iar din raionul Alexandria ni se semnalează o aşezare Glina III.

Factura materialelor de la Dobroteşti pare a ne arăta că, în vestul Munteniei şi, în general, în regiunile mai retrase, ne putem aştepta la depistarea unor comunităţi care, moştenind fondul cultural Gumelniţa-Sălcuţa tîrzie, au fost supuse unor influenţe variate ale culturilor vecine, cu atît mai mult cu cît sîntem într-o zonă de interferenţă culturală, pe care le-au prelucrat într-un mod original, dînd naştere unui aspect hibrid, în cadrul căruia componentele culturale Glina-Cernavoda III-Coţofeni joacă un rol aproximativ egal. Păstrarea unei economii tradiţionale, o parte a inventarului arheologic pledează în favoarea unei populaţii autohtone. Este deci de presupus ca viitoarele cercetări să dea la iveală şi aşezări care să facă legătura între Sălcuţa-Gumelniţa tîrzie (IV) şi aşezările de tip Dobroteşti, şi atunci se va vedea dacă, şi în ce măsură, se mai poate vorbi de o continuitate directă etnoculturală, în anumite regiuni ale patriei, între neoliticul tîrziu şi epoca bronzului.

UN NOUVEL ASPECT CULTUREL DATANT DE LA PHASE ANCIENNE DU BRONZE (SITE DE DOBROTEŞTI)

RÉSUMÉ

L'auteur expose les résultats des recherches effectuées au lieu dit «Lacul lui Drăcman » ou «Lacul cu cremene » situé sur le territoire de la commune de Dobroteşti, dans la partie ouest de la Valachie, à environ 90 km au nord du Danube.

Les recherches ont pu préciser l'existence d'un horizon comprenant troix niveaux d'habitat appartenant à une communauté datant de la phase ancienne du bronze. La culture des plantes avait un rôle important dans l'économie de cette communauté.

Les restes de cette civilisation indiquent une forte tradition de l'époque néolithique (civilisation de Gumelniţa et de Sălcuţa tardives) sur laquelle sont venues se greffer des influences des civilisations voisines synchrones : Coţofeni, Glina III-Schneckenberg, Cernavoda (phase III) associées d'une manière unitaire et originale dans la communauté préhistorique de Dobroteşti.

Ces constatations permettent à l'auteur de supposer que dans l'ouest de la Valachie et généralement dans les lieux plus éloignés, d'autres

[60] M. Petrescu-Dimboviţa, *op. cit.*, şi Ion Spiru, *op. cit.*

sites de ce genre pourraient être découverts, susceptibles de nous informer en quelle mesure une continuité ethnique et culturelle a-t-elle existé entre l'époque néolithique et celle du bronze.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. 1—5, 7—27, fragments de vases ; 6, fragment d'une idole anthropomorphe.

Fig. 2. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. Fragments de vases.

Fig. 3. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. Fragments de vases.

Fig. 4. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. Fragments de vases.

Fig. 5. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. 1—5, fragments de manches de vases ; 6, 7, fragments de bousillage attestant des traces de poutres et de verges imprimées.

Fig. 6. — *Dobroteşti, « Lacul lui Drăcman »*. Fragments de vases.

CONSIDERAȚII ASUPRA MATERIALULUI LITIC DIN COMPLEXUL CULTURAL DE LA DOBROTEȘTI

DE

AL. PĂUNESCU

În studiul său, intitulat *Un nou aspect cultural de la începutul epocii bronzului* (*complexul de la Dobrotești*), P. Roman a ajuns la concluzia că restrînsa comunitate care a locuit în jurul micului lac cunoscut astăzi sub numele de „Lacul lui Drăcman" sau „Lacul cu cremene", situat în apropierea comunei Dobrotești (r. Roșiori de Vede, reg. București), datează din perioada de început a epocii bronzului [1]. Cercetările efectuate în acest loc au dovedit că, din punct de vedere stratigrafic, avem de-a face cu un singur strat de cultură, gros de circa 0,80 m, în care s-au găsit în afara numeroaselor fragmente ceramice și unele rîșnițe primitive, un fragment de topor de piatră șlefuită, precum și numeroase piese de silex. Materialul litic cules atît din strat, cît și de la suprafață, cuprinde circa 400 de bucăți. Ținînd seama de formele și tehnica în care sînt lucrate aceste piese, putem spune că întregul material este omogen. Materia primă folosită pentru prelucrarea uneltelor este reprezentată de silexul de culoare brună-gălbuie, gălbuie-roșcată sau vineție, silex a cărui origine trebuie căutată în platforma prebalcanică. O bună parte din materialul litic tipic îl formează piesele microlitice (a căror lungime maximă este de 3—4 cm), care ating un procent de circa 75 %, urmate apoi de cele de mărime mijlocie (lungi de 4—7 cm), a căror proporție este de aproximativ 25 %; în schimb, piesele macrolitice (lungi de peste 7 cm) sînt absente.

Prezența numeroaselor spărturi, așchii de descojire, bulgări întregi sau sparți, nuclee epuizate, dovedește faptul că în așezarea de la Lacul lui Drăcman uneltele se prelucrau pe loc.

Printre cele 170 de piese tipice (fig. 1 și 2) se pot distinge următoarele tipuri:

Din tabelul 1 (vezi p. 468) se poate conclude că locuitorii din așezarea de la Lacul lui Drăcman foloseau ca unelte de silex numai lamele, așchiile și, într-o mai mică măsură, semilunele, piesele semilunare și gratoarele. Dintre toate aceste piese un interes deosebit îl constituie prezența într-o locuire din perioada de început a epocii bronzului a unor forme geometrice de tipul semilunei. Este îndeobște cunoscut faptul că semiluna apare, e drept în mod cu totul întîmplător și într-o formă destul de atipică, încă

[1] Vezi în prezentul volum, p. 445—463.

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 465—471, București, 1966

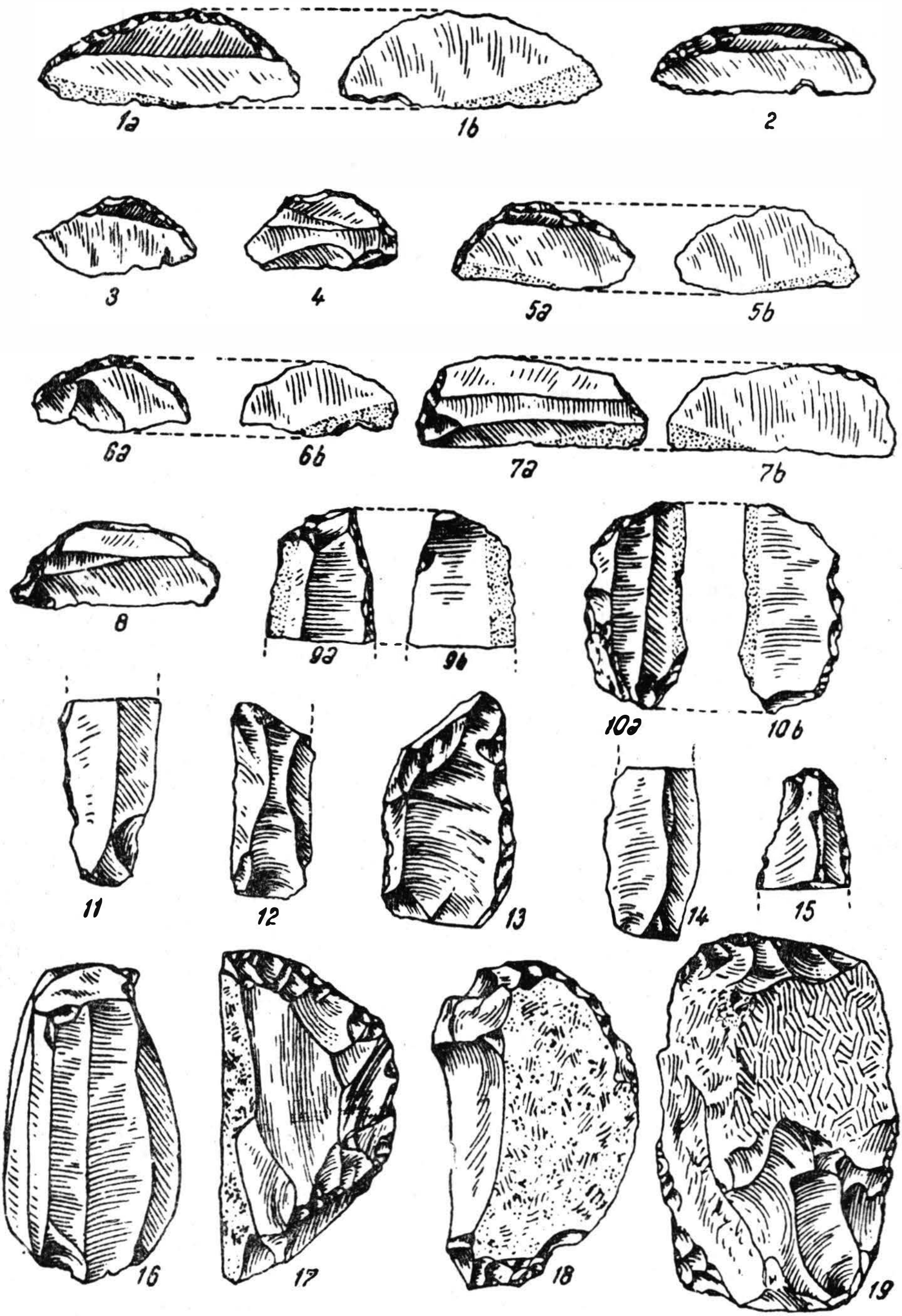

Fig. 1. — Așezarea de la Lacul lui Drăcman-Dobrotești. *1—19*, piese de silex; *1a—1b*, *2*, *3*, *4*, *5a—5b*, *6a—6b*, *7a—7b*, *8*, semilune și piese semilunare (porțiunea punctată este cea lustruită); *9a—9b*, *10a—10b*, lame microlitice trunchiate și retușate, avînd o porțiune puternic lustruită; *11*, *12*, *14*, lame neretușate; *13*, lamă retușată (cu retușe oblice); *15*, gratoar pe lamă microlitică fragmentară; *16*, nucleu; *17*, *18*, *19*, gratoare pe așchii.

din paleoliticul superior [2]. În culturile epipaleolitice aziliene şi tardenoaziene, semilunele, de obicei tipice (cu partea arcuită în întregime retuşată), se găsesc asociate şi cu alte forme geometrice : triunghiuri în azilian şi triunghiuri-trapeze sau uneori numai trapeze în tardenoazian. În neolitic, tehnica de prelucrare a semilunelor, ca de altfel şi a trapezelor, continuă.

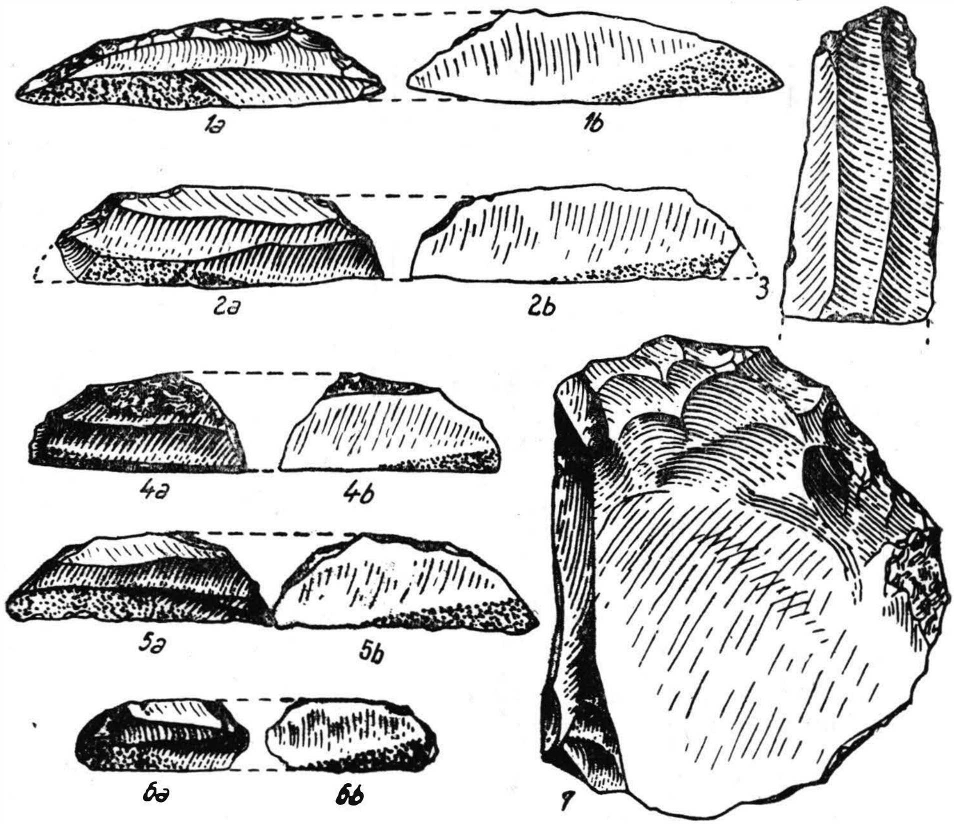

Fig. 2. — Aşezarea de la Lacul lui Drăcman-Dobroteşti. *1—7*, piese de silex; *1a—1b*, *2a—2b*, *4a—4b*, *5a—5b*, *6a—6b*, semilune şi piese semilunare (porţiunea punctată este cea lustruită); *3*, lamă fragmentară trunchiată oblic şi retuşată; *7*, gratoar pe aşchie masivă.

Cît priveşte teritoriul României, primele piese semilunare au apărut pînă acum sporadic numai în nivelurile gravetiene din Moldova, de la Podiş-Ceahlău şi Ripiceni-Izvor [3]. Semilune mai mult sau mai puţin tipice s-au găsit împreună cu numeroase piese microlitice (vîrfuri de tip azilian şi de tip zis ,,La Gravette'', triunghiuri, gratoare, lame, burine etc.) în stratul azilo-romanellian din adăpostul de sub stîncă, denumit ,,Cuina Turcului'' —

[2] C. Barrière, *Les civilisations Tardenoisiennes en Europe occidentale*, Paris, 1954, p. 95, fig. 36; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrşit a epipaleoliticului din NV şi NE României şi unele persistenţe ale lui în neoliticul vechi*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 321—333.

[3] Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., IX (sub tipar).

Dubova (r. Orşova, reg. Banat)[4]. De asemenea, semiluna este cunoscută atît în swiderianul de la Scaune-Ceahlău (reg. Bacău) [5] cît şi în locuirile tardenoaziene de la Gîlma-Roate (com. Sita Buzăului), Cremenea-Sita

Tabelul 1

Nr. crt.	Tipurile de piese	Nr. piese	%
1	Lame neretuşate, în marea lor majoritate trunchiate la unul sau la ambele capete. Unele dintre ele prezintă pe una din laturi ştirbituri fine de uzură. De observat două lame microlitice, puternic lustruite pe o mică porţiune a unei laturi lungi : una din acestea prezintă şi o mică scobitură retuşată.	65	38.30
2	Lame retuşate (cu retuşe oblice) fragmentare. Una prezintă pe o latură lungă ştirbituri fine de folosire, iar pe o porţiune mică de pe ambele feţe se observă puternice urme de lustru. De remarcat 3 lame trunchiate la un capăt şi retuşate.	9	5,30
3	Gratoare pe aşchii şi unul pe lamă. Cel pe lamă microlitică prezintă retuşe oblice dispuse uniform. Celelalte gratoare sint pe aşchii masive ; unele menţin pe una din suprafeţe cortexul ; şapte gratoare au partea activă convexă, unul oblică, iar altul concavă.	9	5,30
4	Semilune şi piese semilunare (forme atipice, de aspect trapezoidal, cu retuşe numai pe laturile neparalele). Dintre acestea, 7 sînt întregi (lung. 2—4,8 cm) şi prezintă partea arcuită în întregime retuşată abrupt. Pe unele piese există pe ambele feţe ale laturii drepte o porţiune lustruită, ce se înscrie într-o formă triunghiulară. La unele, pe muchia acestei laturi se observă mici ştirbituri.	15	8,80
5	Aşchii retuşate, unele cu ştirbituri de folosire ; una prezintă şi scobituri retuşate.	9	5,30
6	Aşchii neretuşate întregi şi fragmentare.	51	30,00
7	Nuclee de formă oarecum prismatică sau neregulată. Pe unele din ele se observă negativele desprinderilor de lame mici şi subţiri.	12	7,00
	Total	170	100,00

Buzăului (ambele în reg. Braşov), Ciumeşti (punctul II-Păşune, reg. Maramureş), Ripiceni-Izvor (reg. Suceava). În culturile neolitice de la noi din ţară, această formă geometrică este cunoscută în prezent doar în locuirea de tip Criş-Starčevo din adăpostul „Cuina Turcului”[6], precum şi în cea de

---

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, St. Roman şi V. Boroneanţ, *Cercetările arheologice de la Cazane*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 407—411.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 18, pl. II/30.

[6] Săpăturile din adăpostul „Cuina Turcului” au fost efectuate în 1965 de către autor sub conducerea lui C. S. Nicolăescu-Plopşor. În locuirea Criş-Starčevo de aici au fost descoperite, pe lîngă alte numeroase piese de mărime mică şi mijlocie, şi cîteva semilune şi forme semilunare. Unele dintre acestea, ca şi cîteva lame, prezintă porţiunea dinspre tăiş puternic lustruită.

tip Boian (faza Giuleşti) din punctul „La Slom'' (com. Hotarele, reg. Bucureşti) [7].

Prezenţa formelor semilunare sau a altor piese mărunte (lame etc.) poate fi observată nu numai în aşezări neolitice [8], ci şi în locuiri din perioada de început şi chiar de mijloc a epocii bronzului [9].

Demnă de remarcat este însă descoperirea piesei semilunare într-o depunere de locuire de la începutul epocii bronzului (faza Cernavoda III), în aşezarea de la Slobozia-Giurgiu (punctul „Rîpa Bulgarilor'', reg. Bucureşti) [10]. După P. Roman, între cele două locuiri, de la Dobroteşti şi Slobozia a existat o parţială contemporaneitate.

În nivelul de locuire aparţinînd Bronzului timpuriu de la Thermi în Lesbos, W. Lamb [11] a descoperit un material litic compus din lame (unele dinţate), folosite ca lame de seceri, gratoare, cuţit macrolitic asemănător celor cunoscute în cultura Glina III-Schneckenberg, lucrat pe lamă lată, avînd latura lungă retuşată etc. Tot aici s-a găsit şi o piesă semilunară similară celor de la Dobroteşti.

De asemenea, în aşezarea de tip Tei de la Novaci (r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti), datată în etapa de sfîrşit a Bronzului mijlociu (fazele Tei-Stejar, Tei-Fundeni), s-au descoperit, printre destul de numeroasele piese de silex, lame, lame-fierăstraie cu puternice urme de lustru, gratoare şi unele piese semilunare, de aspect trapezoidal, cu retuşe numai pe laturile neparalele — folosite credem, datorită lustrului de pe marginea laturii de jos, drept piese componente [12].

Este deosebit de dificil a explica în stadiul actual al cercetărilor prezenţa semilunei, a formelor semilunare şi a altor piese în materialul litic al locuirilor de la sfîrşitul neoliticului sau începutul epocii bronzului. Se mai poate vorbi oare de o asimilare într-o perioadă aşa de tîrzie a unui fond tardenoazian întîrziat şi despre unele persistenţe azilo-tardenoaziene ? Ori mai degrabă s-ar putea interpreta ca o revenire, pro-

---

[7] E. Comşa, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 413, 423, fig. 2/8. Pe latura dreaptă a semilunei se observă o porţiune lustruită, datorită întrebuinţării îndelungate.

[8] Din cercetările mai vechi de la Vădastra (Măgura Fetelor) provine şi o semilună. Datorită lipsei de observaţii stratigrafice, nu putem preciza dacă ca aparţine stratului Vădastra sau celui Sălcuţa (vezi *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 171, fig. 1/3). În aşezările neolitice au fost descoperite pînă în prezent puţine piese microlitice. Noi credem însă că această „lipsă'' se poate datora mai curînd scăpării din vedere, în timpul săpăturilor, a celor mai mărunte piese de silex. În unele aşezări neolitice situate în regiunea europeană a U.R.S.S. s-au descoperit destul de numeroase piese mărunte de silex. Vezi A. A. Formozov, *Этнокультурные области на територии Европейской части СССР в каменном веке*, Moscova, 1959, p. 82—107.

[9] Materialul litic din cultura Pécel cuprinde şi un număr de piese mărunte, îndeosebi lame; vezi János Banner, *Die Péceler Kultur*, în *ArchHung*, S.N., XXXV, Budapesta, 1956, p. 171, 194—195, pl. LXXXIX/12,16,18; XCV/12,14,17 etc.

[10] Un mic sondaj a fost efectuat de către autor în octombrie 1959. Cu această ocazie s-a găsit în stratul de locuire Cernavoda III o piesă semilunară, iar altele au fost culese de la suprafaţă, de pe plajă; în stratul de locuire Coţofeni (în care apar elemente de tip Kostolač), descoperit la „Cuina Turcului'' s-au găsit şi cîteva lame de silex mărunte, ce prezintă o porţiune puternic lustruită, folosite ca piese componente.

[11] Winifred Lamb, *Excavation at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936, p. 178—181, pl. XXVI; vezi piesa semilunară de la pl. XXVI/9.

[12] Al. Vulpe şi V. Veselovschi-Buşilă, *Săpăturile de la Novaci (r. Drăgăneşti-Vlaşca)* (în ms.).

babil independentă, la tehnica microlitică epipaleolitică (de tradiție tardenoaziană) a unor populații prin excelență agricole de la sfîrșitul neoliticului sau începutul epocii bronzului. Semilunele, piesele semilunare, ca și lamele trunchiate au fost folosite în neolitic și în perioada de început și chiar de mijloc a epocii bronzului ca piese componente (pentru seceri [13] etc.). Ele se montau într-un mîner de os, corn sau lemn. Porțiunea de tăiș ce se găsea în afară a devenit puternic lustruită pe ambele fețe, datorită continuei tăieri și frecări.

Și în marile culturi neolitice de la noi, cum ar fi, de pildă, Gumelnița, Cucuteni, ca și în altele, s-au descoperit lame trunchiate de silex, unele din ele păstrînd urme de lustru, folosite fără îndoială ca piese componente.

În cazul așezării noastre de la Lacul lui Drăcman, pe de o parte, utilizarea semilunelor, pieselor semilunare, lamelor trunchiate ca elemente componente ale secerii, iar pe de altă parte prezența destul de numeroasă a rîșnițelor de mînă demonstrează caracterul îndeosebi agricol al economiei primitive de aici.

Totuși, pe baza materialului litic de care dispunem, procentul relativ mic al gratoarelor (folosite la răzuit) și lipsa totală a burinelor (pentru despicat) și armelor (vîrfuri de săgeți și sulițe) în așezarea de la Dobrotești, nu se poate exclude ideea posibilității și altor ocupații, fără îndoială secundare, a comunității, cum ar fi creșterea animalelor și vînătoarea.

Absența resturilor osoase în nivelul de cultură de la Dobrotești se poate explica și prin puternica corodare a osului, datorită acidității solului în care au zăcut.

Din punct de vedere al inventarului litic din așezarea de la Lacul lui Drăcman, situată în Cîmpia Munteană, nu putem vorbi de o transmitere directă a tehnicii și formelor unor unelte tipic gumelnițene, cum ar fi lamele-cuțit macrolitice, burinele, topoarele de silex, vîrfurile de săgeată sau suliță ; excepție fac însă lamele trunchiate, folosite ca piese componente, ce apar deopotrivă atît în așezarea noastră, cît și în așezările gumelnițene.

---

[13] În prezent nu se știe cu certitudine la ce s-au întrebuințat semilunele azilo-romanelliene și tardenoaziene. Se pare că ele au folosit ca unelte „universale" la vînat (ca armătură de săgeți, vezi E. Vignard, *Armatures des flèches en silex*, în *L'Anthropologie*, t. 45, 1—2, Paris, 1935, p. 85—92), sau la pescuit. Este de reținut faptul că semilunele descoperite în stratul azilo-romanellian de la „Cuina-Turcului" sînt foarte mici și destul de tipice. În schimb, în neolitic acest tip de unealtă a căpătat probabil o unică întrebuințare, și anume ca piesă componentă pentru seceri etc. (vezi S. A. Semenov, *Первобытная техника*, Moscova, 1957, p. 142—144). Deosebit de interesantă este și recenta descoperire, în așezarea de tip Criș-Starčevo de la Valea Răii de lîngă Rîmnicu-Vîlcea, a unei seceri din corn de animal spartă la ambele capete, găsită într-un mare vas de provizii ; în șănțuirea secerii erau montate lamelele de silex. Secera mai purta încă trei lamele înfipte (piesa se află expusă în Muzeul raional Rm.-Vîlcea. Informație P. Purcărescu ; vezi și D. Berciu, *Mărturii ale unei străvechi culturi recent descoperite pe teritoriul patriei noastre*, în *Revista muzeelor*, I, 1964, 2, p. 102). Aceasta este unica seceră neolitică descoperită pînă în prezent la noi în țară. Seceri asemănătoare s-au găsit și în neoliticul din R. P. Bulgaria. Demnă de menționat este secera descoperită în stratul I de la Karanovo de către G. I. Georgiev și care aparține neoliticului timpuriu. Secera este lucrată din corn de cerb și are o lungime de 0,325 m. După G. I. Georgiev, astfel de seceri s-au găsit și în Asia Mică (vezi G. I. Georgiev, *За някои оръдия за производство от неолита и енеолита в България*, în *Изследвания в чест на Акад. Димитър Дечев*, Sofia, 1958, p. 369—387).

În încheiere, putem afirma că cercetarea utilajului litic din aşezările neolitice şi de la începutul epocii bronzului ar putea aduce elemente noi la cunoaşterea mai exactă a economiei populaţiilor primitive din acele vremuri.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE MATÉRIEL EN PIERRE DE L'ÉTABLISSEMENT DE DOBROTEŞTI

RÉSUMÉ

De nombreuses pièces en silex, dans leur majeure partie des microlithes, proviennent de l'établissement daté de la plus ancienne phase de l'âge du bronze, découvert près du lieudit « Lacul lui Drăcman », dans la Plaine Valaque sur le territoire de Dobroteşti (district de Roşiori de Vede, région de Bucarest).

Parmi les matériaux trouvés en ce lieu, on peut distinguer des lames, des éclats avec ou sans retouches, des silex en forme de croissant ou d'une forme approchante et des grattoirs.

Les croissants et les lames tronquées ont été en usage pendant le néolithique et pendant la phase ancienne de l'âge du bronze, quand elles ont été utilisées comme faucilles.

Dans l'établissement du lieudit « Lacul lui Drăcman », l'emploi des croissants et des lames tronquées comme faucilles, ainsi que la présence de nombreuses moulins à bras, attestent le caractère prépondérant de l'agriculture dans l'économie primitive de ses habitants.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Établissement de « Lacul lui Drăcman », près de Dobroteşti. 1—19, pièces en silex, c'est-à-dire : 1a—ab, 2, 3, 4, 5a—5b, 6a—6b, 7a—7b, 8, des silex ayant la forme de croissant ou de forme ressemblante (la portion pointillée représente la partie lustrée) ; 9a—9b, 10a—10b, lames microlithiques tronquées et retouchées ayant une partie fortement lustrée ; 11, 12, 14, lames non retouchées ; 13, lame retouchée (à retouches obliques) ; 15, grattoir sur un fragment de lame microlithique ; 16, nucleus en silex ; 17, 18, 19, grattoirs sur éclats.

Fig. 2. — Établissement de « Lacul lui Drăcman », près de Dobroteşti. 1—7, pièces en silex, c'est-à-dire : 1a—1b, 2a—2b, 4a—4b, 5a—5b, 6a—6b, silex en croissant et des pièces ressemblantes (la portion pontillée représente la partie lustrée) ; 3, fragment de lame, obliquement tronquée et retouchée ; 7, grattoir sur un gros éclat.

DESPRE „TEMELIILE OLBIENE" DE LA HISTRIA

DE

SUZANA DIMITRIU

Descoperite pentru prima oară în 1949 în sectorul X de pe platoul din partea de vest a cetății (fig. 1), unde se relua o săpătură anterioară, începută înainte de cel de-al doilea război mondial[1], aceste „temelii" au interesat prin aspectul lor monumental, în chip de pereți înalți pînă peste 2 m, alcătuiți din straturi orizontale și succesive de lut și pămînt din așezare, avînd în conținut, pe lîngă material arheologic, cenușă și cărbune. Cîteva blocuri de calcar neglijent ecarisate, așezate în ax NS—EV, erau tot ce se mai păstra din suprastructura pe care, din lipsă de elemente suficiente, nu ne putem îngădui să o comentăm în nici un fel[2]. Aceste „temelii" au fost numite „olbiene", locuțiune care s-a folosit în continuare, după modelul celor descoperite la Olbia, la zidul de incintă al orașului, zid datat între perioada clasică și începutul perioadei romane[3]. În sectorul *Z*, explorat concomitent cu sectorul *X*, prin secțiunea transversală peste zidul roman *Z*, nu s-au întîlnit în campania anului 1949 asemenea „temelii". Intrigați însă de apariția lor în punctul *X* al platoului, cercetătorii de la Histria au vrut să le determine rostul. De aceea, unul din obiectivele campaniei arheologice din 1950 a fost acela de a urmări întinderea „temeliilor" în jurul sectorului *X*, iar șanțurile de căutare spre sud, vest, nord și est au arătat că toată porțiunea înaltă a platoului este împînzită de pereții vrîstați cu galben și negru ai acestor „temelii" (fig. 2)[4]. În sectorul *Z*, cercetat de asemenea în 1950, nu s-a întîlnit nici în această campanie vreun rest de „temelie", dar un strat de pămînt galben dungat cu numeroase urme de cărbune și arsură sau alternînd cu înguste straturi cenușii a fost constatat în cîteva din secțiunile efectuate între Valul III și zidul *Z*[5]. De asemenea, fundații de acest tip au fost descoperite în 1951 în secțiunea *X—Z*, paralelă cu faleza din partea de nord a platoului[6]. În anii de cercetare 1949—1951 s-au putut stabili, cu privire la „temeliile obliene", următoarele : „temeliile" coboară din stratul elenistic, compus din trei niveluri. Sistemul de construcție era acela de a săpa șanțuri late de circa 1 m, de adîncimi variabile, uneori de peste 2 m, care deranjau stratul de cultură inferior, neajungînd însă niciodată la nisipul virgin (fig. 3).

---

[1] Semnalate pentru prima oară in *SCIV*, I, 1950, II, p. 76, apoi în *Histria*, I, p. 205 și urmare.

[2] *Histria*, I, p. 213, pl. XXVI și XXVII ; p. 216, fig. 77.

[3] *AA*, 1905, p. 63 ; 1908, col. 184—185 ; 1909, col. 162 ; 1911, col. 218 ; E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 454.

[4] *Histria*, I, pl. XXIV.

[5] *Ibidem*, p. 174.

[6] *Ibidem*, p. 198 și urm. și pl. XXIII.

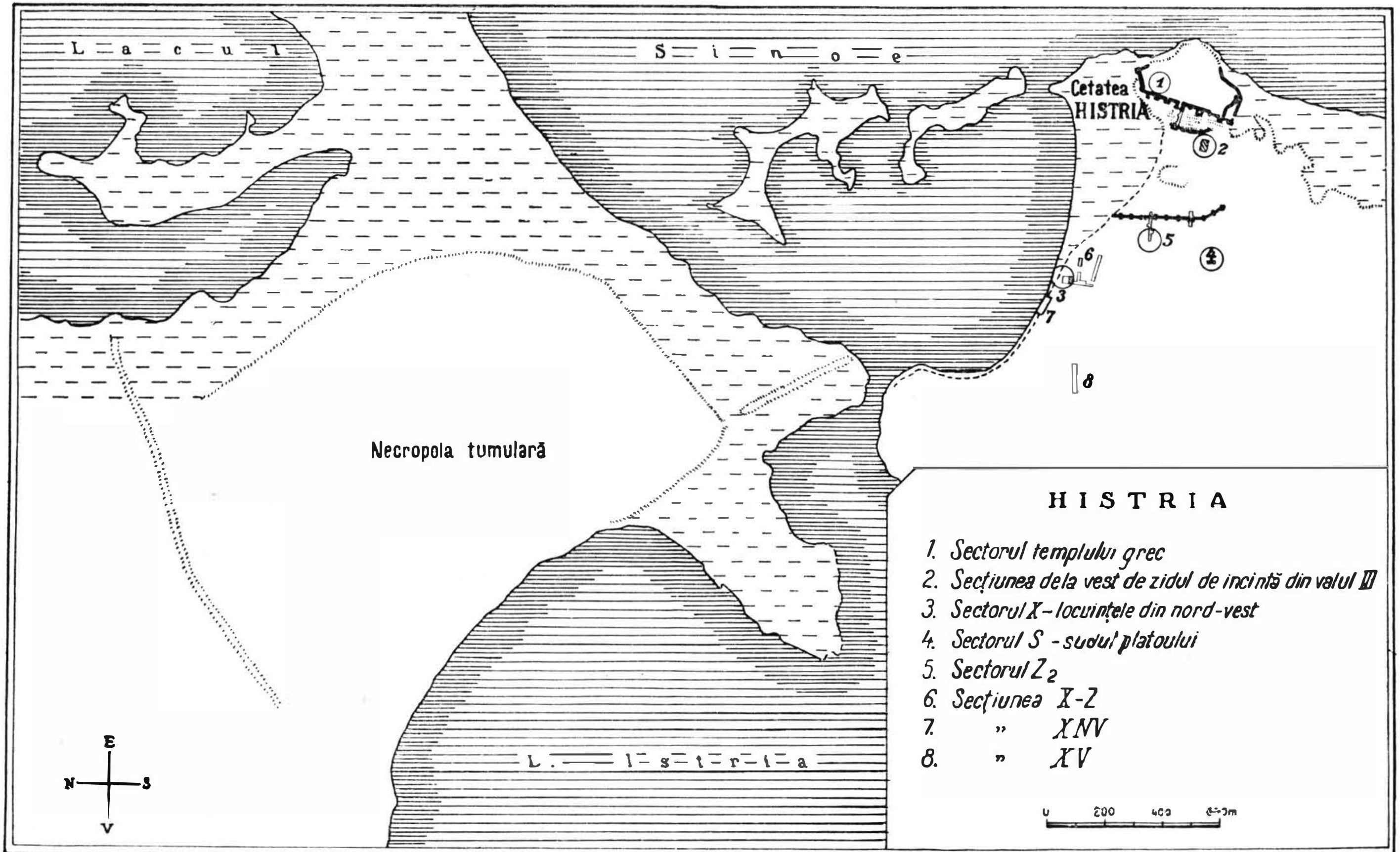

Fig. 1. — *Histria*, Planul general al săpăturilor.

Fig. 2. — *Histria*. Sectorul X. Porțiune dintr-o „temelie olbiană".

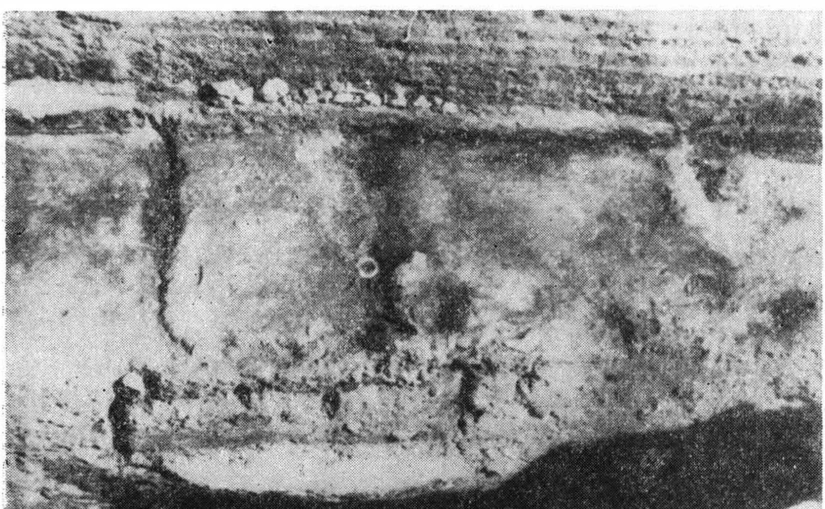

Fig. 3. — *Histria*. Sectorul X. Porțiune dintr-o „temelie olbiană" care pătrunde într-o locuință din perioada arhaică.

Lungimile şanţurilor s-au arătat a fi apreciabile, dar din motive de plan de săpătură, care avea în vedere şi alte obiective arheologice, nu au putut fi urmărite pînă la capăt. S-a prins totuşi o „temelie" lungă de 80 m [7] şi s-a constatat de asemenea că orientarea „temeliilor" era diferită, fie E—V, fie N—S, uneori chiar oblice unele faţă de altele, alteori întretăindu-se. Şanţurile erau apoi umplute cu benzi alternate din lut şi pămînt, provenit chiar din săparea lor, pămînt bătut apoi bine cu maiul.

Pe aceste „temelii" nu s-a găsit însă suprastructura respectivă. Cele cîteva blocuri de pe „temelia" din sectorul *X*/1949 alcătuiau o excepţie. În funcţie de această situaţie se afirma, în monografia *Histria*, I : „La o dată pe care nu o putem preciza, dar care pare a nu fi posterioară secolului II î.e.n., întreg acest sector (*X*) a fost consolidat în vederea unor locuinţe din care nu ni s-au păstrat decît fragmente de zid" [8]. În schimb, alte „temelii', mai neglijent lucrate, ca de exemplu acelea din secţiunile dintre Valul III şi zidul *Z*, erau interpretate tot în *Histria*, I, ca „încercări de consolidare a terenului prin arderea unor straturi succesive de crengi, tehnică necesară în acest sector, în parte inundabil" [9]. În orice caz, convingerea exprimată în cîteva pagini în *Histria*, I, era aceea că în epoca elenistică, mai precis între nivelurile mijlociu şi tîrziu, a avut loc în cartierul de locuinţe din zona de vest a cetăţii (deci pe actualul platou) un vast efort de construire, corespunzînd unui plan edilitar, plan nerealizat însă pînă la capăt din motive necunoscute. Acest efort de construire era datat, în mare, cam în secolul al II-lea î.e.n.[10].

Cercetările care au continuat pe platou au adus în anii următori noi rezultate. Iată care sînt descoperirile referitoare la „temeliile olbiene" dintre 1955 şi 1960 :

În perioada 1955—1956, sectorul *X* nu a prezentat nimic în plus de ceea ce se ştia despre „temelii". Întregul sector apare deranjat şi brăzdat de acestea. Fragmentele de „temelii olbiene" apar la circa 0,80—1,20 m adîncime de la sol, neavînd nici c legătură cu ultimul nivel de locuire de deasupra lor, căci baza complexelor de dărîmături de peste ele intră uneori chiar în masa acestor „temelii", deranjîndu-le. De asemenea, fragmentele de „temelii" sînt orientate diferit, fie NNV—SSE, fie ESE—VNV, fără nici o legătură între ele, şi sînt de dimensiuni variabile [11]. Uneori fragmentele de „temelii" se întretaie, dînd impresia că limitează o încăpere, dar fără urmă de suprastructură păstrată (de exemplu încăperea *XE* /1952) [12]. În săpătura din 1955 s-a constatat situaţia în care o podină din nivelul elenistic III părea a se lega de o „temelie", dar aceasta ar fi putut să fie şi o simplă coincidenţă de situaţii [13]. „Temeliile" coboară din nivelul elenistic mijlociu, deranjînd un nivel elenistic mai vechi. Un singur exemplu de „temelie" mai veche pare a fi acela din secţiunea *X S*/1957, tăiată de una mai nouă, aparţinînd nivelului elenistic II[14].

---

[7] *Histria, I*, p. 206.
[8] *Ibidem*, p. 175.
[9] *Ibidem*, p. 174.
[10] *Ibidem*, p. 207 şi urm.
[11] *Materiale*, IV, 1957, p. 25—26 şi pl. V.
[12] *Histria*, I, p. 208, pl. XXV; *Materiale*, VII, p. 243, fig. 16.
[13] Vezi *supra*, n. 11.
[14] *Materiale*, VI, 1959, p. 280 şi pl. V.

O noutate au adus însă săpăturile din 1957—1958 în stratul arhaic al aceluiaşi sector *X*. Pe peretele de vest al secţiuni *XS* înspre partea de nord, apoi în planul săpăturii din anul următor, au apărut în ultimul nivel arhaic fîşii înguste, paralele, din lut şi nisip, alternînd în maniera „temeliilor olbiene”, dar mult mai rudimentar [15]. Prof. P. Coteţ, cu care am discutat asupra caracterului acestor alternanţe, şi-a exprimat părerea că nu poate fi vorba de depuneri naturale, ci de o lucrare făcută de mîna omenească. Resturi de suprastructură nu s-au descoperit însă nici aici. Menţionăm de asemenea că la baza nivelului arhaic I, chiar deasupra nisipului de plajă antică, au apărut straturi succesive de nisip şi cărbune, care, după cum vom vedea în rîndurile următoare, aveau rolul de izolant.

Spre deosebire de rezultatele din campaniile precedente, au început să apară „temelii olbiene” şi în sectorul *Z* şi, ceea ce este mai interesant, încă în nivelul elenistic I, în care nivel apar însă şi locuinţe cu temelii de şist [16]. Iar în nivelul elenistic II sînt menţionate „urme de locuinţe cu podele de lut şi pereţi de chirpici”, construite cu fundaţii de „temelii olbiene”, stînd pe pămînt galben-castaniu şi care pare că indică nivelul de construire al temeliei respective, care este acela elenistic II. S-au putut prinde pe alocuri şi dărîmături de pietre pe aceste fundamente [17]. Dar faptul că aceeaşi locuinţă stă într-o parte pe pămînt de umplutură, iar în partea cealaltă pe pămînt galben-castaniu [18] ne îndreptăţeşte să ne întrebăm dacă aceste „temelii olbiene” reprezintă, cel puţin în acest punct al sectorului, într-adevăr fundaţiile locuinţei respective. Rezumînd toate cunoştinţele ce le-am acumulat despre „temeliile olbiene” de la Histria în perioada 1949—1960, avem de spus următoarele:

1) Acest sistem de construcţie nu a apărut în cetate, ci este folosit în zona înaltă a platoului, pe suprafaţa dintre *X* şi *Z*. Pe marginile platoului, în secţiunile *S*, *XV*, *XNV* şi Z_4 nu apar „temelii olbiene”. „Temelii” de factura celor cunoscute pe platou nu apar nici la est de zidul *Z*. Sînt cunoscute în această zonă doar benzi de lut şi fîşii de arsură, într-o tehnică cu totul degenerată.

2) Atît cît a reieşit din săpături, „temeliile” dintre suprafeţele *X* şi *Z* nu par a se lega într-un complex unitar, ca rezultat al unui efort aparţinînd unui singur moment. Căci, raportate la niveluri, situaţia se arată precum urmează:

a) Un sistem de construcţie asemănător întrucîtva clasicelor „temelii olbiene” este cunoscut la Histria încă din epoca arhaică, secolul al VI-lea î.e.n.

b) Pentru secolul al V-lea î.e.n. nu avem exemple.

c) Pentru secolul al IV-lea este arătată o „temelie”, în sectorul *Z*, în planul complexelor din acest secol, dar fără certitudinea de a fi contemporană cu acestea.

d) Pentru epoca elenistică avem cele mai multe exemple de „temelii olbiene”.

---

[15] *Materiale*, VI, 1959, p. 280 şi pl. V.
[16] *Materiale*, VI, p. 285; vezi *infra* şi n. 19.
[17] *Materiale*, IV, p. 43 şi urm. şi pl. VII—VIII.
[18] *Ibidem*, în special pl. VIII/*a—b, c—d*.

Nivel elenistic I : „temelii” la locuința nr. 6 din sectorul *Z*/1957 [19]. De asemenea, în sectorul *X*/1957, dar fără suprastructură.

Nivel elenistic II : „temelii” la locuințele 7—10 din sectorul *Z*/1957[20]. În sectorul *X*/1955 și 1957, fără suprastructură.

Nivel elenistic III : întărituri rudimentare de pămînt gălbui (uneori lut steril) și pămînt mai negricios și arsură. Uneori, deasupra, resturi de foarte modeste locuințe, gen colibe [21].

Singura suprastructură raportată la o „temelie olbiană” constituie blocurile de pe „temelia” din sectorul *X*/1949, despre care am pomenit la începutul lucrării, dar din nefericire fără posibilitatea de a le raporta la un anumit nivel, întrucît, așa cum am mai spus, săpătura din 1949 relua o veche săpătură, unde deci excavația era deja efectuată.

Alte constatări în legătură cu „temeliile olbiene” : cimitirul plan de pe platoul din vestul cetății, care-și are începutul în secolul al II-lea e.n., deranjînd uneori aceste „temelii”, reprezintă un terminus *ante quem* pentru ele. „Temeliile olbiene” se deranjează ele însele între ele, cînd provin din niveluri diferite. Chiar cînd aparțin aceluiași nivel, au uneori orientări independente. „Temeliile olbiene” deranjează stratul inferior arhaic. În sfîrșit, în afară de blocurile de calcar, legate în mod sigur de temelia din sectorul *X*/1949, resturi precare de podele sau dărîmături de pietre par a constitui singurele urme de suprastructură, dacă nu cumva așezarea lor pe „temeliile olbiene” este întîmplătoare.

Față de puținătatea elementelor care să ne permită interpretarea funcției „temeliilor olbiene”, ne-am văzut reduși la domeniul ipotezelor. Ce reprezentau aceste „temelii”, reclamînd un mare efort de construcție, într-un mediu care, după dovezile materiale scoase la lumină, este acela al unei populații viețuind în condiții mai mult decît modeste?

Două ipoteze de lucru se impun :

1) „Temeliile olbiene” reprezintă, într-adevăr, fundamente de clădiri.

2) „Temeliile olbiene” reprezintă încercări de consolidare și izolare de umezeală, deci amenajarea unui teren în vederea unuia sau mai multor complexe de construcții.

Să examinăm aceste două ipoteze pe rînd, mai întîi în raport cu situația din sînul Histriei, apoi în comparație cu situațiile de la Berezan, Olbia și alte mici așezări greco-băștinașe din nordul Mării Negre, unde aceste „temelii” sînt de asemenea cunoscute.

Revenim deci la *prima ipoteză* : „temeliile olbiene” reprezintă fundamente de clădire. În orice caz, adăugăm imediat, clădiri aparținînd la mai multe momente istorice, de vreme ce le-am întîlnit în niveluri diferite. Dar, admițînd că serveau ca substrucții de locuințe, dacă ne gîndim la podelele de lut, pereții de chirpici sau dărîmăturile de pietre nefasonate care alcătuiesc cele cîteva exemple de suprastructuri păstrate, atunci trebuie să admitem că efortul făcut pentru a asigura temeliile întrecea pe acela de construire al locuințelor. Ceea ce pare semnificativ este și

[19] Prin faptul că în raportul din *Materiale*, VI, p. 285, se menționează că locuința nr. 6 păstrează un fragment din temelia zidului său de piatră, așezată pe fundație de „temelie olbiană”, ne întrebăm dacă totuși această locuință nu trebuie trecută în categoria locuințelor cu temelii de piatră, plasată întîmplător pe o fundație de tip olbian mai veche.

[20] Vezi *supra*, n. 16.

[21] *Histria*, I, p. 214.

faptul că, concomitent cu locuinţele presupuse ca avînd „temelii olbiene'', se construiau în aceeaşi zonă şi locuinţe cu temelii de piatră. Exemplele sînt următoarele : locuinţele nr. 11 şi 12, aparţinînd nivelului elenistic I din sectorul *Z*/1955, au temelii de şist [22]. Locuinţele nr. 3 şi 4 din nivelul elenistic II, din sectorul *Z*/1957, nu sînt menţionate ca avînd „temelii olbiene'' [23]. Locuinţele din nivelul III din acelaşi sector, cercetat în 1954, au temelii din piatră de calcar [24]. Locuinţele nr. 4, 5 şi 6, tot din nivelul elenistic III şi tot din sectorul *Z*/1955, nu au „temelii olbiene''. La fel se prezintă locuinţa nr. 1 din ultimul nivel elenistic din sectorul *Z*/1957 [25]. Mai mult decît atît : construcţii de mare amploare, cum sînt cele trei ziduri de apărare : 1) zidul din epoca arhaică, ale cărui urme au fost prinse în partea de sud a platoului [26]; 2) zidul din secolul al V-lea î.e.n., care taie platoul, cu direcţia nord-sud [27] şi 3) zidul de apărare elenistic din valul III [28], nu au fundaţii de tipul olbian, ci fundaţii de piatră. Explicaţia poate fi aceea că toate aceste trei ziduri stau cu fundaţiile direct pe nisip, neavînd deci nevoie de substrucţie gen olbian. Şi această explicaţie se verifică prin însăşi situaţia de la Olbia, unde marele zid de incintă este prevăzut cu fundaţie de benzi alternate, din lut şi pămînt cu multă cenuşă, pentru că stă pe un loess friabil, expus mişcărilor tectonice, şi inundaţiilor. Putem deduce că acolo unde pămîntul era neconsistent şi construcţiile nu se sprijineau pe pămînt sănătos sau pe nisip se recurgea la sistemul de substrucţie, constînd din benzi de lut şi pămînt cu cenuşă şi cărbune, care, fiind hidrofuge, aveau şi rolul de izolante de umezeală. Tehnica este cunoscută încă din epoca arhaică, după cum am văzut la Histria, şi la Berezan. Farmakovski spune clar : „Clădirile din primul strat Berezan (sfîrşitul secolului al VII-lea—prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.) stau fie pe pămînt tare, fie pe fundamente din straturi de pămînt şi cenuşă, înalte de 0,20 m''. „La Berezan — adăuga acelaşi dnvăţat — găsim sîmburele sistemului întrebuinţat mai tîrziu la Olbia'' [29]. La Olbia, temelia zidului de incintă este de-a dreptul spectaculoasă. Este descrisă de Farmakovski, ca neobişnuit de compactă şi imposibil de săpat cu cazmaua, numai cu tîrnăcopul putîndu-se cu greutate desprinde fragmente, tot atît de tari şi de grele ca unele sorturi de piatră. Şi descrierea se termină cu un omagiu adus constructorilor antici, care s-au dovedit a fi ingineri de primul rang [30].

Aşadar, prin Berezan şi Olbia se explică în oarecare măsură şi pentru Histria motivul construirii acestor fundamente în straturi de pămînturi diferite. Situaţiile de la Berezan, Olbia şi Histria nu sînt însă întrutotul identice :

La *Berezan* astfel de temelii sînt cunoscute numai în perioada arhaică. Cu toate că aşezarea a continuat să vieţuiască, deşi într-un mod

---

[22] *Materiale*, IV, p. 43.
[23] *Materiale*, VI, p. 285.
[24] *Materiale*, VII, p. 254.
[25] *Materiale*, IV, p. 45; *Materiale*, VII, p. 254.
[26] *Materiale*, VIII, 1962, p. 409; *Histria*, II (sub tipar).
[27] *Materiale*, IV, p. 40 şi urm.; *Materiale*, V, 1959, p. 283 şi urm.; *Materiale*, VII, p. 251 şi urm.
[28] *Histria*, II (sub tipar).
[29] *AA*, 1907, col. 144; 1910, col. 224.
[30] *AA*, 1908, col. 184—185.

mai redus, şi după secolul al V-lea î.e.n., întrebuinţarea acestui gen de temelii nu mai este semnalată. La *Olbia*, substrucţiile în straturi de pămînt alternate sînt într-adevăr masive şi au sigur rolul de substrucţii. Le întîlnim la zidul de incintă, construit probabil în perioada clasică şi care durează pînă la distrugerea lui de către atacul getic, în secolul I î.e.n.[31]. Temeliile mai sînt întîlnite şi la templul lui Zeus, din secolul al III-lea î.e.n.[32]. Farmakovski semnalează terase construite din straturi de pămînt şi cenuşă, care se întindeau din partea de nord a zidului de incintă spre sud, pînă către centrul oraşului [33], dar această menţiune nu am găsit-o verificată prin cercetările ulterioare, sovietice. Despre o locuinţă datată între mijlocul secolului al II-lea î.e.n. şi 50 e.n., construită pe temelii în straturi, pomeneşte şi Minns [34]. Din toate aceste date se deduce că sistemul de temelii în straturi de pămînturi era folosit la Olbia începînd din perioada clasică. Despre perioada anterioară, arhaică, nu se poate de altfel avansa mare lucru, întrucît o bună parte a stratului de cultură respectiv zace înecat în apă.

La Histria situaţia este întrucîtva diferită : un sistem de construire în fîşii am întîlnit, aşa cum am arătat mai sus, încă în epoca arhaică. Avem însă puţine exemple şi neconcludente pentru a putea afirma că au servit ca temelii. Dimpotrivă, straturile întinse de cărbune de peste nisipul de plajă antică par a indica o lucrare de izolare de umezeală. Temeliile în benzi nu sînt folosite la Histria pentru construcţiile cu caracter monumental. După cum am mai spus, acest sistem constructiv apare numai pe o suprafaţă limitată, deşi destul de întinsă de pe platou, într-un mediu de viaţă modest, începînd circa din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. şi continuînd a fi folosit de-a lungul perioadei elenistice.

Şi atunci se pune iarăşi întrebarea : au folosit aceste „temelii” într-adevăr ca fundamente de locuinţe? Dar atunci unde sînt locuinţele? Se poate, evident, presupune că suprastructurile s-au distrus, aşa cum s-a întîmplat cu templul lui Zeus de la Olbia, dar este totuşi greu de presupus ca nivelul elenistic II să radă toate edificiile nivelului I, iar nivelul III pe toate ale nivelului II. Pe de altă parte, cele cîteva resturi de podele de lut de pe „temelii” nu justifică efortul de a construi astfel de substrucţii, care, în treacăt fie zis, pe lîngă faptul că sînt tot atît de solide şi compacte ca cele de la Olbia, sînt şi mai numeroase decît cele din colonia soră nord-pontică.

A doua ipoteză : consolidarea terenului şi izolarea lui de umezeală. Din capul locului trebuie să aducem obiecţia diferitelor momente de construire a acestor „temelii”. La această obiecţie se poate răspunde că lucrarea de consolidare s-a desfăşurat pe o anumită durată în timp. Nu vedem însă ca această lucrare de vaste proporţii să fi fost atît de eficientă în scopul de consolidare şi izolare de umezeală, *deci de pregătire a terenului pentru eventuale construcţii*, pentru că cele mai multe locuinţe sînt repartizate independent de „temelii” sau au temelii de piatră. Afară de aceasta, „temeliile olbiene” îngrădesc suprafeţe destul de întinse, neconsolidate şi neizolate. În sfîrşit, trebuie spus că sistemul de temelii în benzi

---

[31] *AA*, 1905, p. 63; 1908, col. 182–185; 1909, col. 162; 1911, col. 218.
[32] *Olbia*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 113 şi urm.
[33] *AA*, 1907, col. 151.
[34] *Op. cit.*, p. 456–457, citată anterior şi în *AA*, 1909, col. 165.

a fost întîlnit la Histria numai în perimetrul așezării pe o parte a platoului din vest. În teritoriu nu au fost semnalate nici la Istria-sat, nici la Tariverdi, spre deosebire de regiunea nord-pontică, unde au fost semnalate în secolele al IV-lea—al III-lea î.e.n., în micile așezări greco-indigene din limanul Bugului [35].

Încă o caracteristică a Histriei o constituie faptul că, spre deosebire de Berezan și de Olbia, sistemul de construire în straturi succesive de

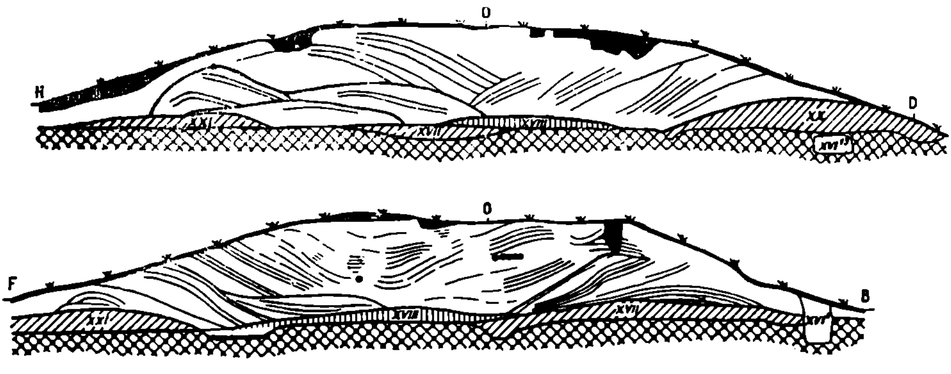

Fig. 4. — *Histria*. Necropola tumulară. Movila XVI. Manta în benzi alternate (după P. Alexandrescu).

pămînturi a fost întîlnit și la unii tumuli din necropola orașului. De altfel, tumuli construiți în acest sistem au fost semnalați și la Noviodunum și Callatis, sistemul respectiv formînd obiectul unui amplu comentariu în capitolul scris de P. Alexandrescu despre necropola tumulară a Histriei, în *Histria*, volumul al II-lea [36]. Cităm cîteva din concluziile sale. Pornind de la tumulii histrieni nr. XVI (fig. 4) și XXIV, luînd în considerare doi tumuli de la Callatis (fig. 5) și tumulii nr. XXV și XXXI de la Novio dunum, P. Alexandrescu a putut încadra folosirea tehnicii în benzi, în necropolele tumulare menționate mai sus, în secolele I—II e.n. Autorul a căutat legătura cu sistemul constructiv al unor tumuli din Tracia din aceeași vreme, anume tumulul nr. 11 de la Duvanli (fig. 6), tumulul de la Brezovo, precum și cel de la Lüleburgaz (Tracia turcă), stabilind o arie comună a tumulilor în benzi alternate, anume zona litoralului de vest a Mării Negre, Tracia și Moesia inferioară. Concluzia care i s-a impus autorului a fost anume aceea că tehnica benzilor alternate folosită la tumuli este restrînsă la un teritoriu limitat, constituind din punct de vedere cronologic o serie unitară, cu o durată relativ scurtă și care se încadrează în secolele I—II e.n.

În ceea ce privește originea tehnicii de construcție a tumulilor în benzi alternate, privirea autorului se îndreaptă spre Orientul Apropiat, și anume spre tumulii frigieni de la Ankara și Gordion (fig. 7) și către cei lidieni de la Sardis, ceea ce i-a impus un salt retrospectiv de circa 1 000 de ani. Analizînd situația tumulilor din Asia Mică, P. Alexandrescu conclude că

---

[35] F. M. Stiteiman, *Поселения античного периода на Побережье Бугского лимана*, în MIA, 50, 1956, p. 258.

[36] Mulțumim pe această cale autorului, care ne-a pus la dispoziție manuscrisul.

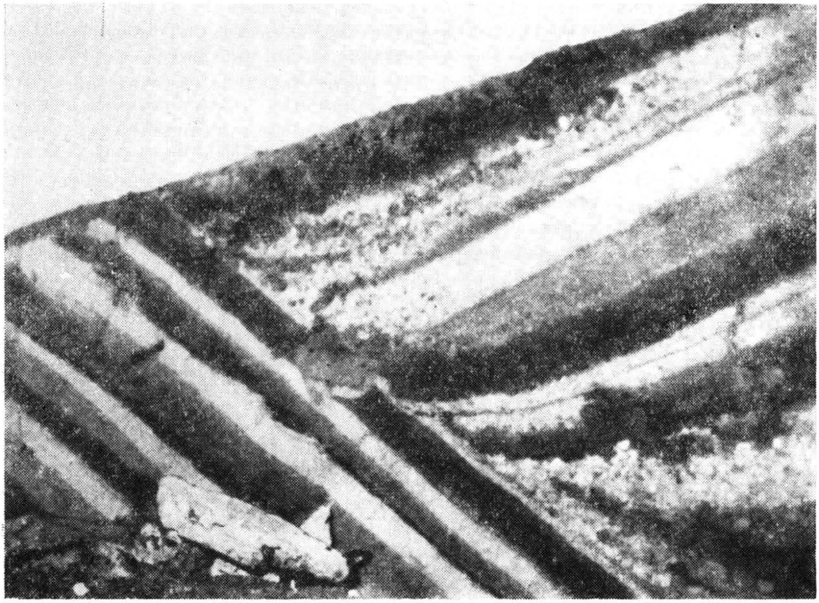

Fig. 5. — *Mangalia*. Movila pe drumul spre Albeşti. Manta în benzi alternate (fotografie G. Bordenache).

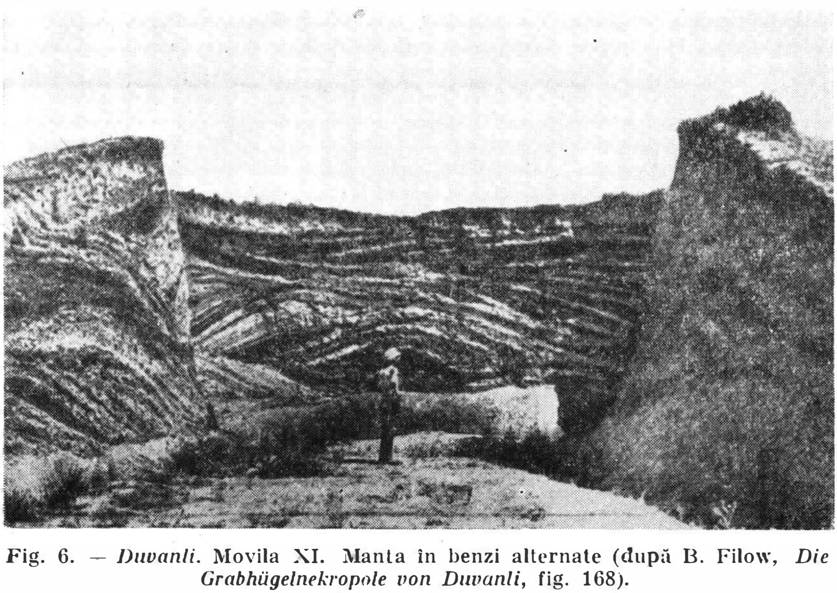

Fig. 6. — *Duvanli*. Movila XI. Manta în benzi alternate (după B. Filow, *Die Grabhügelnekropole von Duvanli*, fig. 168).

tehnica construirii în benzi alternate întîlnită la tumulii frigieni şi lidieni, preluată dintr-o tehnică orientală (adăugăm noi : nu exclus hitită !), este folosită şi de cetăţile greceşti orientale la temelii de construcţii, apoi prin intermediul cetăţilor greceşti trecută la coloniile nord- şi vest-pontice, încă de la sfîrşitul secolului al VII-lea î.e.n. În schimb, la tumulii din sud-estul Europei şi în Scythia Minor, tehnica în benzi alternate

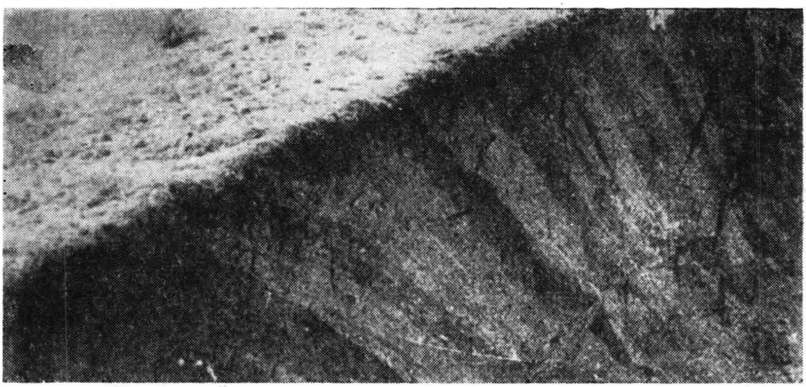

Fig. 7. — *Ankara.* Movila I. Manta în benzi alternate (după H. H. von der Osten, *Explorations in Central Anatolia*, fig. 77).

apare mult mai tîrziu, cum am spus, în secolele I—II e.n., fiind pusă în legătură cu o influenţă venită din Asia Mică. P. Alexandrescu aduce însă şi sugestia interesantă că tumulii din secolele I—II, cu o tehnică în benzi mai evoluată, s-ar putea grefa pe o tehnică similară, dar mai primitivă, cunoscută în Balcani încă din secolele V—IV î.e.n. şi folosită, de exemplu, la tumulii din Thesalia şi la tumulii 1, 6, 7 şi 9 de la Duvanli.

Întrucît ne priveşte, mărturisim că această din urmă sugestie a lui P. Alexandrescu ni se pare mai plauzibilă decît sugestia cu „influenţa anatoliană”. Credem că este mai simplu să presupunem că sistemul constructiv în benzi alternate a fost cunoscut pe o arie întinsă din SE Europei pînă în Orientul Apropiat, dezvoltîndu-se şi perfecţionîndu-se apoi cu mijloacele locale. Hiatusurile — secolele VIII—V şi IV î.e.n. —I e.n. — sînt poate numai aparente, datorită insuficienţei săpăturilor. Ipoteza unei evoluţii normale a sistemului constructiv tumular în benzi alternate îşi capătă consistenţă, dacă ne gîndim că în însăşi necropola tumulară a Histriei se cunosc în secolul al V-lea î.e.n. tumuli construiţi din două sau trei straturi de pămînt, în care intră şi lutul : de exemplu, tumulii XIV şi XXVIII ; în secolele I—II, tumuli cu mai mult de trei straturi, compuse din sol curent şi lut, alternînd cu pămînt brun. Această tehnică este considerată de însuşi P. Alexandrescu ca o variantă a tipului anterior, reprezentînd fie o formă paralelă cu acesta, fie o derivaţie ; în sfîrşit, tot în secolele I—II sînt amintiţi ca existenţi tumulii XVI şi XXIV în benzi alternate, sistem care de data aceasta, conform părerii autorului, nu mai poate fi derivat din tipurile anterioare. Este drept că mijloacele tehnice prin care au fost realizate tipurile de tumuli respective variază, dar autorul recunoaşte că maniera în care se ridica un tumul putea de-

pinde de condiţii diferite, dintre care citām în primul rînd amploarea tumulului şi natura solului pe care era construit tumulul respectiv. Din situaţia examinată mai sus putem, credem, să formăm grupa tumuli şi grupa temelii, cu caractere bine distincte. Argumentul principal al acestei afirmaţii îl constituie însăşi natura solurilor, întrebuinţate, pe de o parte, la mantalele tumulilor şi pe de altă parte, la „temelii". Tumulii, fie frigieni, lidieni, balcanici sau dobrogeni, sînt construiţi din benzi de pămînturi din preajmă sau din benzi de lut şi pămînt obişnuit. Alternarea de straturi constituie, desigur, o armare a mantalei, realizată fie prin suprapuneri de straturi, fie de moviliţe. La „temelii" însă, şanţurile anume săpate sînt umplute cu benzi de lut şi de pămînt negru, căruia i s-a adăugat o cantitate apreciabilă de cenuşă şi cărbune. Pămîntul este deci preparat astfel, încît întreaga lucrare să nu constituie numai o armare, ci să folosească şi ca izolant de umezeală, rolul cenuşei şi al cărbunelui ca hidrofuge fiind cunoscut încă din antichitate. Astfel, Vitruvius, în cartea III, 4, recomandă ca fundaţiile care nu dau de pămînt sănătos să fie împănate cu piloţi de anin, măslin sau gorun uşor ars ... iar golurile dintre piloţi să fie umplute cu cărbuni [37]. Iar în cartea VII, 5, vorbind despre pardoseli, sfătuieşte ca peste patul de pietriş sau de ţigle sparte, care se întinde pe solul bătut cu maiul, să se aştearnă un strat de cărbune, iar peste acesta, după ce va fi iarăşi bine bătut, să se toarne o pătură de mortar, care alcătuieşte pardoseala propriu-zisă. Vlad Zirra ne-a atras atenţia că mozaicul de la Constanţa, cercetat de d-sa şi de P. Alexandrescu în 1955 şi datat în secolul al IV-lea e.n., este lucrat în această tehnică, sub pardoseală descoperindu-se un strat gros de cenuşă [38].

Mergînd pe linia analogiilor, în scopul de a căuta originea tehnicii constructive în benzi, s-au dat ca exemplu subconstrucţiile Artemisionului din Efes. Primii care au citat această analogie au fost Farmakovski şi Minns, sprijiniţi pe unele citate din Plinius, Diogene Laertiu şi Hesichios Milesianul. Pe urmă s-a încetăţenit părerea că fundaţiile primului Artemision efesian au fost realizate în tehnica benzilor alternate din lut şi pămînt negru cu cenuşă. Izvoarele pomenite mai sus spun însă altceva.

Plinius, în *Historia Naturalis*, cartea XXXVI, 14 [39], vorbind cu admiraţie despre templul Dianei din Efes, remarcă faptul că templul respectiv, fiind ridicat pe un teren mlăştinos, a fost întărit la temelie, pentru evitarea mişcărilor de pămînt şi pentru izolare de umezeală, cu straturi de cărbune şi straturi de lînă.

La Diogenes Laertius II [40], 103 (secolul al III-lea e.n.) găsim următoarea informaţie : „Teodoros din Samos este acela care a sfătuit să se apere temeliile templului din Efes de umezeală, prin aşezarea unui strat de cărbuni. Cărbunii, spunea el, ar căpăta, după pierderea proprietăţilor lemnoase, oarecare tărie, care nu lasă să pătrundă apă".

Iată acum ultima ştire despre temeliile de la Efes, păstrată la Hesichios din Milet [41] (din secolul al VI-lea e.n.) : Teodoros din Samos a sfătuit

---

[37] Folosită în trad. G. M. Cantacuzino, Bucureşti, 1964.
[38] Vezi şi *Materiale*, IV, p. 91, fig. 68, dr. : secţiune prin mozaic.
[39] Lipsca, Ed. Carolus Mayhoff, 1897.
[40] Berlin, Akademie-Verlag, 1955.
[41] *FrGr Hist*, frag. 34.

să se aştearnă cărbuni la temeliile templului din Efes, ca să nu lase apa să pătrundă în acel loc umed.

Există deci o tradiţie despre sistemul de construcţie al fundaţiilor templului arhaic de la Efes, care se păstrează în ştirile literare pînă în secolul al VI-lea e.n. Dar în nici unul din izvoarele citate nu se vorbeşte de sistemul benzilor de pămînt alternate, ci numai de cărbune ca hidrofug. Săpăturile arheologice par să confirme ştirile literare şi D.G. Hogarth, care a cercetat Artemisionul arhaic, afirmă că a găsit în urma sondajelor făcute la temelia templului următoarea situaţie: „Un material care are aparenţa şi consistenţa unui chit de lipit geamuri, dar care la analiză s-a dovedit a fi o specie de mortar. Sub acest strat s-a descoperit un strat de cărbune, apoi din nou un strat din materialul asemănător chitului" [42]. Din cercetările arheologice rezultă, aşadar, că s-a folosit pentru întărirea temeliilor templului din Efes un sort de liant şi de cărbune, dispuse în benzi, şi nu în straturi de pămînturi diferite alternate, de aspectul şi compoziţia temeliilor cunoscute nouă de la Histria şi Olbia.

În concluzie:

1) „Temeliile" nord- şi vest-pontice se deosebesc de temelia templului din Efes, singura construcţie din Grecia orientală despre care sîntem informaţi că a folosit în fundaţiile de piatră o întăritură de liant şi cărbune în benzi. În conformitate cu situaţia arătată, nu credem că se mai poate vorbi de o tehnică constructivă a pămînturilor în benzi de origine probabil frigiană, preluată de cetăţile greceşti din Asia Mică şi transmisă prin aceste cetăţi în coloniile pontice. De altfel, temelii de pămînturi în benzi nu am mai găsit semnalate la nici un oraş grecesc din Asia Mică, nici în ştirile literare, nici în rapoartele de săpături. Sistemul constructiv pe principiul benzilor de pămînt nu este cunoscut nici în lumea grecească din arhipelag, nici în Grecia continentală [43].

2) „Temeliile" numite olbiene se întîlnesc numai într-o regiune limitată a bazinului pontic, anume în Histria şi, în nordul Mării Negre, la Berezan şi Olbia, precum şi în unele aşezări din limanul Bugului, deci în ţinutul de interferenţă traco-scitic.

3) Sistemul constructiv din benzi de pămînturi alternate, a cărui folosire, în regiunea pomenită mai sus, se cunoaşte a fi început din epoca arhaică, se perfecţionează şi este folosit pe scară largă în epoca elenistică. Din această vreme nu sînt semnalate lucrări de pămînt în benzi în Asia Mică, nici la tumuli, nici la temelii.

4) Pare din ce în ce mai puţin probabil ca „temeliile" de la Histria să fi servit într-adevăr ca fundaţii pentru locuinţe aparţinînd la anumite momente istorice, locuinţe a căror suprastructură s-a distrus.

5) Nu credem că se poate face legătura tumuli-temelii, în sensul de preluare a tehnicii de lucrare a pămînturilor în benzi, a tumulilor de la temelii sau invers, ci considerăm că s-a întrebuinţat un principiu de construcţie îndeobşte cunoscut lumii traco-frigiene, principiu care a fost apoi multiplicat în variante, după necesităţile locale. Astfel, pentru man-

---

[42] D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus, the Archaic Artemisia*, Oxford, 1908, p. 9 şi urm.

[43] Savanţii străini care au vizitat Histria, printre care citām pe Georges Daux, directorul Şcolii franceze din Atena şi prof. Robert Cook din Cambridge, consideră aceste „temelii" ca un unicat.

talele tumulilor frigieni sînt întrebuințate pămînturi din apropierea lor, fără specificarea benzilor de lut. La tumulii din Balcani, din secolele V-IV î.e.n., se folosesc soluri diferite, în chip de mici movile suprapuse. Tumulul XVI de la Histria este construit prin dispoziția în cerc a cîtorva grămezi de pămînt, peste care se suprapuneau altele, tot mai apropiate de centru, adăugîndu-se apoi un strat de pămînt amestecat cu argilă. Alt tumul, tot de la Histria, tumulul XXIV, are mantaua construită dintr-o cantitate mare de pămînt, amestecat neregulat cu bulgări de lut, ultima lucrare necesară terminării tumulului fiind aceea a nivelării bulgărilor de lut, obținîndu-se astfel pături de pămînt alternate. La Noviodunum, P. Alexandrescu constată aceeași tehnică constructivă ca la tumulii histrieni XVI și XXIV [44]. La tumulii de la Callatis se folosesc trei soluri, dintre care și lutul. Pentru tumulii din Bulgaria indicațiile sînt foarte vagi, iar pentru tumulul de la Lüleburgaz s-a folosit alternativ lutul, pămîntul negru și nisipul [45].

Variante constatăm și în tehnica de construire a „temeliilor" vest- și nord-pontice. La Berezan, straturi din argilă și cenușă [46]. La Histria în perioada arhaică, fîșii înguste de lut, cărbune și nisip, apoi în vremea elenistică benzi alternate de lut și pămînt, provenit din săparea șanțului „temeliei", cu cenușă și cărbune în compoziție [47]. La Olbia, din perioada clasică pînă în vremea romană, benzi de pămînt și de cenușă cu cărbune. La templul lui Zeus, tot din Olbia, sînt specificate fundamentele compuse din benzi de loess și benzi de pămînt cu cenușă, conținînd și material arheologic [48].

La sfîrșitul acestui articol, în care am căutat, în ciuda elementelor de cele mai multe ori ipotetice, să dăm o interpretare cît mai logică enigmei pe care o constituie „temeliile olbiene", ținem să menționăm încă două păreri expuse cu ocazia unei comunicări asupra acestui subiect [49]. În discuția controversată : temelii de case sau lucrare de consolidare a terenului, Vlad Zirra și Vl. Dumitrescu au opinat pentru această din urmă părere. Acad. prof. Emil Condurachi a întărit părerea antevorbitorilor menționați, pornind de la examinarea situației terenului din vestul cetății, unde aceste temelii au fost semnalate, făcînd următoarele constatări :

1) „Platoul" este rezultatul depunerilor antropogene, prin urmare nu constituie un pămînt ferm.

2) Acolo unde depunerile au fost mai dense, terenul, evident, s-a înălțat și acesta a fost cazul în părțile dinspre lac, în epoca elenistică golf de mare.

3) Din cauza lipsei de consistență a pămînturilor de umplutură, pe de o parte, și a acțiunii apei, pe de alta, au avut loc prăbușiri de teren. Una din prăbușiri a fost observată de noi cu ocazia săpăturilor din 1959 în secțiunea *XNV* de pe malul lacului Sinoe, în partea de nord a acestuia.

---

[44] *Histria*, II (sub tipar).
[45] *Ibidem*.
[46] Vezi, *supra*, n. 29.
[47] Vezi *supra*, n. 1—15.
[48] Vezi *supra*, n. 30—31.
[49] Comunicare ținută în secția sclavagistă a Institutului de arheologie, la data de 30 octombrie 1965.

Funcţia de parapet a fost atribuită şi zidului elenistic din sectorul *X*, descoperit în 1950—1952 [50].

4) Este logic deci să se interpreteze „temeliile olbiene" ca o vastă lucrare de armare a terenului şi, în acelaşi timp, de izolare de umezeală. Această interpretare este întărită şi de faptul că „temeliile" apar mai frecvent în părţile dinspre lac ale platoului decît în mijloc şi deloc în partea joasă a platoului, spre vest, unde exista legătura cu cîmpia, şi spre nord, unde marginea aşezării, de asemenea joasă, se sprijinea pe aluviunile cărate în decursul secolelor.

5) Efortul de consolidare a terenului prin sistemul în reţea de felul temeliilor de la Olbia a avut loc în perioada elenistică şi nu aparţine unui singur moment istoric.

Contribuţia extrem de preţioasă a acestor păreri asupra „temeliilor olbiene" de la Histria a ajutat, aşadar, la dezlegarea definitivă a enigmei acestora.

LES « FONDATIONS OLBIENNES » D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Les «fondations» de type olbien ont été découvertes pour la première fois à Histria, à l'occasion des fouilles effectuées dans le secteur *X*, sur le plateau ouest de la ville. La technique utilisé pour la construction de ces «fondations » est la suivante : des tranchées longues parfois de 80 m et larges de 1 m 20—1m 50, ont été remplies de couches alternées d'argile stérile et de terre provenant du site même, contenant outre le matériel archéologique, de la cendre et du charbon.

Pendant les fouilles effectuées entre les années 1949—1965 on a pu constater la fréquence de ces « fondations » dans la zone haute du plateau, vers le lac Sinoé. Au centre du plateau les «fondations » sont plus rares, et elles manquent totalement sur les côtés ouest et sud du plateau. Les « fondations » représentent un travail de l'époque hellénistique et sont présentes dans tous les trois niveaux de la couche respective. Il ne s'agit toutefois pas de fondations proprement dites pour les éventuelles constructions de surface, car elles n'ont servi qu'à la consolidation du terrain et à l'isolation contre l'humidité, là où le terrain inconsistant menaçait de s'écrouler, surtout du côté du lac.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Histria.* Plan général des fouilles.

Fig. 2. — *Histria.* Secteur *X.* Fragment de « fondation olbienne ».

Fig. 3. — *Histria.* Secteur *X.* Une « fondation olbienne » pénétrant dans une maison de la période archaïque.

Fig. 4. *Histria.* Nécropole tumulaire. Tumulus XVI, formé de couches alternées d'après P. Alexandrescu).

Fig. 5. — *Mangalia.* Tumulus sur la route vers Albeşti, formé de couches alternées (photo de G. Bordenache).

Fig. 6. — *Duvanli.* Tumulus XI, formé de couches alternées (d'après B. Filow, *Die Grabhügelnekropole von Duvanli*, fig. 168).

Fig. 7. — *Ankara.* Tumulus I, formé de couches alternées (d'après H. H. von der Osten, *Explorations in Central Anatolia*, fig. 77).

[50] *Histria*, I, p. 217, şi urm. şi fig. 79—80.

CUPTOARELE DE ARS CERAMICĂ DIN CADRUL CULTURII VÎRTEŞCOIU-POIENEŞTI UN ATELIER DE OLĂRIE DESCOPERIT LA BUTNĂREŞTI

DE

GH. BICHIR

Cercetările arheologice din ultimul timp au adus date importante cu privire la cultura materială a carpilor, cunoscută sub numele de cultura Vîrteşcoiu-Poieneşti.

Dacă în unele studii anterioare ne-am ocupat de necropole, aşezări şi meşteşuguri în general [1], în articolul de faţă ne propunem să studiem o singură problemă, şi anume aceea a cuptoarelor de ars ceramică folosite de carpi.

Pînă în prezent s-au descoperit cuptoare de ars ceramică la Cucoşeni-Butnăreşti (r. Roman), Şcheia-Suceava, Dărmăneşti-Piatra Neamţ şi Ţifeşti (r. Panciu).

Spre deosebire de celelalte aşezări, la Cucoşeni-Butnăreşti s-a descoperit un atelier de olărie cu două cuptoare de ars vase, permiţîndu-ne să facem observaţii importante cu privire la sistemul lor de construcţie [2]. Atelierul de olărie funcţiona într-un bordei de formă ovală (fig. 2 şi fig.3), cu dimensiunile de 3,60 × 3,45 m şi adîncimea de 2,40 m de la nivelul actual al solului. Intrarea în bordei, largă de 1,05 m, se făcea în trepte, pe latura de sud. La suprafaţa solului, bordeiul-atelier a avut pereţii construiţi din chirpici, iar acoperişul a fost probabil conic.

Cele două cuptoare erau alimentate din interiorul bordeiului şi aveau dimensiuni diferite (fig. 1 a; fig. 2 a; fig. 3 şi fig. 11). Cuptorul mai mare se afla în partea de sud-est a încăperii, iar cel mic în partea de nord-est (fig. 3 şi fig. 11).

În bordei s-au găsit numeroase vase, din rîndul cărora s-au întregit, total sau parţial, 36 de exemplare. Observaţiile făcute în teren arată că

---

[1] Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 253–271; idem, *Les carpes à la lumière des dernières découvertes archéologiques de Moldavie*, în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche*, III (în curs de apariţie); idem, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675–694; idem, *Cultura Vîrteşcoiu-Poieneşti în lumina săpăturilor arheologice de la Butnăreşti şi Poiana-Dulceşti*, comunicare prezentată în cadrul Institutului de arheologie, la 14 ianuarie 1965.

[2] Săpăturile de la Cucoşeni-Butnăreşti au fost efectuate în 1961, obiectivul principal fiind acela al cercetării necropolei carpice (Gh. Bichir, în *Fasti Archeologici*, XVI, 1961, nr. 3 566; idem, *Săpăturile arheologice de la Cucoşeni-Butnăreşti*, raport de săpături, în ms.).

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 489–509, Bucureşti, 1966

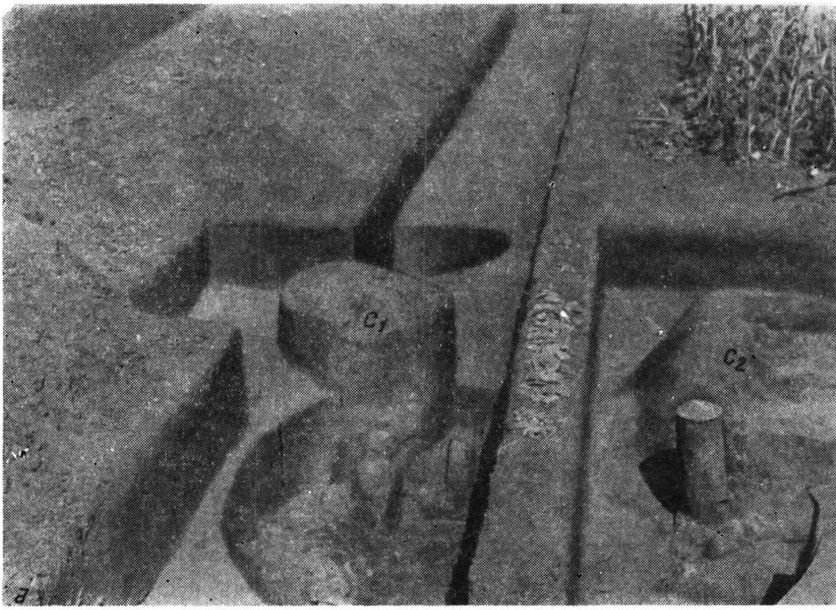

Fig. 1 a şi 1 b. — Aspecte din timpul săpării bordeiului-atelier C_1 — cuptorul mic şi C_2 cuptorul mare.

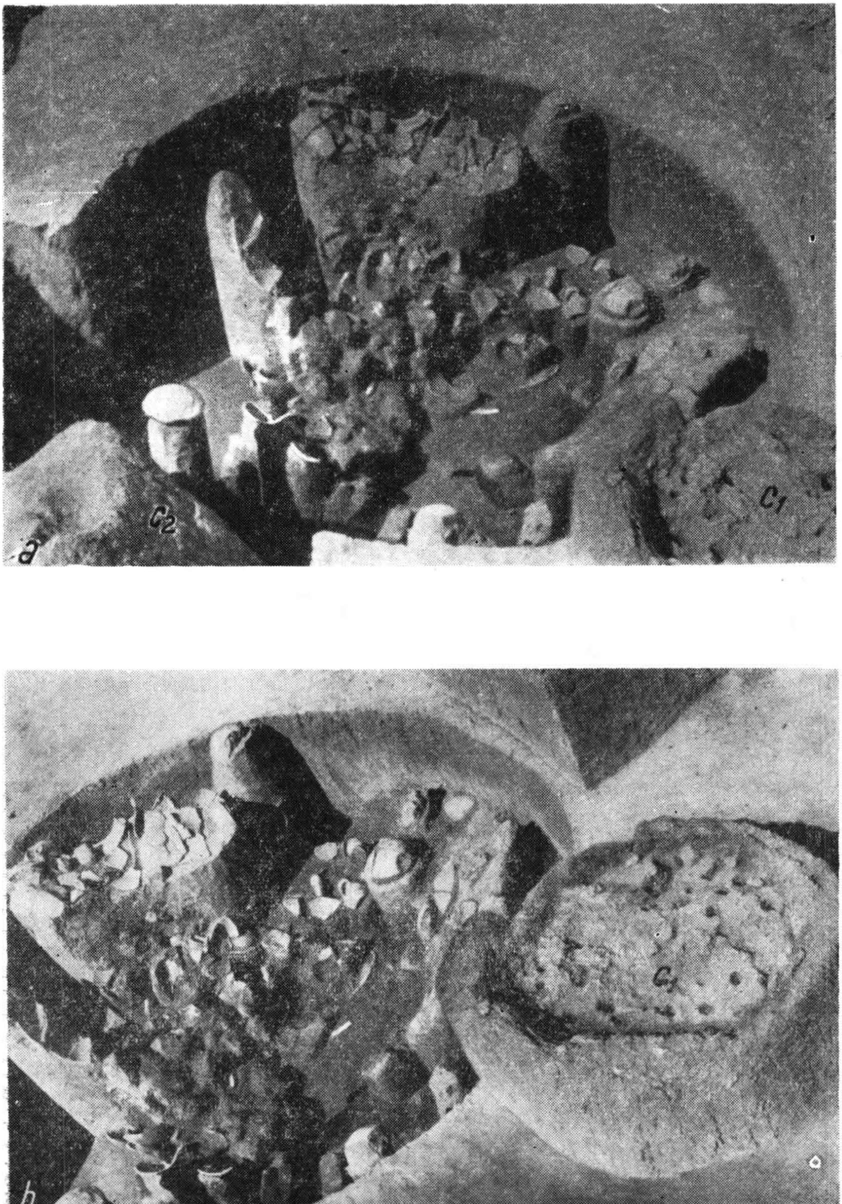

Fig. 2. — Bordeiul-atelier după dezvelire.

vasele au fost aranjate iniţial pe rafturi de lemn, instalate pe laturile de vest şi nord ale încăperii şi, cu prilejul distrugerii bordeiului-atelier, ele au căzut de pe rafturi şi s-au spart (fig. 2 ; fig. 3 şi fig. 4).

Pe podeaua bordeiului, în afară de vase şi resturi de cărbune, s-au găsit, grupate către partea sud-vestică a încăperii, două lame de cuţit de fier (fig. 5/7, 8), o aşchie de silex cu vîrful triunghiular şi bont, folosită pentru executarea ornamentului lustruit, aşa cum fac şi astăzi olarii de la Marginea, reg. Suceava ; o sulă de os şlefuită (fig. 5/1 şi fig. 6), cu care se perfora peretele vasului pentru a se fixa toarta [3] şi care putea fi folosită chiar la ornamentarea vaselor, un toporaş de piatră [4] (fig. 5/5) şi alte două unelte, lucrate din aceeaşi rocă, cu urme de folosire pe toate feţele (fig. 5/3, 4), întrebuinţate, probabil, la pisat cioburile sau ca lustruitoare, o cute de gresie (fig. 5/2), o grămăjoară de pietricele (săuriş) şi cioburi pisate, de genul celor întîlnite în pasta vaselor lucrate cu mîna, şi un bolovan de lut frămîntat (fig. 3), reprezentînd pasta din care se modelau vasele [5]. Tot în această regiune, dar mai sus de podea, s-a găsit o piatră de rîşniţă de tip roman (fig. 1 ; fig. 2 a ; fig. 3 şi fig. 5/6).

Cu ocazia distrugerii bordeiului prin incendiu, au putut fi mistuite de foc şi unele obiecte de lemn, cum ar fi roata olarului. Existenţa roţii olarului în bordei poate fi presupusă pe baza celorlalte materiale descoperite, care pledează pentru modelarea vaselor în acest loc.

Descoperirea de la Cucoşeni-Butnăreşti permite să se cunoască pentru prima oară complet sistemul de construcţie al cuptoarelor folosite de carpi.

1. *Cuptorul mare* (nr. 2) [6] avea forma tronconică şi s-a păstrat aproape întreg (fig. 7 ; fig. 8 şi fig. 9). El se compunea din focar, grătar şi cameră de ardere a vaselor (fig. 9 şi fig. 10).

a) *Focarul* era săpat în pămînt viu şi separat în două camere (guri de foc) printr-un perete median, realizat din pămînt cruţat (fig. 9), lat de 0,34 m şi înalt de 0,85 m. Lărgimea celor două camere de foc era de 0,84 şi, respectiv, 0,80 m. Vatra se afla la 2,45 m adîncime de la nivelul actual al solului. Interiorul camerelor de foc era acoperit cu un strat de lipitură gros de 0,03—0,04 m, care, datorită arderii puternice, s-a zgurificat. Folosirea intensă a cuptorului este atestată şi de faptul că, de jur împrejurul camerelor de foc, pămîntul era ars la roşu pe o grosime de circa 0,20 m (fig. 9). Menţionăm de asemenea că peretele despărţitor era pietrificat.

b) *Platforma de susţinere a vaselor* (*grătarul*) era groasă de 0,20 m şi avea forma aproape circulară, cu dimensiunile de 2,25 × 2,15 m. La baza grătarului, pe marginea camerelor de ardere, pe o lăţime de 0,10—0,12 m şi deasupra peretelui median, s-au păstrat urmele a 23 de nuiele, a căror grosime oscila între 0,02 şi 0,03 m ; distanţa dintre ele era de circa 0,10 m (fig. 9 şi fig. 10). Grătarul nu a fost construit din pămînt cruţat,

[3] Asemenea sule de os sau lemn se întîlnesc şi la olarii din zilele noastre (Oboga, reg. Oltenia).

[4] Toporaşul provine, probabil, din aşezarea cucuteniană care se află la cîteva sute de metri sud-vest de aşezarea carpică.

[5] Analizele făcute asupra bolovanului şi probelor de pămînt luate de pe teren, din diverse puncte, arată că lutul din care se modelau vasele era scos din imediata apropiere a aşezării.

[6] Notarea cuptoarelor cu nr. 1 şi nr. 2 s-a făcut în ordinea descoperirii. Începem descrierea cu cuptorul nr. 2, deoarece s-a păstrat mai bine.

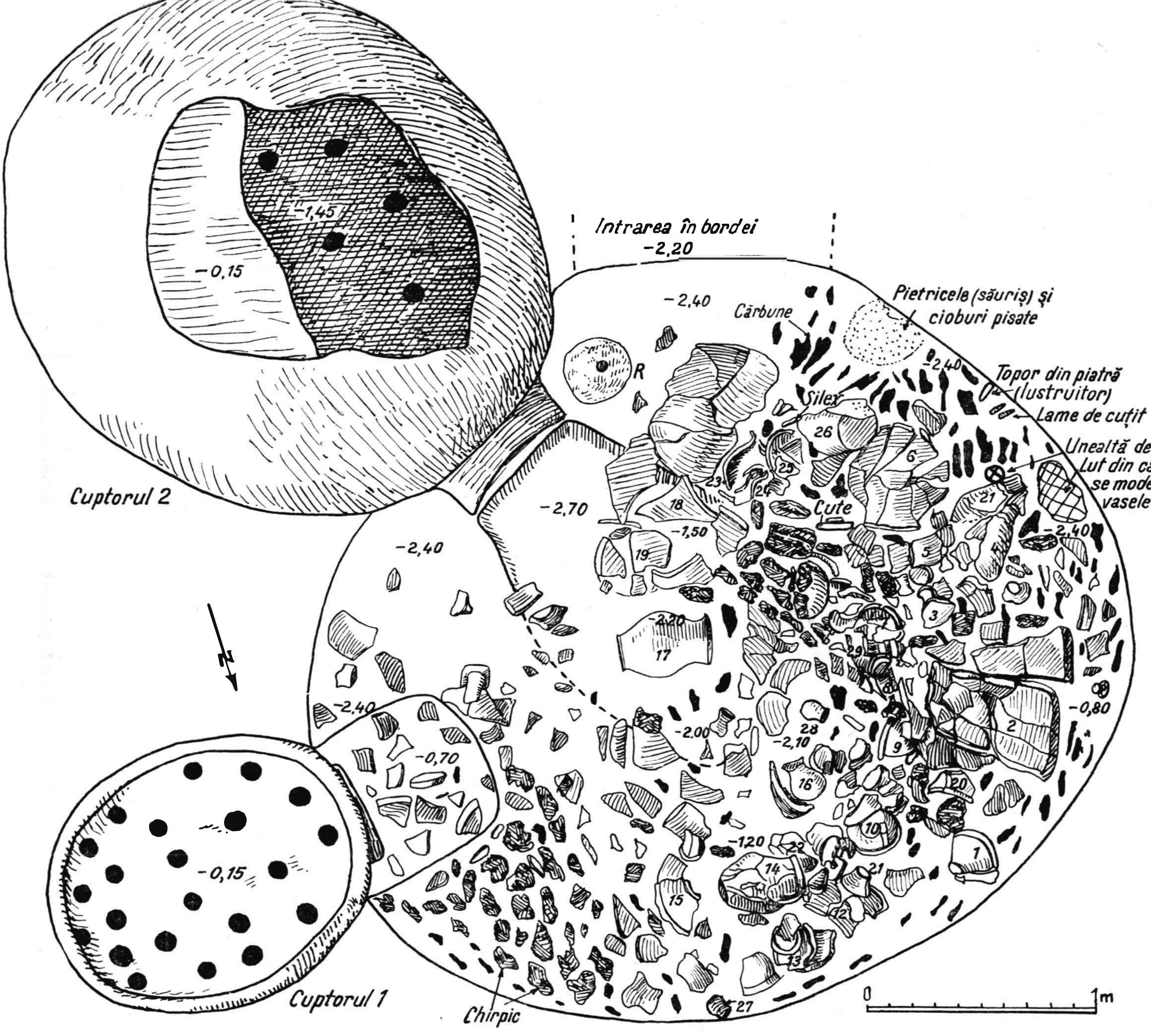

Fig. 3. — Bordeiul-atelier văzut în plan ; cifrele cu minus înainte reprezintă adîncimile la care se aflau materialele trecute în plan, iar cele fără minus indică numerele date vaselor.

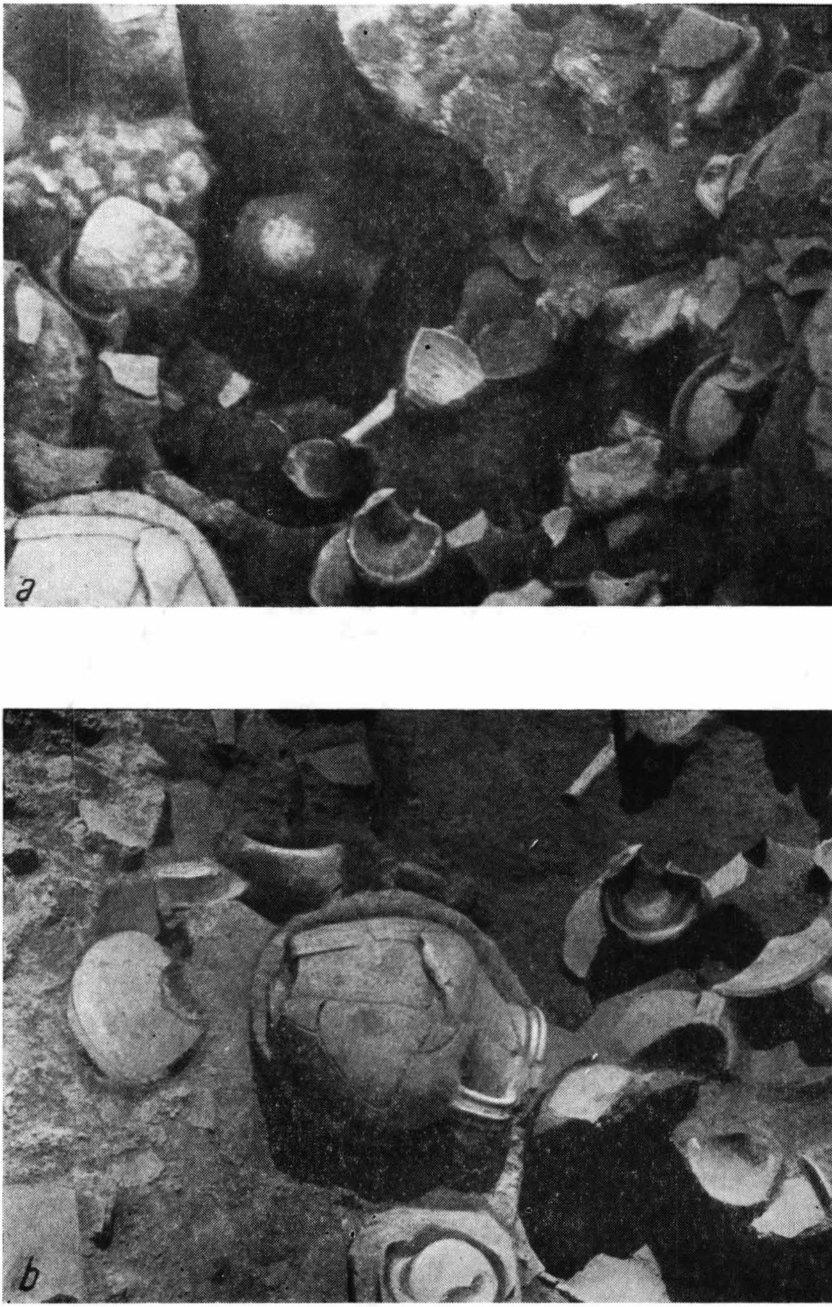

Fig. 4 a şi 4 b. — Bordeiul-atelier, vase întregi şi sparte *in situ*.

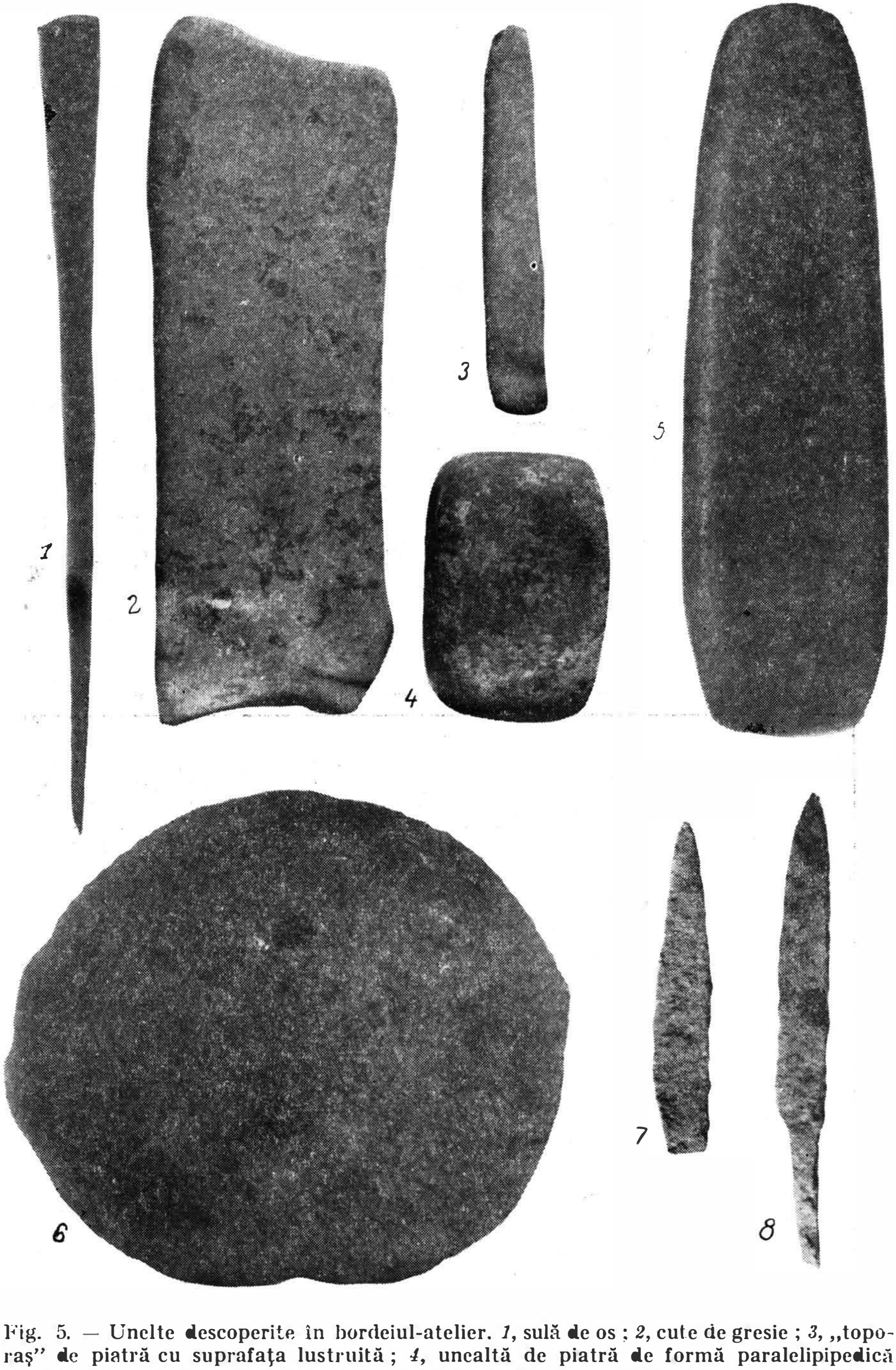

Fig. 5. — Unelte descoperite în bordeiul-atelier. *1*, sulă de os ; *2*, cute de gresie ; *3*, „toporaş" de piatră cu suprafaţa lustruită ; *4*, uncaltă de piatră de formă paralelipipedică (5 × 4 cm) purtînd urme de folosire pe toate feţele ; *5*, topor din piatră ; *6*, rîşniţă de tip roman ; *7*, *8*, cuţite de fier.

cum se consideră de obicei, ci a fost făcut din lut amestecat cu paie şi pleavă, peste un pat de nuiele. Rolul nuielelor era de a susţine lutul moale, în care s-au făcut cele 38 de găuri prin care să pătrundă aerul cald din focar, în camera de ardere a vaselor. Diametrul găurilor care perforau grătarul era de 0,08 m. Din cauza arderii puternice, grătarul s-a pietrificat.

c) *Camera de ardere a vaselor*, înaltă de 1,25 m, avea forma tronconică şi în partea sud-vestică era dărîmată din vechime (fig. 3 şi fig. 8 a). Ea nu a fost realizată din pămînt cruţat, ci construită din lut amestecat cu pleavă şi paie într-un mod foarte ingenios. Astfel, s-a constatat că pentru realizarea ei întîi s-a făcut un schelet de nuiele, înfipte în pămînt (fig. 9 şi fig. 10) la circa 0,15 m distanţă una de alta, obţinîndu-se astfel un perete gros de circa 0,10 m. După uscare, interiorul şi exteriorul camerei de ardere a vaselor a fost făţuit cu un strat subţire de lut, care nu mai conţinea paie şi pleavă. Nuielele au fost distruse de foc şi nu s-au păstrat decît urmele lor imprimate în lut. Camera de ardere nu a avut boltă, ci jumătate din deschidere era acoperită cu un perete plan, gros de 0,08 m, construit în acelaşi sistem, cu singura deosebire că aici nuielele au fost aranjate orizontal (fig. 9 şi fig. 11). Probabil că el a fost construit după uscarea peretelui vertical. Jumătate din partea superioară a camerei de ardere a vaselor a rămas deschisă (fig. 11), pentru a se introduce şi scoate vasele din cuptor. Partea superioară a camerei de ardere se afla la numai0,15 m adîncime de la nivelul actual al solului. Ea depăşea însă cu 0,30 m nivelul de călcare al solului antic.

d) *Gura cuptorului* era ovală şi ieşea în afara lui pe o lungime de 0,20 m, dînd naştere unui cotlon (fig. 8 a), asemănător unui cuptor de copt pîine, a cărui lungime pînă la peretele despărţitor era de 0,70 m. În acest loc se putea fierbe şi mîncarea. Înălţimea gurii cuptorului era de 0,60 m, lărgimea de 0,53 m, iar grosimea peretelui de 0,18—0,20 m. În faţa gurii cuptorului, către mijlocul bordeiului, se afla groapa în care se evacua cărbunele şi cenuşa din focar (fig. 3 ; fig. 8 a ; fig. 11 şi fig. 12). Ea avea forma oarecum ovală, cu dimensiunile de 1,56 × 1,05 m şi adîncimea de 0,30 m faţă de podeaua bordeiului şi conţinea multă cenuşă şi cărbune.

În cuptor nu s-au descoperit vase întregi, ci numai fragmente ceramice destul de mari şi jumătăţi de vase, aparţinînd atît ceramicii fine lucrate cu roata, cît şi celei de uz comun, lucrate cu mîna

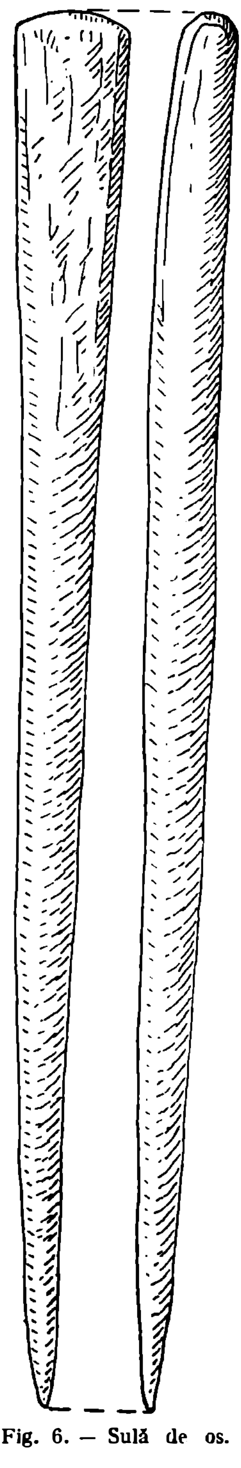

Fig. 6. — Sulă de os.

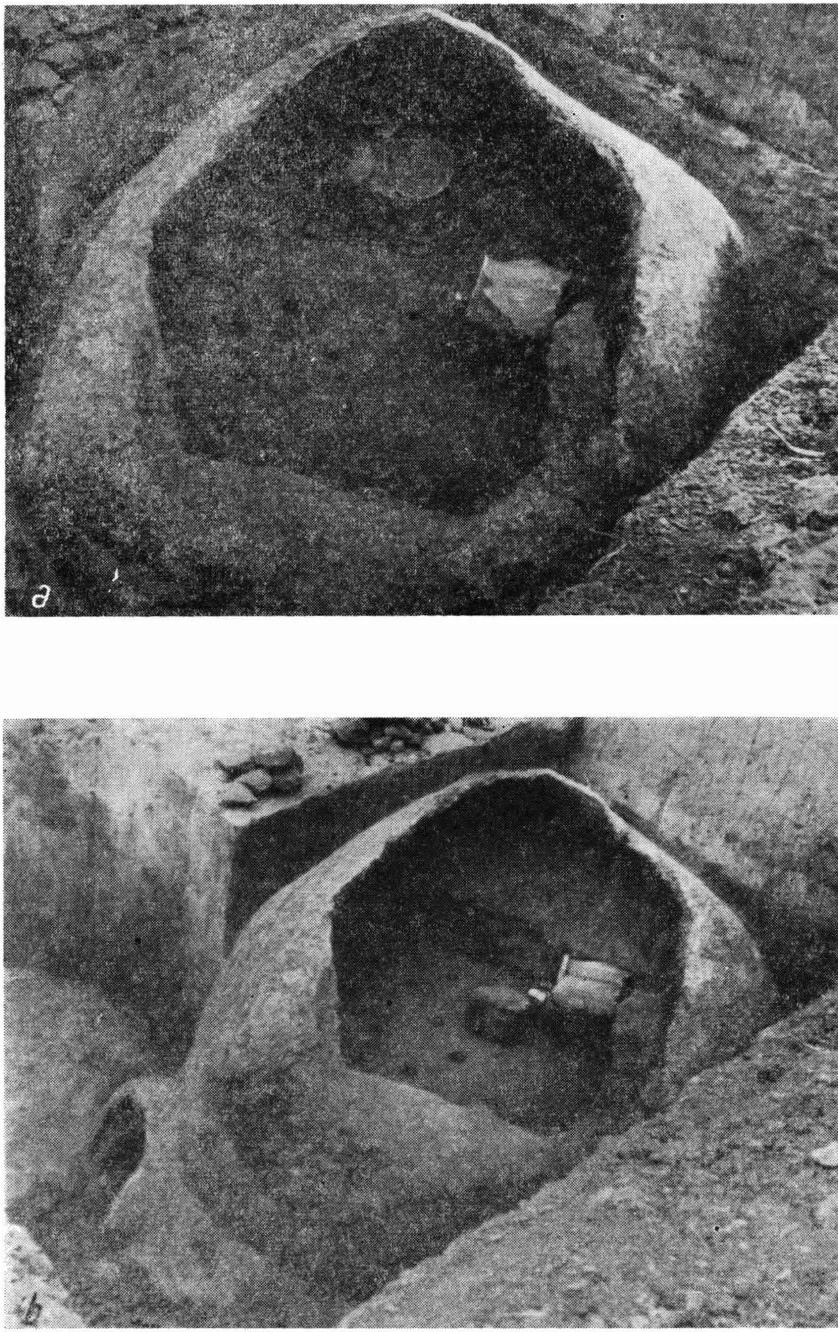

Fig. 7 a şi 7 b. — Cuptorul mare (nr. 2) văzut de sus. Bucăţile de chirpici de pe malul casetei provin din peretele camerei de ardere a vaselor.

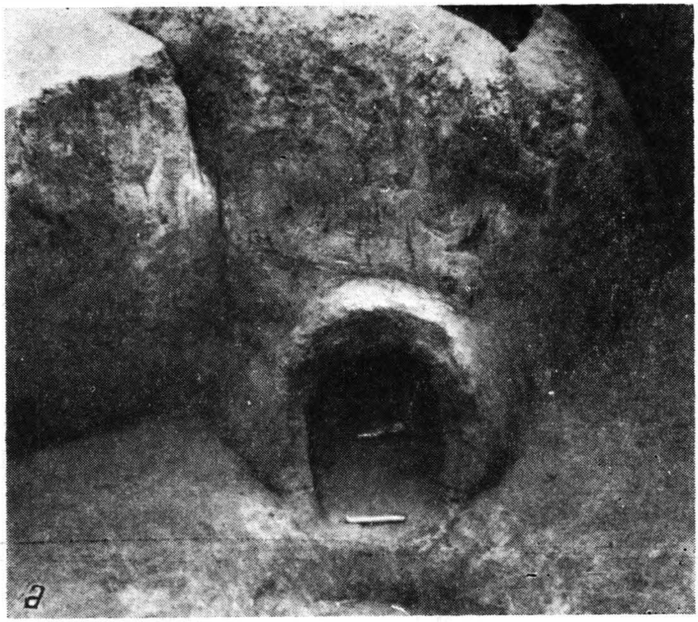
(fig. 7 a şi 7 b). Fragmentele erau grupate mai ales către marginile camerei de ardere. Prezenţa în cuptor a acestor două categorii ceramice nu arată că vasele lucrate la roată şi cele lucrate cu mîna erau arse împreună. Explicaţia am găsit-o cercetînd o serie de cuptoare de ars oale din zilele noastre, cînd am constatat că olarii din mediul rural, după ce aşază vasele în cuptor, pun deasupra lor un strat de cioburi, care să le indice gradul de ardere al vaselor. Probabil şi cioburile din cuptorul carpic de la Butnăreşti au îndeplinit aceeaşi funcţie.

2) *Cuptorul mic* (nr. 1) era de acelaşi tip, însă fiind construit mult mai la suprafaţă (fig. 8b) nu s-au păstrat din el decît camerele de foc. Din camera de ardere a vaselor s-a prins numai o mică margine, care nu depăşea 0,05 m înălţime (fig. 2 b). Cuptorul mic avea următoarele dimensiuni : înălţimea peretelui despărţitor şi, respectiv, a camerelor de foc de 0,30 m, iar grosimea peretelui de 0,10 m. Grătarul gros de circa 0,10 —0,12 m avea forma ovală cu diametrele de 1,25 × 1,05 m şi se afla la —0,15 m de la nivelul actual al solului (fig. 3). Găurile care perforau grătarul, în număr de 29, erau mai mici şi mult mai dese decît la cuptorul mare (fig. 8b). Interiorul camerelor de foc a fost acoperit cu un strat de lipitură gros de 0,03—0,04 m. Spre deosebire de cuptorul nr. 2, cuptorul nr. 1 a avut camera de ardere a vaselor construită aproape exclusiv la suprafaţa solului şi fără schelet de nuiele, deoarece era mai mică. Reiese deci că se foloseau nuiele la pereţii cuptorului numai atunci cînd camera de ardere a vaselor era mai înaltă. Din cauză că vatra cuptorului se afla cu 1,50 m mai sus decît podeaua bordeiului-atelier, s-a lăsat în faţa cuptorului un prag de pămînt cruţat, uşor albiat, cu dimensiunile de 0,84 × × 0,70 m, unde era scoasă cenuşa din focar (fig. 3 şi fig. 11). Şi acest cuptor a fost intens folosit, după cum arată pereţii camerelor de ardere şi grătarul, care erau zgurificate (fig. 2 b şi fig. 8b).

Cuptoarele sînt contemporane şi aparţin aceluiaşi bordei-atelier. Ele au fost folosite însă pentru tipuri de vase diferite. Astfel, în cuptorul nr. 1 se ardeau vasele de mici dimensiuni, al căror diametru la gură sau fund nu depăşea 7—8 cm, distanţa dintre găurile grătarului, iar în cuptorul nr. 2 erau arse vasele mai mari. Folosirea cuptoarelor se făcea în felul următor : cuptorul se alimenta cu lemne[7] din bordei (fig. 8). Pe sus, prin deschiderea rămasă neastupată, se introduceau în camera de ardere vasele şi se aşezau printre găurile grătarului, în aşa fel încît să nu le astupe [8] şi să permită aerului cald să circule printre vase din toate părţile (fig. 7). După ce se umplea cuptorul cu vase, deasupra lor se aşeza un strat de cioburi mari, care aveau rolul de a indica intensitatea focului, respectiv gradul de ardere al vaselor. Într-o şarjă se puneau numai vase care aveau aproximativ aceeaşi grosime a pereţilor. Vasele, ca să devină roşii, erau supuse unei arderi oxidante, iar cele care trebuiau să fie cenuşii erau arse întîi oxidant, pînă la roşu aprins, apoi în continuare sufereau o ardere reducătoare, care făcea ca vasele să treacă de la roşu la cenuşiu şi, în ultimă instanţă, la carpi extrem de rar, spre negru. În timpul arderii reducătoare

[7] S-a putut determina lemn de esenţă tare (stejar) şi lemn de esenţă moale (salcie sau plop).

[8] Cf. Roland Hampe şi Adam Winter, *Bei Töpfern und Zieglern in Süditalien, Sizilien und Griechenland*, Mainz, 1965, p. 35, fig. 25.

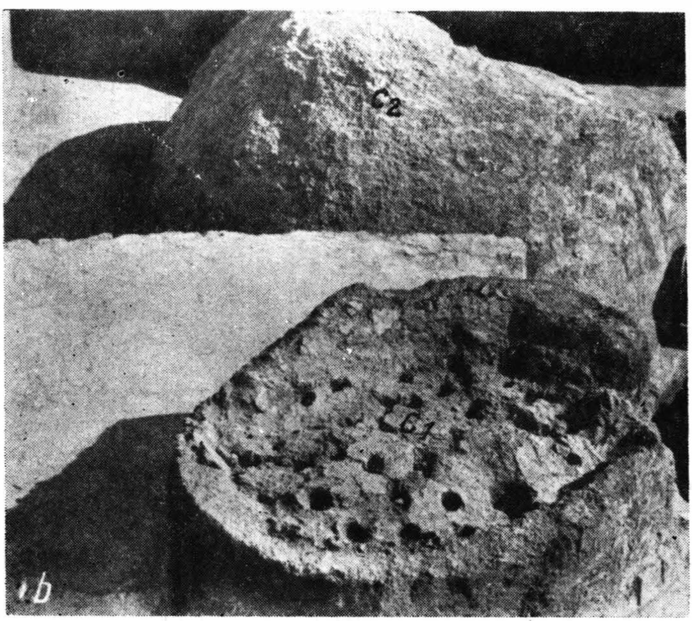

Fig. 8. — *8a*, cuptorul mare văzut din față ; se observă groapa în care se evacua cenușa și cărbunele din focare ; *8b*, vedere parțială a celor două cuptoare.

se astupa deschiderea din partea superioară a camerei de ardere a vaselor („se înăbuşea cuptorul"), fie punîndu-se pămînt peste stratul de cioburi, fie un capac făcut din lut şi nuiele. De asemenea se astupa şi focarul.

După ardere, vasele erau lăsate în cuptor pînă la completa lor răcire. Majoritatea vaselor folosite de carpi au fost arse la cenuşiu, ceramica

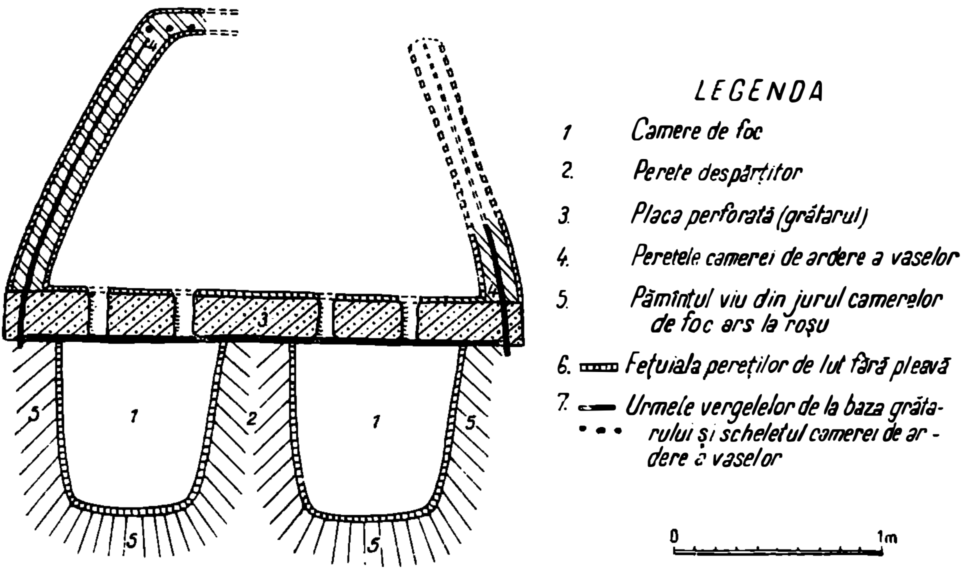

Fig. 9. — Secţiune prin cuptorul mare (nr. 2).

roşie descoperită în aşezări şi necropole fiind mult mai puţină decît cea cenuşie. Arderea ambelor specii ceramice se putea face în acelaşi tip de cuptor, după procedeele amintite mai sus.

Descoperirea atelierului de olărie de la Butnăreşti este unică pînă în prezent, nu numai în cadrul culturii carpice, ci şi în aceea a geto-dacilor.

În celelalte aşezări carpice s-au descoperit doar izolat numai cuptoare de ars oale, în următoarele localităţi :

1) *Şcheia-Suceava.* Cu ocazia săpăturilor de salvare efectuate în 1959 în aşezarea de la Silişte, s-au identificat două cuptoare de ars oale, distruse în parte de lucrări cu caracter obştesc.

După informaţiile pe care le deţinem, cuptoarele erau de dimensiuni diferite şi au fost în parte suprapuse : cuptorul mic suprapunea pe cel mare, al cărui diametru atingea 2,40 m. Cuptorul mare avea focarul despărţit în două camere printr-un perete median, iar cel mic era de tipul cu pilon central. S-a identificat de asemenea groapa fochistului. După părerea lui Gr. Foit, ambele cuptoare aparţin secolului al III-lea e. n. şi indică existenţa a două niveluri de locuire în aşezarea de la Şcheia-Suceava[9].

[9] Cuptoarele sînt inedite. Mulţumim şi pe această cale lui Gr. Foit şi Mărioarei Nicorescu pentru informaţiile date. La Şcheia s-a descoperit şi un al treilea cuptor (v. Gr. Foit, în *Revista Muzeelor*, an. II, 1965, p. 411). În text nu se precizează tipul căruia îi aparţine.

2) *Ţifeşti* (r. Panciu). Tot în 1959 s-a descoperit în aşezarea de la Ţifeşti, punctul „La Grigoreşti", resturile unui cuptor de ars oale [10]. Partea superioară a cuptorului a fost distrusă de fierul plugului, care a pătruns pînă la circa 0,50 m adîncime. Partea inferioară era bine păstrată. Astfel, s-a constatat că focarul era despărţit în două guri de foc printr-un

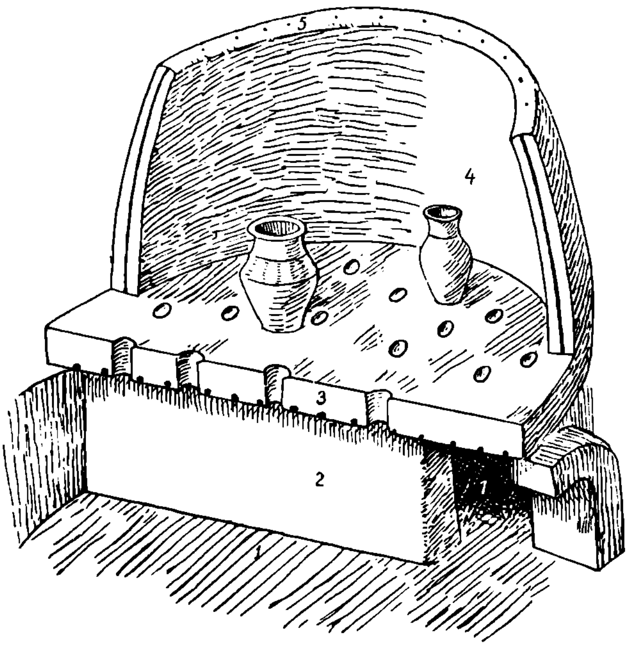

Fig. 10. — Reconstituire secţionată a cuptorului mare (partea neacoperită). *1*, guri de foc ; *2*, perete median ; *3*, platforma de susţinere a vaselor (grătarul) ; *4*, camera de ardere a vaselor ; *5*, peretele camerei de ardere a vaselor în secţiunea căruia se observă urmele nuielelor.

perete median, realizat prin cruţare ; pereţii lui erau puternic arşi la cărămiziu. Vatra cuptorului se afla la 1,20 m adîncime de la nivelul actual al solului. Grătarul cuptorului s-a găsit în stare fragmentară, prăbuşit în camerele de foc. Diametrul cuptorului era de 1,68 m. În faţa cuptorului s-a identificat groapa fochistului, mai adîncă cu 0,95 m decît vatra cuptorului.

3) *Dărmăneşti-Piatra Neamţ*. Cu ocazia săpăturilor efectuate pe terasa inferioară stîngă a Cuejdului, s-a descoperit în 1958, în cadrul aşezării carpice, un cuptor de ars oale [11]. Cuptorul realizat din pămînt cruţat a fost deservit de o groapă circulară (groapa fochistului). Grătarul

[10] Sebastian Morintz şi N. Harţuchi, *Săpăturile de la Ţifeşti*, în *Materiale*, VIII, p. 522—523 şi fig. 2.

[11] C. Mătasă, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamţ*, în *Materiale*, VII, p. 345—346 şi fig. 5.

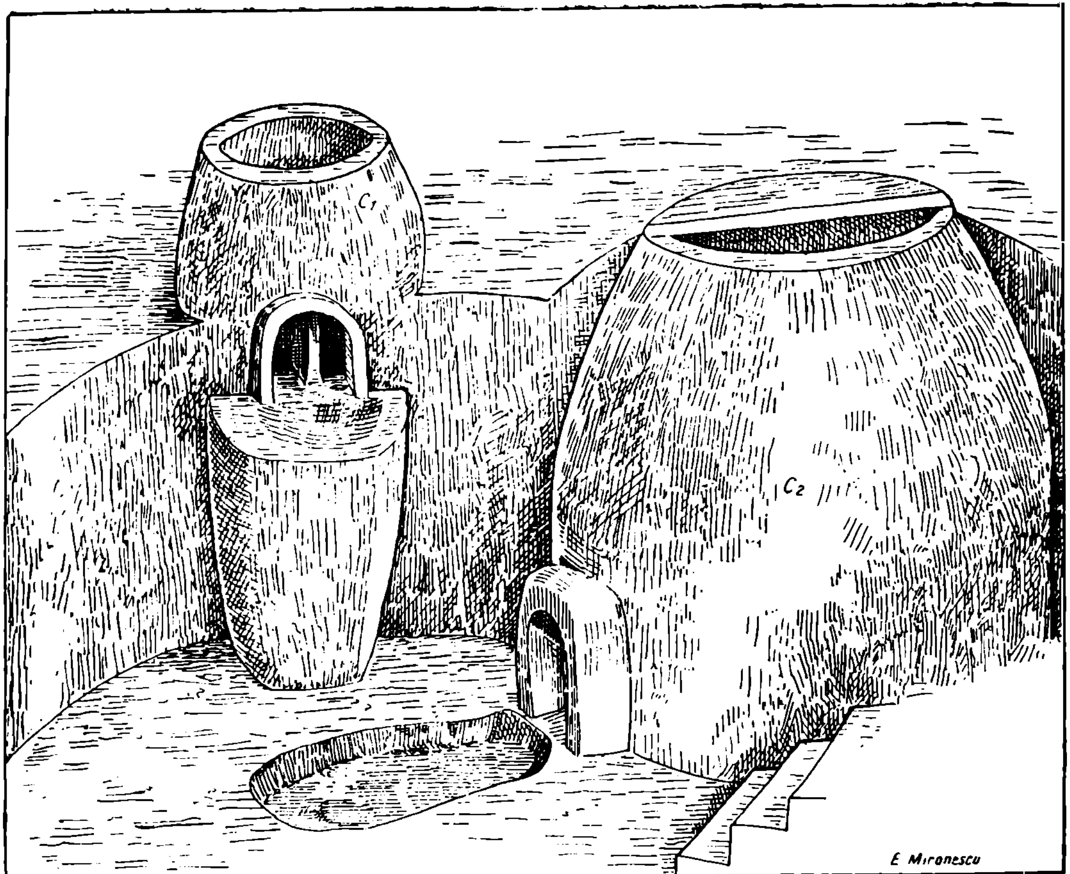

Fig. 11. — Reconstituirea parţială a bordeiului-atelier cu cele două cuptoare de ars ceramică.

se sprijinea pe un pilon central, realizat din pămînt cruțat. Focarul, pilonul central, grătarul și camera de ardere a vaselor au fost îngrijit lutuite. În urma arderii puternice, pereții focarului s-au zgurificat. Autorii raportului consideră că în timpul funcționării, camera de ardere a vaselor era acoperită cu o boltă de lipitură de lut, proeminentă deasupra solului, camera

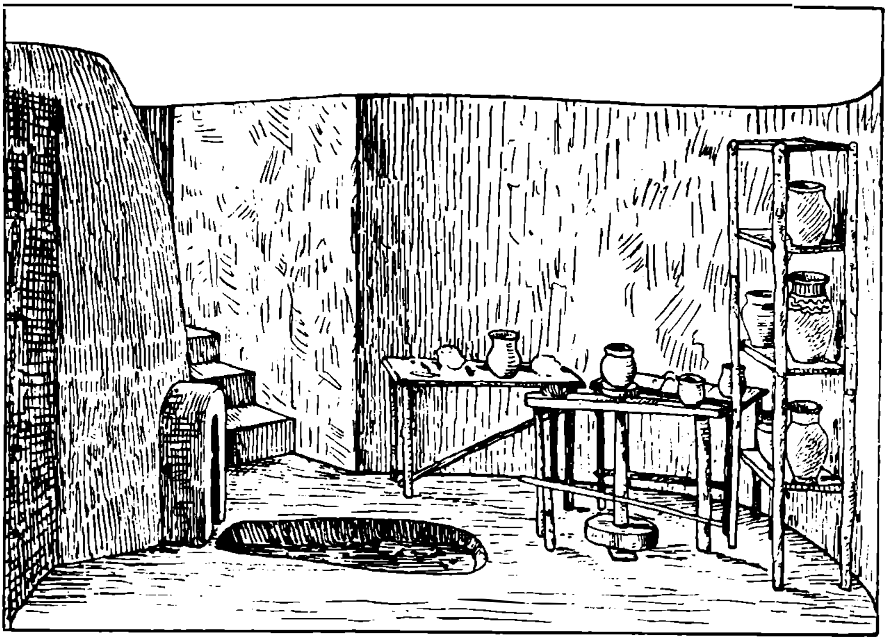

Fig. 12. — Reconstituire parțială a bordeiului-atelier.

aflîndu-se „în grosimea solului negru-brun care învelea stratul brun cu depunerile așezării". În cuptor s-au găsit puține fragmente ceramice, în schimb ele erau numeroase în groapa fochistului.

Dacă în ceea ce privește construcția din pămînt cruțat a părții inferioare a cuptorului lucrurile sînt clare, nu la fel se poate spune despre partea lui superioară, pe care autorii raportului o consideră construită „în grosimea solului negru-brun care învelea stratul de cultură" [12]. Or, cum nivelul de călcare al solului antic nu putea fi decît la nivelul stratului de cultură, reiese că acest sol este o depunere ulterioară, și deci camera de ardere a vaselor nu putea fi săpată într-un strat de pămînt care nu exista în acea vreme. De altfel, chiar dacă am admite teza autorilor raportului, ar trebui să considerăm că înălțimea camerei de ardere nu trebuia să depășească 0,30 m, deoarece adîncimea la care se afla grătarul cuptorului era de 0,30 m de la nivelul actual al solului, care, bineînțeles, așa cum reiese

[12] C. Mătasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, p. 345—346 și fig. 5.

din raport, suprapune stratul de cultură [13]. Dată fiind această situaţie, credem că şi la Dărmăneşti camera de ardere a vaselor a fost construită din lut. Pentru ca ea să fi fost realizată din pămînt cruţat era necesar ca cuptorul să se afle la o adîncime mai mare în pămînt.

4) *Bălteni* (*r. Făurei*). Tot aşezării carpice i-ar putea aparţine [14] şi cuptorul de ars oale descoperit în 1958 la Bălteni [15]. Cuptorul, distrus în parte de o lutărie, avea focarul despărţit în două camere de un perete median, realizat din pămînt cruţat. Grătarul şi camera de ardere au fost construite dintr-un pămînt argilos, amestecat cu pleavă şi paie. Interiorul camerelor de foc şi al camerei de ardere a vaselor a fost făţuit cu lut fără pleavă, grosimea lipiturii nedepăşind 0,03 — 0,05 m. Vatra cuptorului se afla la — 0,80 m faţă de nivelul actual al solului. Sub dărîmăturile cuptorului, pe grătar, s-au găsit fragmente ceramice pe baza cărora autorul săpăturilor îl considera dacic (secolele III-IV e. n.) [16].

Din descoperirile făcute pînă în prezent reiese că în cadrul culturii Vîrteşcoiu-Poieneşti au fost folosite două tipuri de cuptoare, care funcţionau pe baza aceloraşi principii. Ele se deosebeau numai prin unele detalii de construcţie, care nu influenţau cu nimic sistemul de ardere al vaselor.

Tipul cel mai frecvent este acela al cuptoarelor cu focarul despărţit printr-un perete median, cunoscut la Butnăreşti (ambele cuptoare), Ţifeşti, Şcheia-Suceava (cuptorul mare) şi Bălteni [17]. Al doilea tip, mai puţin frecvent, este cel cu pilon central, întîlnit în aşezările de la Dărmăneşti-Piatra Neamţ şi Şcheia-Suceava (cuptorul mic).

La ambele tipuri, partea inferioară a cuptorului a fost realizată din pămînt cruţat, iar partea superioară din lut amestecat cu pleavă şi paie. Nu excludem posibilitatea ca în descoperirile viitoare să apară în aşezările carpice şi cuptoare cu camera de ardere a vaselor realizată din pămînt cruţat. Pînă în prezent însă se constată că la carpi ea era construită din lut amestecat cu pleavă, chiar atunci cînd se afla la o adîncime mai mare, cum este cazul cuptorului nr. 2 de la Cucoşeni-Butnăreşti.

---

[13] Însuşi profilul de la p. 344, fig. 5, nu este exact. În text se spune că „depunerea subţire a întinsei aşezări din vremea corespunzătoare Provinciei romane a fost dislocată de arătura adîncă cu tractorul, de gropile pentru plantarea livezii fostei şcoli normale şi de gropile cimitirului feudal" (p. 344). Or, în profilul dat în raport, peretele de la camera de ardere a vaselor iese pînă la suprafaţa solului (vezi fig. 5, din raportul citat). Atunci lucrările amintite ce au mai distrus, căci şi prin livadă terenul a fost arat şi săpat, după cum se poate constata la faţa locului?

[14] Pentru prezenţa unei aşezări carpice la Bălteni, deosebită de cea de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, vezi Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 686.

[15] I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni*, în *Materiale*, VIII, p. 12 şi fig. 2.

[16] *Ibidem*. Confirmăm părerea lui I. T. Dragomir că ceramica din cuptor era dacică tîrzie, respectiv carpică.

[17] Un cuptor de ars ceramică, avînd focarul despărţit printr-un perete median, a fost descoperit în 1936 şi la Poieneşti pe Dealul Teilor (C. Cihodaru, *Poeneşti-Tamasidava — O aşezare carpică în Moldova centrală*, în *AArh*, fasc. 13—14, 1937—1938, p. 35—36 şi fig. 15). Însă nu se poate preciza în ce măsură el aparţine aşezării Latène, celei carpice sau celei de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov (aşezări documentate din punct de vedere arheologic în zona respectivă), deoarece în acea vreme autorul articolului citat nu le putea distinge. Lipsa unui plan al situaţiei de pe teren, unde să fie trecut punctul descoperirii, nu ne îngăduie să facem vreo precizare în legătură cu această problemă.

De altfel, sistemul este cunoscut pe teritoriul României încă din secolele V-IV î.e.n. Astfel, la Histria [18], în sectorul Z_2, s-au descoperit, în stratul arhaic (secolele V-IV î.e.n.), patru cuptoare, iar în sectorul X, în stratul elenistic (secolele II-I î.e.n.), un cuptor ; toate aveau camerele de ardere a vaselor făcute din chirpici. Focarul, de formă cilindrică, cu pilon central pentru susținerea grătarului, a fost realizat în pămînt cruțat. Vatra camerei de foc era plană la cuptoarele din epoca arhaică și albiată la cel elenistic.

Este important de amintit că ambele tipuri de cuptoare folosite de carpi în secolele II-III e. n. sînt întîlnite și în Latène-ul geto-dacic la Poiana-Tecuci [19], Cățelu Nou-București [20] și Bîtca Doamnei-Piatra Neamț [21].

Cuptoarele de la Poiana-Tecuci și Cățelu Nou sînt de tipul cu perete median, iar cel de la Bîtca Doamnei de tipul cu pilon. Un cuptor cu pilon central a fost descoperit și în așezarea de la Străulești, lîngă București [22]. Datarea acestui cuptor în secolul al III-lea e.n. este asigurată de cioburile de tip Militari găsite în el.

Cuptoare de ars ceramică se cunosc în epoca Latène și în primele secole ale erei noastre și în afara teritoriului României, în special în mediu celtic. Amintim în acest sens cuptoarele de la Lovosice, Cerhýnky, Velké, Opatovíce, Bieskau, Bratislava, Prešov, Zemplín, Šarovce, Viena, Burgschleinitz, Baierdorf, Feuersbrunn, Békásmegyer, Bicséred, Nova-Huta, Zofipole, Igołomia [23] etc. Menționăm că toate cuptoarele pe care le cunoaștem din mediul celtic sînt de tipul cu perete median [24].

---

[18] D. M. Pippidi și colab., *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956*, în *Materiale*, V, p. 302 ; Em. Condurachi și colab., *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VI, p. 284 ; M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în secolele VI-I î.e.n.*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 26 și informații suplimentare M. Coja. Pentru cuptoare de tipul celor de la Histria, vezi și M. M. Hudeak, *Расконки святилища Нимфея*, în *SA*, XVI, 1952, p. 257, fig. 8. Cuptorul este datat în secolul al VI-lea î.e.n.

[19] R. Vulpe, *Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1949*, în *SCIV*, I, 1950, p. 50.

[20] V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 30 și fig. 19—20. Așezarea getică de la Cățelu este datată în secolele II-I î.e.n. (p. 32).

[21] C. Mătasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *op. cit.*, p. 340. Săpăturile de la Bîtca Doamnei din această campanie au fost conduse de Anton Nițu.

[22] M. Constantiniu, *Unele probleme ale perioadei de trecere la feudalism în lumina cercetărilor din zona Băneasa-Străulești*, comunicare ținută la Sesiunea științifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965.

[23] R. Pittioni, *Ein spätkeltischer Töpferofenfund von Wien*, în *Jahrbuch für Landeskunde von Nieder-Österreich*, 1939—1943, p. 1—10 ; Nagy Lajos, *Békásmegyeri késő La Tène Fazekaskemence*, în *AÉ*, 1942, 1—2, p. 162—168, fig. 1 și pl. XVI/1—2 ; Š. Janšák, *Nález hrnčiarskej pece z pozdného Laténu v Bratislave*, în *AR*, V, 1953, 5, p. 605—609, 714, fig. 261—262 și 276—277 ; Jan Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 318—319, 325, 511, 550 și fig. 97 ; idem, *Pravěké Československo*, Praga, 1948, p. 410 ; Barckóczi László, *Celtic Pottery kilns from the Times of the Roman Empire at Bicsérd*, în *FoliaArch*, VIII, Budapesta, 1956, p. 63—87, fig. 20, 21 și pl. XVII ; Ferdinand Blahuta, *Nálezy na sídlesku 2 v. Prešove v rokoch 1961—1962*, în *Studijné Zvesti*, 11, Nitra 1963, p. 167 și fig. 4—5 ; Blažej Benadik, *Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslovakei*, în *Germania*, 45, 1965, 1, p. 72, fig. 5 ; Jerzy Wielowiejski, *Przemiany gospodarczo-spoleczne u ludności poludniowej Polski w okresie Późnolaténskim i Rzymskim*, în *Materiały Starozytne*, VI, 1960, p. 97—108, fig. 28, 31, 32, 33 și 34 ; Leszek Gajewski, *Badania nad organizacja produkji pracowni garncarskich z Okresu Rzymskiego w Igołomi*, în *Archeologia Polski*, III, 1, 1959, p. 117 ; idem, *Wykopaliska w Igołomi, pow. Proczowice, w 1961 roku*, în *Sprawozdania Archeologiczne*, XV, p. 157—160 și fig. 3—4.

[24] Cf. Jan Filip, *Keltové*... p. 319 ; Š. Janšák, *op. cit.*, p. 714, Nagy Lajos, *op. cit.*, p. 163, și în general lucrările citate în nota precedentă.

Descoperirile arheologice arată că ambele tipuri de cuptoare se întîlnesc şi în cadrul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, atît pe teritoriul României, cît şi în U.R.S.S. [25].

Pe teritoriul ţării noastre în cadrul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov se cunosc pînă în prezent 11 cuptoare de ars oale. Astfel, tipul de cuptor cu perete median este întîlnit în aşezările de la Botoşani-Dealul Cărămidăriei [26], Truşeşti-„pe Cuha" [27] (cuptorul nr. 2), Cucuteni-Băiceni, aşezarea din punctul Laiu [28] şi Bucureşti-Crîngaşi [29], iar tipul cu pilon central la Glăvăneştii Vechi [30], Truşeşti-„pe Cuha" (cuptorul nr. 1) [31], Cucuteni-Băiceni, aşezarea de la Silişte [32], Ileana (r. Lehliu) [33], Fundenii Doamnei [34] (Bucureşti) şi Independenţa (r. Călăraşi) [35].

Un cuptor de ars oale, fără a i se putea preciza tipul, deoarece a fost distrus complet, a fost descoperit în 1965 la Şindriliţa lîngă Bucureşti [36].

Reţinem faptul că la Truşeşti-„pe Cuha", în cadrul aceleiaşi aşezări au fost documentate ambele tipuri de cuptoare. De asemenea, la Botoşani-Dealul Cărămidăriei şi la Glăvăneştii Vechi s-a constatat că platforma de susţinere a vaselor (grătarul) a fost construită tot pe un pat de nuiele, ca şi la Cucoşeni-Butnăreşti, numai că la aceste cuptoare nuielele erau altfel dispuse, şi anume : în raze, sprijinindu-se pe marginile focarului şi pe pilonul central, la Glăvăneştii Vechi [37], şi împletite la cuptorul cu perete median de la Botoşani-Dealul Cărămidăriei [38].

Judecînd după descoperirile făcute pînă în prezent în România, reiese că, în aşezările culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, cuptoarele cu pilon central sînt mai frecvente decît cele cu perete median, deci un raport invers proporţional decît cel cunoscut în cadrul culturii Vîrteşcoiu-Poieneşti şi chiar în Latène-ul geto-dacic. Nu ştim în ce măsură acest raport este valabil şi pentru aşezările de tip Cerneahov de pe teritoriul U.R.S.S. deoarece datele publicate cu privire la cuptoare sînt puţine. Cercetătoarea sovietică M. A. Tihanova numeşte cuptoarele din cadrul culturii Cer-

---

[25] M. A. Tihanova, *О локальных вариантах Черняховской культуры*, în *SA*, 1957, p. 181 ; A. Braicevskaia, *Черняховские памятники Надпорожья*, în *MIA*, 82, Moscova, 1960, p. 157, fig. 10 ; G. B. Feodorov, *Население Прутско—Днестровского Междуречья в I тысячелетии н. э.*, în *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 125, fig. 16 şi pl. 23 ; E.A. Rickman, *Раскопки у с. Будешты*, în *MIA-Chişinău*, 1960, p. 199 şi p. 202, fig. 6—7.

[26] N. Zaharia, Em. Zaharia şi S. Raţă, *Sondajul arheologic de la Botoşani*, în *Materiale*, VII, p. 463—466 şi fig. 4.

[27] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 174—175.

[28] Informaţie I. Ioniţă.

[29] Vlad Zirra şi Margareta Tudor, în *Studii şi referate privind istoria României*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 312—315 şi fig. 2—5.

[30] I. Nestor şi colab., *Săpăturile de pe şantierul Valea-Jijiei*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 67—68.

[31] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, p. 174—175.

[32] Săpături I. Ioniţă. Informaţie prof. M. Petrescu-Dîmboviţa. Cuptorul este menţionat şi în cronica săpăturilor arheologice efectuate in anul 1964 (vezi Dorin Popescu, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 591, n. 27).

[33] Vlad Zirra şi Margareta Tudor, *op. cit.*, p. 315.

[34] Informaţie Vlad Zirra.

[35] B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Şantierul Independenţa*, în *Materiale*, VIII, p. 612. Informaţii suplimentare B. Mitrea.

[36] Informaţie Margareta Constantiniu şi P. Panait.

[37] I. Nestor şi colab., *op. cit.*, p. 68.

[38] N. Zaharia, Em. Zaharia şi S. Raţă, *op. cit.*, p. 464.

neahov „de tip roman" [39], denumire ce ni se pare improprie, deoarece cuptoarele sînt cunoscute pe teritoriul Daciei şi în sudul Uniunii Sovietice cu mult timp înainte de pătrunderea romanilor în aceste regiuni. Cuptoarele de la Histria se datează în secolele V-IV î.e.n. [40], iar cel din aşezarea geto-dacică de la Poiana-Tecuci în secolul al III-lea î.e.n. Cuptorul de la Poiana-Tecuci aparţine unui nivel de locuire care conţine materiale anterioare aşezării getice de la Popeşti, datată în secolele II-I î.e.n. [41]. În lumina acestor observaţii pare probabilă ipoteza că purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov de pe teritoriul Republicii Socialiste România au preluat tipurile de cuptoare de ars ceramică de la populaţiile de origine dacică. Asemănările dintre cuptoarele folosite de daci în general, încă din Latène şi cuptoarele folosite de purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov merg pînă la identitate, aşa cum arată descoperirea de la Căţelu Nou [42] şi Giuleşti [43].

Cuptoare de acest gen sînt cunoscute pentru secolele III-IV e.n. şi în Transilvania, pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, unde coexistă cu cele de tip roman, la construcţia cărora s-a folosit cărămidă sau piatră. Menţionăm aici cuptorul descoperit în 1943, la Alba Iulia, pe teritoriul oraşului antic Apulum [44], care avea forma tronconică şi era construit numai din argilă. Grătarul avea 27 de orificii şi se sprijinea pe un pilon central de formă pătrată, cu latura de 0,40 m. Înălţimea cuptorului era de 1,40 m, iar diametrul grătarului de 1,80 m [45]. Cuptorul s-a păstrat aproape întreg şi poate fi datat în a doua jumătate a secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea e.n., pe baza unei monede bătute în anul 249, în timpul lui Filip Arabul [46]. Tot la Alba Iulia în cartierul Partoş, s-au descoperit în 1910—1912 trei cuptoare mai mari, care aveau pereţii construiţi din cărămidă, după sistemul roman [47].

Prezenţa la Apulum a cuptorului construit din lut arată că, în a doua jumătate a secolului al III-lea sau la începutul secolului al IV-lea, exista aici o populaţie care continua tradiţia geto-dacică, dar care asimilase şi influenţa romană. Forma pătrată a pilonului central din focar, neîntîlnită la celelalte cuptoare din cadrul aşezărilor dacice, carpice şi de tip Sîntana de Mureş, indică influenţa romană. La cuptoarele din cadrul culturilor amintite pilonul central de la baza grătarului este rotund sau oval.

În ce măsură este vorba la Apulum de o populaţie locală, care a continuat să trăiască şi sub stăpînirea romană sau de daci liberi, aduşi sau pătrunşi din afara provinciei, este mai greu de precizat, fără un studiu atent al întregului material descoperit aici. Tradiţia geto-dacică se reflectă şi

---

[39] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 181 şi E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 199.

[40] Vezi nota 18.

[41] Vezi rapoartele de săpături publicate de R. Vulpe în *SCIV* şi *Materiale*, în special *SCIV*, VI, 1955, p. 262 şi *Materiale*, III, p. 234—244. Informaţii suplimentare R. Vulpe.

[42] V. Leahu, *op. cit.*, p. 30, fig. 20.

[43] Vlad Zirra şi Margareta Tudor, *op. cit.*, fig. 4—5.

[44] I. Berciu, *Descoperiri arheologice la Apulum*, în *Apulum*, III, 1947—1949, Alba Iulia, 1958, p. 180—188 şi fig. 1—3.

[45] *Ibidem*.

[46] *Ibidem*, p. 188.

[47] *Ibidem*, p. 180 şi 187. Numărul cuptoarelor de tip roman descoperite în provincia Dacia este relativ mare şi un studiu de sinteză asupra lor ar fi necesar, deoarece şi în cadrul lor se pot distinge mai multe variante.

în construcţia cuptoarelor de la Cristeşti, important centru de olărie din timpul stăpînirii romane [48].

Cuptoare de ars ceramică aparţinînd dacilor liberi din nordul şi vestul ţării au mai fost descoperite la Medieşu Aurit (r. Satu-Mare, reg. Maramureş) şase cuptoare [49] şi la Arad-Ceala (reg. Banat) un cuptor [50]. Toate aceste cuptoare sînt de tipul cu perete median, dar deosebite prin unele detalii de construcţie de cele cunoscute pînă în prezent în Latène-ul geto-dacic, cultura Vîrteşcoiu-Poieneşti şi cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov. Cuptoarele de la Medieşu Aurit, datate în secolul III e.n., au camerele de foc (focarele) lungi, în aşa fel încît focul să nu ardă direct sub grătar. Ele îşi găsesc analogii în această vreme în mediul celto-roman, iar pe teritoriul Daciei numai la Mugeni (r. Odorhei), într-o aşezare din secolele III-IV e.n. [51]. Prezenţa celor şase cuptoare la Medieşu Aurit arată că în aşezarea respectivă a existat un important centru de olărie.

Cuptorul de la Arad-Ceala se deosebeşte de cuptoarele prezentate de noi şi cele de la Medieşu Aurit, prin faptul că el are între focar şi camera de ardere a vaselor o cameră intermediară, care nu comunică cu focarul şi nici în exterior nu are nici o deschidere. Această cameră intermediară îndeplinea în linii generale aceeaşi funcţie pe care o aveau focarele lungi de la cuptoarele de la Medieşu Aurit, şi anume nu permitea focului să ardă direct sub camera de ardere a vaselor.

Descoperirea atelierului de olărie de la Cucoşeni-Butnăreşti ne oferă pentru prima dată prilejul să cunoaştem cum arăta un atelier de olărie la populaţia de origine dacică. Prezenţa unui atelier de olărie la Butnăreşti în Moldova dovedeşte că în aşezările carpice existau olari calificaţi, care lucrau pentru întreaga aşezare, aşa încît olăritul nu mai poate fi considerat ca o simplă îndeletnicire casnică, ci ca un meşteşug bine definit [52].

Multiplele întrebuinţări pe care le aveau vasele de lut în gospodărie, ca vase de gătit şi servit, recipiente pentru păstrat apă, alimente şi cereale, ca şi funcţia lor funerară, urne şi vase de ofrandă, justifică existenţa unor olari specializaţi în toate aşezările carpice [53], chiar dacă nu erau în fiecare aşezare ateliere de tipul celui de la Cucoşeni-Butnăreşti. Se poate presupune că la Butnăreşti a existat un centru de olărie mai important, care lucra şi pentru alte aşezări din jur. Bordeiul-atelier de la Butnăreşti se afla la marginea nordică a aşezării, în apropierea pîrîului Danciului, de unde se putea lua apă pentru frămîntat lutul şi stingerea unui eventual incendiu. Pornind de la această observaţie, este de presupus că şi în cele-

[48] D. Popescu, *Sondajele arheologice de la Cristeşti*, în *Materiale*, II, p. 155. Pentru cuptoarele tipice lumii romane, vezi René Majurel, *Fours de potiers Gallo-Romains*, în *Ogam*, XVII, 1965, fasc. 1—2, p. 95—114, fig. 3—9.

[49] T. Bader şi Sever Dumitraşcu, *Aşezarea dacică din secolele II-III e.n. de la Medieşu Aurit*, comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965. Informaţii suplimentare T. Bader. Aşezarea se datează după părerea noastră în secolul III e.n.

[50] I. H. Crişan şi Egon Dörner, *Aşezarea dacică din secolul IV e.n. de la Arad-Ceala*, comunicarea prezentată la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965. Informaţii suplimentare I.H. Crişan.

[51] Ştefan Ferenczi, *Aşezarea din secolele III-IV e.n. de la Mugeni*, comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965. În aşezarea daco-romană de la Mugeni s-a descoperit un singur cuptor.

[52] Gh. Bichir, *Noi contribuţii...*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 690.

[53] Gh. Bichir, *Les carpes...*, *op. cit.*

lalte aşezări carpice cuptoarele de ars ceramică se aflau mai la marginea aşezărilor, evitîndu-se astfel pericolul de incendiu.

Vasele găsite în bordeiul-atelier de la Butnăreşti arată că aproape toate formele ceramice folosite de carpi erau lucrate în aşezare. Descoperirea celor 36 de vase într-un complex închis prezintă o mare importanţă şi pentru tipologia şi cronologia ceramicii carpice din secolele II-III e.n.[54], deoarece permite să se cunoască precis evoluţia formelor şi ornamentului dintr-o anumită etapă a culturii Vîrteşcoiu-Poieneşti. Asupra acestei probleme însă vom reveni într-un studiu viitor, deoarece depăşeşte cadrul lucrării de faţă.

FOURS DE POTIERS DE LA CIVILISATION DE VÎRTEŞCOIU-POIENEŞTI

RÉSUMÉ

L'auteur étudie les fours de potiers de la civilisation de Vîrteşcoiu-Poieneşti et présente un atelier de poterie découvert à Cucoşeni-Butnăreşti sur le Plateau Central Moldave.

L'atelier se trouvait dans une hutte et possédait deux fours de potiers de taille différente (fig. 5 et fig. 8). Dans la hutte-atelier ont été découverts des outils de potier (fig. 3 et fig. 4) et de nombreux vases fragmentaires dont on a pu reconstituer entièrement 36 exemplaires. Ces vases qui se trouvaient rangés sur des étagères en bois, se sont brisés en s'écroulant, lors de la destruction de l'atelier (fig. 1/3—6 et fig. 2).

La civilisation de Vîrteşcoiu-Poieneşti connaissait deux types de fours de potiers : fours ayant le foyer séparé en deux compartiments par une paroi médiane (fig. 6 ; fig. 7 et fig. 8), aménagé en terre vierge et fours à pilier central à la base de la grille exécutés selon la même technique. Les deux types se rencontrent aussi bien dans le Latène géto-dacique que dans les établissements de type Sîntana de Mureş-Tcherniachov du IVe siècle de notre ère.

Le type à paroi médiane este le plus fréquent dans la civilisation de Vîrteşcoiu-Poieneşti comme dans la période géto-dace. Dans les établissements de la civilisation de Sîntana de Mureş-Tcherniachov de Roumanie on rencontre plus souvent les fours à pilier central.

L'auteur donne aussi certains détails concernant le système de construction des fours, les procédés de cuisson des vases, etc.

En conclusion on souligne l'importance accordée à la poterie chez les Carpes durant la civilisation de Vîrteşcoiu-Poieneşti, aux IIe—IIIe siècles de notre ère.

---

[54] Pentru datarea culturii Vîrteşcoiu-Poieneşti în secolele II-III e.n., cf. Gh. Bichir, *Cultura Vîrteşcoiu-Poieneşti în lumina săpăturilor arheologice de la Butnăreşti şi Poiana-Dulceşti*, comunicare prezentată în cadrul Institutului de arheologie, la 14 ianuarie 1965.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1a et 1b. — Aspects des fouilles de la hutte-atelier ; C_1 — petit four, C_2 — grand four.

Fig. 2. — Hutte-atelier après dégagement complet.

Fig. 3. — Hutte-atelier, relevé ; les chiffres avec un tiret en face représentent les différentes profondeurs où ont été trouvés les matériaux figurant sur le relevé, les autres chiffres sont les numéros d'ordre des vases.

Fig. 4a et 4b. — Hutte-atelier, détails de vases entiers et brisés *in situ*.

Fig. 5. — Outils découverts dans la hutte-atelier. 1, alène en os ; 2, aiguisoir en grès ; 3, petite « hache » en pierre à surface polie ; 4, outil en pierre de forme parallélipipédique (aux dimensions 5 × 4 cm) comportant des traces d'usure sur toutes les faces ; 5, hache en pierre ; 6, moulin à bras de type romain ; 7, 8, couteaux en fer.

Fig. 6. — Alène en os.

Fig. 7a et 7b. — Grand four (C_2) vu d'en haut ; on observe au bord de la cassette des morceaux de bousillage provenant de la chambre de cuison des vases.

Fig. 8. — 8a, grand four vu de face ; on observe la fosse pour recueillir la cendre, et les charbons ; 8b, vue partielle des deux fours.

Fig. 9. — Coupe du grand four (C_2).

Fig. 10. — Reconstitution en coupe du grand four (partie non couverte). 1, bouches à feu ; 2, paroi médiane ; 3, plate-forme pour les vases (grille) ; 4, chambre pour la cuisson des vases ; 5, coupe de la paroi de la chambre pour la cuisson des vases où l'on peut observer les traces des verges.

Fig. 11. — Reconstitution partielle de la hutte-atelier avec ses deux fours à cuisson céramique.

Fig. 12. — Reconstitution partielle de la hutte-atelier.

BISERICA DE PIATRĂ DIN CUHEA ŞI UNELE PROBLEME PRIVIND ISTORIA MARAMUREŞULUI ÎN SECOLUL AL XIV-LEA*

DE

RADU POPA

Maramureşul a exercitat din totdeauna o deosebită atracţie pentru cercetătorii istoriei medievale a României, datorită atît dăinuirii pînă azi pe aceste meleaguri a unor străvechi tradiţii de cultură materială şi spirituală, cît şi rolului excepţional pe care l-a avut acest ţinut în epoca de închegare a statelor feudale româneşti. Vorbind despre Maramureş, ne referim, spre deosebire de actuala regiune administrativă cu acest nume, la vechea „ţară a Maramureşului" din documentele veacului al XIV-lea, mărginită la sud de lanţul munţilor vulcanici — Ţibleş, Gutin, Oaş —, iar la nord de lanţul Carpaţilor păduroşi, cu alte cuvinte de la valea superioară a Tisei pînă la Hust, unde rîul iese la cîmpie. Regiunea este brăzdată de văile înguste ale afluenţilor Tisei, cei mai importanţi dinspre sud, pe teritoriul Republicii Socialiste România, fiind Vişeul şi Iza, ultimul primind pe partea stîngă apele Cosăului şi ale Marei.

Geografic, Maramureşul constituia o unitate închisă şi bine delimitată, greu accesibilă din cauza pădurilor care acopereau cea mai mare parte a regiunii.

Pentru perioada care se întinde pînă la sfîrşitul veacului al XIII-lea, izvoarele scrise referitoare la istoria Maramureşului sînt foarte rare şi relativ tîrzii, cuprinzînd de altfel menţiuni indirecte [1]. Abia în ultimul an al veacului al XIII-lea, într-o vreme în care organizarea administrativă pe comitate şi structurarea feudală în cadrul regatului maghiar al Transilvaniei era un proces de mult încheiat [2], constatăm prezenţa primelor aşezări de oaspeţi regali în Maramureş.

---

* Într-o primă formă, în care au fost folosite doar rezultatele campaniei din 1964, lucrarea a fost prezentată în şedinţa de comunicări a Institutului de arheologie,din 22 ianuarie 1965, sub titlul *Cercetările arheologice de la Cuhea şi unele probleme privind istoria Maramureşului în secolul al XIV-lea.*

[1] Maramureşul ca loc de vînătoare regală în 1199, *DIR*, C, Transilvania, sec. XI—XIII, vol. I, p. 16; „obîrşia Maramors" într-o hotărnicie din 1231, *DIR*, C, sec. XI—XIII, vol. I, p. 252; „întăriturile pădurii Maramureş", într-un privilegiu din 1271 pentru oaspeţii regali din comitatul Ugocea, *DIR*, C, sec. XIII, vol. II, p. 145; document dat „în Maramureş" de Ştefan al V-lea, regele Ungariei, în 1272, *DIR*, C, sec. XIII, vol. II, p. 147; vezi şi *Istoria României*, II, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 130—131.

[2] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 82.

Ştirile se datoresc conflictului iscat între episcopul de Agria şi episcopul de Alba-Iulia privind dreptul de jurisdicţie spirituală asupra comunităţilor catolice din Maramureş, conflict ce oglindeşte însăşi data recentă a acestor colonizări şi, în legătură cu aceasta, lipsa de precizie în ceea ce priveşte apartenenţa lor eclesiastică. Documentele din 1299, 1300 sau 1329 ne informează că este vorba de localităţile Visk, Hust, Teceu şi Cîmpulung, toate situate pe valea Tisei, de la poarta de intrare dinspre apus în Maramureş şi pînă la ,,Porţile de Fier'', gîtuitură a văii Tisei între Cîmpulung şi Sarasău [3]. În 1334 exista şi Sighetul, viitoarea capitală a Maramureşului [4].

Pe de altă parte, un şir de documente care încep din 1317 [5] şi se înmulţesc pe măsură ce înaintăm în veacul al XIV-lea ne oferă tabloul unui mediu social-politic şi economic compus din zeci de sate desemnate de documente drept româneşti, cu obşti ţărăneşti în plin proces de destrămare, cu o feudalitate locală formată din cneji şi voievozi. În raport cu organele statului feudal apărute la începutul veacului al XIV-lea în Maramureş, aceste vîrfuri social-politice locale adoptă poziţii diferite. O parte a lor acceptă şi sprijină noile împrejurări politice, încadrîndu-se în ierarhia feudală a regatului angevin şi primind din partea regelui confirmarea situaţiei lor de fapt şi privilegii de o întindere excepţională [6]. O altă parte a lor apără cu înverşunare autonomia locală. Conflictul cuprinde, printre altele, cunoscutul episod al revoltei din 1342 a lui Bogdan, voievod al ţării Maramureşului, culminează cu trecerea în 1359 a aceluiaşi Bogdan cu ceata sa în Moldova şi nu se încheie nici către sfîrşitul veacului, cînd instituţia voievodatului maramureşan, micşorată treptat ca importanţă, se transformă deplin în comitatul regal al Maramureşului [7].

Evenimentele de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al XIV-lea ne sînt mai bine cunoscute datorită izvoarelor scrise, dar pentru modul în care s-a petrecut, cîteva decenii mai devreme, primul contact direct dintre societatea locală şi grupurile de colonişti pătrunse în Maramureş şi mai ales pentru antecedentele acestei perioade, răspunsurile vor trebui să le dea, aici ca şi în alte locuri, cercetările arheologice.

Primele şi singurele cercetări de arheologie medievală din Maramureş sînt cele conduse de M. Roská în vara anului 1923 [8]. Săpăturile nu au dat rezultate şi au fost abandonate. Abia în anul 1964 au fost iniţiate noi cercetări pe teren, prin organizarea şantierului arheologic Cuhea de către Muzeul regional Baia Mare în colaborare cu Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România [9]. Ne ocupăm în rîndurile

---

[3] *DIR*, C, sec. XIII, vol. II, p. 461 şi 467, sec. XIV, vol. II, p. 284. Vezi şi *Istoria Romîniei*, II, p. 131; de asemenea, I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, X, Sibiu, 1945, p. 94.

[4] *DIR*, C, sec. XIV, vol. III, p. 218.

[5] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 501; pentru datarea în 1317 a privilegiului dat de Carol Robert, azi pierdut, vezi I. Mihályi, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 27, nota 5.

[6] *DIR*, C, sec. XIV, vol. II, p. 197, şi comentariul privilegiului la I. Moga, *op. cit.*, p. 101 şi urm.

[7] I. Moga, *op. cit.*, *passim*.

[8] Comisiunea Monumentelor Istorice, secţiunea din Transilvania, *Raport cu privire la lucrările din al doilea an de funcţionare (1922—1923)*, p. 12—13.

[9] Pentru raportul detaliat asupra săpăturilor, vezi Radu Popa şi Mircea Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, în colecţia de rapoarte a Muzeului regional Baia Mare (sub tipar).

ce urmează de o biserică din piatră cercetată în campaniile 1964—1965 și de problemele pe care aceasta le ridică.

Înainte de a prezenta aceste rezultate, socotim utilă parcurgerea succintă a știrilor scrise ce se referă la Cuhea, știri care au determinat alegerea acestui loc pentru începerea cercetărilor de arheologie feudală din Maramureș.

Cuhea apare în documente, în 1353, drept „posesiune principală" a românilor Ioan și Ștefan, fiii lui Iuga și nepoții de frate ai lui Bogdan [10], amîndoi voievozi ai Maramureșului, Ioan în 1349 [11], iar Ștefan în 1360 [12].

Din hotărnicia anului 1353, ca și din alte documente cu cîțiva ani mai tîrziu, rezultă că acea „cuiusdam capitalis et principalis possessionis... Kohnya nuncupate" cuprindea așezările de pe cursul mijlociu al rîurilor Iza și Vișeu, mărginindu-se spre est cu posesiunile lui Bogdan, cel pomenit în documentele cancelariei regale începînd cu 1343 drept „fost voievod" și „infidel notoriu" [13]. Urmărirea pe teren a hotarelor descrise în 1353 ne permite să afirmăm că satul Cuhea nu intra în cuprinsul domeniului întărit de rege fiilor lui Iuga. Aceasta explică prezența Cuhei, în 1365, în fruntea satelor confiscate de rege de la Bogdan, trecut cu șase ani înainte în Moldova, și dăruite lui Balc și fraților săi, fiii lui Sas, izgoniți din Moldova de același Bogdan [14]. Documentul vorbește explicit de moșia Cuhea cu satele aparținătoare de ea („ad eandemque possessionem Kuhnya spectantibus"), și anume Ieud, Bocicoel, cele două Vișae, Moisei, Borșa și cele două Săliște.

Reiese clar din documente că cel puțin cursul superior și mijlociu al rîurilor Vișeu și Iza constituia, la începutul veacului al XIV-lea, o formațiune politică autohtonă, asupra căreia se exercita autoritatea unui vîrf feudal localnic, tatăl lui Bogdan și al lui Iuga, că înainte de 1342 Bogdan era voievod al Maramureșului, recunoscut probabil ca atare de formațiunile politice de pe celelalte văi, că înainte de 1353 posesiunea familiei lui Bogdan se împărțise în două părți, prima cuprinzînd satele de pe cursul mijlociu al Izei și Vișeului aparținînd fiilor lui Iuga, a doua pe cursul superior al acelorași rîuri, în cea mai retrasă parte a Maramureșului, aparținînd lui Bogdan. În 1365, Cuhea este confiscată de rege *de la Bogdan*, împreună cu o parte a satelor care depindeau de ea, ținîndu-se seama de împărțirea produsă între Bogdan și fratele său Iuga înainte de 1353.

Că Bogdan era originar din Cuhea o știa, trei veacuri mai tîrziu, și Miron Costin, aflînd-o probabil de la maramureșeni în 1674, cînd a trecut pe aici spre Polonia și cînd a văzut cu ochii săi privilegii de la acel Bogdan, dar cronicarul socotea că Bogdan a fost tatăl lui Dragoș, vînătorul de zimbri de care se leagă legenda descălecatului Moldovei [15].

Confuzia dintre Bogdan și Dragoș, pătrunsă la un moment dat și în lucrările de specialitate [16], o face de altfel și tradiția populară contem-

[10] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 30—33.
[11] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 501.
[12] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 45.
[13] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 157 și 501.
[14] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 56—59.
[15] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 10, 229 și 260.
[16] Vezi, printre altele, Atanasie Popa, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în *ACMIT*, Cluj, 1930—1931, p. 206; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 160; Victor Brătulescu, *Biserici din Maramureș*, București, 1941, p. 105.

porană din Maramureş, alimentată poate şi de literatura din ultimul veac. Localnicii arată pretutindeni, dar mai ales la Cuhea, locul în care au fost casele, grajdurile sau mănăstirea lui Dragoş Vodă. Pe temeiul acestor arătări s-au desfăşurat şi cercetările din 1923, dar, după cum afirmă autorul lor într-un raport, „nici-o urmă de aşezare sau vieţuire nu s-a găsit, aşa că pe terenul ştiinţei tradiţia s-a terminat, ea rămînînd numai în sufletul poporului care a păstrat-o şi o va mai păstra veacuri dearîndul" [17].

Vom mai stărui un moment asupra soartei pe care a avut-o Cuhea după 1365. Documentele ne informează că ea a aparţinut pînă în primii ani ai veacului al XV-lea urmaşilor lui Sas, beneficiarii donaţiei din 1365 [18]. Între Balc şi Drag, fiii lui Sas, voievozi şi comiţi ai Maramureşului în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ajunşi la un moment dat stăpîni a nenumărate sate din ţinut, la sud sau la nord de Tisa, a aşezărilor de oaspeţi regali de la Hust, Visk, Teceu, Cîmpulung sau Sighet, ai cetăţii Chioarului, Ciceului şi ai altor posesiuni din Transilvania [19], are loc după anul 1384 o împărţire prin care Cuhea ajunge în stăpînirea lui Balc [20]. Am făcut enumerarea de mai sus pentru a reliefa că Balc (numit de documente şi Baliţă), ajuns în primele rînduri ale ierarhiei statului feudal maghiar, nu a mai rezidat cu foarte multă probabilitate la Cuhea. În 1403, moşiile acestuia sînt confiscate pentru necredinţă [21]. Opt ani mai tîrziu, în 1411, o parte a lor, aparţinînd vechiului domeniu al Cuhei, sînt dăruite de regele Sigismund urmaşilor fostului voievod Ioan, fiul lui Iuga, dar Cuhea, deşi pomenită în actul de donaţie, lipseşte din actul de hotărnicie [22]. Ea a avut, ca şi Ieudul, situaţia de domeniu regal, depinzînd de cetatea Hustului şi abia în 1447 este întărită de regele Vladislav I ca „donaţiune nouă" unei familii de cneji localnici, în frunte cu Simion din Cuhea [23]. Notăm apoi că, începînd cu anul 1444, apare în documente termenul de „districtul Cuhea" („in comitatu Maramorusiensi in districtu Kohnya existens") [24], ca amintire a rolului pe care l-a jucat Cuhea în vremea Bogdăneştilor.

La circa 300 m est de centrul comunei Cuhea, centru marcat de biserica veche din lemn, datînd, în forma actuală, din 1718 [25], se află o biserică nouă, construită tot din lemn, pe temelie de piatră, în 1937, în locul unde după tradiţie se afla „palatul lui Dragoş Vodă". Locul se mai numeşte „la mănăstire" sau „la crucea de sus". Cu prilejul zidirii bisericii

---

[17] Vezi mai sus nota 8.

[18] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 65 şi 82.

[19] I. Mihályi, *Diplome...*, *passim*; pentru ascensiunea urmaşilor lui Sas, vezi *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 178, nota 1.

[20] Împărţirea s-a produs între 1384 şi 1389. Compară I. Mihályi, *Diplome...*, p. 82 cu p. 89 şi urm.

[21] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 127; cf. şi Alexandru Filipaşcu, *Voevodatul Maramureşului*, Sibiu, 1945, p. 30.

[22] Compară I. Mihályi, *Diplome...*, p. 166 cu p. 175 şi urm.

[23] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 332.

[24] I. Mihályi, *Diplome...*, p. 326.

[25] Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mănăstirile române din Maramureş*, Gherla, 1911, p. 39; A. Popa, *op. cit.*, p. 206. Se pare că, la fel cu multe alte monumente de lemn maramureşene, biserica din Cuhea a fost arsă în timpul campaniei tătare din 1717. Nu cunoaştem nici înfăţişarea bisericii vechi din Cuhea şi nici locul din cuprinsul comunei unde se afla această biserică înainte de 1717.

noi a fost nivelată în cea mai mare parte o movilă ovală, cu diametrul mare pe direcţia est—vest de circa 30 m şi cu diametrul mic pe direcţia nord—sud de circa 15 m. Din movilă s-a mai păstrat totuşi o porţiune înaltă de circa 1,50—2,00 m în grădina cetăţeanului Bizău Vasile.

Secţiunea trasată prin această movilă, ca şi secţiunile trasate pe lîngă biserica nouă sau în interiorul ei, şi dezvelirile parţiale efectuate în limitele terenului neclădit sau neplantat pe care l-am putut cerceta (fig. 1) au dat la iveală temeliile, iar în partea de vest chiar zidurile, păstrate pînă la o înălţime de 1,40 m deasupra nivelului vechi de călcare, ale unui monument din piatră (fig. 2). Conservarea anumitor fragmente din această construcţie şi însăşi posibilitatea cercetării sale se datoreşte împrejurării că biserica din 1937 nu suprapune riguros monumentul vechi, aflîndu-se cu circa 10 m mai spre vest şi avînd o orientare diferită.

A apărut astfel o biserică de tip „sală", cu lungimea exterioară de 23 m şi lăţimea de 11,50 m, grosimea temeliilor zidurilor oscilînd între 1,10 şi 1,20 m, în afară de cele ale turnului-clopotniţă, care au 1,65 m. Ca plan, biserica se compune dintr-un turn-clopotniţă pe latura de apus, de formă dreptunghiulară, cu laturile de 3,50 şi 5 m, o navă de asemenea dreptunghiulară, cu dimensiunile interioare de 11 şi 9 m, cu două contraforturi oblice de colţ spre apus şi un altar lat de 4,50 m terminat spre răsărit printr-o absidă poligonală cu trei laturi din octogon. Pe muchiile altarului se află contraforturi, iar pe latura lui nordică o mică încăpere, cu dimensiunile interioare de 3,30 × 2,50 m, asemănătoare unei sacristii atît ca formă, cît şi ca dispoziţie în plan.

Întregul monument, cu toate detaliile sale planimetrice, a fost construit într-o singură etapă, zidurile fiind pretutindeni perfect ţesute. Zidăria este din piatră brută de carieră, legată cu mortar de var. S-a folosit şi piatra cioplită, cel puţin la portalul intrării principale de pe latura de vest a turnului, la cadrul uşii dintre parterul turnului-clopotniţă şi navă şi la copertina soclului bisericii. Din portal nu s-a păstrat decît o bază circulară prost conservată, care nu mai permite reconstituirea profilului ei. Limita superioară a soclului bisercii, păstrată pe laturile nord şi sud ale turnului-clopotniţă şi pe latura de vest a navei, este formată dintr-un şir de blocuri lungi, cu profil pieziş, de tipul *Wasserschlag*. Acest soclu prezintă particularitatea de a se opri cu un metru înainte de colţurile de apus ale turnului-clopotniţă. În raport cu pragul intrării, soclul bisercii are înălţimea de 0,85 m.

Din analiza planului bisericii se pot desprinde unele elemente ale elevaţiei sale. În ceea ce priveşte turnul-clopotniţă, zidul lui gros de 1,30 m deasupra soclului are la temelie grosimea totală de 1,65 m, iar spre vest chiar 1,90 m, fiind deci în măsură să susţină sarcina a două niveluri deasupra parterului. Grosimea zidurilor navei deasupra soclului nu este, în schimb, decît de 0,80—0,90 m. Pentru deschiderea de 9 m şi ţinînd seama de lipsa contraforturilor laterale, putem afirma cu certitudine că nava avea un tavan din grinzi de lemn. Altarul avea, foarte probabil, o boltă semicirculară din piatră, terminată deasupra absidei cu o semicalotă sferică. Fragmentele de tencuială cu pictură găsite în molozul provenit de pe urma demantelării dovedesc faptul că monumentul a fost zugrăvit în interior, deşi nu ştim dacă pictura datează de la origine. În exterior, parametrele erau din piatră aparentă.

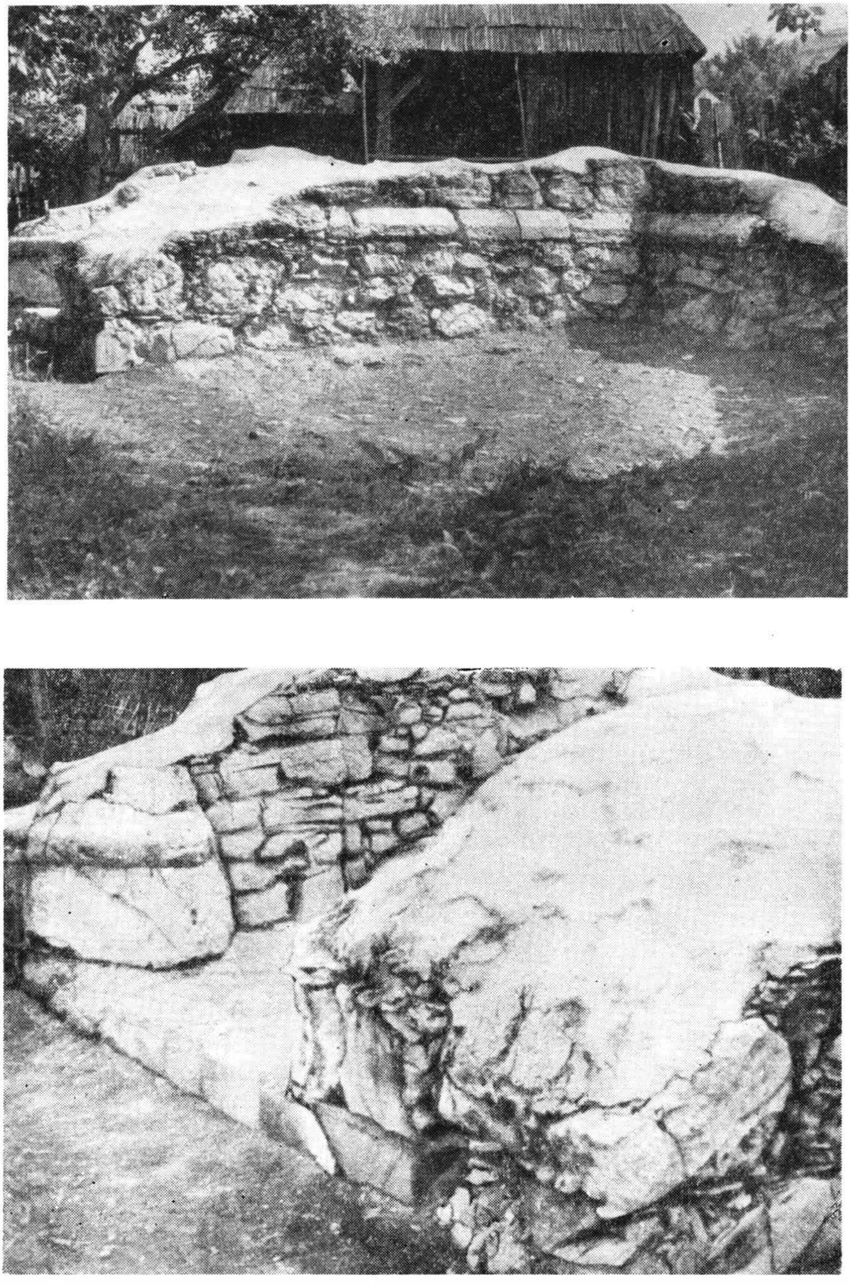

Fig. 2. — Ruinele bisericii din Cuhea după degajarea zidurilor.

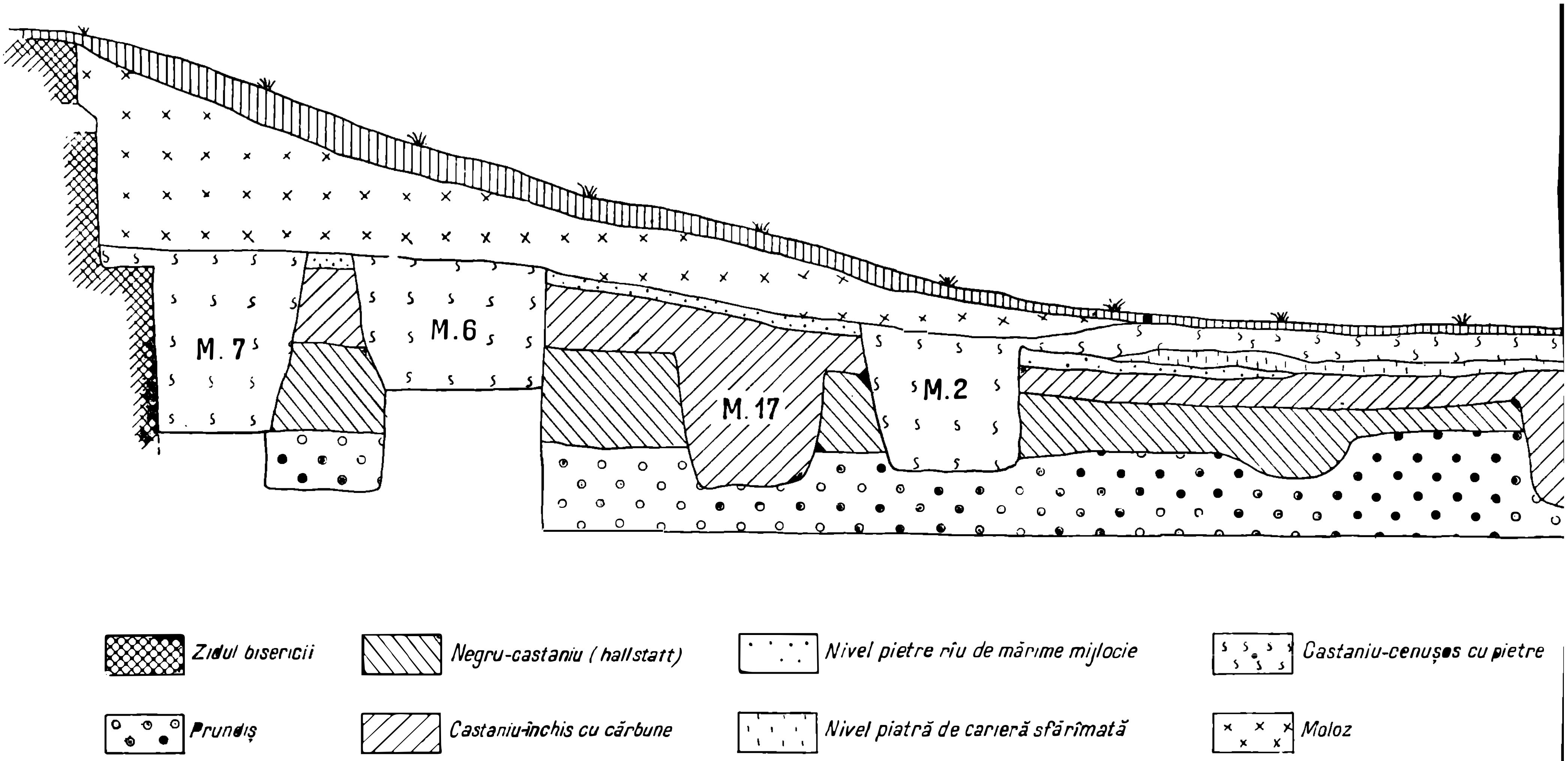
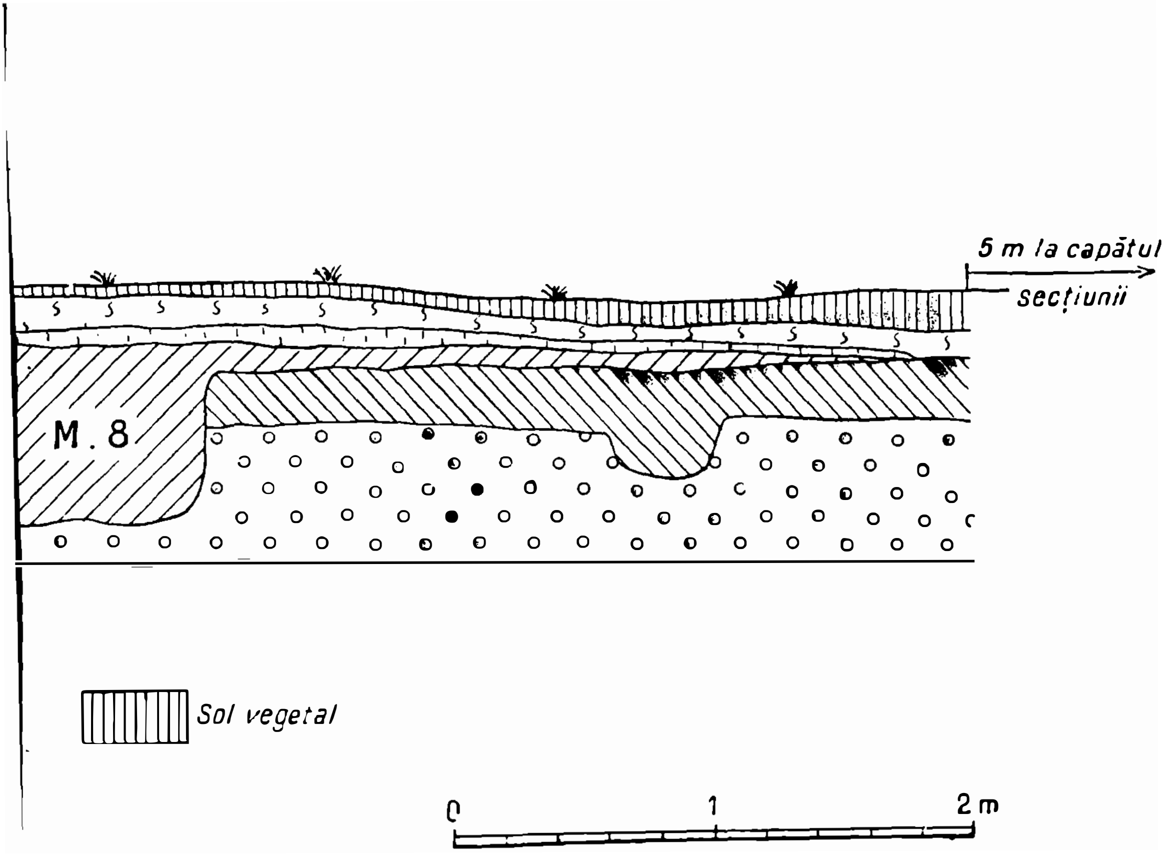

Fig. 3. — Profilul estic al secțiunii I.

5 m la capătul secțiunii
M. 8
Sol vegetal
0
1
2 m

În funcţie de particularităţile planului, biserica poate fi considerată ca aparţinînd fazei timpurii a arhitecturii gotice, reprezentînd de fapt unul din monumentele mai modeste ce apar destul de des în mediul rural din nord-vestul Transilvaniei sau din nord-estul R.P. Ungare, după începutul secolului al XIV-lea şi în tot cursul acestui veac [26]. O încadrare atît de largă nu ne poate, desigur, satisface şi de aceea vom apela şi la alte argumente pentru a încerca să obţinem o datare mai strînsă.

Observaţiile stratigrafice au fost mult îngreuiate datorită clădirilor din jur, prezenţei monumentului modern deasupra celui vechi şi a unui cimitir nou spre sud, ca şi lucrărilor de nivelare întreprinse acum un sfert de veac, cînd s-a scos şi piatră din zidurile vechi, lucrări ce au distrus chiar nivelul vechi de călcare, în cele mai multe locuri. Am putut totuşi surprinde în acest loc un nivel hallstattian, suprapus direct de nivelul feudal, reprezentat printr-un cimitir cu două faze distincte de îngropare. Faza mai veche a cimitirului este anterioară bisericii de piatră, în timp ce faza mai nouă este contemporană acestei biserici. Au fost surprinse în total 39 de morminte, atît în interiorul, cît şi în exteriorul bisericii de piatră, dar numai o mică parte a lor au putut fi dezvelite, datorită împrejurărilor amintite mai sus, care au împiedicat lărgirea secţiunilor.

Din faza mai veche a cimitirului fac parte cu certitudine un număr de 8 morminte (vezi pe plan mormintele 8, 13, 17, 33, 34, 35, 36, 37). Precizarea este posibilă datorită faptului că la sud de turnul-clopotniţă s-a păstrat un pavaj ce corespunde vechiului nivel de călcare, pavaj ce căpăcuieşte mormintele mai vechi şi este spart de cele mai noi (fig. 3). Pentru alte trei morminte tăiate de şanţurile de fundaţie ale bisericii de piatră, apartenenţa lor la faza mai veche a cimitirului este certă. În sfîrşit, în caseta deschisă în naosul bisericii moderne a apărut o situaţie stratigrafică deosebit de clară, prin surprinderea unei plăci de mortar, ce este contemporană sau puţin anterioară — ca moment de construcţie, nu ca epocă — bisericii de piatră, placă ce acoperea gropile a patru morminte, databile astfel şi ele în faza mai veche a cimitirului (fig. 4).

Mormintele au făcut parte dintr-un cimitir creştin, scheletele fiind orientate vest-est, cu braţele aduse pe piept sau în regiunea abdomenului. Nici unul din morminte nu a avut inventar. Drept caracteristică generală a acestor morminte, notăm că orientarea lor se abate cu 5—15° spre sud-vest, respectiv nord-est, în comparaţie cu orientarea bisericii de piatră şi a mormintelor contemporane ei.

Din a doua fază a cimitirului fac parte, cu certitudine, un număr de 7 morminte (vezi pe plan mormintele 2, 6, 7, 8, 15, 16, 24). Patru dintre ele se află la sud de turnul-clopotniţă, în locul în care a fost surprins pavajul contemporan cu biserica, pavaj spart de gropile acestor morminte (fig. 3). Într-unul dintre morminte (M. 6) s-a găsit sub craniu o verigă

---

[26] Pentru problemele legate de biserica-sală transilvăneană şi pentru datarea diferitelor etape ale evoluţiei sale, vezi Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 71 şi urm. şi, mai ales, p. 120 şi urm. Tot acolo, legătura dintre „zona de răspîndire a bisericilor care cuprind şi elemente gotice şi punctele de intensificare a colonizării de după invazia mongolă şi mai ales din prima jumătate a veacului la XIV-lea”, *ibidem*, p. 125.

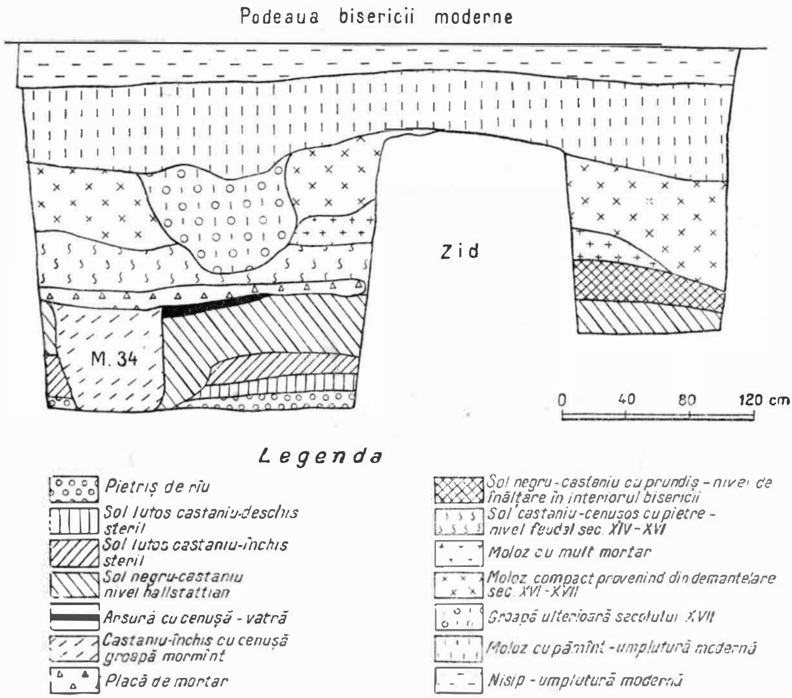

Fig. 4. — Profilul vestic al casetei *b*.

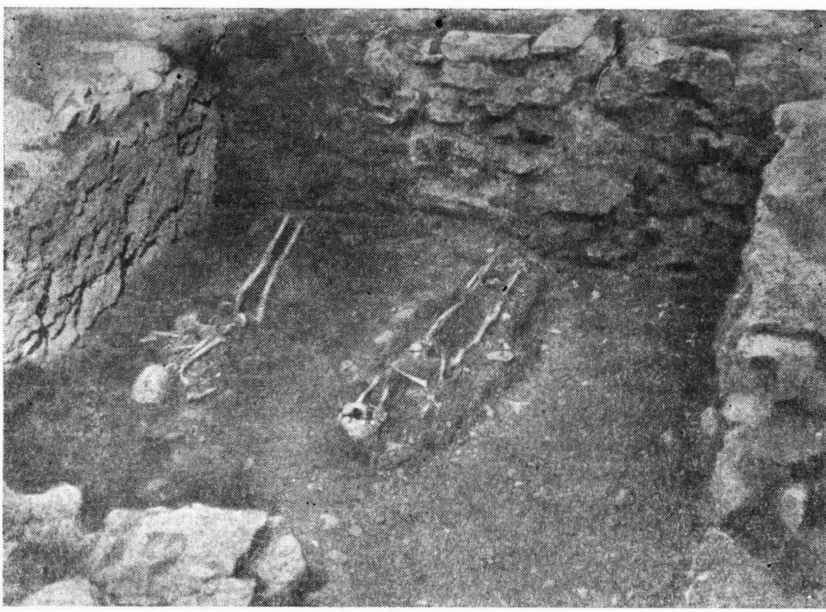

Fig. 5. — Temeliile încăperii de pe latura de nord a altarului cu cele două morminte din interiorul ei.

mică din metal, iar sub braţ un dinar de argint de la Maria, regina Ungariei (1382—1387) [27]. Al cincilea mormînt din această a doua fază a cimitirului se găseşte la sud de navă (M. 24), scheletul fiind îngropat chiar lîngă temelia ce a servit ca latură a gropii. Ultimele două morminte, cele mai importante din întregul cimitir, au fost găsite în încăperea de pe latura de nord a altarului (fig. 5). Apartenenţa lor la faza mai nouă a cimitirului este dovedită nu numai de raportul mormintelor cu zidurile încăperii, pe care le-au folosit drept latură gropile de mormînt, dar şi de faptul că în umplutura acestor gropi au apărut fragmente de var şi mortar care nu-şi găsesc explicaţia decît admiţînd că biserica de piatră exista în momentul practicării celor două înmormîntări.

Ambele morminte au avut drept inventar cîte o monedă. Sub braţul stîng al scheletului îngropat lîngă zidul de nord al încăperii s-a găsit un dinar de argint emis de Ludovic I în 1343 [28], iar la scheletul de lîngă el, tot în regiunea braţului stîng, un dinar de argint de la acelaşi Ludovic I, emis în anii 1346—1349 [29]. Subliniem observaţia că cele două monede, deşi reprezintă tipuri diferite, au fost emise amîndouă în primii şapte ani de domnie a lui Ludovic I şi, mai mult, că mormîntul dinspre perete, logic mai vechi, avea moneda din 1343, iar al doilea mormînt pe aceea din 1346—1349.

Pentru restul de 14 morminte surprinse, plasarea lor în faza mai veche sau mai nouă a cimitirului este nesigură. Ele se găseau fie prea departe de biserică, într-un loc în care n-am mai surprins nivelul vechi de călcare, fie, cum este cazul pentru zece dintre ele, în secţiunea trasată aproximativ peste nava bisericii vechi, unde am găsit solul deranjat de constructorii din 1937 pînă mai jos de nivelul pavimentului bisericii de piatră. Unul din aceste morminte (M. 18), aflat în apropierea peretelui de nord al navei şi paralel cu acest perete, trebuie să fie, cu toate acestea, contemporan cu biserica de piatră, deoarece avea în apropierea braţului stîng un dinar de argint de la Maria, regina Ungariei (1382—1387). În sfîrşit, un singur mormînt (M. 12) pare a fi mai nou decît biserica, practicat după demolarea zidurilor, în partea de nord a altarului. Groapa lui a fost relativ puţin adîncă şi conţinea pînă la fund moloz şi pietre sfărîmate, iar alături de schelet s-au găsit cîteva fragmente de pictură murală.

Deducem din toate aceste observaţii că înainte de construirea bisericii de care ne-am ocupat a existat pe acest loc un cimitir şi că acest cimitir se afla, cum este şi firesc, în preajma unei alte biserici, care avea o orientare puţin diferită în raport cu monumentul descoperit, la fel după cum biserica din 1937 este orientată cu 25° mai spre sud-est, respectiv nord-vest, în raport cu biserica de piatră. Nu am putut surprinde urmele acestui monument mai vechi, datorită dificultăţilor de cercetare pe care le-am amintit, dar foarte probabil şi datorită faptului că ea a fost din lemn şi că a fost demontată în momentul construirii bisericii de piatră.

---

[27] E. Unger, *Magyar éremhatározó, Középkor, II* (*1307—1540*), Budapesta, 1960, nr. 453. Datorăm identificarca întregului material numismatic descoperit la Cuhea amabilităţii colegilor Octavian Iliescu şi Elena Isăcescu de la Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România, cărora le mulţumim şi pe această cale.

[28] *Ibidem*, nr. 425.

[29] *Ibidem*, nr. 428.

În ceea ce priveşte data construirii acestei din urmă biserici, cele mai vechi monede găsite în mormintele ce îi aparţin fixează un termen *ante quem*. Ţinînd seama de împrejurările istorice mai generale de care a fost vorba la începutul studiului nostru, datarea bisericii în deceniul al 4-lea al veacului al XIV-lea, spre sfîrşitul domniei lui Carol Robert, ni se pare cea mai îndreptăţită.

Datarea pe care o propunem este întărită şi de alte descoperiri monetare făcute în unul din locurile în care situaţia stratigrafică era clară, şi anume în caseta din interiorul bisercii noi de lemn (fig. 4). Aici constructorii din 1937 nu au deranjat nivelurile mai vechi, ci, dimpotrivă, au înălţat terenul pentru aşezarea unei podele din lemn. Deasupra unei plăci de mortar ce reprezenta nivelul de călcare al constructorilor bisericii de piatră, la sud de altarul ei, au apărut într-un strat de pămînt castaniu-închis un număr de cinci monede de argint întregi şi fragmente din alte două monede, împrăştiate pe o suprafaţă de 0,5 m² şi reprezentînd poate un mic tezaur răvăşit ulterior îngropării sale lîngă temelia bisericii. Cu toată starea proastă de conservare, patru dintre aceste monede au putut fi identificate, fiind vorba de doi dinari de la Ştefan Duşan (1331—1346)[30] şi doi groşi de la Ludovic I, emişi în perioada 1346—1351[31].

Rostul acestei plăci de mortar, amintită şi mai sus (vezi p. 517), cu o grosime pe alocuri de 10 cm, nu a putut fi lămurit, deoarece temelia bisericii din 1937 şi cimitirul nou de la sud de ea n-au permis extinderea săpăturii. Stratigrafic, ea este mai nouă decît mormintele din faza veche a cimitirului, deoarece acoperă gropile lor, dar pare totodată mai veche decît biserica de piatră, deoarece nu se leagă de temelia ei, ci mai degrabă, în locul în care am putut face observaţiile, pare a fi tăiată de aceste temelii. Ar putea fi deci vorba aici de o fază intermediară între cele două faze amintite mai sus sau, mai degrabă, de un moment imediat anterior construirii bisericii de piatră, placa fiind întinsă, poate în legătură cu o varniţă, de chiar constructorii ei. Indiferent de semnificaţia acestei plăci de mortar, stratul de pămînt castaniu-închis cu pietre mici în a cărui parte inferioară au apărut monedele şi care este suprapus de molozul demantelatorilor, reprezintă solul crescut în jurul bisericii în timpul funcţionării ei. Prin urmare, monedele a căror dată se plasează în deceniul al 5-lea al veacului al XIV-lea întăresc concluziile la care am ajuns mai sus.

Cît priveşte durata în timp a funcţionării bisericii de piatră, nu credem să fi depăşit secolul al XVI-lea, cum par a indica cele mai noi fragmente ceramice găsite în molozul provenit din dărîmarea zidurilor ei, deşi încadrarea mai precisă a ceramicii transilvănene în general şi maramureşene în special este departe de a ne permite fixarea unei date mai strînse.

Descoperirea şi datarea bisericii din centrul voievodal de la Cuhea ni se pare cu atît mai importantă, cu cît priveşte un domeniu în care se emit părerile cele mai surprinzătoare. Pentru a nu cita decît un studiu recent în legătură cu vechimea bisericilor româneşti de lemn din Transilvania, autorul ajunge la neaşteptata concluzie că primele menţiuni de

[30] S. Ljubica, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb, 1875, p. 100, pl. VII/8.
[31] E. Unger, *op. cit.*, nr. 421.

preoţi români sînt din 1360, iar primele menţiuni de biserici româneşti de lemn sînt din secolul al XV-lea, din 1415, în timp ce în Maramureş şi Făgăraş lipsesc pentru secolele XIV—XV atît menţiunile de preoţi, cît şi cele de biserici româneşti [32].

În afară de faptul că documentele amintesc expres preoţi români în Maramureş încă de la mijlocul veacului al XIV-lea [33], iar la sfîrşitul aceluiaşi veac exista aici o exarhie românească cu centrul la Peri [34], descoperiri de genul celei de la Cuhea subliniază cît de discutabile sînt concluziile întemeiate pe utilizarea, şi aceea incompletă, a unui singur fel de izvoare.

Este momentul să arătăm că o „mănăstire" din Cuhea apare şi documentar. O primă menţiune se află într-o hotărnicie din anul 1411, cînd se vorbeşte de „unum monasterium Kohnya monostra vocatum", dar din confruntarea documentului cu terenul rezultă că este vorba de un loc situat cu circa 4 km spre vest de cel în care am executat cercetările [35]. A doua menţiune este din anul 1471, tot cu ocazia unei hotărnicii, cînd se vorbeşte de „ecclesia sancty regis Stephani in possessione Kohnya fundate a parte possessionis Dragamyrfalwa" [36]. De această dată este vorba fără îndoială de biserica identificată prin săpăturile arheologice, deoarece locul ei se afla cu 70 de ani în urmă la marginea dinspre Dragomireşti a Cuhei şi doar în ultimul timp a fost cuprins de satul care a crescut în această direcţie [37].

Hramul de „sfîntul rege Ştefan" cu care este pomenită această biserică, hram catolic, necesită o explicaţie. Încă din anul 1900, Ioan

---

[32] „Auffallend ist dagegen, dass im chem. Distrikt Făgăraş und im chem. Komitat Maramureş, in diesen alten und wichtigen rumänischen Siedlungsgebieten ähnliche Angaben [este vorba de ştiri despre preoţi şi biserici româneşti] fehlen". Géza Entz, *Mittelalterliche rumänische Holzkirchen in Siebenbürgen*, în *Omagiu lui G. Oprescu*, Bucureşti, 1961, p. 162.

[33] „Myroslaw presbiter" în familia cnejilor români din Giuleşti în 1364; I. Mihályi, *Diplome*..., p. 53; aceeaşi persoană ca „Mirıslaw Pop" în 1384, *ibidem*, p. 81.

[34] I. Mihályi, *Diplome*..., p. 109; vezi şi G. Rafiroiu, *Maramurăşul. Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934.

[35] I. Mihályi, *Diplome*..., p. 176. Hotarul descris, venind dinspre nord, ajunge „ad unum monasterium Kohnya monostra vocatum", de unde trece peste Iza şi, urcînd pe valea Gîrbovei, taie drumul ce duce de la Rozavlea la Cuhea. Locul este perfect identificabil cu terenul, aflîndu-se la gura văii Meleanului, unde, cu toate acestea, cercetările de suprafaţă pe care le-am efectuat nu au dat nici un rezultat. Oricum, pare a fi vorba de o altă biserică, poate un schit din lemn, care nu a lăsat nici o urmă sesizabilă pe teren. Menţiunea din 1411 nu se referă nici la mănăstirea zidită după tradiţie „în şes din sus de cruce", cum crede Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 160, deoarece acest din urmă loc se află *din sus* de vechiul sat Cuhea, spre Dragomireşti, în timp ce documentul o localizează *din jos* de Cuhea, spre Rozavlea.

[36] I. Mihályi, *Diplome*..., p. 505.

[37] Pe temeiul acestor două informaţii documentare, biserica sau „mănăstirea" din Cuhea a intrat în literatura de specialitate, fiind în general datată pe la 1360. Cf. Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor*, în *ACMIT*, 1929, p. 235, şi mai nou la V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 253, care admite şi ipoteza ca biserica să fi fost ctitorită după 1365. Data a fost propusă pentru întîia oară de G. Petrovay, *A máramarosi olahók*, in *Századok*, 1911, nr. 8, p. 607—608, unde autorul, pentru a explica hramul catolic de Sf. rege Ştefan, pomenit în 1471, presupune trecerea la catolicism prin 1360 a voievozilor Ioan şi Ştefan din Cuhea, care ar fi ctitorit biserica, motivînd că privilegiile regale din 1353 şi 1360 (vezi mai sus notele 10 şi 12) nu li se puteau acorda decît după îmbrăţişarea catolicismului. Întreaga demonstraţie porneşte de la o premisă falsă, de vreme ce feudali români de religie ortodoxă au ajuns pe primele locuri ale ierarhiei statului angevin, cum a fost cazul urmaşilor lui Sas. Cf. *Documenta Valachorum*, p. 178, nota 1. Rămîne drept fapt totuşi că această datare, indiferent de valoarea argumentelor folosite, se apropie mult de cea reală.

Mihályi, editorul diplomelor maramureşene, remarca faptul că nici un document din veacurile al XIV-lea şi al XV-lea nu aminteşte la Cuhea sau în împrejurimi vreun proprietar feudal de religie catolică[38]. Nici familia Bogdăneştilor şi nici cneazul Simion, ridicat abia în secolul al XV-lea din mijlocul obştii satului, nu puteau ctitori o biserică catolică, iar cît despre urmaşii lui Sas, comiţii şi voievozii Balc şi Drag, oameni de încredere ai regelui, nu este lipsit de interes să amintim că tocmai ei sînt cei care au cerut şi obţinut în 1391 de la patriarhul din Constantinopol dreptul de stavropighie pentru mănăstirea lor Sf. Mihail din Peri, lîngă Bedeu, foarte probabil satul bunicului lor Dragoş.

Dar trebuie să ţinem seama şi de faptul că în pictura bisericilor ortodoxe româneşti din Transilvania, datînd din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, apar frecvent cei trei regi canonizaţi ai Ungariei — Ştefan, Emeric şi Ladislau —, sfinţi prin excelenţă catolici. Amintim printre monumente bisericile româneşti de la Criscior şi Ribiţa[39]. Această particularitate ce contrazicea canoanele a fost interpretată ca un omagiu adus de feudalii locali ortodocşi statului maghiar cu care intraseră în relaţii şi cu care colaborau[40]. Dacă s-a putut ajunge de aici pînă la alegerea unui sfînt rege catolic ca hram al unei biserici de rit oriental sau dacă este vorba de o eroare produsă poate de prezenţa acestui sfînt în pictură[41], sînt lucruri asupra cărora nu ne putem pronunţa. Nu ştim nimic despre modul de organizare şi despre dependenţa ierarhică a bisericii ortdodoxe din Maramureş în secolul al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea şi, oricum, această regiune era la periferia extremă a lumii ortodoxe, unde canoanele ritului oriental vor fi suferit destule abateri.

Mai rămîne de interpretat acea încăpere de pe latura de nord a altarului şi care seamănă cu o sacristie catolică. Prezenţa ei în cadrul planului unei biserici de stil gotic este cu totul obişnuită, dar dacă această biserică a fost ctitorită de un feudal român ortodox se impune o altă explicaţie. Ne-am întrebat desigur, în primul rînd, de unde puteau proveni meşterii care au ridicat biserica din Cuhea. Nu uităm faptul că în Maramureş nu s-a construit niciodată înainte de începutul secolului al XIV-lea cu zid de piatră legată cu mortar şi că, prin urmare, trebuie să admitem că aceşti meşteri nu erau autohtoni.

Întîmplarea face ca într-una din cele cinci aşezări de oaspeţi regali atestate documentar în Maramureş, pe valea Tisei, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, să se păstreze un monument care dă răspuns întrebării noastre. Este vorba de mai puţin cunoscuta biserică reformată din Cîmpulung la Tisa (fig. 6). Înainte de mijlocul veacului al XVI-lea, biserica a fost catolică şi ea se află azi pe marginea terasei Tisei, la limita de nord a satului, care s-a mutat treptat spre deal[42]. O analiză cît de sumară a planurilor celor două biserici dovedeşte fără putinţă de îndoială că monumentul de la Cuhea este replica celui de la Cîmpulung la Tisa (fig. 7). În acest din urmă loc găsim acelaşi turn pe latura de vest, o navă tăvănită şi un

---

38 I. Mihályi, *Diplome...*, nota la p. 507.

39 V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 403—404.

40 S. Dragomir, *op. cit.*, p. 235.

41 Cum crede S. Dragomir, *op. cit.*, p. 235, nota 1.

42 Datorăm informaţiile asupra bisericii din Cîmpulung la Tisa, ca şi planul ei, bunăvoinţei paroh. L. Gavaller, care a întocmit şi monografia monumentului, aflată în manuscris.

Fig. 6. — Biserica reformată din Cîmpulung la Tisa.

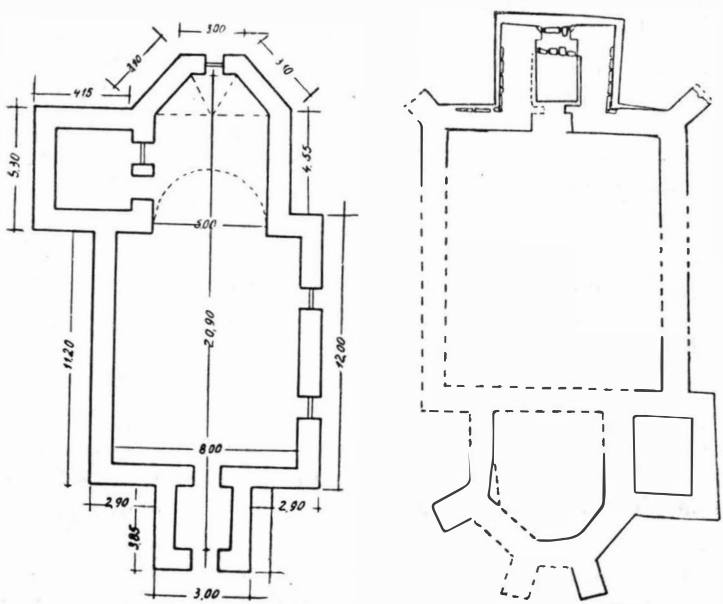

Fig. 7. — Biserica reformată din Cîmpulung la Tisa și biserica din Cuhea.

altar boltit terminat spre est, cu absidă poligonală avînd trei laturi din octogon. Apare şi aici o sacristie pe latura de nord a altarului, transformată după Reformă într-o încăpere de clasă. Lipsesc totuşi contraforturile de pe colţurile de apus ale navei şi de pe muchiile altarului, precum şi soclul profilat sau portalul intrării, dar biserica din Cîmpulung la Tisa a fost refăcută la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, după incendiul din 1778, cînd au putut fi desfiinţate contraforturile şi cînd zidurile exterioare au fost tencuite, fără a se modifica planul ei iniţial. Tot la sfîrşitul veacului al XVIII-lea s-au refăcut, în schimb, nivelurile superioare ale turnului-clopotniţă, astfel încît nu mai cunoaştem nici forma şi nici înălţimea lui iniţială.

După tradiţia păstrată în sat, biserica din Cîmpulung la Tisa a fost construită pe la 1300, dată ce corespunde atît ştirilor istorice pe care le cunoaştem, cît şi particularităţilor ei arhitectonice, cu atît mai mult cu cît arcul semicircular al deschiderii spre altar indică unele reminiscenţe ale stilului romanic [43]. Am putea aduce datării după tradiţie doar o mică corectare, ţinînd seama că aşezarea datează cel mai devreme din ultimii cîţiva ani ai secolului al XIII-lea şi că abia în 1329, în diploma regală pentru oaspeţii din Maramureş, este amintit textual Cîmpulungul. Cum este puţin probabil ca oaspeţii să fi ridicat biserici de piatră chiar din primii ani ai aşezării lor pe aceste locuri, o datare a bisericii în deceniile 2—3 ale secolului al XIV-lea ni se pare cea mai demnă de luat în seamă.

Încercările de precizare pe care le-am făcut mai sus nu sînt în realitate absolut necesare demonstraţiei noastre. Indiferent dacă fosta biserică catolică din Cîmpulung la Tisa este mai veche sau mai nouă cu un deceniu decît data pe care am propus-o, problema meşterilor de la Cuhea se dezleagă prin însăşi existenţa ei. De aici sau din aşezările de la Sighet, Teceu, Visk sau Hust provin meşterii chemaţi de voievodul de la Cuhea pentru a ridica, la porunca lui, un monument la fel cu cele pe care le mai construiseră şi care reprezenta poate singurul tip de biserică pe care-l cunoşteau. Şi pentru că încăperea sacristiei nu-şi găsea întrebuinţare într-o biserică de rit oriental, ca a fost folosită încă de la început drept loc de îngropare, ceea ce explică de ce am găsit în ea cele mai vechi şi cele mai importante morminte, poate chiar ale ctitorilor. Ne referim la tatăl lui Bogdan şi al lui Iuga, mort la o dată necunoscută, şi chiar la Iuga care nu mai trăia în 1353.

Am ajuns astfel la momentul în care vom încerca să formulăm cîteva încheieri de ordin mai general, încheieri ce pornesc de la datarea bisericii şi de la mediul istoric pe care l-am schiţat mai sus şi în care monumentul se integrează organic.

O primă constatare priveşte o problemă de istoria artei. S-a spus deja de alţi cercetători că biserica de lemn românească din Transilvania, aşa cum o cunoaştem din exemplarele ce nu depăşesc ca vechime secolele al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea, reprezintă un tip arhitectonic de străveche tradiţie, evoluat în contact cu arhitectura de zid, în primul rînd

[43] O altă opinie, fără justificare, la Coriolan Petranu, *Biserica reformată din Sighet şi bisericile de lemn din Maramureş*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, X, Sibiu, 1945, p. 326, care crede că bisericile din Hust, Vişc şi Cîmpulung sînt din secolul al XV-lea.

prin adăugarea unei turle de influenţă gotică [44]. Asupra datei la care a apărut această turlă în structura bisericii de lemn româneşti şi asupra filierei prin care a venit această influenţă s-au exprimat în schimb opinii diferite. Datarea momentului la care s-a produs această influenţă în Maramureş variază din secolul al XIV-lea şi pînă în secolul al XVIII-lea, iar pentru filiera ei s-au propus două soluţii : bisericile coloniştilor străini din Maramureş sau bisericile gotice din nord-vestul Transilvaniei. Planul bisericii descoperite la Cuhea limpezeşte şi precizează problema, în sensul că o contaminare între arhitectura românească în lemn din Maramureş şi arhitectura gotică a putut avea loc încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cu atît mai mult cu cît meşterii populari locali nu au fost nevoiţi să-şi ia de altundeva modelele, ci le-au avut în chiar satele lor, în bisericile de piatră cu turn construite de feudalii maramureşeni.

Între aceste biserici, monumentul de la Cuhea este primul cunoscut mai îndeaproape, dar nu singurul. Ştiri documentare vagi, tradiţia locală, ca şi urmele păstrate pe teren, ne permit să afirmăm că, la fel ca şi la Cuhea, în multe alte locuri din Maramureş, la Bîrsana, Giuleşti, Biserica Albă, Peri, poate şi în alte locuri, au existat în secolul al XIV-lea biserici româneşti de piatră. Printre ele, mănăstirea sf. Mihail din Peri nu şi-a datorat locul privilegiat decît prin împrejurarea că urmaşii ctitorilor ei, voievozii şi comiţii Balc şi Drag, au fost după 1365 stăpînii necontestaţi ai întregului ţinut.

Am ajuns astfel la o a doua subliniere pe care dorim să o facem. Maramureşul a fost din vechime şi a rămas pînă azi un ţinut prin excelenţă al arhitecturii în lemn. Prezenţa unor monumente de piatră în mediul românesc medieval din Maramureş ţinea pînă acum de domeniul ipotezelor şi era privită cu atît de multă rezervă, încît un tratat redactat recent afirma că aici, ,,din cauza lipsei de mijloace a nobilimii locale, principalele monumente religioase au fost bisericile de lemn'' [45].

Biserica descoperită la Cuhea constituie prima dovadă a existenţei în ţinuturile româneşti intracarpatice *a unei noi regiuni*, în care cristalizarea relaţiilor feudale a coincis cu adoptarea unei arhitecturi în piatră, al cărei stil occidental, romanic sau gotic, a fost impus de împrejurările istorice. Spre deosebire de Ţara Haţegului, unde bisericile construite din piatră de feudalii români în secolul al XIII-lea au adoptat stilul romanic, în ţara Maramureşului, deoarece contactul dintre mediul autohton şi arhitectura în piatră s-a produs cu aproape un veac mai tîrziu, stilul adoptat a fost cel gotic. Dar atît în Haţeg, cît şi în Maramureş, ctitorirea de monumente de piatră a urmat la foarte scurtă vreme după contactul dintre societatea locală şi noile forme de cultură materială aduse de colonizare, oglindind gradul de maturizare în cristalizarea noilor relaţii feudale la care ajunsese această societate. În cazul Maramureşului, acest proces de preluare a unor forme de cultură superioară se produce la două sau trei decenii

[44] Vezi în principal Coriolan Petranu, *L'art roumain en Transylvanie*, I, Bucureşti, 1938 (extras din *La Transylvanie*) ; V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 6 şi urm. ; C. Petranu, *Biserica reformată din Sighet...* ; V. Vătăşianu, *Contribuţie la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Ţările Române*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III, 1960, p. 27—37 ; Géza Entz, *op.cit.*

[45] *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, publicată de Institutul de istoria artei al Academiei Republicii Socialiste România, I, *Arta românească în epoca feudală*, Bucureşti, 1957, p. 9.

după pătrunderea pe valea Tisei superioare a primelor așezări de oaspeți regali, care aduceau cu ei arhitectura în piatră.

Există și o a treia problemă pe care o ridică descoperirea și datarea bisericii de piatră din Cuhea. Ea ține de detaliile raporturilor ce s-au produs între societatea autohtonă maramureșeană și regatul feudal la începutul veacului al XIV-lea, mai precis în timpul domniei lui Carol Robert.

În perioada ce se întinde pînă în 1342, anul înscăunării lui Ludovic I, cunoaștem cinci privilegii acordate vîrfurilor feudale locale, privilegii ce constituiau recunoașterea și consfințirea unei stări de fapt găsite în Maramureș de regele angevin și care, cuprinzînd drepturi neobișnuit de mari, fixau condițiile de la care a pornit colaborarea dintre cele două părți. Privilegiul acordat cneazului Ladislau din Strîmtura îl scutea pe acesta și pe toți oamenii săi de orice sarcini fiscale, scoțîndu-i totodată de sub orice formă de jurisdicție, inclusiv jurisdicția personală a regelui. Este un caz cu totul ieșit din comun, în special pentru epoca lui Carol Robert, cînd, după cum se știe, coroana a depus eforturi continue pentru centralizarea statului feudal. Privilegiile amintite datează din 1317 pentru Giulea, fiul lui Dragoș din Giulești [46], din 1326 pentru Stanislau, fiul lui Bîrsan din Strîmtura [47], din 1336 pentru Drag și Dragoș din Bedeu [48], din 1339 pentru Crăciun din Bilke [49] și de la o dată nesigură pentru cnejii din Sarasău [50]. Toate aceste sate se află în imediata apropiere a văii Tisei sau pe cursul inferior al Izei.

Biserica de piatră din Cuhea, datînd din timpul domniei lui Carol Robert, construită fără îndoială de meșteri străini, presupune că și feudalul de aici a intrat încă din această epocă în relații mai strînse cu așezările de oaspeți regali de pe valea Tisei și cu organele statului angevin, în primul rînd cu castelanul din Visk. În legătură cu aceasta, textul documentului din 1365, care, amintind confiscarea moșiilor lui Bogdan, adaugă faptul că toate privilegiile anterioare acordate lui Bogdan sînt retractate („universis litteralibus instrumentis pro eisdem Bokdan et filys suis super prenotatis possessionibus emanatis cassatis, annichilatis et in irritum revocatis")[51], mențiune nevalorificată pînă acum în lucrările de specialitate, fiind probabil considerată ca o formulă obișnuită de cancelarie, merită toată atenția. Privilegiile nu puteau fi de la Ludovic, deoarece din primul an de domnie al acestuia Bogdan este denumit în documente ca „infidel". Credem că și Bogdan, sau poate chiar anonimul său tată, au intrat pe timpul lui Carol Robert în relații de drept cu organele statului feudal, primind recunoașterea situației lor de fapt, atît ca stăpîni ai moșiilor amintite, cît și ca vîrfuri ale organizării politice din țara Maramureșului. Aceasta explică de ce regele Ludovic, în primul an al domniei sale, putea să-l numească pe Bogdan „fost voievod al Maramureșului infidel al nostru" („Boghdan quondam Woyvoda de Maramorosio, noster infidelis") [52].

---

[46] Vezi mai sus, nota 5.

[47] Vezi mai sus, nota 6.

[48] *DIR*, C, sec. XIV, vol. III, p. 402–404.

[49] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 354; vezi și I. Mihályi, *Diplome*..., p. 19.

[50] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 281.

[51] I. Mihályi, *Diplome* ..., p. 57.

[52] *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 157.

Plecînd de aici şi ţinînd seama de faptul că, pe de o parte, întărirea acordată de Ludovic în 1346 lui Mic românul pentru moşia Strîmtura conţine o serioasă micşorare a drepturilor în comparaţie cu privilegiul dat 20 de ani înainte tatălui lui Mic pentru aceeaşi moşie [53] iar pe de altă parte de permanentele încercări ale regelui de a supune voievodatul autorităţii unui comite, împrejurările mai detaliate ale revoltei conduse de Bogdan, ca şi antecedentele ei, ni se par uşor de înţeles.

L'ÉGLISE EN PIERRE DE CUHEA ET QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT L'HISTOIRE DU MARAMUREŞ AU XIVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le Maramureş occupe, par sa position géographique et par les particularités de son évolution, une place à part dans l'histoire de la Transylvanie. L'auteur commence par la présentation des documents concernant le Maramureş jusqu'à la fin du XIVe siècle. Ces derniers prouvent la pénétration des premiers «hôtes royaux» (*hospites regis*) dans la vallée supérieure de la Tisa seulement à la fin du XIIIe siècle. A partir du début du XIVe siècle, suivent toute une série de documents attestant les réalités sociales et politiques de la société autochtone. Les documents et les chroniques permettent aussi de suivre le conflit entre le voïvodat, ancienne forme d'organisation politique des Roumains du Maramureş, et le comitat royal, conflit qui dure jusqu'à la fin du XIVe siècle et qui s'achève avec la disparition du voïvodat.

Les sources écrites concernant Cuhea attestent que ce village était le centre d'un domaine appartenant à une famille féodale qui a donné trois voïvodes au Maramureş. Confisqué en 1365 à l'ancien voïvode Bogdan, le révolté de 1342, le village passa à Balc et Drag, membres d'une famille locale fidèle au roi.

La découverte d'une église en pierre et son étude constituent l'un des résultat des fouilles archéologiques effectuées à Cuhea. Le monument fait partie du groupe des «églises-salle» avec tour-clocher à l'ouest, nef à plafond et autel polygonal, caractéristique pour le gothique primitif. Tous les éléments de ce monument ont été construits en une seule étape.

Autour et à l'intérieur de l'église on a découvert 39 tombes appartenant à un cimetière chrétien qui présente deux phases distinctes. Les données stratigrafiques attestent que les tombes de la première phase sont antérieures à l'église en pierre. Trois de ces tombes, coupées par les fondations de l'église, se trouvaient alors probablement autour d'une église en bois, antérieure à celle en pierre.

Dans les tombes appartenant à la deuxième phase du cimetière, contemporaine à l'église en pierre, on a trouvé quatre monnaies. Les plus anciennes sont de 1343 et 1346—1349. Un petit trésor, comprenant des

[53] Compară *DIR*, C, sec. XIV, vol. II, p. 197, cu *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 296.

monnaies d'Etienne Dušan et Louis Ier, trouvé dans la couche de cette dernière église, confirme que le monument date de la quatrième décennie du XIVe siècle. La ressemblance, comme plan et dimensions, de l'église découverte à Cuhea avec l'ancienne église catholique de Cîmpulung la Tisa, construite au début de même siècle dans l'un des premiers établissements des hôtes royaux, plaide pour la même datation.

Tout comme les églises catholiques, celle de Cuhea avait une annexe au nord de l'autel. Ce n'était pas une sacristie, mais une chambre mortuaire. En ce qui concerne le patron, le «saint roi Etienne» qui apparaît dans un document de 1471, l'auteur attire l'attention sur le fait que les saints rois de la Hongrie figurent aussi dans la peinture des églises orthodoxes roumaines de Transylvanie.

En conclusion, l'étude s'arrête à la signification de ce premier monument roumain en pierre découvert au Maramureş. L'église de Cuhea peut expliquer les circonstances et l'époque à laquelle, la tour des églises roumaines en bois a fait son apparition, sous l'influence de l'architecture gothique.

La deuxième constatation concerne le stade de développement de la féodalité roumaine du Maramureş à l'époque du premier contact direct avec les établissements des hôtes royaux. Ce stade a permis l'adoption sans retard d'une culture matérielle supérieure, y compris l'architecture en pierre.

La datation d'avant 1343 de l'église en pierre, période dans laquelle Bogdan était voïvode du Maramureş, présente aussi un intérêt pour l'histoire politique locale. La construction de ce monument suppose la collaboration du féodal de Cuhea avec la couronne hongroise pendant la règne de Charles-Robert. Compte tenu de la politique de Louis Ier, ce fait explique les motifs pour lesquels Bogdan était nommé en 1343 «infidèle notoire» et «révolté».

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des fouilles archéologiques dans le secteur nommé «la mănăstire» de Cuhea.
Fig. 2. — Les ruines de l'église de Cuhea après le dégagement des murs.
Fig. 3. — Profil est de la section 1.
Fig. 4. — Profil ouest de la cassette b.
Fig. 5. — Fondations de l'annexe nord de l'autel, avec les deux tombes qu'elle renferme.
Fig. 6. — L'église réformée de Cîmpulung la Tisa.
Fig. 7. — L'église réformée de Cîmpulung la Tisa et l'église de Cuhea.

REZULTATELE PRIMELOR SĂPĂTURI DE LA CRIVĂȚ, (1965) (r. Oltenița)

DE

D. BERCIU

Pantele înălțimii de la locul numit ,,La izlaz", care străjuiesc Valea Gentei pe trei laturi, au fost terasate în cursul anilor 1961 și 1962, pentru a fi plantate cu viță de vie. Cu această ocazie au fost descoperite de către localnici cîteva obiecte de metal și multe fragmente ceramice [1]. În urma primei noastre cercetări pe teren, în mai 1962, s-a putut preciza că lama de pumnal de bronz, de o formă triunghiulară, cu nervură mediană lată și cu patru nituri (fig. 1/2) a fost găsită în octombrie 1961 pe panta de nord, către botul promontoriului, iar securea plată cu marginile ușor ridicate (fig. 1/1) și securea de bronz cu un tăiș (fig. 1/3) au fost descoperite — izolat una de alta — pe panta de est [2].

Cele trei obiecte de metal, ca și majoritatea fragmentelor ceramice, proveneau dintr-o așezare aparținînd culturii Glina, în structura căreia se găsesc numeroase elemente ale culturii Cernavoda.

Un vîrf de lance și alte obiecte de fier, precum și cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna sau la roată, care au fost recuperate cu aceeași ocazie, au fost găsite pe prelungirea dinspre sud a pantei estice și pe sectorul corespunzător de pe înălțime. Ele aparțin culturii Latène geto-dace.

Așezarea principală de la Crivăț se află la limita vestică a teritoriului acestei comune și de întîlnire — peste valea Gentei — cu acela al satului Scărișoara. Ea are formă de promontoriu înconjurat pe trei părți de valea Gentei și cu pante care odinioară au fost mult mai abrupte. În apropiere se află lacul Bodoc, în care se și varsă valea indicată aici. Spre nord-est curge Argeșul, a cărui vale promontoriul nostru o străjuiește pînă departe. Așezarea se găsește pe dreapta Argeșului, ale cărui ape se află azi la aproximativ o jumătate de kilometru spre nord-est dar care în vremurile străvechi scăldau poalele pantelor înălțimilor pe care se află așezarea amintită și altele din vecinătate.

Așezarea de la Crivăț se află la circa 20 km nord de valea Dunării și la aproximativ 40 km sud-est de București. Ea intră deci într-o zonă în

[1] Obiectele au fost recuperate și aduse la Institutul de arheologie prin grija lui Gh. Toader, profesor atunci în comuna Crivăț, a președintelui Sfatului popular local, I. Dulceață și a inginerului agronom, Chr. Gabranis.

[2] O primă încadrare cultural-cronologică a celor trei obiecte am dat-o în studiul nostru : *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, în *SlovArh*, XII, 1, 1964, p. 269—280.

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 529—535, București, 1966

care influenţele şi întrepătrunderile de tot felul între cultura Glina şi cultura Cernavoda au putut să aibă loc. Săpăturile din 1965 au adus o primă documentare, care atestă tocmai o asemenea întrepătrundere.

Scopul cercetărilor din 1965 a fost de a obţine informaţii mai ample asupra caracterului aşezării identificate prin descoperirile întîmplătoare amintite, asupra întinderii sale şi intensităţii locuirii. Din cauza lucrărilor agricole, planul săpăturilor a trebuit să ţină seama şi de condiţiile acestea,

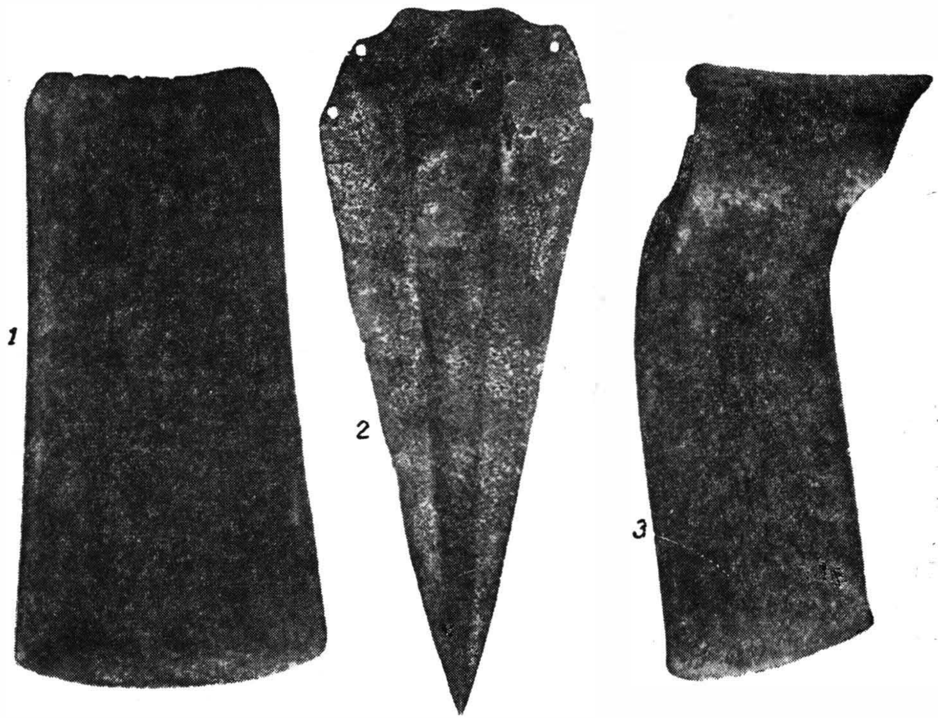

Fig. 1.— *Crivăţ* (r. Oltenita). Trei descoperiri întîmplătoare. *1*, secure plată (cupru ?), cu marginile uşor ridicate (înălţimea de 0,125 m, lăţimea de 0,055 m) ; *2*, lamă de pumnal, triunghiulară (bronz), cu nervură mediană lată şi patru nituri (lungimea 0,20 m ; lăţimea maximă în dreptul primelor două nituri : 0,076 m) ; *3*, secure cu un tăiş, ceafa ascuţită şi gaură de înmănuşare transversală (bronz), de tip Veselinovo, caracteristică zonei ocupate de complexul Cernavoda-Ezero-Donja Slatina (lungimea 0,175 m).

nu numai de cele de teren. Au fost trasate patru şanţuri de informare, din care două (ş.I şi ş.II) pe marginea de răsărit a platformei, la limita cu plantaţia de viţă de vie ; un alt şanţ a putut fi trasat de-a lungul aşezării, cu direcţia nord-sud (ş.III) iar al patrulea (ş.IV) a fost trasat dinspre panta de vest perpendicular pe şanţul III.

La suprafaţă şi pe orizontul răscolit de lucrările agricole, s-au descoperit cîteva fragmente ceramice aparţinînd culturii Tei din epoca bronzului (fazele a IV-a şi a V-a), epocii hallstattiene şi culturii Latène geto-dace. Aceste materiale apar însă sporadic şi nu constituie niciodată un strat de cultură. Ele provin de fapt din aşezările aflate în vecinătate, ca şi cîteva fragmente ceramice de tip Boian descoperite chiar în gropile din epoca

bronzului. Fragmente aparţinînd culturii Boian s-au mai găsit spre capătul de vest al văii Gentei, unde se află chiar o aşezare a purtătorilor acestei culturi. În ceea ce priveşte ceramica de tip Tei din epoca mijlocie, tîrzie şi finală a bronzului ea provine în majoritate din aşezarea ce se află la locul zis „Ciric" peste valea Gentei, pe înălţimile satului Scărişoara, la vest de aşezarea noastră de la Crivăţ.

Săpăturile au arătat că în această aşezare există un singur strat de cultură, care nu este uniform, avînd uneori o grosime între 0,10 m şi, în general, 0,60 m. Pe alocuri, stratul este mai gros, iar altă dată avem de-a face numai cu răspîndiri de elemente de cultură. Au fost identificate în cele patru şanţuri-sondaj două niveluri de cultură, iar în cîteva puncte încă unul, cel mai vechi, notat cu I. Nivelul III(cel superior) este cel mai bine documentat. El se deosebeşte de nivelul II, pe care îl suprapune prin folosirea locuinţelor de suprafaţă, în formă de colibe. Resturile acestora stau la baza nivelului superior. Colibele au avut podine de lut galben, care a fost puternic bătătorit. Podina unei colibe — din cele două descoperite în 1965 —avea o grosime numai de 0,025—0,030 m. Este vorba de locuinţa nr. 1 (L.1) care avea o vatră în interior, amenajată din lut galben. Ea suprapunea direct groapa bordeiului nr. 6, care aparţine nivelului II. Materialul ceramic din nivelul superior este bogat şi variat. Uneori alături de colibe, se află gropi menajere care conţin multă cenuşă, cărbuni, oase de animale şi ceramică. Într-o asemenea groapă (nr. 8/1965) au fost descoperite cîteva roţi şi loitre de lut aparţinînd unui vehicul cu patru roţi, descoperite acum pentru prima dată în regiunea extra-carpatică a ţării noastre, şi anume în Cîmpia Munteniei, destul de aproape de valea Dunării.

În nivelul II şi I (cel inferior) se găsesc bordeie şi multe gropi menajere. În cazuri frecvente, gropile de bordeie din nivelul mijlociu suprapun pe acelea ale bordeielor din nivelul I sau sînt suprapuse, la rîndul lor, de locuinţele de suprafaţă ale nivelului III. În general, gropile bordeielor au o formă ovală sau rotundă, mai mult sau mai puţin regulată. Bordeiul nr. 5 avea, de pildă, diametrul de 3 × 2,40 m. În materialul nivelului II stăruiesc încă unele caractere arhaizante, alături de elemente proprii ale culturii Cernavoda. De fapt, la orizontul nivelului II de la Crivăţ, legăturile şi întrepătrunderile Glina-Cernavoda sînt puternice. Aceasta se vede în tehnica ceramicii, în formele şi decorarea vaselor. Este bine să amintim şi motivul decorativ din şănţuleţe paralele, comun ambelor culturi.

Nivelul I nu a fost identificat decît în unele sectoare ale săpăturilor. El pare a lipsi spre panta de est sau nu a fost surprins în cele două şanţuri-sondaj trasate în acel sector. Cît priveşte structura conţinutului acestui nivel, ea prezintă încă şi mai multe aspecte arhaizante.

În totalitatea sa, ceramica se împarte în două mari grupe : *A*, ceramica fină şi foarte fină, făcută dintr-o pastă cu nisip fin, bine frămîntată şi arsă pînă la dobîndirea unei culori cenuşii, cu nuanţe uneori negre-cenuşii, cenuşii-portocalii sau roşcate, dar totdeauna avînd un slip compact şi lustruit mecanic foarte puternic. Aceasta este specia ceramică —împărţită în mai multe subgrupe, asupra cărora nu este cazul a ne opri acum — pe care o întîlnim deopotrivă în cultura Cernavoda şi în cultura Glina şi a cărei origine este în general sudică. De altfel, şi unele forme de vase sînt comune. Amintim pe aceea de strachină larg deschisă şi cu buză răsfrîntă în afară

(fig. 2/2, 7). Vasul în formă de cană, cu o toartă, gît cilindric şi pîntec dezvoltat (fig. 3/1 ; înălţimea 0,135 m) aparţine acestei categorii ceramice precum şi cîteva fragmente de vase bitronconice avînd pe umăr decor în relief organic în formă de potcoavă.

Grupa *B* cuprinde ceramica—variată şi ea, cu subspecii caracteristice—lucrată într-o tehnică primitivă, cu amestec de pietricele, calcar sau

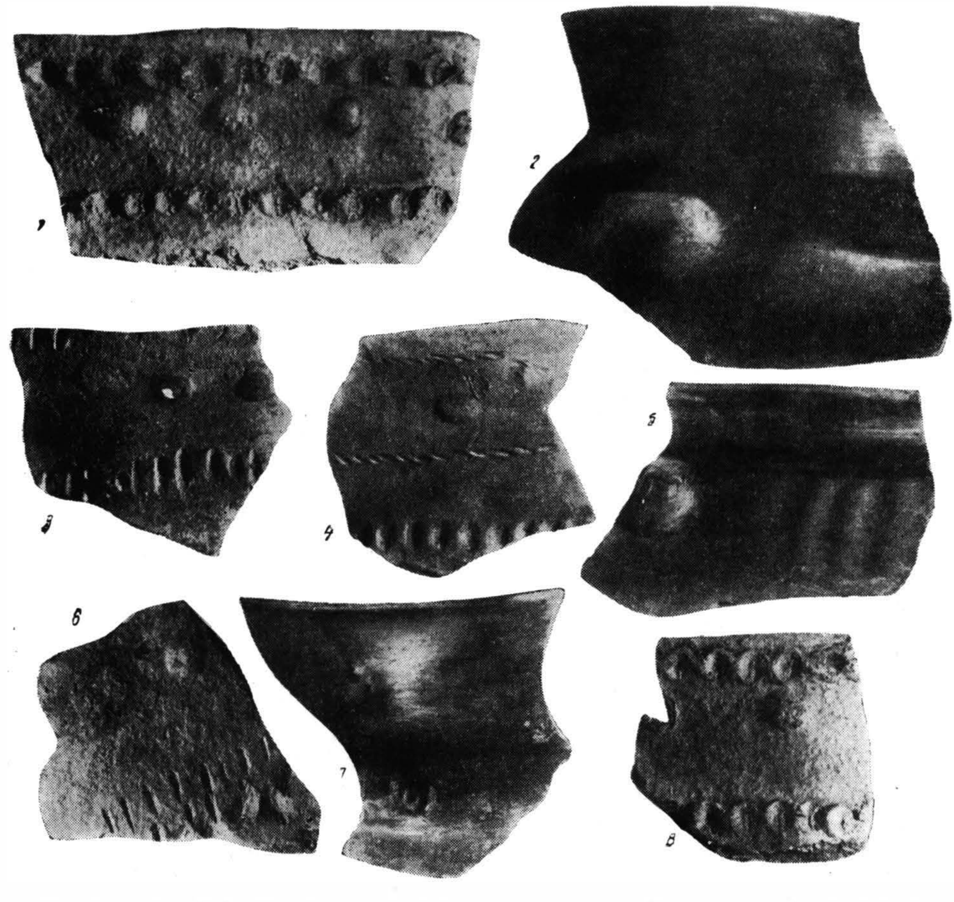

Fig. 2. — *Crivăţ* (r. Olteniţa). *2, 5, 7,* fragmente ceramice din grupa *A* : *1, 3, 4, 6, 8,* din grupa *B*. Toate din nivelul III.

scoici pisate în pastă şi în general fără slip. Suprafaţa vaselor este aspră la pipăit. Cîteodată pasta nu conţine decît nisip, aşa cum arată o „tigaie de peşte'' dreptunghiulară găsită în bordeiul nr. 1 din nivelul II (fig. 3/4 ; lungimea este de 0,185 m ; înălţimea de 0,025 m şi lăţimea de 0,07 m)[3], precum şi o lingură fragmentară de lut ars (fig. 3/3). Decorul acestei specii

[3] Forme similare de „tigăi'' de lut se mai cunosc în complexele culturale din perioada timpurie a epocii bronzului ; vezi de pildă, pe cele de la Cuciulata : *Dacia*, N. S., VI, p. 99, fig. 8/1—4.

ceramice constă în găuri-butoni (fig. 2/1, 3, 4, 6), în reliefuri crestate (fig. 2/1, 8), adîncituri făcute deobicei spre baza gîtului vasului (fig. 2/6), crestături pe buză (fig. 2/3, 6), imprimări cu șnurul răsucit (fig. 2/4) etc.

În afară de obiectele de metal și piesele de car în miniatură din lut ars, amintim aici o miniatură în lut a unei securi cu un tăiș lățit mult în ambele părți (fig. 3/5), descoperită în nivelul III. Ceafa este prelungă, așa încît ar putea fi pusă, din acest punct de vedere, în legătură cu seria

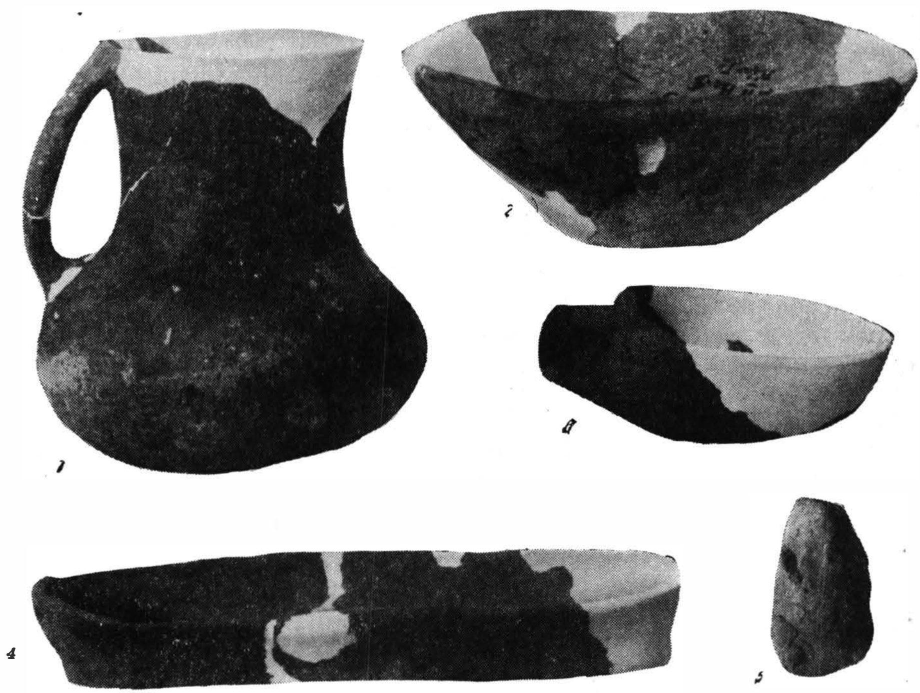

Fig. 3. — *Crivăț* (r. Oltenița). *1*, vas întreg (cană), cu o toartă (înalt de 0,135 m), din nivelul III ; *2*, strachină tronconică (diametrul gurii de 0,12 m), din nivelul II ; *3*, lingură de lut fragmentară din nivelul III ; *4*, „tigaie de pește "(lungimea de 0,185 m) din nivelul II ; *5*, miniatură de topor cu un tăiș, din lut ars (lungimea de 0.035 m), din nivelul III.

de topoare cu ceafa cilindrică, dar modelarea este așa de stîngace, încît miniatura noastră — care servea drept amulet — poate reproduce deopotrivă tipul de secure cu un tăiș și gaură de înmănușare transversală căreia noi i-am zis tip Veselinovo și care este documentat la Crivăț chiar prin exemplarul publicat și aici (fig. 1/3).

Un alt rezultat important al primelor săpături este descoperirea șanțului de apărare al așezării. La o distanță de aproximativ 90 m de la botul promontoriului, cele două laturi ale sale se apropie, gîtuind oarecum promontoriul propriu-zis, apropiindu-se pînă la o distanță de circa 80 m. Pe această lungime, în direcția est-vest, a fost trasat șanțul de apărare, care oprea accesul dinspre sud. Cele trei pante dinspre est, nord și vest constituiau obstacole naturale. În felul acesta, printr-un sistem combinat, așezarea dobîndea un caracter defensiv foarte pronunțat. De altfel, este pri-

ma aşezare aparţinînd culturii Glina, fortificată cu şanţ de apărare, descoperită pînă acum. În prelungirea şanţului-sondaj III, care a trecut peste şanţ, nu s-a dat peste nici o urmă de val de pămînt. Şanţul avea forma literei U, cu braţele larg deschise, cu deschidere de 4,40 m la gură (la nivelul săpării de atunci) şi cu o lărgime de 2 m la bază. În perioada de maximă locuire a aşezării, aceasta s-a extins peste şanţ, care a fost umplut.

Astfel, cercetările de la Crivăţ au dus la identificarea unei aşezări fortificate, aparţinînd comunităţilor cu cultură Glina, în structura căreia se găsesc numeroase elemente ale culturii Cernavoda, care a participat la geneza celei dintîi. Cele trei niveluri ale stratului de cultură corespund cu trei faze cultural-cronologice, care urmează a fi documentate cu noi materiale, în viitoarele săpături. Descoperirea mai multor roţi-miniatură de lut ars şi a loitrelor de la un vehicul cu patru roţi în cîmpia Munteniei [4] jalonează difuzarea unui atare tip de vehicul către regiunea carpato-dunăreană, prin intermediul purtătorilor culturii Cernavoda. Se ştie că tipul de car cu patru roţi îşi are originea în Orientul Apropiat, cum spusese în urmă cu mulţi ani însuşi V. Gordon Childe [5]. Securea de tip Veselinovo îşi are iarăşi originea în sudul egeo-anatolian. Ea este pretutindeni răspîndită în aria complexului Ezero-Cernavoda, unde se cunosc şi tipare de turnat asemenea forme. Un tipar de gresie a fost descoperit de noi la Cernavoda. Tipul Veselinovo se deosebeşte de tipul Baniabic, la a cărui constituire a participat însă. Pumnalul triunghiular, cu baza lată, în felul celui de la Crivăţ (fig. 1/2), este originar din sudul egeic, cum am arătat şi altă dată. De asemenea, prin intermediul culturii Cernavoda s-a răspîndit la nord de Dunăre canelura şi tipul de locuinţă cu absidă, pe care îl întîlnim în cultura Baden.

LES RÉSULTATS DES PREMIÈRES FOUILLES DE CRIVĂŢ (district d'Olteniţa)

RÉSUMÉ

Les premières fouilles de 1965 effectuées a Crivăţ (district d'Olteniţa) ont eu entre autres les suivants résultats plus importants :

L'établissement préhistorique emplacé sur un éperon à droite de l'Argeş, qui coule aujourd'hui à quelque 500 m, plus au nord-est présente trois de ses côtés formés de pentes abruptes et, vers l'intérieur, un fossé de défense, creusé en forme de U.

La couche de civilisation comporte trois niveaux qui correspondent à trois phases de la civilisation de Glina de la période ancienne du bronze.

---

[4] Descoperirea modelului de car cu patru roţi de la Cuciulata (r. Rupea) a prilejuit studierea problemei originii şi răspîndirii acestui tip de vehicul în regiunea carpato-dunăreană ; cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 66 şi urm.

[5] Foarte recent : Stuart Piggott, *Ancient Europe*, Edinburg, 1965, p. 92 şi urm., cu fig. 48—49 ; aici datele cele mai recente privind atît răspîndirea tipului de vehicul cu două sau patru roţi, cît şi determinările de cronologie absolută cu C_{14}, pe plan european şi în raport cu cele din Orientul Apropiat.

Les éléments de la civilisation de Cernavoda sont à ce point nombreux dans l'ensemble de la civilisation de Glina que l'établissement de Crivăţ représente en fait une zone d'entrepénétration puissante de ces deux civilisations. Mentionnons parmi les découvertes fortuites : une hache en bronze au tranchant de type Veselinvo (fig. 1/3), une lame de poignard en bronze, triangulaire, à quatre rivets et à large nervure médiane (fig. 1/2) et une hache plate, en cuivre (?) aux bords légèrement relevés, appartenant à la variante large (fig. 1/1). Dans la céramique on distingue deux groupes : le premier à céramique fine et très fine d'un gris foncé avec un slip puissamment lustré (A) qui se rattache du point de vue génétique aussi à la civilisation de Cernavoda et, le second groupe à céramique, d'une exécution primitive, décorée de «trous boutons » de reliefs entaillés, d'encoches et d'impressions faites à la corde roulée (fig. 2/4). Ont été également découvertes plusieurs roues en miniature de terre cuite ainsi que les parties latérales d'un véhicule à quatre roues. C'est la première découverte de ce genre de véhicule dans la zone extracarpatique de Roumanie, qui a été diffusé au nord du Danube par l'intermédiaire de la civilisation de Cernavoda. Mentionnons également que l'établissement de Crivăţ est le premier établissement connu jusqu'à présent appartenant à la civilisation de Glina.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Crivăţ* (district d'Olteniţa). Trois découvertes fortuites. 1, hache plate (cuivre ?), aux extrémités légèrement relevés (hauteur 0,125 m, largeur 0,055 m) ; 2, lame de poignard, triangulaire (bronze), à large nervure médiane et quatre rivets (longueur 0,20 m ; largeur maximale entre les deux premiers rivets 0,076 m) ; 3, hache à tranchant, à l'arrière pointue et à douille transversale (bronze), de type Veselinovo, caractéristique pour la zone occupée par le complexe Cernavoda-Ezero-Donja Slatina (longueur 0,175 m).

Fig. 2. — *Crivăţ* (district d'Olteniţa). 2, 5, 7, fragments céramiques du groupe *A* ; 1, 3, 4, 6, 8, du groupe B, appartenant tous au niveau III.

Fig. 3. — *Crivăţ* (district d'Olteniţa). 1, vase entier (tasse) à anse (haut de 0,135 m), du niveau III ; 2, écuelle tronconique (diamètre du bord 0,12 m), du niveau II ; 3, cuillère fragmentaire en terre glaise, du niveau III ; 4, «poêle à poisson » (longueur 0,185 m), du niveau II ; 5, miniature de hache à tranchant, en terre cuite (longueur 0,035 m), du niveau III.

UNELE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DE LA CURCANI
(r. Oltenița)

DE

B. MITREA și CONST. DECULESCU

Atît pe teritoriul, cît și în vatra comunei Curcani, s-au făcut în cursul timpului unele descoperiri arheologice, care toate aduc prețioase contribuții la cunoașterea tot mai amănunțită și mai nuanțată a diferitelor etape de dezvoltare a istoriei noastre vechi. De aceea credem că ele trebuie semnalate, pe de o parte, pentru a putea fi integrate în etapele cultural-istorice cărora le aparțin, iar pe de altă parte putînd constitui noi puncte de cercetare în momentul în care se socotește oportun pentru lămurirea și adîncirea problemelor pe care le ridică.

În vederea atingerii acestui dublu scop, publicăm mai jos unele descoperiri din localitatea amintită. Am socotit util, pentru nevoile cercetării, să dăm și o schiță (fig. 1) a situației de pe teren, pentru ca descoperirile care formează obiectul prezentării noastre să se poată încadra mai precis din punct de vedere topografic, iar pe de altă parte cercetările arheologice ce se vor mai face în viitor să aibă la îndemînă o situație cu stadiul actual al descoperirilor de acest fel de la Curcani.

Încă din secolul trecut s-a semnalat că în comuna Curcani, cu ocazia unor săpături, s-a dat peste niște guri de cuptoare vechi și, în vederea acestor descoperiri, s-au oprit săpăturile spre a se studia localitatea [1]. Rezultatul cercetărilor întreprinse pe teren nu-l cunoaștem. Totuși, semnalăm descoperirea de mai sus, din anul 1884, fiindcă va fi posibil ca ea să fie lămurită măcar parțial, prin alte descoperiri ce se vor face în viitor.

Deocamdată pe baza unor cercetări mai îndelungate pe teren, executate în decurs de mai mulți ani mai ales după cel de-al doilea război mondial, au fost descoperite în vatra comunei două morminte, unul de înhumație și altul de incinerație, precum și trei puncte cu așezări complexe.

Vom începe expunerea noastră cu mormintele și apoi vom continua cu așezările, urmînd ca în încheiere să tragem concluziile istorice ce decurg din materialul prezentat.

---

[1] *MNA*, dos. 1884, f. 24.

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 537—549, București, 1966

1. UN MORMÎNT DE ÎNHUMAȚIE DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N.

Pe la începutul lunii iulie 1964, în vatra comunei, s-a descoperit un mormînt de înhumație, iar în jurul scheletului au fost aflate unele obiecte de inventar care ne permit să încadrăm descoperirea atît din punct de vedere cultural, cît și cronologic.

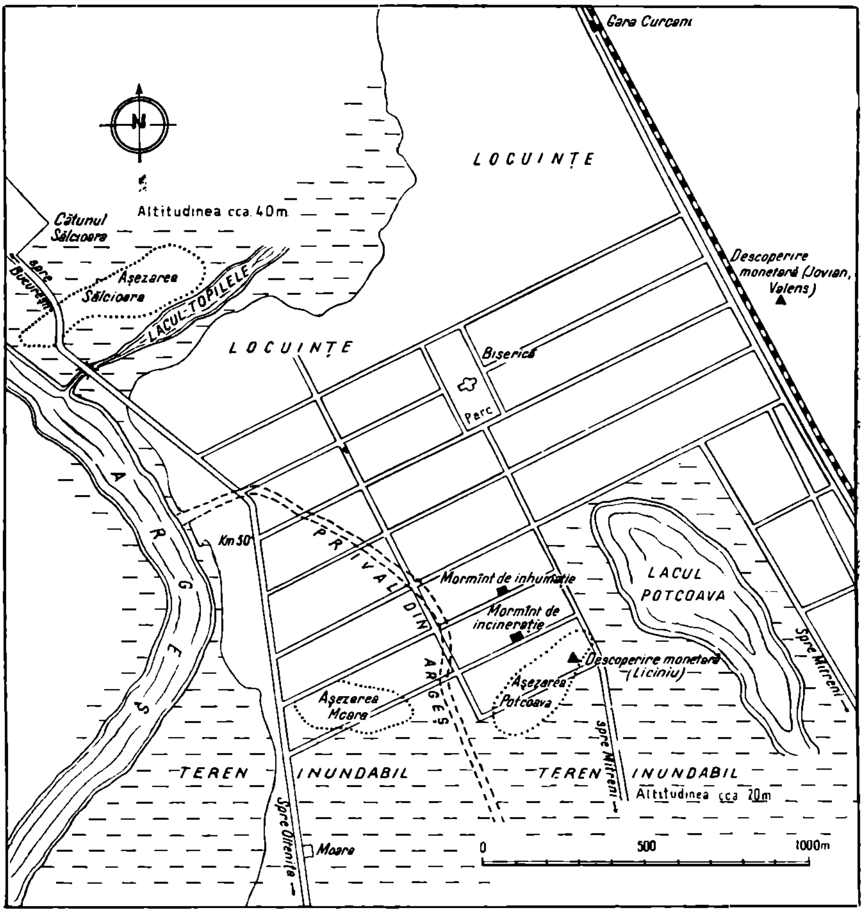

Fig. 1. — Planul comunei Curcani cu așezările și descoperirile antice.

Dar mai întîi să prezentăm unele amănunte cu privire la punctul și împrejurările în care s-a făcut descoperirea. Mormîntul s-a descoperit, așa cum am mai amintit, în vatra comunei, în curtea locuitorului Dîrvărea N. Ioan, cu ocazia săpării unei gropi din care a scos pămînt necesar pentru construcția locuinței. În aceste împrejurări s-a ajuns la nivelul de fund al gropii, deranjîndu-se scheletul și întregul inventar ce se afla în jurul scheletului. Datorită faptului că a fost sesizat Institutul de arheologie, s-a putut interveni la 20 iulie 1964 și întreprinde o cercetare arheolo-

gică la faţa locului. În urma cercetărilor făcute am putut găsi *in situ* doar oasele labelor picioarelor, suficiente pentru a putea nota unele date ştiinţifice folositoare. Pe baza lor putem preciza că scheletul a zăcut la adîncimea de 2,20 m de la suprafaţa actuală şi că a avut orientarea generală nord-sud, craniul spre nord.

După informaţiile descoperitorilor, în mormînt au fost aflate şapte vase de lut, parte întregi, parte sfărîmate, din care trei au putut fi recuperate (fig. 2). Pe baza aceleiaşi informaţii verbale, reiese că vasele de lut

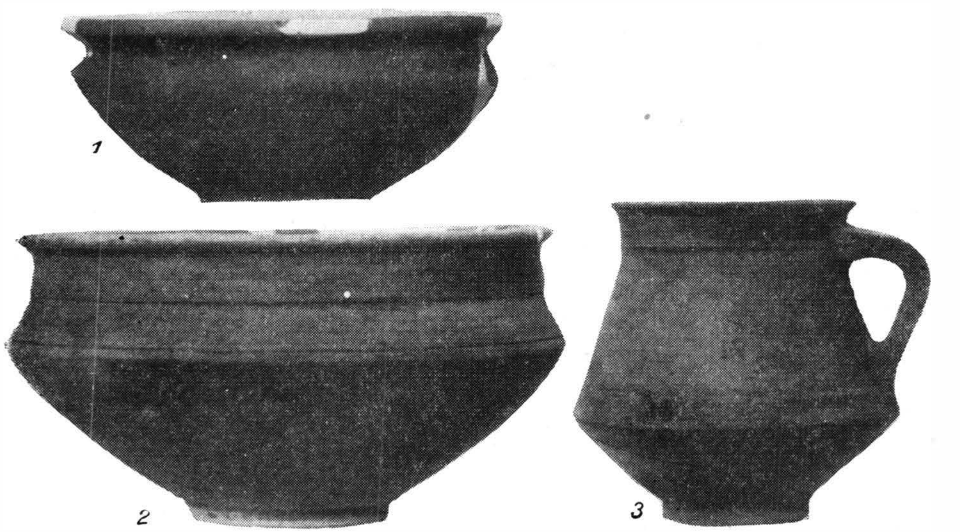

Fig. 2. — Vase de lut din secolul al IV-lea e. n., descoperite în mormîntul de înhumaţie de la Curcani.

au fost găsite pe fundul gropii şi dispuse în jurul scheletului în felul următor : în dreptul oaselor pieptului, pe partea dreaptă, a fost aflată cana cu mănuşă, strachina şi micul văscior, cu un os în el. Au urmat apoi celelalte vase, care erau distruse şi care s-au risipit. În dreptul craniului, la circa 30 cm deasupra lui, se afla castronul.

În jurul scheletului au mai fost aflate şi unele obiecte de podoabă sau de altă natură : o fibulă de argint complet distrusă, o placă de metal, foarte probabil de la o cataramă, o fusaiolă de lut, un pieptene de os complet distrus, scheletul perforat al unei gasteropode, precum şi 18 mărgele din pastă sticloasă de culoare vînătă. Dăm mai jos o scurtă descriere a obiectelor de inventar recuperate.

1. Cană de lut (fig. 2/3), lucrată la roată dintr-o pastă fină, arsă uniform la gri-cenuşiu deschis, are forma bitronconică, cu diametrul maxim în jumătatea inferioară. Recipientul se sprijină pe un inel de susţinere profilat în afară. Partea superioară a vasului este uşor cilindrică, cu buza răsfrîntă cu guler în afară. Puţin mai jos de buză se află mănuşa în secţiune dreptunghiulară, cu marginile rotunjite şi cu o puternică canelură longitudinală şi se sprijină cu capătul inferior deasupra liniei de maximă lărgime. Două nervuri în uşor relief, una aşezată în dreptul capătului de

sus al toartei şi alta la cel de jos, împodobesc de jur împrejur pereţii vasului. Întregul spaţiu cuprins între cele două nervuri este împodobit prin lustruire verticală. O angobă fină de culoare cenuşie deschis se află pe pereţii vasului. Este înalt de 0,151 m, are diam. bazei de 0,070 m şi deschiderea buzei de 0,115 m.

2. Castron de lut (fig. 2/2), lucrat la roată din pastă fină, acoperit de o angobă cenuşiu-închis, are partea inferioară de formă tronconică, iar cea superioară cu profilul uşor carenat, deasupra căruia se înalţă gîtul vertical. Vasul se sprijină pe un inel de susţinere, puţin reliefat în afară, iar buza este răsfrîntă orizontal cam 1 cm în afară. Corpul recipientului, pe porţiunea dintre gît şi linia de maximă extensiune este ornamentat cu motive în zigzag, executate prin apăsare. Are înălţimea de 0,140 m, diam. bazei de 0,100 m şi deschiderea gurii de 0,255 m.

3. Strachină-castronaş (fig. 2/1), lucrată în aceeaşi tehnică şi material, dar cu angoba ştearsă în cea mai mare parte, de formă tronconică şi cu profil în S, se sprijină pe un inel de susţinere şi are buza răsfrîntă oblic şi rotunjit în afară. Este înaltă de 0,090 m, cu diam. bazei de 0,078 m şi deschiderea buzei de 0,213 m.

4. Fusaiolă de lut ars, de formă bitronconică, cu cele două capete plane, înaltă de 0,023 m, diam. maxim de 0,032 m, iar diam. perforaţiei transversale de 0,007 m. Spre una din extremităţi, corpul fusaiolei este împodobit cu două linii paralele fin incizate.

5. Pieptene de os, distrus şi păstrat doar în stare fragmentară, dar îndeajuns pentru a putea să-i precizăm tipul. Anume, s-au păstrat cei doi segmenţi de la extremităţi, cu alveolările respective, bucăţi din mînerul semicircular, precum şi fragmente din plăcile laterale de os şi niturile de aramă. Este deci vorba de un pieptene de os cu mînerul semicircular, cu capetele alveolate, tip ce se întîlneşte în mod obişnuit în mormintele din secolul al IV-lea e. n.

6. Scheletul întreg al unei scoici, cu o perforaţie rotundă în partea de sus a gîtului scoicii, cu scopul de a fi atîrnat. Lungimea 0,048 m. Cochilii de asemenea gasteropode apar destul de frecvent în mormintele de înhumaţie din secolul al IV-lea e.n.

7. Perle din pastă sticloasă de culoare albastru-ultramarin, frumos faţetate poliedric şi cu capetele plane. Fiecare din cele patru feţe au în centru un romb, iar marginile sînt faţetate în triunghiuri. Sînt perforate longitudinal, spre a putea fi înşirate în colier. Au fost aflate şi strînse 18 exemplare, din care unele au diam. de 0,008 m, iar altele, mai mici, de 0,006 m.

8. Fibulă de argint cu placă semicirculară şi piciorul pentagonal, din care se mai păstrează doar fragmente din ambele părţi amintite, dar suficient de elocvente pentru a-i putea determina tipul. În rest, resortul şi fragmentele de tablă de argint ce au făcut parte din corpul fibulei.

9. Placă pătrată de argint cu latura de 0,012 m, prevăzută cu două nituri din acelaşi metal, pentru a fi fixată pe o curea. Se mai păstrează unul din capetele braţelor laterale, iar la celălalt se observă doar urmele, lăsînd între ele loc pentru spin. Exemplare asemănătoare, dar din bronz, sînt cunoscute în mod obişnuit în asemenea morminte.

Mormîntul de înhumaţie prezentat mai sus, pe baza ritului şi ritualului, precum şi pe baza obiectelor de inventar ce au fost aflate în jurul

scheletului se încadrează în aria culturii Sîntana-Spanţov, din estul Cîmpiei Munteniei [2]. Datarea lui în cuprinsul secolului al IV-lea e. n., poate înspre mijlocul lui, nu întîmpină nici o dificultate.

Nu putem preciza, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, dacă mormîntul prezentat mai sus constituie o descoperire izolată, face parte dintr-un grup de morminte sau chiar dintr-o necropolă.

În orice caz, cultura materială a secolului al IV-lea e. n. se îmbogăţeşte cu încă o localitate, care completează pe cele peste 30 cunoscute deja în regiunea de est a Munteniei [3].

2. UN MORMÎNT DE INCINERAŢIE ÎN URNĂ

Tot în vatra comunei, mai precis în grădina locuitorului Neacşu V. Ioan, s-a descoperit în martie 1964, cu prilejul scoaterii rădăcinii unui salcîm, o urnă ce conţinea oase calcinate. Datorită diligenţelor depuse, cea mai mare parte din fragmentele vasului au putut fi strînse şi păstrate. Pe baza informaţiilor primite, am făcut cercetări la faţa locului, cu care ocazie în pămîntul săpat au mai fost găsite cîteva fragmente, care au îngăduit să restaurăm parţial urna. Din nefericire, nu ni s-au păstrat fragmente din partea ei superioară, spre a avea o imagine completă a întregului profil, inclusiv buza.

Fig. 3. — Urnă de lut a unui mormînt de incineraţie de la Curcani.

Urna (fig. 3), lucrată la roată, este confecţionată dintr-o argilă aleasă, ce conţine fluturaşi de mica, arsă complet şi uniform la cenuşiu-închis. Se sprijină la bază pe un inel de susţinere relativ înalt şi sensibil profilat în afară ; are forma ovală şi linia de maximă lărgime în jumătatea superioară. De pe această linie pornesc două proeminente torţi, cu secţiunea dreptunghiulară şi cu marginile rotunjite, prevăzute cu o largă canelură verticală. Ele sînt de dimensiuni mici, circa 0,050 m şi au partea superioară uşor înălţată. Din capătul de jos al toartelor pornesc trei incizii orizon-

[2] Pentru orientare generală, vezi Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965.

[3] Cf în această privinţă şi B. Mitrea şi C. Preda, *Quelques problèmes ayant trait aux nécropoles de type Sîntana-Tcherniakhov découvertes en Valachie*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 212, harta.

tale şi paralele, care înconjură pîntecul vasului. Se pare că ele limitau, constituind partea inferioară, o zonă decorată cu motiv în zigzag, executat prin apăsare. Este foarte probabil că limita de sus a zonei decorate trebuie să fie delimitată prin alte incizii orizontale şi paralele.

Dacă am fi avut profilul întreg, inclusiv buza care ne lipseşte, am fi încercat o încadrare tipologică a urnei. Dar starea în care ea se păstrează micşorează posibilităţile de discuţie, cel puţin în stadiul actual al documentării noastre. În aşteptarea unor alte descoperiri, care să vină cu exemplare similare cu profil complet, vom încerca unele ipoteze.

Mai întîi, tipul acesta de vas este neobişnuit culturii Sîntana-Spanţov. Totuşi, pasta, tehnica de lucru, arderea, nu ne îngăduie să-l îndepărtăm prea mult de această vreme. Ţinînd seama de folosirea lui ca urnă pentru un incinerat, ar putea fi pus în legătură cu populaţia locală geto-dacă, din secolele III-IV, eventual chiar cu cea carpică, aflată în migraţiune în aceste vremuri tulburi. Avem de-a face cu sugestii ce vor trebui să fie documentate prin descoperiri viitoare, mult mai concludente decît cele de care dispunem noi în momentul de faţă.

3. AŞEZĂRILE ANTICE

Atît în vatra comunei, cît şi pe teritoriul ei, au fost identificate, în puncte diferite, trei aşezări complexe : a) *Sălcioara*, b) *Moara* şi c) *Potcoava*.

Denumirile au fost date în funcţie de punctele cu aceleaşi nume aflătoare pe teren în nemijlocită apropiere : *Sălcioara* după cătunul din apropiere, *Moara* după moara din vecinătate, iar *Potcoava* după gîrla cu acelaşi nume, aflătoare imediat la sud de aşezare. Pe acelaşi plan am mai notat şi locurile unde s-au făcut şi descoperiri monetare mai vechi şi care au fost menţionate cu alt prilej şi în alt context. Acum le situăm topografic pentru prima oară.

În această ordine de idei, menţionăm cele două monede de aur de la Jovian şi de la Valens[4] , precum şi moneda de bronz de la Licinius[5] . Ultima, după cît se poate vedea de pe plan, a fost aflată în cadrul aşezării de la Potcoava, pe cînd primele două au fost aflate în afara aşezărilor cunoscute.

a) *Aşezarea de la Sălcioara*

Topografic, această aşezare este situată în afara vetrei comunei, la circa 400 m nord-vest de ea, şi este limitată la sud de lacul Topilele, iar la vest de rîul Argeş. A fost descoperită în anul 1963, cu ocazia desfundării terenului de către locuitori pentru a fi plantat cu viţă de vie, în cadrul planului cooperativei agricole de producţie din localitate.

Cu acest prilej, din punctul amintit a putut fi strîns un bogat material arheologic, ce se eşalonează începînd din comuna primitivă şi pînă în etapa feudală timpurie. Aceasta înseamnă că avem de-a face cu o supra-

---

[4] Aceste monede au mai fost semnalate de noi în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 150, nr. 35 şi în XIII, 1962, 1, p. 220, nr. 25.

[5] Descoperirea acestei monede, cu toate amănuntele tehnice şi indicaţiile bibliografice de rigoare, a fost menţionată în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576, nr. 47.

punere de aşezări din diferite perioade. Semnalăm prezenţa rară a unor fragmente ceramice aparţinînd culturii Boian şi apoi a unui material mai bogat din epocile de bronz, Hallstatt, Latène (geto-dacic), romano-local secolul al IV-lea şi în special feudal timpuriu, databil în general în secolele IX—X.

Din întregul material amintit ne vor reţine atenţia doar o cană de lut şi un fragment ceramic cu inscripţie în limba latină.

Cana de lut (fig. 4) este lucrată la roată din pastă fină de culoare cenuşie-deschis şi se sprijină pe un inel de susţinere mult aplatizat şi în parte abia schiţat, cu pîntecul puternic bombat şi gîtul evazat uşor în

Fig. 4. — Cană de lut descoperită la Curcani în aşezarea de la Sălcioara.

Fig. 5. — Fragment din pereţii unui vas roman din secolul al IV-lea, cu inscripţia MITIS.

afară. O toartă, în secţiune dreptunghiulară, cu marginile rotunjite şi cu o canelură adîncă longitudinală, porneşte de sub gît şi se sprijină oblic şi asimetric deasupra liniei de maximă lărgime a recipientului. Ca ornament, cana are o nervură orizontală în relief sub buză, în dreptul capătului superior al torţii. Este înaltă de 0,100 m, are diam. bazei de 0,055 m şi deschiderea buzei de 0,082 m. Este de atribuit secolelor III-IV e. n.

Tot în această aşezare s-a descoperit un fragment ceramic care, după părerea noastră, prezintă o importanţă cu totul deosebită şi din acest motiv vom insista mai mult asupra lui.

Este vorba de un fragment dintr-un castronaş de lut (fig. 5), din care ni s-a mai păstrat o bună parte din buză şi din peretele recipientului care se curbează spre bază. După fragmentul păstrat, vasul din care făcea parte avea forma bitronconică, cu pîntecul uşor rotunjit, iar buza foarte puţin aplecată în afară. Partea exterioară a buzei este rotunjită şi lipită prelung pe peretele exterior şi prevăzută cu o largă canelură în partea ei de jos. Vasul a fost confecţionat la roată, dintr-o pastă aleasă, ce conţine fluturaşi de mică şi a fost ars la roşu-cărămiziu. Porţiunea păstrată are înălţimea de 0,075 m, iar în lăţime are 0,090 m.

Pe peretele exterior, imediat sub buză, se află zgîriat cu un instrument ascuțit cuvîntul MITIS. Operația amintită s-a făcut după ce vasul a fost ars în cuptor. Înălțimea literelor variază între 1,3 și 1,5 m.

Deocamdată ne limităm la cele de mai sus, rămînînd să revenim la concluzii cu privire la semnificația istorică mai generală la care se pretează această importantă descoperire.

b) *Așezarea de la Moara*

Această așezare se află situată în vatra comunei, și anume în partea ei de sud-vest. În punctul amintit, terenul, care face parte din terasa Mostiștei, se ridică la o înălțime de 35—45 m deasupra nivelului mării și cu aproximativ 20 m față de terenul din jur. În felul acesta se află la adăpost de revărsările Argeșului, care inunda în vechime laturile de vest și sud ale așezării.

Din acest punct a fost colectat un număr însemnat de fragmente ceramice, care sînt de atribuit la două epoci diferite : Latène-ului dacogetic și epocii romane locale din secolele III—IV e.n.

Din destul de numeroasele fragmente ceramice getice vom aminti doar o parte, care ni se par a fi mai interesante și mai concludente pentru aspectul ce-l urmărim. Așa, din speța ceramicii fine, lucrate la roată, amintim mai întîi un fragment din buza bifațetată a unui castron, cu marginea profilată triunghiular în afară și canelată spre a servi ca apucătoare. Un slip negru acoperă suprafața fragmentului (fig. 6/1). O apucătoare fragmentată de la un recipient similar, dar de data aceasta de formă semicirculară, cu două proeminențe și canelură orizontală, o menționăm ca găsită în aceeași așezare (fig. 6/2). Ambele fragmente ne îndreaptă, în general, înspre secolul al IV-lea î.e.n.

Aceleiași grupe, dar dintr-o etapă foarte probabil mai tîrzie, îi mai aparține un văscior lucrat cu mîna (fig. 6/6) din pastă neomogenă, de formă tronconică și împodobit cu butoni (azi lipsă), brîu crestat și ornament în formă de mustăți, apoi un fragment dintr-o strecurătoare (fig. 6/3) și un altul dintr-un bol cu profilul carenat (fig. 6/4), cu unele scrijilituri pe pereți. Încheiem prezentarea acestei grupe prin menționarea unui fragment cu buza bifațetată și împodobită cu un motiv în zigzag, executat prin apăsare. Fragmentul făcea parte dintr-un castronaș.

Din etapa geto-romană avem de remarcat prezența unui fragment din porțiunea superioară a unui *dolium*, cu buza mult prelungită orizontal spre interior și puțin spre exterior și împodobită cu ornament în val (fig.6/5).

Mai numeroase apar fragmentele ceramice de factură bună romană. Din grupa aceasta amintim mai întîi o mănușă de urcior, în secțiune dreptunghiulară, cu marginile rotunjite și cu o puternică canelură longitudinală, arsă la galben-cărămiziu (fig. 6/7), și o a doua mănușă, ce făcea parte tot dintr-un urcior, dar cu secțiunea ovală și acoperită cu o angobă de culoare roșu-pompeian, caracteristică ceramicii romane din

secolul al IV-lea (fig. 6/8). La acestea se mai adaugă două fragmente din buza şi fundul unui vas roman, confecţionat la roată în pastă şi de formă caracteristică secolului al IV-lea (fig. 6/9, 10). Pomenim în plus un fragment din buza unei căldări de lut, lucrată la roată în pastă de coloare

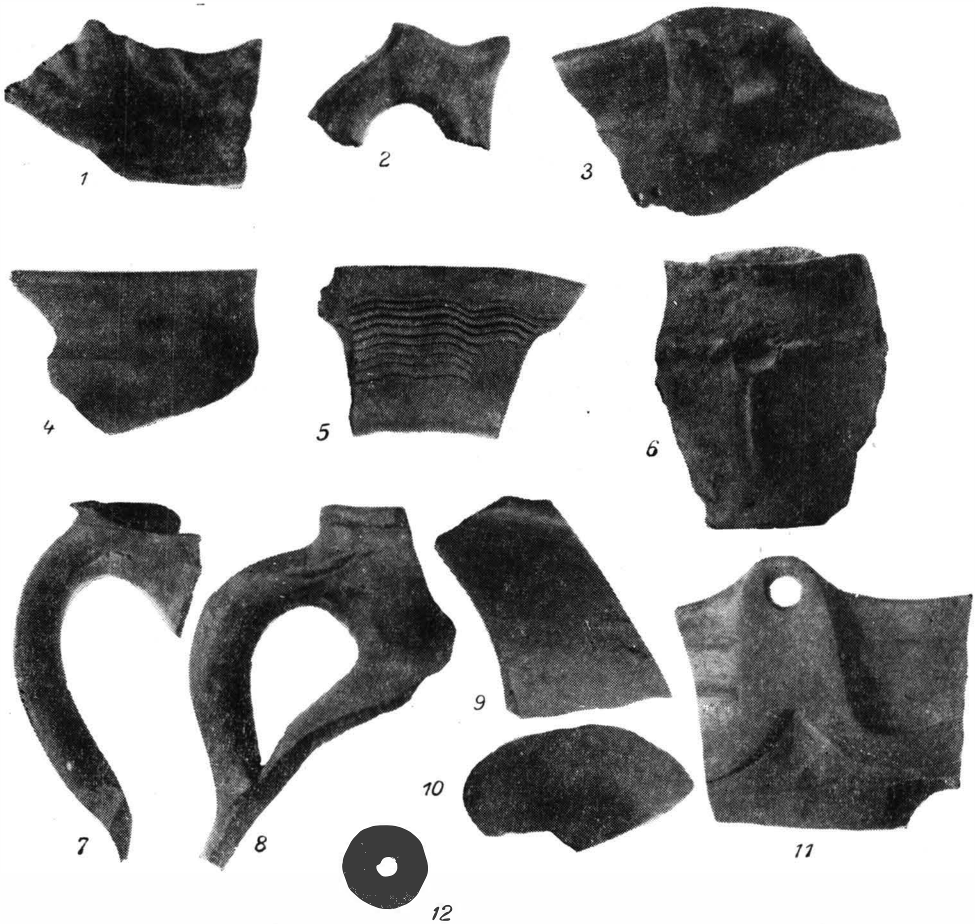

Fig. 6. — Fragmente ceramice descoperite la Curcani, în aşezarea Moara: *1-4, 6,* getice din epoca Latène, iar *5, 7—10, 12,* romane şi romano-locale din secolul al IV-lea şi *11,* din epoca feudală timpurie.

cenuşiu-deschis, care reproduce în lut urechiuşa de metal, după un original ce a putut fi din lemn şi metal (fig. 6/11). Este foarte probabil de atribuit etapei feudale timpurii [6].

Două fusaiole de lut, una cilindrică, cu ambele baze plane (fig. 6/12), şi o alta fragmentară, de formă tronconică, încheie inventarul.

---

[6] Sugestie Maria Comşa.

c) *Aşezarea de la Potcoava*

Se plasează topografic în partea de sud-est a comunei, în cea mai mare parte chiar în vatra ei. Este separată de aşezarea anterioară printr-un vechi prival al Argeşului. Rămîne de văzut dacă nu cumva ambele puncte, Moara şi Potcoava, fac parte dintr-o singură aşezare, cel puţin pentru secolele III—IV.

Din ceramica strînsă din acest punct distingem mai multe grupe. În prima grupă includem fragmente din diferite *dolia*, lucrate la roată şi caracterizate prin buza orizontală mult prelungită înspre interior şi puţin spre exterior. Pereţii unui *dolium* sînt împodobiţi cu motiv de bandă de linii în val, executat cu pieptenele (fig. 7/1), un al doilea exemplar cu

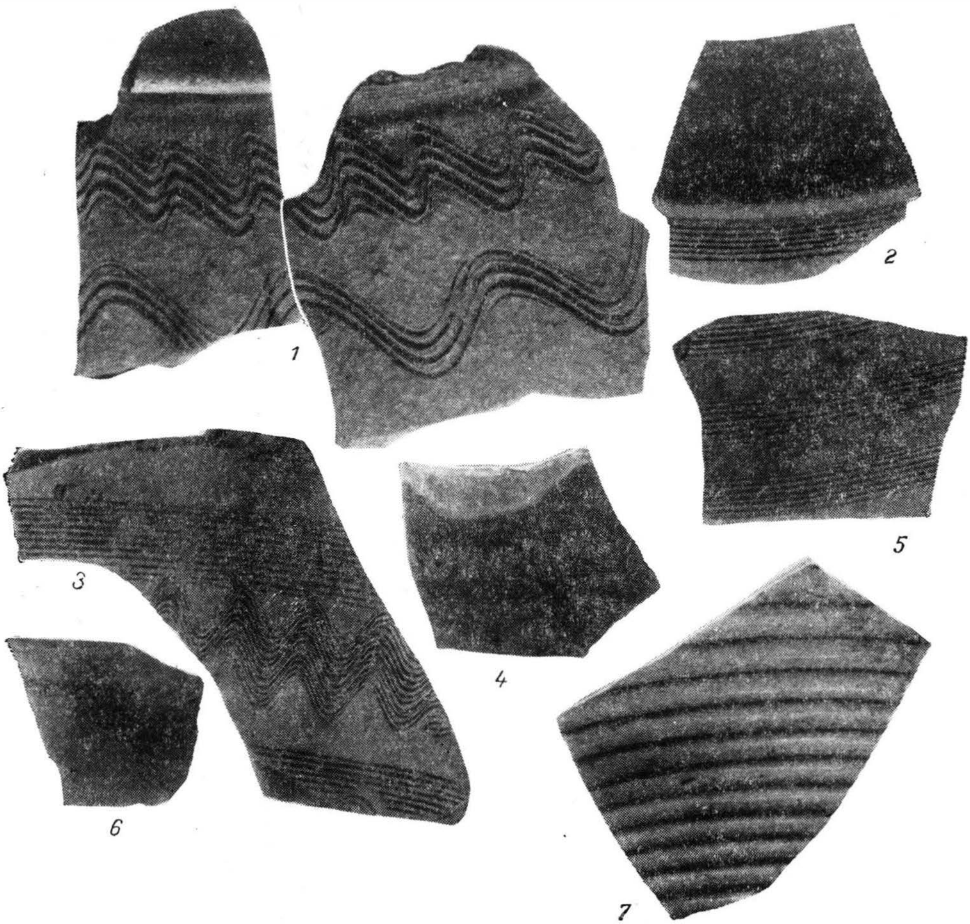

Fig. 7. — Fragmente ceramice descoperite la Curcani în aşezarea Potcoava.

benzi de linii orizontale (fig. 7/2), un alt fragment cu acelaşi motiv ornamental, dar alternînd cu benzi întrerupte de ornament vertical (fig. 7/5). Lor li se mai adaugă un alt exemplar, ai cărui pereţi sînt ornamentaţi

cu acelaşi motiv în val şi benzi de linii orizontale (fig. 7/3). Această categorie ceramică este de atribuit populaţiei locale.

Din categoria ceramicii romane pomenim un fragment din pîntecul unui mare recipient, poate o amforă, împodobit cu largi şi dese caneluri orizontale (fig. 7/7).

O categorie aparte o constituie două fragmente ceramice cenuşii, lucrate la roată, unul de culoare închisă, ornamentat prin ştampilare [7] (fig. 7/4), şi altul de culoare deschisă, împodobit cu motive executate cu rotiţa [8] (fig. 7/6). Fragmentele amintite fac parte din materialul ce caracterizează cultura materială a secolului al IV-lea. Moneda de bronz de la Licinius descoperită în această aşezare confirmă datarea pentru prima jumătate a secolului.

În aşezările de la Potcoava şi Moara s-au găsit fragmente de cărămizi romane în poziţie secundară, unele formînd pavimentul unor vetre.

Pe lîngă materialul amintit, din aceleaşi aşezări au mai fost strînse şi unele obiecte de metal. Ele au însă nevoie de o curăţire prealabilă şi abia apoi urmează să fie studiate şi publicate.

★

Materialul arheologic prezentat mai sus aduce noi dovezi în legătură cu bogata şi intensa vieţuire ce a fost în vechime în Cîmpia Română. Din documentele prezentate reţinem fragmentele şi vasele de lut ce se încadrează în epoca Latène şi care în mod clar şi sigur aparţin şi dovedesc o intensă locuire getică în aceste locuri. Din fragmentele prezentate mai reiese că ele se eşalonează cronologic pe mai multe secole, ceea ce dovedeşte, o dată în plus, continua locuire a geţilor în cîmpia Munteniei.

Pe lîngă materialul arheologic aparţinînd culturii getice din epoca Latène, am semnalat mai sus prezenţa unui destul de bogat material ceramic ce se datează în majoritate în secolul al IV-lea e.n.[9]. În cadrul acestui material distingem mai multe componente: una care aparţine populaţiei locale, documentată în special prin fragmente de *dolia*, amintite de noi mai sus, apoi o a doua ce aparţine culturii Sîntana-Cerneahov şi, în fine, o a treia care aparţine culturii materiale romane provinciale. Aceasta din urmă este prezentă prin numeroase fragmente ceramice ce fac parte din diverse tipuri de vase destul de numeroase şi care toate se datează, din punct de vedere cronologic, în cursul secolului al IV-lea.

Asocierea celor trei componente culturale în descoperiri de natură întîmplătoare nu ne îngăduie concluzii temeinice, cel puţin deocamdată,

---

[7] Motivul ornamental executat prin ştampilare este cunoscut în cultura Sîntana-Cerneahov. Variante apropiate, dar din aceeaşi grupă, pot fi întîlnite pe ceramica din diferite necropole sau aşezări. Un motiv asemănător, dar nu identic, a fost aflat pe ceramica de la Olteni. Cf. Const. Preda, *Săpăturile de salvare de la Olteni*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 505 şi fig. 3. Pentru aria culturii Cerneahov, exemple asemănătoare la E. A. Simonovici, ***Орнаментация черняховской керамики***, în *MIA*, 116, Moscova, 1964, p. 302 şi fig. 19/15.

[8] Exemple asemănătoare se întîlnesc în aria culturii Cerneahov. Cf. E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 301, fig. 18.

[9] Pentru orientarea generală cu privire la această epocă şi regiune, vezi I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 388—392.

pînă la efectuarea unor cercetări sistematice, care urmează să determine stratigrafic poziția exactă în care aceste elemente apar în complexe bine studiate. Ele urmează apoi să fie judecate în cadrul complex cultural-istoric al secolului al IV-lea. În această ordine de idei, va trebui să ținem seama de cultura Sîntana-Cerneahov din estul Munteniei, în care, alături de migraționiști și printre ei, este documentată în mod sigur și populația locală geto-dacică. Acestui element local i se adaugă, după părerea noastră, un al treilea element, cel romanic, venit și așezat în bună parte în cursul secolului al IV-lea. Prezența elementului romanic la nord de Dunăre va trebui judecată pe întregul spațiu de la nord de Dunăre și din Transilvania, în lumina noilor condiții create în aceste regiuni de politica dusă de Constantin cel Mare și de urmașii săi, pînă la invazia hunilor.

În acest mare cadru istoric ni se pare posibil și chiar normal să explicăm prezența fragmentelor ceramice romane provinciale prin existența unui element romanic așezat în aceste părți și nu numai prin comerț și schimburi de bunuri materiale între populațiile de la sudul și nordul Dunării. Fragmentul de castron cu inscripția MITIS vine, după părerea noastră, în sprijinul acestei interpretări. Dacă pentru regiunea de sud și, în parte, chiar de nord a Olteniei s-a cunoscut și admis de mai înainte o romanizare în continuare în cursul secolului al IV-lea, materialul prezentat de noi pune din plin aceeași problemă și pentru regiunea de est a Munteniei.

O interpretare similară, bazată pe citarea unui material mult mai vast, dar din aceeași epocă și de pe o mare întindere a teritoriului țării, a dat Maria Comșa, într-un studiu recent [10].

Problema care se pune și căreia va trebui să-i facem un loc tot mai mare în cercetările noastre constă în a determina amploarea și raportul în care elementul local, romanic și migraționist au conviețuit pe teritoriul Munteniei în cursul secolului al IV-lea și pentru care materialul expus de noi mai sus ridică problema, o schițează, dar nu o și rezolvă. Este ceea ce va trebui urmărit în viitor. Pe lîngă materialele amintite, din așezările de la Potcoava au fost strînse și unele cărămizi romane. Ele sînt în stare fragmentară din vechime și au fost aflate în poziție secundară, refolosite la căptușirea vetrelor de cuptor. Pe cele mai multe cărămizi se mai păstrează încă urme de mortar, care conține cărămidă pisată în compoziție.

Pe baza structurii amintite, atribuim atît mortarul, cît și construcțiile din care provin cărămizile unor clădiri din secolul al IV-lea. Este posibil ca aceste cărămizi să provină din cetatea Constantiniana Daphne, despre care știm că a fost construită de Constantin cel Mare la nord de Dunăre, dar a cărei situare topografică rămîne încă incertă, pînă vom găsi *in situ* resturi de zidărie.

Facem această afirmație deoarece în această zonă din Cîmpia Munteană nu cunoaștem o altă așezare de acest fel care să fi folosit aceste cărămizi, în afară de cea amintită de noi mai sus. Ea rămîne să fie căutată și precizată topografic în împrejurimile mai largi din zona Oltenița—Curcani.

---

[10] Maria Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-Danubiens aux III—VIe siècles de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 23 și urm., unde se găsește și toată bibliografia problemei.

QUELQUES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES À CURCANI (DISTRICT D'OLTENIȚA, RÉGION DE BUCAREST)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent quelques découvertes archéologiques fortuites faites sur le territoire environnant et dans le village même, de Curcani, situé à 13 km nord d'Oltenița. On signale d'abord une sépulture qui, d'après le rite, le matériel céramique et les autres objets trouvés, appartient à la culture de Sîntana-Tcherniakhov du IVe siècle de notre ère. (Pour la topographie, v. fig. 1 et pour le matériel céramique découvert dans cette tombe, v. fig. 2/1—3.) On présente ensuite une tombe d'incinération à urne, du IIIe ou IVe siècle de notre ère, (fig. 3) qu'on peut attribuer à la population locale.

D'après le matériel trouvé à la surface et en profondeur, lors de la constructions des maisons du village, on a pu préciser trois emplacements : Sălcioara, Moara et Potcoava (v. plan, fig. 1). Du matériel abondant recueilli à Sălcioara nous retenons, entre autres, une cruche de terre cuite (fig. 4) du IVe siècle de notre ère, et un fragment de vase romain portant l'inscription MITIS (fig. 5). Sur l'emplacement de Moara, on signale de la céramique géto-dace (fig. 6/1—4,6) ainsi que de nombreux fragments de céramique locale et romaine du IVe siècle de notre ère (fig. 6/5, 7—10, 12). La même céramique locale et romaine se retrouve à Potcoava (fig. 7/1—7).

La présence, à côté de la céramique locale, d'un grand nombre de fragments de céramique romaine du IVe siècle appartenant à des vases d'espèces différentes, et particulièrement du vase portant l'inscription MITIS indiquent l'existence dans la Plaine Roumaine, au IVe siècle de notre ère, d'une population romaine vivant aux côtés de la population locale.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la commune de Curcani avec les assises et les découvertes antiques.

Fig. 2. — Vases en terre cuite du IVe siècle de n.è., découverts dans une tombe d'inhumation à Curcani.

Fig. 3. — Urne en terre cuite appartenant à une tombe d'incinération découverte à Curcani.

Fig. 4. — Cruche en terre cuite découverte à *Curcani-Sălcioara*.

Fig. 5. — Fragment d'un vase romain du IVe siècle avec l'inscription MITIS.

Fig. 6. — Fragments céramiques découverts à *Curcani-Moara*. 1—4, 6, gétiques de l'époque Latène ; 5, 7—10, 12, de l'époque romaine et romaine-locale du IVe siècle ; 11, de la haute époque féodale.

Fig. 7. — Fragments céramiques découverts à *Curcani-Potcoava*.

UN TEZAUR FEUDAL DE MONEDE ȘI OBIECTE DE PODOABĂ, DE PE VALEA TELEORMANULUI

DE

N. CONSTANTINESCU

Am avut prilejul, în altă parte, să prezentăm descoperirile întîmplătoare făcute de Muzeul raional din Alexandria în cursul anului 1964. Este vorba de monede, obiecte de podoabă și inele sigilare găsite în zona unui cimitir medieval de la *Gurueni* (r. Alexandria), precum și despre un tezaur de monede turcești și alte numeroase piese de podoabă găsite la *Orbeasca de Jos* [1].

Înfățișăm aici fotografiile obiectelor de podoabă din tezaurul de la Orbeasca și un tabel cu identificările celor 619 monede otomane — aducînd și cîteva sugestii noi.

Tezaurul amintit a fost găsit într-un vas de pămînt — o cană cu toartă —, la adîncimea de 0,60 m. Alături de cele 619 monede de argint turcești, se găseau două catarame de argint și un număr de 47 de aplici turnate în argint — accesorii ale unor curele —, precum și două inele de tip sigilar din același metal (fig. 1—2).

Cele două catarame de argint (între care se remarcă piesa nr. 1, cu o reprezentare umană) sugerează clar că aplicile care le însoțesc provin de la două curele de îmbrăcăminte feminină. Firește, este greu să fixăm locul fiecărei aplici (sau tip) pe una din cele două curele, deoarece — după dimensiuni—piesele de la fig. 1/3 și 2/5 și 11 s-ar putea lega de catarama nr. 2, iar restul de prima cataramă. Avem în vedere în această privință și unitatea stilistică și de factură care caracterizează cele două grupe de aplici (grupa în tehnica ajurării și grupa aplicilor în formă de ancoră-dublă, gemelară). Dar nu se poate exclude și o combinare între exemplarele care compun cele două grupe.

Prin forma și tehnica de execuție, piesele din tezaurul de la Orbeasca de Jos vădesc o mînă iscusită de meșter de podoabe. Va fi fost acesta un autohton din cîmpia dunăreană, din capitala Țării Românești, ori poate unul de peste munți, din Sibiu sau Brașov, e prematur s-o afirmăm. Cert este că tezaurul oglindește viața societății feudale din Muntenia, a vîrfurilor clasei dominante de la sfîrșitul secolului al XV-lea și de la începutul celui următor. O dovadă în acest sens este și prezența celor

[1] Cf. N. Constantinescu și Al. Marinescu, *În problema satelor medievale de pe Vedea și Teleorman : descoperirile arheologice de la Gurueni și Orbeasca de Jos (r. Alexandria)*, în *Revista muzeelor*, an. III, 1, 1966 (sub tipar).

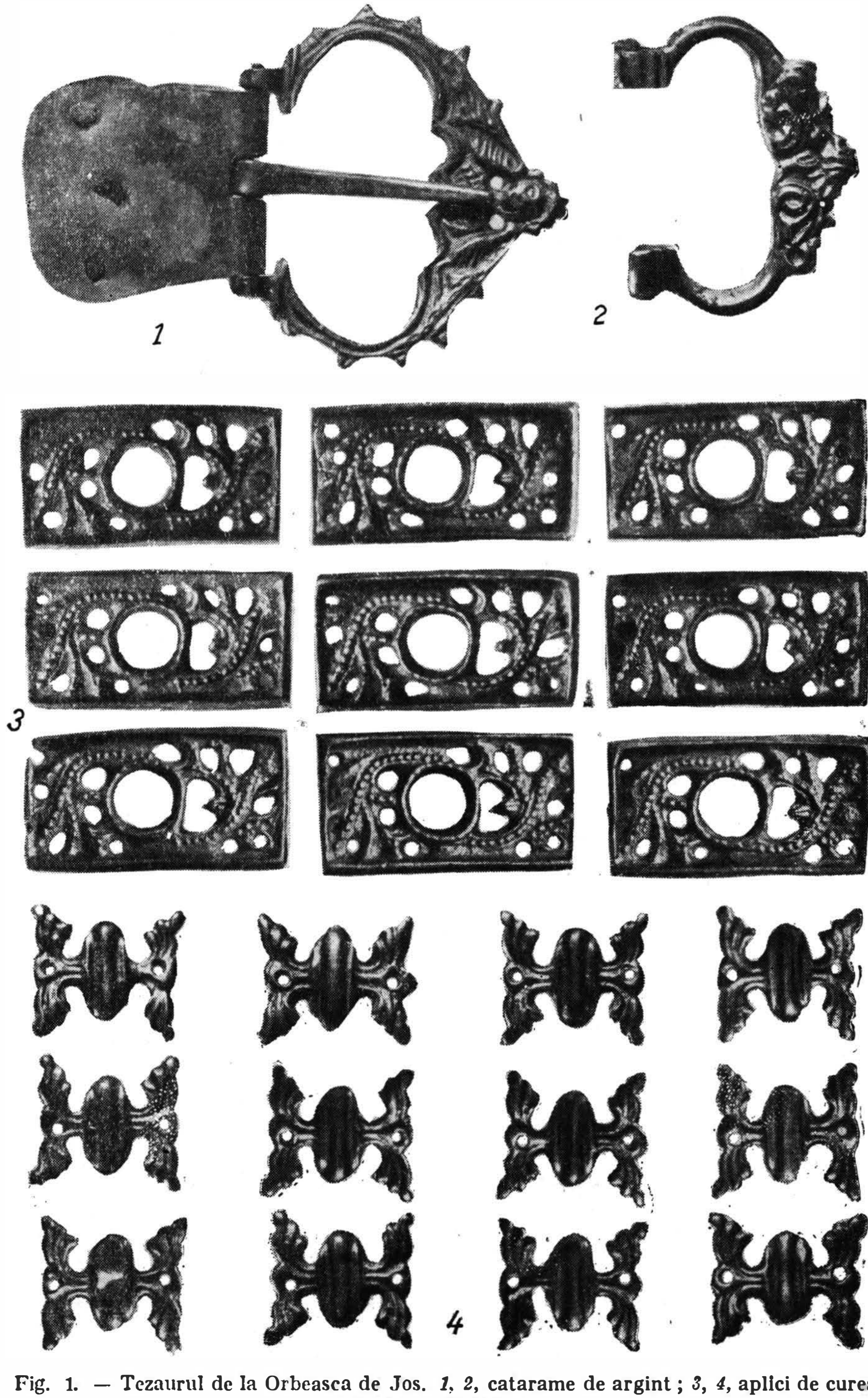

Fig. 1. — Tezaurul de la Orbeasca de Jos. *1*, *2*, catarame de argint ; *3*, *4*, aplici de curea (mărime naturală).

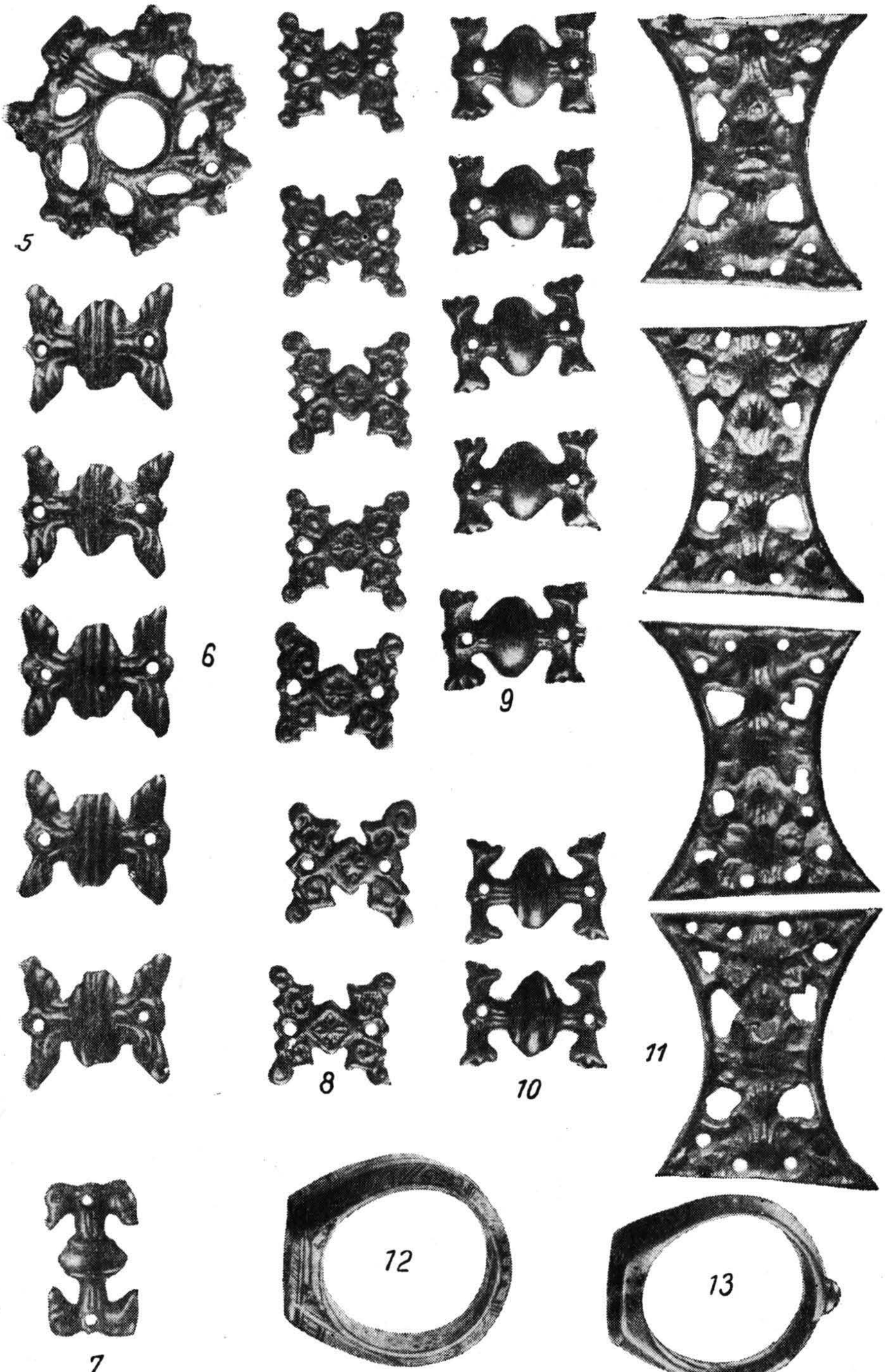

Fig. 2. — Tezaurul de la Orbeasca de Jos. *5—11*, diferite tipuri de aplici de curea ; *12*, *13*, inele sigilare (mărime naturală).

două frumoase exemplare de inele sigilare, care arată implicit că posesorii acestora operau cu acte de vînzări, cumpărări şi schimburi, necesitînd o întărire cu o pecete.

Tezaurul de la Orbeasca de Jos a fost îngropat în vremea lui Neagoe Basarab (1512—1521), judecînd după ultimele emisiuni monetare ale sultanului Selim I (vezi tabelul-anexă) [2].

Tabel
cuprinzînd monedele găsite în tezaurul de la Orbeasca de Jos

Nr.	Statul emitent	Suveranul emitent	Valoarea nominală	Data monedei	Oraşul de emitere	Nr. de exempl.
1	Imperiul otoman	Mohamed II (1451—1481)	aspru	865 h. (1461)	Skoplje	1
2	,,	,,	,,	885 h.(1481)	—	1
3	,,	Baiazid II (1481—1512)	,,	886 h.(1481)	Const-pol	19
4	,,	,,	,,	,,	Edirne	12
5	,,	,,	,,	,,	Serez	11
6	,,	,,	,,	,,	Skoplje	8
7	,,	,,	,,	,,	Karatova	34
8	,,	,,	,,	,,	Nevar	111
9	,,	,,	,,	,,	Ankara	2
10	,,	,,	,,	,,	—	28
11	,,	,,	aspru incus	,,	—	5
12	,,	,,	imitaţie aspru	sec. XV	—	1
13	,,	Selim I (1512—1520)	aspru	918 h. (1512)	Const-pol	115
14	,,	,,	,,	,,	,,	1
15	,,	,,	(batere dublă) aspru	,,	Edirne	26
16	,,	,,	,,	,,	Serez	6
17	,,	,,	,,	,,	Nevar	62
18	,,	,,	,,	,,	Tire	3
19	,,	,,	,,	,,	Skoplje	4
20	,,	,,	,,	,,	Karatova	3
21	,,	,,	,,	,,	Amid	1
22	,,	,,	,,	,,	Amasia	2
23	,,	,,	,,	,,	Tunis	2
24	,,	,,	aspru incus	,,	—	6
25	,,	,,	aspru incus cu dublă batere	,,	—	3
26	,,	,,	aspru	,,	—	89
27	,,	,,	,,	923 h. (1517)	—	1
28	,,	,,	,,	sec. XVI	—	62
					Total monede	619

[2] Identificările acestor monede, ca şi tabelul întocmit, aparţin lui Octavian Iliescu şi Ilenei Isăcescu, de la Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România.

UN TRÉSOR FÉODAL DE MONNAIES ET D'OBJETS DE PARURE DE LA VALLÉE DE TELEORMAN

RÉSUMÉ

L'auteur présente des accessoires de ceinture (boucles et appliques en argent) ainsi que deux bagues sigillaires, faisant partie du trésor découvert dans l'ouest de la Plaine Roumaine (Orbeasca de Jos, district d'Alexandria). Les pièces — trouvées avec 619 monnaies turques — datent de la fin du XVe siècle et du commencement du siècle suivant.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le trésor de Orbeasca de Jos. 1, 2, boucles en argent ; 3, 4, appliques de ceinture (grandeur naturelle).

Fig. 2. — Le trésor de Orbeasca de Jos. 5—11, différents types d'appliques de ceinture ; 12, 13, bagues sigillaires (grandeur naturelle).

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR EPOCII BRONZULUI ÎN ROMÂNIA
(Partea a V-a) *

DE

DORIN POPESCU

Partea a IV-a a lucrării noastre se încheia cu unele consideraţii asupra culturii Verbicioara, pe care înclinam să o datăm, în ce priveşte începuturile ei, încă în prima perioadă a epocii bronzului.

Continuăm acum cu consideraţiile noastre asupra altor culturi, încercînd să precizăm dacă, fiind caracteristice pentru perioada a II-a a bronzului, nu îşi au totuşi începutul încă în perioada I.

Astfel, respectînd ordinea în care aceste culturi sînt tratate în *Istoria României*, lucrare care, după cum am arătat în părţile precedente, ne serveşte ca bază de discuţie, urmează să ne ocupăm mai întîi de cultura Pecica [1].

Se ştie însă că cultura Pecica nu este decît continuarea culturii Periam, care, după cum s-a văzut în cursul lucrării noastre, începe încă spre sfîrşitul primei faze a perioadei I.

Credem totuşi că este necesar să revenim asupra culturii Periam-Pecica deoarece, pe de o parte, între timp au apărut cîteva studii noi privind această cultură, studii pe care am dori să le prezentăm, iar pe de altă parte credem că este necesar să precizăm data la care începe faza a doua a culturii.

Într-o lucrare apărută încă în 1960, arheologul maghiar Bóna István [2] se ocupă şi de cultura Periam-Pecica. După Bóna, cultura Periam se formează încă în faza a 3-a a Bronzului timpuriu. În sistemul său cronologic, faza Reinecke A_1 corespunde cu faza 1 a Bronzului mijlociu. Formarea epocii bronzului din Ungaria se produce, după Bóna, în cea mai mare parte pe bază de elemente sud-estice şi în special după ce a fost distrusă Troia V. În cifre absolute, aceasta ar corespunde cu 1900 ± 50, dată care ar indica deci începutul epocii bronzului în ţara vecină. Perioada mijlocie ar începe în jurul anului 1700, iar sfîrşitul ei pe la 1350.

---

* Primele patru părţi ale acestei lucrări au apărut în următoarele fascicule ale revistei *Studii şi cercetări de istorie veche*: 16, 1965, 1, p. 129—148; 16, 1965, 2, p. 323—340; 16, 1965, 4, p. 775—789; 17, 1966, 1, p. 157—170.

[1] I. Nestor, în *Istoria României*, I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 107—108.

[2] Bóna István, *A korai és középsö bronzkor története Magyarországon és a Kárpát-medencében*, în *Régészeti Dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből* 2, Budapesta, 1960, p. 45—66.

Bronzul tîrziu durează pînă la 1200 $\pm$ 50. După aceasta urmează o perioadă de tranziţie, care se termină pe la 1100 [3].

Bronzul timpuriu al lui Bóna are în unele regiuni ale Ungariei trei faze, în altele numai două. Formarea culturii Periam e precedată de culturile Vučedol-Zók şi Nagyrév, care apar încă în faza a 2-a. Prima are o origine care încă nu e lămurită. Unele unelte, forme ceramice, motive ornamentale, precum şi încrustarea cu var a ceramicii, o leagă de lumea egeică şi chiar şi de Italia. Cultura Nagyrév se formează la începutul fazei a 2-a a perioadei timpurii. Una din componentele sale este şi grupa Somogyvár-Gönyü, care se retrage din Transilvania spre cursul mijlociu al Dunării şi al Tisei. Cana cu toartă, caracteristică pentru Nagyrév, se întîlneşte însă şi în Bulgaria, şi în Tracia turcească. Ritul de înmormîntare este de la început incineraţia. Astfel, în formarea culturii, spune Bóna, trebuie să presupunem şi un nucleu sudic, care se amestecă cu triburile locale ale culturii Pécel [4].

Încă dinaintea culturii Periam ar părea să dateze un complex pe care Bóna îl numeşte grupă, şi anume grupa Beba Veche-Pitvaros. Aceasta, reprezentată prin cele două necropole cu acelaşi nume, ar fi de origine anatoliană. Ea precedă cultura Periam şi, probabil, şi pe cea Nagyrév. Originea culturii Periam, spune Bóna, nu este cu totul lămurită. Cana sa cu două torţi are legături, prin Bubanj III, şi cu paralelele greceşti. Alte elemente sudice sînt : cele cîteva morminte în vase de provizii (*pythoi*), podoabe de tip nou din bronz, perle de faianţă şi apariţia scoicilor de mare. Pe de altă parte, prin unele elemente ceramice şi metalurgice, precum şi prin înmormîntările sale în poziţie chircită, cultura Periam se leagă şi de precursoarea sa, grupa Beba Veche-Pitvaros. Nu are legături genetice cu cultura Nagyrév. Un anumit timp ele există paralel [5].

Reiese deci, din aceste consideraţii, că, aşa după cum am căutat să arătăm în partea precedentă a lucrării noastre, cultura Periam începe după apariţia culturii Nagyrév şi dăinuieşte un răstimp, în ţinuturi învecinate, paralel cu aceasta.

Rămîne să examinăm problema pe care o pune grupa Beba Veche, care în arheologia noastră era considerată ca făcînd parte din cultura Periam.

De asemenea, se pune problema cronologiei lui Bóna, care, după cum am văzut, plasează apariţia culturilor menţionate încă înainte de perioada A_1 a lui Reinecke.

Pentru a putea pune în discuţie aceste probleme, va trebui să ne referim şi la unele lucrări mai recente ale lui Bóna. Una dintre cele mai recente este o scurtă sinteză asupra formării epocii bronzului timpuriu în ţinutul Tisa—Mureş [6].

Lucrarea ne interesează în cea mai mare măsură, deoarece ea se referă şi la formarea epocii bronzului pe teritoriul de sud-vest al ţării noastre.

---

[3] Bóna István, *op. cit.*, p. 46.

[4] *Ibidem*, p. 50 şi urm.

[5] *Ibidem*.

[6] Bóna István, *Uber die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiss-Maros-Gegend*, în *ActaAnt*, VIII, Szeged, 1965, p. 59—67.

Anticipînd asupra concluziilor lui Bóna, vom arăta că el împarte de astă dată — grupa Makó fiind identificată relativ recent — prima perioadă a epocii bronzului în trei faze, după cum urmează [7]:

Faza 1 : Grupa Makó. Sfîrşitul secolului al XX-lea î.e.n.

Faza 2 : Grupa Pitvaros pătrunde din nordul Balcanilor. Secolul al XIX-lea. O grupă a culturii Nagyrév (grupa Kötörés) se aşază în unghiul Mureş—Tisa. Sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Faza 3 : Grupa Szöreg a culturii Periam se stabileşte în ţinuturile în care apar tellurile şi cimitirile sale vechi; de la interferenţa secolelor XIX—XVIII pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Făcînd un scurt istoric al cercetărilor care privesc formarea epocii bronzului în aceste regiuni, Bóna arată că arheologia maghiară a recunoscut de curînd importanţa influenţei sudice — pe care unii cercetători iugoslavi şi români au arătat-o mai de mult — în formarea epocii bronzului, renunţînd la vechile teorii central-europene [8].

Referindu-se, în continuare, la cele mai noi cercetări ale lui N. Kalicz, Bóna arată că începutul Bronzului în Cîmpia Maghiară este caracterizat prin apariţia populaţiei mormintelor cu ocru şi tumuli, care pătrunde în acest ţinut venind din Ucraina. În timpul acesta şi sub dominaţia populaţiei amintite, regiunea Tisei este locuită de o populaţie amestecată, aparţinînd culturii Zók, care formează grupa Makó. Această grupă desparte net perioada tîrzie a cuprului de începutul epocii bronzului [9].

Dezvoltarea grupei Makó va fi oprită, probabil încă în secolul al XIX-lea, de pătrunderea grupei Pitvaros sau Beba Veche-Pitvaros, cum o numeşte Bóna în alte lucrări, pe care le vom cita mai jos. Această grupă ne interesează mai de aproape, Beba Veche fiind situată pe teritoriul românesc. Grupa este cunoscută numai din cimitire : 42 de morminte descoperite la Pitvaros, 18 la Beba Veche şi 5 la Kanćža (Iugoslavia). În aceste cimitire, morţii erau îngropaţi în poziţie chircită, cu ochii îndreptaţi spre răsărit. Bărbaţii erau culcaţi pe partea stîngă, femeile mai ales pe partea dreaptă. Acest rit de înmormîntare, spune Bóna, este caracteristic pentru toate populaţiile de origine sud-europeană şi de cultură anatoliană, începînd din neolitic pînă în perioada mijlocie a epocii bronzului. Ceramica de tip Pitvaros are asemănări în partea de sud a Banatului, în Serbia de nord, în Oltenia şi în N—NV Bulgariei, fiind înrudită cu ceramica din faza a treia a culturii Krivodol-Sălcuţa [10].

Vorbind despre obiectele de metal răspîndite în cuprinsul grupei Pitvaros, Bóna aminteşte cunoscutele falere de aur de la Beba Veche, pe care le derivă, ca şi discurile de tip Stollhof-Csáford, din prototipuri orientale, citînd în acest sens discurile de aur din tezaurele votive de la Byblos, aceasta fiind însă o dovadă a originii sudice a culturilor de la începutul Bronzului în regiunile arătate. În ce priveşte cronologia relativă a grupei Beba Veche-Pitvaros, aceasta urmează complexului Makó-Zók. În mormintele sale cele mai vechi se găsesc vase importante de tip Nagyrév-Ökörhalom [11].

---

[7] Bóna István, *op. cit.*, p. 66.

[8] *Ibidem*, p. 61.

[9] *Ibidem*, p. 62.

[10] *Ibidem*, p. 63.

[11] *Ibidem*, p. 64.

Grupa Ökörhalom se dezvoltă din grupa Makó, dar nu ajunge decît sporadic în ţinutul Mureş—Tisa. În schimb, aici se aşază, la sfîrşitul existenţei grupei Pitvaros, grupa Nagyrév-Kötörés. În faza a 3-a a perioadei I apare în ţinutul Mureşului populaţia culturii Periam, care se va menţine aici timp de cîteva sute de ani. Înrudirea dintre grupa Periam şi Pitvaros este evidentă. Ritul de înmormîntare, mai multe forme ceramice, îndeosebi strachina, sînt înrudite. De asemenea, mai multe tipuri de podoabe de bronz sînt identice. Totuşi, există mai multe deosebiri în inventarul celor două grupe. Bogăţia în aur a grupei Beba Veche-Pitvaros pare a fi dispărut în cimitirile de tip Periam, şi descoperirile de obiecte de bronz sînt şi ele mai sărace. Cana cu două torţi se leagă prin Bubanj III de forma principală a fazei 1 a Bronzului mijlociu egeo-anatolian [12].

În concluzie, spune Bóna, cultura Periam a fost în timpul existenţei grupei Pitvaros complet dezvoltată în nordul Balcanilor, şi anume de la Bubanj, prin Pančevo, pînă la Mokrin. Ea cucereşte cu încetul ţinuturile ocupate de grupa Pitvaros, pe care o asimilează cu totul [13].

Dacă în ultima lucrare, pe care o citām, arheologul maghiar publică concluziile pe care le-am reprodus, într-o altă lucrare el prezintă materialele din grupa Pitvaros-Beba Veche. Lucrarea, publicată în acelaşi an, se ocupă mai pe larg cu problemele acestei grupe [14]. În concluzie, Bóna spune că tipul caracteristic al grupului Pitvaros, vasul pîntecos cu două torţi, este de origine anatoliano-egeo-balcanică. Are analogii în cultura Sălcuţa-Krivodol. Alte elemente se găsesc în Sălcuţa-Veselinovo, Troia IV şi V etc.

Nu putem să insistăm mai mult asupra acestor probleme, deşi, desigur, sînt foarte importante pentru începuturile Bronzului în vestul ţării noastre. Nu ne pronunţăm deocamdată cu privire la încadrarea mormintelor de la Beba Veche într-un complex separat, mai vechi decît cultura Periam. Toate acestea vor trebui aprofundate cu alt prilej.

Tot aşa de importantă este şi lucrarea lui I. Bóna asupra cimitirelor culturii Nagyrév [15], în care el distinge diferite grupuri cronologice ale acestei culturi, dintre care cel mai nou pare a fi grupul Kulcs.

Dar şi această problemă va trebui prezentată în revista noastră într-o formă mai amplă, în care să fie puse în discuţie şi alte lucrări recente ale arheologilor maghiari privind cultura Nagyrév.

★

Cultura Vatina, mai puţin răspîndită decît alte culturi pe teritoriul ţării noastre şi purtînd şi numele unei localităţi situate în Banatul iugoslav, are totuşi importanţa sa prin înrudirea cu alte culturi şi prin influenţa pe care a exercitat-o asupra acestora.

Vorbind despre această cultură, I. Nestor spune, în *Istoria României*, că ea se dezvoltă în condiţii neclare, detaşîndu-se de cultura Periam-Pecica [16].

---

[12] Bóna István, *op. cit.*, p. 64—65.

[13] *Ibidem*, p. 66.

[14] I. Bóna, *The peoples of southern origin of the early bronze age in Hungary*, în *István király Muzeum közlemenyei*, Seria C IV-V, nr. 2, Székesfehérvár, 1965, p. 17—63.

[15] I. Bóna, *The cemeteries of the Nagyrév culture*, în aceeaşi publicaţie, Seria C II-III, nr.2, p. 11—23.

[16] I. Nestor, în *Istoria României*, p. 102.

Grupul Vatina este strîns înrudit cu grupul Verbicioara și a contribuit și la formarea culturii Gîrla Mare. Se pare totuși că cultura Vatina prezintă elemente caracteristice, mai ales în ceramică, cum ar fi, de exemplu, cănile cu o toartă și cu proeminențe, ceștile cu două torți și picior gol, farfuriile cu picior înalt, amforetele și capacele conice [17]. Astfel stînd lucrurile, credem că putem continua să considerăm cultura Vatina ca o cultură independentă.

În ce privește începutul ei, se pune iarăși problema care s-a pus și pentru alte culturi dacă, fiind caracteristică pentru perioada a II-a a Bronzului, începuturile ei datează încă din prima perioadă a acestei epoci.

Să vedem deci care este părerea unor specialiști care s-au ocupat cu această problemă.

I. Bóna spune că triburile culturii Vatina au pătruns din sud spre ținutul Timișului în perioada mijlocie a bronzului, după cronologia sa [18]. După ce arată care sînt elementele culturii Vatina, pe baza cărora aceasta poate fi datată în perioada B a lui Reinecke, M. V. Garašanin amintește că grupa Vatina conține un inventar de obiecte de bronz relativ bogat, dar a cărui proveniență nu e întotdeauna sigură, citînd ca făcînd parte din acest inventar și toporul plat, și toporul cu marginile ridicate [19].

Credem că aceste obiecte ar putea forma, eventual, un indiciu că cultura Vatina începe încă înainte de sfîrșitul perioadei I.

Garašanin înclină să vadă în dezvoltarea grupei Vatina două faze, faza Pančevo-Omoljica fiind mai veche decît faza Vatina-Vršac [20].

Discutînd problema cronologiei relative a culturii Verbicioara, D. Berciu arată, de asemenea, că cultura Vatina-Gîrla Mare este pe deplin dezvoltată în fazele Reinecke B_1 și B_2, citînd în acest sens elementele care datează cultura în aceste faze, și trage concluzia că procesul de formare a culturilor Verbicioara, Vatina-Gîrla Mare și Pecica începe încă din faza A_2, cele mai vechi elemente ale culturii Verbicioara și Vatina-Gîrla Mare putînd fi datate cel puțin în a doua jumătate a fazei A_2 și în faza de tranziție de la A_2 la B_1 [21].

Discutînd problemele de cronologie a culturii Gîrla Mare în marea sa lucrare despre necropola de la Cîrna, Vladimir Dumitrescu se referă și la datarea culturii Vatina. El crede, bazîndu-se mai ales pe faptul că așa-zisa ceramică panonică de import apare la Pecica din nivelul 12, „că începuturile culturii Vatina trebuie situate înainte de sfîrșitul fazei Reinecke A_2, fără ca totuși să ne ridicăm din punct de vedere al datelor absolute înainte de 1600 î.e.n." [22].

Întorcîndu-ne la lucrarea lui M. Garašanin, reamintim că arheologul iugoslav, vorbind despre cronologia culturii Periam, o datează în faza

---

[17] I. Nestor, *op. cit.*, p. 107.

[18] I. Bóna, *op. cit.*, în *Régészeti Dolgozatok...*, p. 60. Reamintim că faza 1, a perioadei mijlocii a bronzului, după Bóna, corespunde cu faza A_1 a lui Reinecke (*ibidem*, p. 46).

[19] M. V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien* (Sonderdruck aus *39. BerRGK*, 1958), p. 80—81.

[20] *Ibidem*, p. 78.

[21] D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, in *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 159.

[22] Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna* (Biblioteca de arheologie, IV), București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 297.

Reinecke A_1, aducînd printre alte argumente în favoarea acestei datări şi faptul că cultura Vatina, care îi urmează imediat, începe în faza A_2 [23].

S-ar părea deci că Bóna, Berciu, Dumitrescu şi Garašanin sînt de acord să dateze începuturile culturii Vatina încă în faza A, mai precis în faza A_2, care, după cum se ştie, pentru cronologia Europei centrale înseamnă prima perioadă a epocii bronzului.

Credem că putem fi de acord cu această datare. De altfel, chiar faptul că o cultură apare bine dezvoltată în perioada B_1 înseamnă că ea s-a născut, după toate probabilităţile, într-o fază precedentă.

Bineînţeles, aceasta nu înseamnă că în cronologia noastră românească cultura Vatina trebuie datată încă în Bronzul timpuriu. Din acest punct de vedere, am pus probabil greşit problema cînd am vorbit de începuturile din Bronzul timpuriu ale unor culturi caracteristice pentru Bronzul mijlociu. Prin perioada I a epocii înţelegem prima perioadă a lui Reinecke. Vom vedea mai jos dacă putem considera că unele culturi ale Bronzului mijlociu încep în Bronzul timpuriu chiar după cronologia românească.

În ce priveşte *cultura Gîrla Mare*, caracteristică şi aceasta pentru Bronzul mijlociu, tratatul de *Istoria României* nu face nici o aluzie la o eventuală origine mai veche a începuturilor sale [24]. Urmează totuşi să examinăm această problemă, aşa cum ne-am propus să o facem pentru toate culturile perioadei mijlocii a epocii bronzului de pe cuprinsul ţării noastre.

În Iugoslavia, grupa Ďubovac-Žuto Brdo, care face parte din aceeaşi cultură, este datată începînd din faza Reinecke B [25]. Datarea se face pe baza unui mormînt de la Bjelo-Brdo, a tezaurului de la Velika Vrbica şi a pumnalului de la Kličevac. Astfel, nici în ce priveşte existenţa culturii Gîrla Mare pe teritoriul iugoslav nu obţinem vreun indiciu în privinţa unor începuturi mai vechi, afară poate de acela, prea puţin important, al înrudirii sale cu cultura Vatina şi al originii lor comune.

Vorbind despre cronologia culturii Verbicioara, D. Berciu spune că cultura Vatina-Gîrla Mare este complet formată în perioada B_1, astfel încît se poate presupune că procesul ei de formare începe, ca şi pentru culturile Verbicioara şi Pecica, încă în A_2 sau, mai precis, cel puţin în a doua jumătate a acestei faze şi în intervalul de tranziţie dintre A_2 şi B_1 [26].

În ultima sa lucrare, Berciu plasează începutul culturii Gîrla Mare, o dată cu acela al culturii Verbicioara, pe pragul trecerii spre perioada a III-a a cronologiei sale, adică pe la 1600 î.e.n. [27]. I. Bóna datează grupul Cîrna al culturii Gîrla Mare, în legătură cu cultura Verbicioara, la sfîrşitul fazei a 3-a a Bronzului mijlociu [28].

După cum se ştie, cea mai importantă lucrare asupra culturii Gîrla Mare este marea monografie a lui Vladimir Dumitrescu despre necropola de incineraţie de la Cîrna, pe care am citat-o mai sus. Discutînd pe

[23] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 74.
[24] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 108–110.
[25] Vezi pentru grupa Dubovac-Žuto Brdo lucrarea citată a lui M. V. Garašanin, p. 82–89.
[26] D. Berciu, *op. cit.*, p. 159.
[27] D. Berciu, *Rumania before Burebista* (sub tipar).
[28] I. Bóna, *op. cit.*, p. 60.

larg cronologia culturii Gîrla Mare, autorul o datează, după cum e firesc, în perioada mijlocie a epocii bronzului, fără a exclude însă posibilitatea datării ei încă în faza A_2 a lui Reinecke, datare permisă de unele elemente pe care cultura le cuprinde. În cifre absolute, el datează începutul culturii pe la 1600 î.e.n.[29].

Credem că nu greşim dacă vedem şi în situarea cronologică a culturii Gîrla Mare o problemă nu mult diferită de aceea a cronologiei culturii Vatina, cu care, de altfel, este strîns înrudită. Astfel, putem considera că şi această cultură începe încă în perioada Reinecke A_2.

În *Istoria României*, după cultura Gîrla Mare este prezentată cultura Otomani. Cu aceasta ne-am ocupat în părţile precedente ale lucrării noastre[30]. Fără a repeta cele spuse, reamintim că am ajuns la concluzia după care cultura Otomani ar începe încă în perioada I a epocii bronzului, şi anume într-o fază care ar corespunde sfîrşitului fazei întîi a culturii Glina (Schneckenberg) A. Astfel, se pare că avem încă o cultură care, caracteristică pentru perioada a II-a a epocii, îşi are începuturile în perioada precedentă.

Ultima cultură a Bronzului nostru mijlociu, în ordinea prezentării din tratatul de *Istoria României*, este cultura Wietenberg[31].

Nici pentru această cultură nu se dă vreo indicaţie că începutul ei ar fi mai vechi decît perioada mijlocie a bronzului. Totuşi, faptul că ea se naşte, după cum spune I. Nestor[32], pe baza fondului local al culturii Coţofeni şi al culturii ceramicii decorate cu împunsături succesive, precum şi faptul că problemele pe care le ridică periodizarea ei nu sînt încă suficient de bine cunoscute, nu exclude posibilitatea unei ipoteze care să permită datarea culturii Wietenberg încă în prima perioadă a epocii.

În perioada care a trecut de la publicarea volumului I al *Istoriei României* s-au făcut unele cercetări şi s-au publicat unele studii privind această cultură[33]. Dintre acestea, fără îndoială, cea mai importantă este lucrarea lui K. Horedt, în care sînt cuprinse toate informaţiile care se cunoşteau despre cultura Wietenberg pînă la data apariţiei lucrării. Referindu-ne numai la partea în care se discută poziţia cronologică a culturii, desprindem din studiul lui Horedt următoarele :

Printre elementele care contribuie la datarea culturii se poate cita un topor de bronz cu muchia prelungită, descoperit chiar pe Dealul Turcului de lîngă Sighişoara. Acest topor are forma unor topoare din depozitul de la Hajdusámson, a unui topor de aur de la Ţufalău sau a topoarelor pentru care cunoaştem tiparele descoperite în nivelurile XII—XIV de la Pecica. În consecinţă, poate fi datat, ca şi acestea, în intervalul dintre fazele A_2—B_1 ale lui Reinecke. Un vîrf de lance, care s-a pierdut ulterior,

---

[29] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 301—302.

[30] În *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 332—333 şi 4, p. 782—783.

[31] Pe care am înclina să-l numim Sighişoara-Wietenberg : Sighişoara pentru o mai precisă localizare geografică, Wietenberg deoarece este o numire încetăţenită în literatura arheologică. Totuşi, nu trebuie să uităm că dealul Wietenberg de lîngă Sighişoara are şi un nume românesc, şi anume Dealul Turcului. Acelaşi lucru se poate spune şi despre numele culturii Schneckenberg, Schneckenberg = Dealul Melcilor, fiind un deal din oraşul Braşov.

[32] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 112—113.

[33] Studiul cuprinzător al lui K. Horedt, *Die Wietenberg-Kultur*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 107—137, apărut în acelaşi an ca vol. I din *Istoria României*, este citat de I. Nestor la bibliografia epocii bronzului (p. 135).

corespunde de asemenea cu forma indicată de un tipar din nivelul XIII de la Pecica. Horedt mai citează un ac de bronz cu capul în formă de ghioc (*Hülsenkopfnadel*), acesta probabil de tip mai nou, un cuțit de bronz semănînd cu cuțitele de piatră cunoscute, două lame de pumnal care, în general, aparțin Bronzului timpuriu, dar nu pot fi datate cu mai multă precizie. Ele pot fi asemănate tot cu forma indicată de un tipar de la Pecica, și anume din nivelul X, datat în A_2. O psalie de os, de felul celor de la Socodor și Vărșand, pledează iarăși pentru datarea culturii, în linii mari, în faza A_2—B [34]. Ne mărginim să cităm numai atît din discuția lui K. Horedt privind datarea culturii și reținem că, după aceasta, începutul ei poate fi plasat în intervalul A_2—B_1 și chiar în A_2.

După cum se știe, descoperirea cimitirului de incinerație de la Bistrița [35] a adus de asemenea informații noi asupra culturii Sighișoara-Wietenberg. După autori, cimitirul datează dintr-o fază de început a culturii. Reținem ca un lucru important faptul că motivul de ornamentare frecvent întîlnit pe vasele descoperite în această necropolă este spirala cu derivatele ei.

D. Berciu este, în general, de acord cu concluziile lui Horedt în ce privește problemele pe care le ridică cultura Wietenberg. El menționează, totuși, patru faze în dezvoltarea culturii [36]. Repetăm că în această lucrare culturile Bronzului mijlociu nu ne preocupă decît în ce privește problema începutului lor. O lucrare recentă, în care se încearcă pentru prima oară o împărțire mai precisă, în faze, a culturii Wietenberg, va reține deci în mod special atenția noastră. Este vorba de lucrarea lui N. Chidioșan despre săpăturile de la Derșida [37].

Săpăturile arheologice de la Derșida (com. Bobota, r. Șimleu, reg. Crișana) au fost executate de Muzeul regional din Oradea în anii 1963—1965. Așezarea de tip Wietenberg este situată pe locul numit „Dealul lui Balotă", pe o lungime de 60—70 m și o lățime de circa 200 m. Sintetizînd într-o primă prezentare rezultatele obținute în săpăturile executate, N. Chidioșan conchide că cele cinci niveluri constatate în săpătură pot fi divizate stratigrafic și tipologic în trei faze de cultură succesive.

Faza 1, singura care ne interesează deocamdată, corespunde nivelului al cincilea de jos în sus. Acest nivel, care are o grosime medie de 35 cm și o culoare cenușiu-deschis, conține (în S II) un bordei, lung de 9,20 m, precum și trei vetre de foc.

„Ceramica din prima fază — spune N. Chidioșan — este relativ rară și grosolan lucrată, predominînd vasele de dimensiuni mai mari, cu fundul plat, pereții slab arcuiți, gura largă și dreaptă. Ornamentele caracteristice sînt crestăturile pe buza vaselor, brîurile simple sau duble, alveolate sau crestate și proeminențele orizontale sau verticale". Din această descriere reținem de la început faptul că ceramica găsită în nivelul

---

[34] K. Horedt, *op. cit.*, p. 128 și urm.

[35] I. H. Crișan și Șt. Dănilă, *Cimitirul de incinerație din epoca bronzului de la Bistrița*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 145—150.

[36] D. Berciu, *Rumania before Burebista* (sub tipar).

[37] N. Chidioșan, *Cronologia culturii Wietenberg în lumina săpăturilor de la Derșida* (comunicare prezentată la Sesiunea științifică a muzeelor, în ziua de 28 decembrie 1965). În ultimii ani s-au făcut numeroase cercetări privind cultura Sighișoara-wietenberg. Ne referim în această discuție numai la lucrări cu caracter de sinteză. De altfel, cele mai multe din cercetările amintite nu sînt încă publicate.

inferior de la Derşida prezintă un aspect relativ arhaic în inventarul ceramicii epocii bronzului, precum şi faptul, care ni se pare şi el important, că ea nu cunoaşte încă ornamentul spiralic, ce va apărea abia în nivelul următor.

Deosebit de importante sînt consideraţiile pe care N. Chidioşan le face în încercarea sa de a paraleliza descoperirile de la Derşida cu descoperiri aparţinînd altor culturi contemporane. Precizînd că aşezarea de la Derşida este situată în zona de interferenţă a culturii Wietenberg cu cultura Otomani, el observă că în toate nivelurile din această aşezare sînt prezente fragmente ceramice de tip Otomani. În nivelul 5 (faza 1) aceste fragmente sînt decorate cu striuri executate cu măturicea şi sînt caracteristice pentru faza 1 a culturii Otomani.

Bazîndu-ne pe aceste analogii, N. Chidioşan consideră că faza 1 a culturii Wietenberg corespunde cu faza 1 a culturii Otomani. Ea poate fi sincronizată cu nivelurile inferioare de pe Cetăţuia de la Otomani, de la Sălacea şi de la Socodor şi cu nivelurile 4 —3 de la Sîntion.

Întrucît, spune autorul, în cimitirul de la Ciumeşti s-au găsit vase de tip Otomani 1, iar acestea au analogii în cimitirul de tip Nagyrév de la Kulcs din Ungaria, faza 1 a culturii Wietenberg ar corespunde cu cultura Nagyrév sau, mai precis, adăugăm noi, cu faza Kulcs a acestei culturi.

În concluzie, spune arheologul de la Oradea, începutul culturii Wietenberg se datează încă din perioada timpurie a epocii bronzului. Lucrarea lui N. Chidioşan este, după cum am mai spus, prima încercare de periodizare mai precisă a culturii Sighişoara-Wietenberg. Ea are, după părerea noastră, multe şanse de a fi acceptată, dar trebuie totuşi privită cu multă precauţie pînă cînd noi descoperiri vor contribui la confirmarea ei. Materialul din faza 1 pe care îl prezintă autorul este prea sărac pentru a permite concluzii definitive.

Totuşi, în această ipoteză de lucru care înseamnă concluziile noastre, înclinăm să o acceptăm. Ea este întărită şi prin faptul că, după cum am văzut, faza Kulcs a culturii Nagyrév, cu care faza 1 a culturii Wietenberg ar prezenta unele asemănări, este cea mai nouă a acestei culturi.

*

Descoperirile de obiecte de metal (cupru, aur, bronz) care pot fi datate în prima perioadă a epocii bronzului sînt menţionate în *Istoria României*, în măsura în care caracterul de sinteză al acestei lucrări o permite. Astfel, sînt menţionate colierele de la Deva, topoarele de la Vîlcele (fost Baniabic, r. Turda), cele de la Pădurenii (fost Beşineu, r. Tg. Secuiesc), de la Predeal şi colierele de la Sinaia. Sînt menţionate, de asemenea, depozitul de topoare plate şi de miniaturi de la Ostrovul Corbului, lîngă Turnu-Severin, un depozit de coliere-bare, găsit probabil la Maglavit (r. Calafat), precum şi depozitul de topoare plate cu gura de fixat mînerul transversală, descoperit la Schitu (r. Drăgăneşti-Vlaşca) [38].

În ultimii ani au mai fost găsite diferite obiecte, care au fost publicate sau semnalate în lucrări, dintre care cele mai multe au fost menţionate încă la începutul acestui articol.

[38] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 117—118.

În general, vom trece foarte repede peste această problemă, ea interesîndu-ne, pentru moment, numai în măsura în care poate contribui la precizarea primei perioade a epocii bronzului de pe teritoriul României.

Am văzut în cursul lucrării noastre în ce constau descoperirile de obiecte de metal care pot fi atribuite culturilor de la începutul Bronzului.

Mircea Rusu a încercat într-o lucrare, încă inedită, să precizeze care au fost depozitele de obiecte de metal din ţara noastră în perioadele A_1 şi A_2 ale cronologiei lui Reinecke. Cercetătorul de la Cluj distinge pentru perioada A_1 un grup de 11 depozite, la care se adaugă şi obiectele izolate, grup pe care îl desemnează sub denumirea Vîlcele-Cacova. Cele mai caracteristice obiecte ale acestui grup, spune Mircea Rusu, sînt „topoare cu manşon tubular şi cu ceafa cilindrică, securi de tip Vîlcele (Baniabic), securi-daltă, topoare cu aripioare incipiente, cuţite triunghiulare, coliere cu capete răsucite, pandantive spiralice în formă de ochelari, brăţări simple sau cilindrice plurispiralice, perle de diferite tipuri, inele de tîmplă în formă de barcă simplă sau dublă, falere de tip Beba Veche, ace cu cap răsucit, sau ace-cîrlig, saltaleoni etc.".

La acestea trebuie să adăugăm şi sulele cu ambele capete ascuţite, precum şi verigi simple deschise sau închise, ce se găsesc în diferite aşezări.

Obiectele pe care le citează, M. Rusu le atribuie culturilor Otomani I, Periam, Braşov-Schneckenberg şi unui complex descoperit de el, pe care îl numeşte cultura Gilău. În ce priveşte localităţile unde au fost descoperite, el citează : Beba Veche, Cacova, Periam, Deva, Braşov, Glina (lîngă Bucureşti), Colţan, Corneşti, Sf.-Gheorghe, Coldău, Lipova, Pădurenii, Vîlcele, Sînzieni şi un loc necunoscut din Transilvania.

Am văzut că I. Nestor citează descoperirile de la Ostrovul Corbului şi de la Maglavit, pe care le atribuie culturii Glina III. Ele intră deci tot în prima perioadă a epocii bronzului. Tot culturii Glina îi aparţin şi cele trei piese de bronz : un topor cu gaura de fixat mînerul transversală, un topor plat cu marginile uşor ridicate şi o lamă de pumnal triunghiulară, cu o puternică nervură mediană, descoperite relativ recent la Crivăţ (r. Olteniţa) [39].

Un pumnal asemănător s-a găsit într-un mormînt-cistă de la Apa Sărată (r. Muscel). Acesta aparţine, după cît se pare, fazei a doua a culturii Glina, intrînd deci încă în perioada I a epocii [40].

În ceea ce priveşte tipurile de obiecte de metal datate de M. Rusu în faza Reinecke A_2 şi pe care le cuprinde în grupa sa Pădurenii — Tufa, ele constau din următoarele obiecte de cupru, bronz sau aur : topoare cu gaura de fixat mînerul transversală, topoare cu aripioare mediane, pumnale triunghiulare, pumnalul de aur de la Perşinari, inele de buclă de tip diferit din aur, ace de tip cipriot etc. El distinge, în afară de descoperirile răzleţe, zece depozite care se înglobează în această grupă, citînd următoarele descoperiri : Tufa, Otomani, Moldoveneşti, Pădurenii, Avrămeşti, Sinaia, Şincai, Rusul de Jos, Covasna, Adoni, Rusciori, Galoşpetreu, Perşinari etc.

Tot în această grupă, M. Rusu înglobează şi tiparele de la Cetea, Rusul de Jos şi cele din nivelurile XIII—XIV de la Pecica.

---

[39] D. Berciu, în *SlovArch*, XII, 1964, p. 270.

[40] Comunicare Sebastian Morintz citată în partea a IV-a a acestei lucrări, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 163.

Unele din aceste piese, spune M. Rusu, continuă să fie făcute din cupru aproape pur, dar cele mai multe conțin un procent mărit de cositor, care merge pînă la 9%. La sfîrșitul considerațiilor sale asupra acestei grupe, el vede în această fază apărînd o linie de demarcare destul de pronunțată între trecerea de la perioada timpurie la cea mijlocie a epocii bronzului.

Această afirmație a tînărului cercetător, justă fără îndoială, este în concordanță cu părerea noastră, exprimată și cu alt prilej [41], după care a II-a perioadă a Bronzului nostru ar începe încă înainte de sfîrșitul perioadei I a lui Reinecke sau cel puțin într-un interval care se plasează între fazele sale A_2 și B_1.

Fără a preciza pentru moment dacă toate tipurile din grupa Pădurenii — Tufa a lui M. Rusu sînt contemporane, credem că în ce privește tiparele de la Pecica de exemplu, acestea marchează începutul unei noi perioade.

Desigur, problema metalurgiei primei perioade a epocii bronzului nu poate fi lichidată în cîteva rînduri și nici fără a lua în discuție analizele diferitelor obiecte de metal. De aceea nu vom stărui mai mult asupra acestei probleme. Am vrea să arătăm că după un „orizont" în care obiectele de metal sînt încă modeste, constînd din sule, pandantive și coliere-bare, apare altul în care ele devin mai mari, mai masive și apar din ce în ce mai mult sub formă de unelte și arme. În această fază toporul cu gaură de prins mînerul se dezvoltă, toporul plat își îndoaie marginile și apare pumnalul triangular cu o nervură lată, care se subțiază spre vîrf, în felul celor descoperite în mormintele-ciste din raionul Muscel. Cele trei obiecte de la Crivăț (r. Oltenița), care ar putea forma un depozit, chiar dacă acest lucru nu e stabilit, ilustrează afirmația noastră. Ele aparțin, fără îndoială, fazei evoluate a culturii Glina, ce corespunde cronologic cu faza B a culturii Brașov-Schneckenberg.

*

Cu aceasta ne apropiem de finele lucrării noastre. Înainte de a termina, se impune ca, recapitulînd pe scurt și fără a repeta prea mult, să încercăm să degajăm concluziile care reies din toate considerațiile noastre în ce privește periodizarea perioadei I a epocii bronzului din România. Nu vom repeta nici concluziile la care au ajuns în această privință alți autori, concluzii ce au fost menționate în cea mai mare parte în cursul lucrării noastre. Desigur, schema pe care o prezentăm nu poate avea pretenția de a fi nici originală, nici definitivă. Ea este rezultatul interpretării considerațiilor făcute de cei care s-au ocupat de această problemă și este susceptibilă de a fi modificată.

Pornind de la complexul Glina-Schneckenberg, pe care l-am considerat ca un jalon comparativ în evoluția culturilor primei perioade a epocii bronzului din regiunile românești, credem că putem admite o *primă fază*, în care, alături de începuturile acestei culturi (Schneckenberg A), dăinuiesc pe teritoriul țării noastre începuturile culturii Folteşti II, Cernavoda III și ale culturii ceramicii cu împunsături succesive. La începutul acestei

[41] Dorin Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 410.

faze mai supraviețuiește cultura Coțofeni, iar în vestul țării, înainte de apariția culturilor Periam și Otomani, cultura Kostolac[42] și, mai ales, Vučedol.

Faza a doua a primei perioade, caracterizată prin partea a doua a culturii Glina (Schneckenberg B), cuprinde prelungirea culturilor din prima fază, cu excepția culturilor Coțofeni, Kostolac și Vučedol. În această fază apare cultura Periam pe teritoriul țării noastre.

Dacă pînă aici schema pe care o prezentăm ne apare, cel puțin în concepția noastră, relativ clară, nu același lucru se întîmplă privind dezvoltarea acestei scheme.

Am văzut în ultimele două părți ale lucrării noastre că pînă la urmă am considerat că, deși o afirmație categorică în acest sens ar fi riscată, toate culturile perioadei a II-a a Bronzului nostru își au începuturile încă în prima perioadă a acestei epoci.

Am spus, de asemenea, puțin mai sus că în această privință probabil ne-am exprimat greșit și că acest lucru e valabil numai dacă ne gîndim la prima perioadă (A) a cronologiei lui Reinecke, nu însă și la prima perioadă a cronologiei românești a epocii bronzului. Astfel stînd lucrurile, afirmația noastră nu mai apare riscată și poate deveni categorică : *toate culturile perioadei a II-a a epocii bronzului din România încep încă în prima perioadă a lui Reinecke.*

După această constatare rămîne să vedem dacă există culturi ale perioadei a II-a care își au începuturile încă în perioada I a cronologiei noastre.

În cursul expunerii noastre am văzut că cultura Otomani ar putea începe eventual spre sfîrșitul fazei A_1 sau la începutul fazei A_2. Cultura Wietenberg s-ar părea de asemenea că are legături în prima fază cu Otomani I. Aceasta ar fi situația în vestul țării. Ne-am exprima deci părerea că aceste două culturi ar începe într-o fază în care mai există cultura Glina-Schneckenberg, fază ce trebuie situată în prima jumătate a perioadei Reinecke A_2.

Același lucru s-ar putea spune eventual și despre începutul culturii Monteoru — care în primele sale niveluri dăinuiește paralel cu ultima sau ultimele faze, în cazul în care ar avea trei, ale culturii Glina —, despre cultura Tei și despre cultura Costișa.

În concluzie, dintre marile culturi ale Bronzului mijlociu, culturile Otomani, Wietenberg, Monteoru, Tei și Costișa — aceasta nefiind atît de importantă pentru perioada a II-a a epocii — își au începutul încă în prima perioadă a cronologiei românești.

La un anumit punct al dezvoltării lor trebuie situat începutul perioadei a II-a a epocii bronzului de pe cuprinsul României. Acest punct ar putea fi marcat prin apariția pe teritoriul țării noastre a culturilor Vatina, Verbicioara și Gîrla Mare. Această apariție are, fără îndoială, o semnificație, culturile menționate fiind împinse dinspre sud-vest spre teritoriile noastre. Dacă acest moment înseamnă și intensificarea influenței miceniene, chiar dacă ar fi mai greu de constatat, ar trebui presupus — și în acest caz avem încă un indiciu — că începe a doua perioadă a Bronzului, după cum a afirmat I. Nestor și după cum credem și noi. Culturile din a doua fază a primei perioade sînt încă premiceniene. Reapariția într-o formă mult mai bogată a spiralei ca motiv ornamental, formele noi ale metalur-

[42] Aceasta, mai puțin răspîndită pe teritoriul țării noastre și strîns înrudită cu Coțofeni, nu a fost tratată în mod special în lucrarea prezentă.

giei, între care cele mai caracteristice sînt toporul de luptă de tip Apa, săbiile scurte cu mîner plin şi falerele de aur bombate, marchează de asemenea începutul unei perioade noi.

Faptul că Otomani I şi Wietenberg I nu cunosc încă spirala este de asemenea un indiciu în acest sens. Chiar părăsirea aşezării de la Periam, în timp ce aşezarea de la Pecica se dezvolta în continuare, ne arată că la sud de Mureş începuseră unele mişcări de populaţii. Aşezarea de la Pecica se încadrează în începuturile perioadei a II-a, o dată cu tiparele pentru topoare cu gaura mînerului transversală, asemănătoare cu cele din depozitul de la Hajdusámson, contemporan sau foarte apropiat de cel de la Apa.

★

Înainte de a termina această lucrare, repetăm încă o dată că ne dăm seama de toate lipsurile ei. De altfel, intenţia noastră nu a fost de a epuiza toate problemele care se pun în legătură cu cunoaşterea aprofundată a începuturilor epocii bronzului în ţara noastră, ci numai de a aduce cîteva completări la volumul I al *Istoriei României*, de la a cărui apariţie au trecut cinci ani.

Astfel, nu am pus în discuţie, ca să cităm cîteva exemple, nici complexul, sau eventual cultura, de la Ciomortan, din sud-estul Transilvaniei, nici acela de la Gilău (reg. Cluj) sau de la Dobroteşti, în raionul Roşiori de Vede. Toate acestea ni se par încă puţin lămurite şi aşteptăm informaţii mai ample asupra lor de la descoperitori.

Nici asupra unor probleme, asupra cărora am promis că vom reveni în cursul lucrării noastre, nu vom mai stărui, urmînd să ne ocupăm de ele cu alt prilej. Una dintre acestea e problema diferitelor faze ale culturii Coţofeni, alta aprofundarea culturii ceramicii decorate cu împunsături succesive sau problema mormintelor-ciste [43].

Credem că din expunerea noastră reiese destul de clar că în *Istoria României* problemele privind epoca bronzului au fost văzute într-un chip judicios, completările ce se pot aduce acestui capitol rezultînd numai din progresul firesc şi rapid al cercetărilor din cei şase ani care au trecut de la redactarea sa.

À PROPOS DU DÉBUT DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE (V^{e} partie)

RÉSUMÉ

Poursuivant ses considérations concernant la première période de l'âge du bronze de Roumanie, l'auteur revient sur le problème de la civilisation de Periam-Pecica, indiquant les dernières opinions de I. Bóna sur l'origine et l'apparition de cette civilisation, et exprime le désir que ce sujet fasse l'objet d'une discussion plus ample (notes 1—15).

[43] De asemenea, schema cronologică propusă de Al. Vulpe în *Dacia*, VIII, N. S., 1964, p. 328, va fi discutată într-un articol viitor, în care ne vom ocupa de perioada mijlocie a epocii bronzului.

Dans la discussion engagée au sujet de la civilisation de Vatina on expose les différents points de vue concernant les débuts de cette civilisation, et l'auteur, en concluant, se range à l'opinion suivant laquelle la civilisation de Vatina aurait son début même avant la fin de la Ire période de Reinecke ou plus précisément dans la phase A2 (notes 16 —23).

On examine les débuts de la civilisation de Gîrla Mare, caractéristique elle aussi pour la période B de Reinecke, et après avoir montré les différentes opinions à ce sujet on admet pour cette civilisation également, la même période initiale, tout comme pour la civilisation de Vatina (notes 24—29).

Pour la civilisation de Otomani, on a déjà admis, dans les parties précédentes de cet ouvrage, que son début remonterait également à la période A de Reinecke.

La dernière civilisation dont les débuts forment l'objet de recherches de l'auteur est la civilisation de Wietenberg. On expose les plus récentes opinions, en concluant sur la foi des fouilles de Derşida, que la première phase de la civilisation de Wietenberg est parallèle à la phase 1 de la civilisation de Otomani (notes 30-37).

Sont présentées en bref des découvertes d'objets de métal datés des phases A_1 et A_2 surtout d'après un schéma dressé par M. Russu (notes 38—41).

L'auteur propose, à la fin de cet ouvrage, le schéma chronologique suivant pour la Ire période :

La *phase 1* de la Ire période comprend la première partie de la civilisation de Glina (Schneckenberg A), les débuts des civilisations de Folteşti II, de Cernavodă III et de la civilisation de la céramique décorée de piqûres successives. Il y a également survivance des civilisations de Coţofeni, Kostolac et Vučedol (note 42).

La *phase 2* caractérisée par la deuxième partie de la civilisation de Glina (Schneckenberg B), compred le prolongement des civilisations de la première phase à l'exception des civilisations de Coţofeni, de Kostolac et de Vučedol. C'est également dans cette phase, qui remonte encore à la première période de Reinecke, que débutent les civilisations de Periam-Pecica, d'Otomani, de Wietenberg, de Monteoru, de Tei et de Costişa.

A un moment donné de leur développement s'affirme le début de la IIe période de la chronologie roumaine et en même temps apparaissent sur le territoire de la Roumanie les civilisations de Vatina, de Verbicioara et de Gîrla Mare.

ÎNCĂ O SPADĂ MICENIANĂ ÎN MUNTENIA

DE

A. D. ALEXANDRESCU

În săpăturile executate cu ani în urmă la Tei s-a găsit și un cuțit de bronz de o formă puțin obișnuită [1]. Cuțitul (fig. 1), lung de 0,1958 m, are forma ușor arcuită, muchia puțin și asimetric îngroșată prin ciocănire fiind frumos finisată; tăișul ușor arcuit este ascuțit prin ciocănire pe o singură față; urmele de la ciocănirea tăișului sînt marcate pe cealaltă față de o slabă șănțuire. Partea care a servit de mîner face unghi cu lama propriu-zisă, muchia nu mai este îngroșată, subțiindu-se mult spre capăt și purtînd urme de tăieturi. Capătul foarte subțire păstrează o gaură de

Fig. 1. — Cuțit de bronz descoperit la Tei.

nit lîngă tăiș, precum și urmele altora două, între acestea fiind și puțin îndoit. În această porțiune tăișul este subțiat pe ambele fețe. Vîrful cuțitului este rupt. O linie fin incizată marchează despărțirea între lamă și mîner. Piesa este realizată dintr-un bronz gălbui, cu o fină patină negri-

[1] Dinu V. Rosetti, *Civilizația tip București — Die Bukarester Kultur*, București, 1936, p. 12, pl. XV/89.

SCIV, tomul 17, nr. 3, p. 571—575, București, 1966

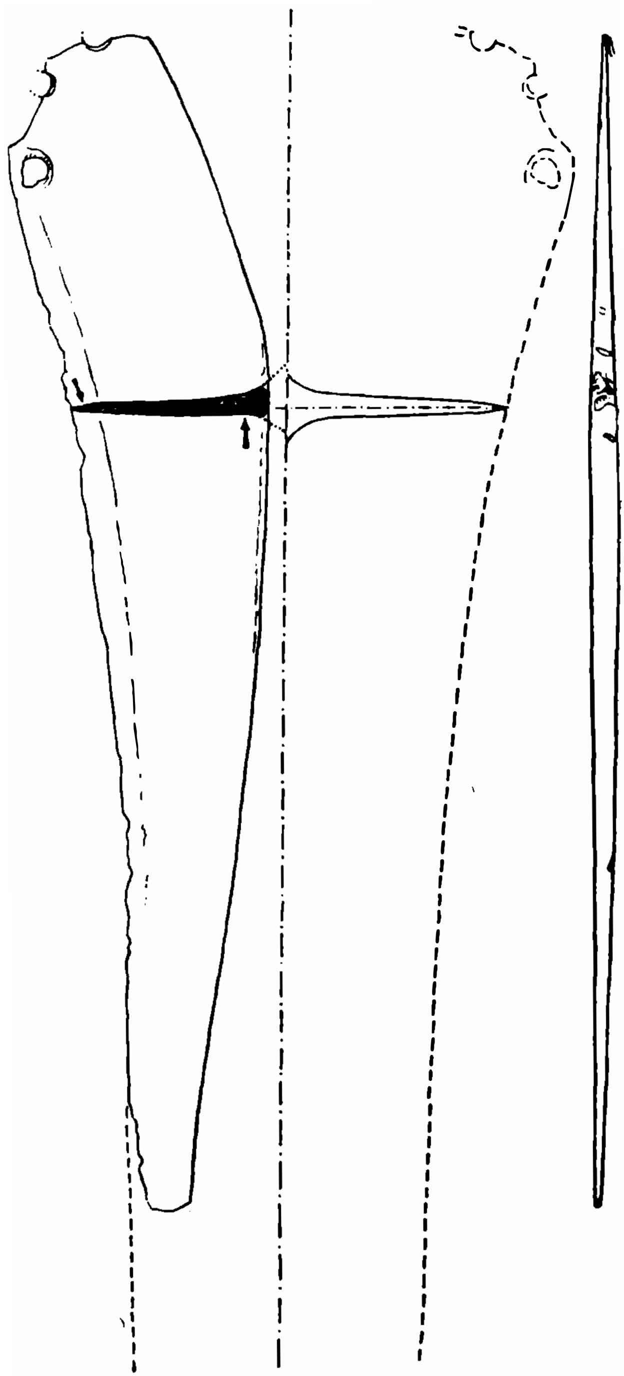

Fig. 2. — Încercare de reconstituire a spadei miceniene.

cioasă, evidentă mai ales la tăiş. Pe faţă şi mai ales spre vîrf suprafaţa a fost deteriorată prin oxidare.

Forma neobişnuită, mînerul cu plasarea nepotrivită a găurilor de nit şi cu tăiş, lama cu tăişul ascuţit secundar, indică evident că este vorba de o reutilizare. Atît calitatea şi aspectul bronzului, cît şi forma cuţitului arată că se înscrie perfect într-o spadă de tip micenian (fig. 2). Piesa reprezintă de fapt un fragment de lamă de spadă transformat în cuţit. Fragmentul făcea parte din partea superioară a spadei, păstrînd urmele a trei găuri de nit de la placa mînerului, iar muchia cuţitului păstrează pe o mică porţiune îngroşarea din marginea nervurii mediane. Pentru a se realiza cuţitul, tăietura de lîngă nervura mediană a fost netezită şi fasonată, iar tăişul a fost ascuţit prin batere pe o singură parte, cu care ocazie tăişul iniţial a devenit asimetric, acesta menţinîndu-se în prima formă doar în partea care a devenit mîner. În general, se observă tendinţa de a se da cuţitului o faţă plată.

După cum am arătat cu alt prilej [2] încadrarea în tipurile clasice de spade miceniene este dificilă, întrucît piesele de la noi sînt în oarecare măsură deosebite de acestea. Cu atît mai greu este de încadrat spada de la care provine fragmentul nostru. Observăm şi în acest caz fragilitatea plăcii de mîner, care este foarte subţire, iar plasamentul găurilor de nit variază de la piesă la piesă la puţinele la care s-a păstrat. În general, spadele de tip micenian de pe teritoriul nostru au placa de mîner deteriorată, spre deosebire de spadele miceniene clasice, care aveau mereu aceeaşi poziţie a găurilor de nit, cu posibilitatea de fixare a unui mîner mai solid, fapt pentru care în multe cazuri s-au păstrat întregi.

Descoperirea de la Tei reprezintă primul caz de spadă de tip micenian refolosită sub formă de cuţit, aceasta de bună seamă determinat de forma şi mărimea fragmentului, căci în alte cazuri, la Copşa Mare şi Roşiori de Vede, după deteriorare, spadele au fost recondiţionate şi folosite în continuare ca atare.

Forma uşor arcuită spre vîrf şi cu partea de mîner lată pe care a căpătat-o cuţitul copiază, în măsura în care era posibil la o reutilizare, tipul întîlnit în săpăturile de la Căţelu-Nou în 1963 [3], într-un bordei aparţinînd fazei a III-a a culturii Tei, şi care nu este altceva decît o transpunere în bronz a cuţitelor curbe din gresie. Şi la cuţitul de la Căţelu-Nou partea de mîner este lată, lama are o linie uşor arcuită, una din feţe este aproape plată, tăişul este ascuţit pe ambele feţe, totuşi mai pronunţat la una din ele. Cuţitele, ca şi celelalte obiecte de bronz în general, apar în număr mic în aşezările din Bronzul mijlociu. Amintim aici că şi în aşezarea de pe Wietenberg [4] s-a găsit un cuţit asemănător celui de la Căţelu-Nou, fără a i se cunoaşte însă poziţia stratigrafică. Nici pentru cuţitul de la Tei aceasta nu este cunoscută, în aşezarea respectivă fiind prezente trei faze ale culturii Tei, şi anume Tei II, III şi IV [5], totuşi asemănarea cu

---

[2] A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, N. S., X (în pregătire).

[3] Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Căţelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 45, fig. 28.

[4] K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 129, fig. 13/1.

[5] D. V. Rosetti, *op. cit.*, vezi planşele.

piesa de la Căţelu-Nou (Tei III), ne face să atribuim cuţitul mai degrabă acestei faze; este drept că este singura piesă de comparaţie pe care o cunoaştem, importantă însă prin faptul că este apărută în mediu Tei şi în condiţii de descoperire sigure.

Urmează să încercăm a stabili şi data posibilă a spadei de la care provine fragmentul transformat în cuţit. Mai probabilă ni se pare datarea în Tei II, întrucît trebuie să admitem că a trecut un timp oarecare pînă la deteriorarea spadei, care nu a mai putut fi reutilizată ca spadă. De altfel ni se pare că este şi momentul în care începe să se resimtă în ornamentica ceramicii influenţa sudică, fapt care apare mai pregnant în faza Tei III; iar tiparul de pandantiv cu motiv micenian descoperit tot la Tei este atribuit de D.V. Rosetti [6] fazei Fundeni a culturii (= Tei IV), deşi acest motiv este caracteristic pentru Tei II [7] şi totodată reprezintă unul din motivele ce apar pe bronzuri din grupul Apa. Oricum, perioada în care au pătruns şi în care au fost folosite spadele de tip micenian ni se pare că se poate restrînge la fazele II-III ale culturii Tei [8]. Tot acestei vremi îi aparţine şi spada de la Roşiori, cu cele două etape de utilizare a ei.

Prin cunoaşterea încă a unei spade de tip micenian în mediu Tei — în aşezare, nu izolat —, se poate afirma că purtătorii culturii Tei nu erau mai puţin războinici decît cei ai altor culturi contemporane, de pildă cei ai culturii Wietenberg — la care s-au găsit cele mai multe spade de tip micenian —, de asemenea că prin intermediul purtătorilor culturii Tei au ajuns în Transilvania spadele de acest tip, ca şi alte elemente de influenţă sudică.

ENCORE UNE ÉPÉE MYCÉNIENNE DE MUNTÉNIE

RÉSUMÉ

On présente un couteau en bronze, mis au jour il y a quelques années dans l'établissement de Tei, qui n'est en fait que la réutilisation d'un fragment d'une épée mycénienne. La seule pièce connue, pouvant lui être comparée, importante d'ailleurs en raison des conditions de découverte précises dans un milieu culturel Tei, est un autre couteau trouvé dans une hutte de l'établissement de Căţelu-Nou, attribué à la phase Tei III.

---

[6] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 11, pl. IX/49—50.

[7] *Ibidem*, pl. V/25.

[8] Din informaţii de la D. V. Rosetti s-ar fi găsit la Bucureşti, „Ziduri în Vii", în Tei IV (Fundeni), o spadă miceniană; nu ştim cărui tip îi aparţine, este posibil să fie tipul cu corniţe. Tipului cu corniţe îi aparţine fragmentul din depozitul din Bronzul final de la Drajna de Jos (I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions...*, în *Dacia*, II, 1925, p. 357—358, pl. II/7), care în forma iniţială ar trebui să aparţină fazei Tei IV, fază ce aparţine perioadei tîrzii a epocii bronzului (Valeriu Leahu, *Cu privire la unele probleme ale cronologiei epocii bronzului pe teritoriul Munteniei*, comunicare la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor, din decembrie 1965).

Sur la foi de ces découvertes l'auteur affirme que ce genre d'épée ainsi que d'autres éléments d'influence méridionale ont pénétré en Transylvanie par l'intermédiaire des porteurs de la civilisation de Tei.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Couteau en bronze découvert dans l'établissement de Tei.
Fig. 2. — Essai de reconstitution de l'épée mycénienne.

UN TEZAUR DE DENARI ROMANI DIN TIMPUL ÎMPĂRATULUI CLAUDIUS I, DESCOPERIT ÎN DOBROGEA

DE

CONST. DECULESCU

În comuna Niculițel (r. Tulcea) s-a descoperit cam pe la sfîrșitul primăverii sau începutul verii anului 1937 un important tezaur de denari romani [1], care prin structura sa ne oferă unele prețioase date referitoare la circulația monetară din partea de nord a provinciei Moesia Inferior.

După cercetările întreprinse de noi la fața locului, în cursul lunii septembrie 1937, însoțit de învățătorul I. Petcu din localitate, am putut stabili că depozitul monetar a fost descoperit, foarte probabil, de către locuitorul Coliu Țonciu, agricultor în Niculițel. Punctul în care s-a făcut descoperirea pare a fi la sud-vest de sat, într-o vie.

Întregul depozit a fost aflat într-un vas de lut, probabil găsit spart *in situ* și care nu a fost păstrat de către descoperitori.

După informațiile primite de la locuitorul amintit și după constatările noastre, reiese că tezaurul cuprindea 161 de denari și este foarte probabil ca pînă la acea dată să nu fi fost înstrăinat nici un exemplar din monedele ce intrau în componența depozitului.

Întreaga descoperire a fost examinată amănunțit la fața locului și, pe baza acestei cercetări, s-a putut face o repartizare și o clasificare generală a monedelor ce erau cuprinse în descoperire.

În urma examinării am ajuns la următorul rezultat : un număr de circa 30 de denari au fost emiși în cursul secolului I î.e.n. (sau poate și în cele anterioare), vreo 40 de exemplare au fost emise de Augustus, cu reversul Caius și Lucius Caesares și apoi un număr de aproximativ 80 de exemplare erau emise de către Tiberiu și aveau reversul cu Livia. Un ultim lot, format din 8 denari, a fost emis după a. 15, pînă la Claudius I inclusiv.

Mărturisim că la acea vreme nu am cunoscut excesiva raritate a acestei descoperiri. Din cauza prețului ridicat am achiziționat din acest important tezaur pentru colecția personală numai un lot format din 40 de exemplare, în care se găsesc toate monedele ulterioare lui Tiberiu.

---

[1] Acest tezaur a făcut obiectul unei sumare comunicări la Societatea numismatică română, în anul 1946.

Vom descrie mai jos, în ordinea cronologică, un număr de 37 de denari, care au rămas în colecţia noastră [2].

1. *P. Satrienus* [3]
   Av. Cifra ⊥ VIIII, înapoia capului.
   Rv. ROMA. În exergă, P. SATRIENVS.
   AR. ← Greut. 3,66 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună, moneda puţin tocită.
   BMC (Roma), 3229, a. 77 (fig. 1/1)[4].

2. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus*
   Av. G.P.R.
   O contramarcă în unghi culcat, cu extremităţile îngroşate, în cîmp dr., în faţa gurii [5].
   Rv. CN. LEN. în cîmp E X S [C]. O contramarcă liniară, în cîmp st. sus.
   AR. ↓ Greut. 3,53 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună, dar moneda tocită.
   BMC, II (Spania), 52, a. 76–72.

3. *M. Plaetorius Cestianus*
   Av. CESTIAN [VS] S.C. Pe obrazul zeiţei, două contramărci.
   Rv. M. PLAETORIVS M.F. AED [CVR].
   AR. ↘ Greut. 3,71 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, dar moneda tocită.
   BMC, I (Roma), 3596, a. 67.

4. *L. Hostilius Saserna*
   Rv. L. HOSTILIVS SASERNA.
   AR. ↙ Greut. 4,02 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună.
   BMC (Roma), 3996, a. 48.

5. *C. Julius Caesar*
   Av. Trei contramărci: una semicirculară, una îngroşată în unghi şi una liniară. Două incizii pe margine.
   Rv. CAESAR, vertical în dr. În cîmp la dr. litera D.
   AR. ↓ Greut. 3,72 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, moneda tocită.
   BMC (Est), 31, a. 48.

6. *Acelaşi*
   Av. COS. TERT.
   Patru contramărci: una în arc, alta în unghi deschis larg, a treia liniară, cu un mic braţ la o margine, şi a patra în unghi.
   Rv. AVGVR. jos PONTMAX. În cîmp la dr. litera D.
   AR. ↑ Greut. 3,68 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
   BMC (Africa), 21, a. 46.

7. *Marc Antoniu*
   Av. ANT. AVGVR. III. VIR. R.P.C.
   Contramarcă liniară, îngroşată la o extremitate, în faţa urechii.

---

[2] Lipsesc trei exemplare din lotul achiziţionat de noi: un denar din timpul republicii, familia Iunia, a. 58 î.e.n., unul de la Augustus cu rv. C et L. Caesares şi unul de la Tiberius cu rv. Livia, care au fost cedate altor colecţionari.

[3] La descrierea fiecărei piese ne-am mărginit să dăm doar unele elemente tehnice esenţiale, pentru rest trimitem la cataloagele de specialitate.

[4] Vezi fig. 1/1. Pentru rest nu vom mai face trimiteri, deoarece numărul din descriere corespunde cu cel notat pe planşe.

[5] Formele contramărcilor n-au mai fost desenate separat, deoarece ele figurează pe fiecare monedă ilustrată pe planşe. Ele pot fi urmărite acolo ori de cîte ori este cazul.

Fig. 1

Fig. 2

Rv. IMP TER. O incizie pe margine.
AR. ↓ Greut. 3,56 g. Diam. 21 mm. Conservarea bună.
BMC (Est), 147, a. 36.

8. *Sextus Pompeius*
Av. [M] AG. PIVS. IMPITER.
Trei contramărci : una semicirculară în cîmp, una liniară cu extremitatea îngroşată şi una în unghi.
Rv. PRAEF : în exergă [C] LAS ET OR [AE] EX S [C].
AR. ↙ Greut. 3,52 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
BMC (Sicilia), 7, a. 42—31.

9. *Marc Antoniu*
Av. [M] ANTONIVS. AVG. IMPIII. COS. TERT. III. V [I] R.
Două contramărci : una în unghi, alta circulară.
AR. ↑ Greut. 3,66 g. Diam. 17 mm. Conservarea bună.
BMC (Est), 228, a. 31.

10. *C. Octavius*
Av. Trei contramărci : una în S pe nas, alta în formă de cupă şi a treia în formă de *Z*, cu braţul în sus circular.
Rv. IMP. CAESAR în exergă.
AR. ↙ Greut. 3,64 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
BMC (Roma), 43—63, a. 29—27.

11. *Augustus*
Av. CAESAR AUGUSTVS.
Trei contramărci : una liniară, alta în formă de I şi a treia un dreptunghi fără o latură.
Rv. OB CIVIS SERVATOS, pe trei rînduri.
AR. Greut. 3,75 g. Diam. 19—20 mm. Conservarea bună.
RIC, 290, a. 19.

12. *M. Durmius*
Av. CAESAR AVGUST[VS].
Rv. M. DVRMIVS în exergă : IIIVIR.
AR. ↓ Greut. 4, 26 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
BMC (Grueber) (Roma), 4569, a. 14. î.e.n.

13. *Augustus*
Av. DIVI. F. AVGVSTVS.
Rv. IMP. X ; în exergă ACT.
AR. ↙ Greut. 3,74 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună.
RIC, 328, *BMC* (Grueber) (Gallia), 175, a. 14—12 î.e.n.

14. *Acelaşi*
Av. DIVI F AVGVSTVS
Contramarcă în unghi cu un braţ îngroşat.
Rv. IMP. X ; în exergă SICIL.
AR. ↘ Greut. 3,59 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
BMC (Grueber) (Gallia), 171, a. 14—12.

15. *Acelaşi*
Av. CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE.
Două contramărci în spatele ochiului : una triunghiulară, alta liniară.

Rv. AVGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT ; în exergă C.L. CAESARES.
AR. → Greut. 3,77 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 350, a. 2 î.e.n. — 11 e.n.

16. *Același*

Av. ca mai sus.
Două contramărci : una în arc și alta în T.
Rv. ca mai sus. În exergă C.L. CAESARES.
AR. ↖ Greut. 3,70 g. Diam 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 350.

17. *Același*

Av. CAESAR AVG[VSTVS] DIVI F PATER PATRIAE.
Două contramărci : una liniară, alta cupuliformă (ipsilon).
Rv. SIG PRINC IVVENT. În exergă C.L. CAESAR[ES].
O contramarcă semicirculară pe revers.
AR. ← Greut. 3,67 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
RIC, 350.

18. *Același*

Av. Ca mai sus. Contramarcă semicirculară sub bărbie.
Rv. AV[GVSTI F COS DESIG PRIN]C IVVENT. În exergă C.L. CAESARES.
Descentrată.
AR. ↘ Greut. 3,63 g. Diam. 21 mm. Conservarea bună.
RIC, 350

19. *Același*

Av. Ca mai sus, dar fără contramarcă.
Rv. [A]VGSTI F COS DESIG PRINC IVVENT. În exergă [CL] CAESARES.
AR. ↘ Greut. 3,88 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 350.

20. *Același*

Av. Ca mai sus, forma capului ca la nr. 18.
Rv. O contramarcă semicirculară sub lituus.
AR. ← Greut. 3,61 g. Diam. 18 mm. Conservarea satisfăcătoare, dar moneda mult tocită.
RIC, 350.

21. *Același*

Av. Ca mai sus. O contramarcă înapoia ochiului.
Rv. „Incusă”.
AR. Greut. 3,78 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 350.

22. *Tiberius*

Av. TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS.
Rv. TR POT XVII, în exergă IMP VII.
AR. ↖ Greut. 3,71 g. Diam. 18 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 2, a. 15 e.n.

23. *Același*

Av. TI [CAESAR DI]VI AVG F AVGVSTVS. Capul laureat al lui Tiberius la dr.

13

14

15

16

17

18

Fig. 3

Fig. 4

Rv. PONTIF MAXIM. Livia [6], șezînd spre dr., ținînd o floare și un sceptru. Tipul II [7], însă dublă linie sub scaun.
AR. → Greut. 3,69 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 3, a. 15—37 e.n.

24. *Același*
Av. TI [CAESA]R DIVI AVG F AVGVST[VS]. În rest ca mai sus.
Rv. PANTIF [MAXIM]. Tipul II (triplă linie sub scaun).
AR. ↗ Greut. 3,62 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare.
RIC, 3.

25. *Același*
Av. TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS. Ca mai sus.
Rv. PONTIF MAXIM. Tipul III (o singură linie sub scaun).
AR. ↓ Greut. 3,76 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, patină brună.
RIC, 3.

26. *Același*
Av. TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST [VS]. În rest ca mai sus.
Rv. Mică incizie pe marginea inferioară. Tipul III.
AR. ↑ Greut. 3,63 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună.
RIC, 3.

27. *Același*
Av. TI [CA]ESAR DIVI AVG F AVGVST[VS]. În rest ca mai sus.
Rv. Două mici incizii în marginea inferioară. Tipul III.
AR. ↗ Greut. 3,76 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună.
RIC, 3.

28. *Același*
Av. TI CAESAR DIVI AVG F AGVSTVS. În rest ca mai sus.
Rv. Ca mai sus. Tipul III.
AR. ↘ Greut. 3,79 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună.
RIC, 3.

29. Av. TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST[VS]. În rest ca mai sus.
Rv. PONTIF MA[XIM]. Tipul III.
AR. ↗ Greut. 3,69 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună.
RIC, 3.

30. *Același*
Av. TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST[VS].
Rv. PONTIF MAXIM. TIPUL II (triplă linie sub scaun).
AR. ↗ Greut. 3,82 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 3.

---

[6] Cercetătorii nu au ajuns încă la un acord privitor la interpretarea tipului feminin de pe rv. : Mattingly, luînd în considerare raporturile reci care existau între Tiberius și ambițioasa lui mamă, socotește că tipul feminin reprezintă Pacea, dar admite în același timp că o identificare ulterioară cu Livia era naturală, chiar inevitabilă, cu atît mai mult cu cît acest tip a apărut pentru prima oară sub Augustus (a. 13 e.n.).

[7] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra, 1923 (*BMC*, I, p. CXXX).

31. *Caligula şi Agrippina*

Av. AGRIPPINA. MAT. C. CAES. AVG. GERM.
Rv. C. CAESAR. AVG. GERM. P. M. TR. POT.
AR. ↗ Greut. 3,76 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 16, Caligula şi Agrippina, a. 37.

32. *Caligula şi Germanicus*
Av. GERMANICVS. CAESAR. PC. CAES. AVG.
Rv. C. CAESAR. AVG. GERM. P.M. TR. P.
AR. ↖ Greut. 3,71 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 21, Caligula şi Germanicus, a. circa 40.

33. *Antonia*
Av. ANTONIA A[VGVS]TA.
Rv. SACERDOS DIVI.
AR. ↗ Greut. 3,78 g. Diam. 18 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, Claudius, p. 132/81, a. 39.

34. *Claudius I*
Av. TI CLAVD CAESAR AVG GERM PM TR P.
Rv. EX S C OB CIVES SERVATOS.
AR. ↘ Greut. 3,76 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 20, a. 41.

35. *Acelaşi*
Av. TI CLAVD CAESAR AVG PM TR P VI IMP XI.
Rv. CONSTANTIAE AVGVSTI
AR. Greut. 3,72 g. Diam. 19—20 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 3, a. 46.

36. *Acelaşi*
Av. TI CLAVD CAESAR AVG PM TR P VI IMP XI.
Rv. IMP RECEPT.
AR. Greut. 3,80 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 25, a. 46.

37. *Acelaşi*
Av. TI. CLA[VD CAES]AR. AVG. P.M. TR. PX. IMP. P.P.
Rv. SPQR. P.R. OBCS.
AR. ↖ Greut. 3,79 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea foarte bună.
RIC, 45, a. 50—51 [8].

Observaţiile care se pot face asupra acestui „extras" de tezaur sînt limitate. În primul rînd, faptul că e vorba de un material selecţionat a exclus cu probabilitate imitaţiile sau falsurile. De remarcat că piesa de la nr. 21 se prezintă incusă, particularitate care se întîlneşte foarte rar la denarii imperiali, în timp ce la denarii republicani cazul e mai frecvent.

Pe denarii lui Augustus, cu reversul lui Caius şi Lucius, şi pe cei ai lui Tiberius cu reversul Livia, din care posedăm respectiv şapte şi opt

[8] Monedele descrise la numerele 1, 7, 11, 12, 13, 14 şi 21 fac parte în prezent din colecţia Barbu Ionescu (Olteniţa), iar cele de la nr. 35 şi 36 din colecţia arh. Gh. Pătraşcu, Bucureşti.

25

26

27

28

29

30

Fig. 5

31

32

33

34

37

Fig. 6

exemplare, se pot face unele observaţii de detaliu. Efigia lui Augustus de pe denarul incus îl arată pe împărat mai tînăr decît la ceilalţi şase denari : este deci posibil că a fost bătut la începutul emisiei acestui tip (sfîrşitul secolului I î.e.n.). Aspectul capului lui Augustus e mai prelung la denarii cu nr. 15, 16, 17, 19 şi 21 şi mai rotund la nr. 18 şi 20. Efigia celor doi moştenitori prezumtivi ai lui Augustus are înălţimea de 11 mm ; la denarul cu nr. 11 aceştia au cu 1—3 mm mai mult decît la ceilalţi. De asemenea mărimea scuturilor diferă cu cîte 1 mm.

În cele opt monede similare lui Tiberius se întîlnesc numai două din cele trei tipuri descrise de Mattingly — primul tip, emis între 16 şi 21 e.n., lipseşte. Din tipul II sînt doi denari, dar unul din ei, cel de la nr. 23, are două linii sub scaun, în loc de trei. Cum e natural la o emisie care a durat două decenii cu acelaşi revers, portretul împăratului pe avers reprezintă diferenţe de expresie.

Greutatea medie a denarilor e de 3,70 g, gradul de tocire (0,20) e destul de mic, fiind în raport direct cu starea de conservare bună a pieselor. Monedele de la nr. 4 şi 12 au greutatea supranormală, respectiv 4,02 şi 4,26 g. La descrierea fiecărei monede s-au indicat cele care prezintă contramărci : în total 15 denari prezintă aceste semne de marcare, care se întîlnesc destul de des pe denarii republicani, precum şi pe cei de la începutul imperiului. Dintre aceştia, 12 denari prezintă contramărci numai pe avers, doi cu contramărci pe ambele părţi şi unul numai pe revers. Una din monede prezintă patru contramărci, cinci piese cu cîte trei contramărci, iar restul prezintă cîte două sau o contramarcă. Forma semnelor e în general circulară (arc, semicerc, cerc) sau unghiulară ; unele sînt liniare, mai mult sau mai puţin îngroşate. Remarca făcută de B. Mitrea, că atunci cînd întîlnim pe aceeaşi monedă două sau mai multe contramărci forma lor diferă [9], se confirmă şi aici. Începînd de la Tiberius, nu mai găsim contramărci pe monedele descrise mai sus.

Desigur că un tezaur izolat, mai cu seamă cînd nu e descris în totalitatea lui, nu se pretează la interpretare de ordin mai general, totuşi din această descoperire se pot trage unele concluzii, fiindcă e cunoscută poziţia ei şi posedăm toate monedele terminale.

Tezaurul de faţă, după cum se va arăta mai jos, a fost îngropat în deceniul al 6-lea al secolului I e.n., după ce Claudius desfiinţase regatul trac. Nu e deci surprinzător că găsim în compunerea lui numai monede romane.

Este interesant să constatăm că se poate face o apropiere între felul cum e compus acest tezaur şi datele istorice pe care le avem despre Claudius. Suetoniu, în *Cei doisprezece Cezari*, descriind pe împărat, arată că el venera pe Augustus ; bunicii lui, Livia, i-a decernat onorurile divine ; mamei sale, Antonia, i-a acordat titlul de Augusta ; lui Tiberiu i-a terminat arcul de triumf ; faţă de Marcus Antonius — bunicul lui după mamă — şi-a manifestat recunoştinţa. În schimb, el a desfiinţat toate actele nepotului său Caligula [10], oprind de a trece în numărul zilelor de sărbătoare

[9] B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în *SCN*, II, 1958, p. 147—149.

[10] Suetonius, *Duodecim Caesares* : Claudius, „. . . jus jurandum neque sanctius sibi neque crebius instituit quam per Augustum . . . aviae Liviae divos honores Tiberio marmorco arco juxta Pompeii theatrum . . . Caii quoque etsi acta omnia rescidit, diem tamen necis, quamvis exordium principatus sui vetuit inter festos referri".

prima zi de domnie a lui, pentru că era şi ziua morţii lui Caligula. Or, tezaurul nostru conţine două monede ale lui Marcus Antonius, un număr mare de monede ale lui Augustus, un număr şi mai mare de la Tiberius (cu reversul Livia), o Antonia — monedă destul de rară —, iar Caligula, predecesorul lui imediat, nu figurează cu nici o monedă proprie şi apare numai pe reversul monedei lui Germanicus (fratele lui Claudius) şi pe reversul denarului Agrippinei.

Numărul cel mare al celor două tipuri de denari este justificat. Se ştie că Augustus, începînd cu anul 2 î.e.n., în emisiunea denarilor a inaugurat sistemul cu uniformitatea de tip, fixîndu-se la tipul cu Caius şi Lucius Caesares pe revers, pe care l-a emis continuu pînă în anii 9—10 e.n.

Tiberius l-a imitat pe Augustus şi, după ce a utilizat tipul cu cvadriga şi tipul cu Divus Augustus, s-a oprit la tipul cu reversul Livia, menţinîndu-l de la anul 15 e.n. pînă la moartea lui [11]. De aceea numărul mare de denari identici de la Augustus şi Tiberius îşi găseşte explicaţia în faptul că este vorba de două monede foarte comune, care au fost emise continuu fiecare, respectiv 12 şi peste 20 de ani.

Claudius este reprezentat în prezentul tezaur prin patru denari, număr destul de mic, căci ne găsim după cel puţin 10 ani de domnie. O explicaţie ar putea-o constitui faptul că ne găsim la marginea imperiului. Pe de altă parte, denarii de argint ai lui Claudius, spre deosebire de monedele lui de bronz, care sînt foarte curente, sînt monede relativ rare, ceea ce ar putea însemna fie că nu au fost emişi în cantităţi mari, deşi împăratul a domnit 13 ani, fie — mai probabil — că emisiile recente de denari (netociţi) au fost topite, ca urmare a reformei monetare a lui Neron.

Componenţa acestui tezaur îşi găseşte asemănarea în două tezaure îngropate pe teritoriul Imperiului roman şi anume : unul găsit în 1877 la Laluque (Tartas) în Franţa, în care erau 180 de denari într-un vas, din care numai 120 au fost examinaţi, fiind reprezentaţi astfel : 57 de denari republicani de la 200—25 î.e.n. şi 63 de imperiali provenind de la : Augustus 12, Juba 1, Tiberius 45, Nero Drusus 1, Caligula 3 şi Claudius 1, aceasta din urmă emis în anul 43 e.n.[12]. Al doilea tezaur s-a descoperit la Dombresson (canton Neuchâtel), în Elveţia, în 1824, cuprinzînd un *aureus* al lui Tiberius şi 420 de denari, majoritatea republicani ; printre cei imperiali erau 38 Augustus, 80 Tiberius, 2 Caligula, 7 Claudius şi o piesă din primii ani de domnie ai lui Neron [13].

De un interes deosebit este confruntarea acestui tezaur cu tezaurele din Dacia liberă, care conţin monede imperiale romane din prima jumătate a secolului I e.n.. Vom privi această chestiune atît sub raportul frecvenţei tezaurelor îngropate în secolul I, cît şi sub raportul numărului brut de monede aparţinînd primei jumătăţi a secolului I, atît în Dobrogea romană, cît şi în Dacia nord-dunăreană liberă.

Tezaure cu monede romane îngropate în tot cursul secolului I pe teritoriul Dobrogii sînt rare. Era totuşi de aşteptat ca Dobrogea, care e un izvor de monede antice şi a cărei viaţă romană a început cu mult

[11] H. Mattingly şi Sydenham, *op. cit.*, Tiberius, nr. 98.

[12] E. Taillebois, în *RN*, 1888, p. 533.

[13] A. Blanchet, *Les trésors des monnaies romaines...*, Paris, 1900, p. 297, tezaurul nr. 833.

înainte de cucerirea Daciei de către romani, să ne furnizeze material monetar roman mai numeros. Dar pînă la descoperirea de față nu putem cita decît un singur tezaur (încă nepublicat), cu 72 de denari, îngropat în timpul lui Domitian, cu indicația vagă că a fost descoperit la Tulcea și achiziționat în 1957 de Academia Republicii Socialiste România [14].

În Dacia liberă situația e diferită, numărul tezaurelor îngropate în secolul I e.n. e simțitor ridicat. Este drept că nu mai întîlnim pletora de tezaure din secolul anterior. Din lucrările de sinteză ale lui B. Mitrea [15] și I. Winkler [16] se constată că aproape toate deceniile din secolul I e.n. sînt reprezentate prin îngropări de tezaure (minus deceniile 5 și 6).

Dacă trecem acum la examinarea numărului brut al monedelor aparținînd primei jumătăți a secolului I e.n., constatăm o situație inversată. În Dobrogea, într-un singur tezaur, cel de față, din 40 de monede achiziționate 25 aparțin acestei perioade, iar din întregul tezaur de 161 de monede peste 120 aparțineau secolului I e.n. (fiind socotite în cele 120 și monedele lui Augustus cu reversul lui Caius și Lucius, emise între anii 2 î.e.n. și 10 e.n.).

În tezaurele din Dacia, numărul monedelor din această perioadă e foarte scăzut. Cercetători ca B. Mitrea, M. Macrea, Oct. Floca, I. Winkler, Const. Preda, care au urmărit procentajul monedelor romane din tezaure pe perioade, au relevat scăderea frecvenței monedelor romane în Dacia, începînd cu a doua jumătate a secolului I î.e.n. și continuînd cu prima jumătate a secolului I e.n. Este locul să arătăm că această scădere, în această din urmă perioadă, și mai cu seamă în perioada de 40 de ani după anul 14 e.n., data începutului principatului lui Tiberius, și anul 54, data morții lui Claudius, se dovedește a fi considerabilă. Pentru ilustrarea acestui proces vom cita numai tezaurele de la care posedăm date mai complete, descoperite în Dacia, care cuprind și perioada domniei lui Tiberius, Caligula și Claudius.

1. La Augustin [17] (r. Rupea, reg. Brașov) s-a găsit un tezaur de 294 de denari, care se încadrează între 217 î.e.n. și 37 e.n. Din secolul I e.n. sînt 10 exemplare Augustus (cu reversul Caius și Lucius), 2 Tiberius și 1 Caligula; deci 3 monede din perioada celor 3 împărați.

2. La Grădiștea Muncelului [18] (r. Orăștie, reg. Hunedoara), în săpăturile făcute de Ackner în 1847, s-au găsit 500 de denari, din care 148 de republicani, restul imperiali. Printre aceștia din urmă erau 15 I. Caesar, 2 Ant. Lepidus, 3 Agrippa, 3 Tiberius, 2 Agrippina, 4 Germanicus, 16 Caligula, 4 Claudius, 69 Titus, 109 Domitian, 15 Nerva și 2 Traian, aceștia

[14] Relații primite de la Oct. Iliescu, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.

[15] B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circulazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 100–124.

[16] Iudita Winkler, *Expansiunea economică a Romei în Dacia înainte de cotropirea ei*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 147–158; idem, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, VI, 1955, p. 13–180.

[17] M. Macrea și I. Berciu, *Două tezaure de monede republicane romane în Dacia Superior*, în *Apulum*, I, 1939–1942, p. 110–160.

[18] M. J. Ackner, in *MCC*, I, 1856, p. 153; C. Gooss, *Chronik*, p. 240; I. Neigebaur, *Dacien*, p. 97; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 106.

doi cu legenda Germanicus, fără Dacicus. Acesta e singurul tezaur cu un număr marcant de monede din cele 4 decade : 29 de denari.

3. La Orăştie [19] (r. Orăştie, reg. Hunedoara), un tezaur cu 311 denari (din care 1 Juba) cu datarea 268 î.e.n.—98 e.n., conţine printre denarii imperiali 14 Augustus, 6 Tiberius, 1 Neron, 1 Galba, 1 Vitelliu, 22 Vespasian, 4 Titus, 11 Domitian, 2 Nerva şi 1 Traian (al II-lea consulat) ; deci 6 monede din perioada 14 —54.

4. Tot la Orăştie [20], în 1855, s-a descoperit un tezaur cu 111 de denari, din care 54 republicani şi 57 imperiali, încadraţi între 20 î.e.n. şi 96 e.n. Printre denarii imperiali sînt 2 Augustus, 1 Caligula, 2 Galba, 1 Otho, 3 Vitellius, 31 Vespasian, 6 Titus, 1 Iulia (fiica lui Titus) şi 10 Domitian ; deci o monedă din perioada care ne interesează.

5. La Pasul Vîlcanului [21] (reg. Hunedoara), tezaur dispersat din care s-au obţinut 100 de monede, printre care 2 Augustus, 1 Tiberius, 2 Neron, 2 Galba, 1 Otho, 3 Vitellius, 29 Vespasian, 8 Titus, 1 Iulia şi 5 Domitian ; o monedă.

6. La Poiana [22] (com. Cîrbeşti, r. Tg.-Jiu, reg. Craiova), s-a descoperit în 1938 un tezaur cu obiecte de podoabă dacice şi 28 de denari cuprinşi între 124 î.e.n. şi 81 e.n. Monedele imperiale se compuneau din 2 Augustus, 1 Tiberius, 2 Neron, 5 Vespasian şi 4 Domitian ; deci o monedă.

7. La Diaconi [23] (r. Tecuci, reg. Bîrlad), în săpăturile făcute de R. Vulpe în 1949, s-a descoperit un tezaur cu 95 de monede republicane şi imperiale cuprinse între 150 î.e.n. şi Titus. Printre monedele imperiale se găseau 5 Augustus (revers Caius şi Lucius), 2 Tiberius, 1 Claudius, 3 Neron, 1 Vitellius, 1 Vespasian şi 1 Titus (Coh [2], 395) : 3 monede.

8. La Reghin [24] (r. Reghin, reg. Mureş Autonomă-Maghiară) s-a găsit, în 1868, un tezaur cu 300 de denari imperiali, cuprinzînd 1 Antonius, 2 Tiberius, 2 Vitellius, 35 Vespasian, 5 Titus, 15 Domitian, 3 Nerva, 24 Traian, 40 Adrian, 5 Sabina, 3 L. Aelius, 66 Antonius Pius, 26 Faustina senior, 43 M. Aurelius, 14 Faustina junior, 7 L. Verus, 3 Lucilla, 1 Crispina ; deci 2 monede.

9. La Fotoş [25] (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov) s-a descoperit un tezaur cu 271 de denari republicani şi imperiali ; aceştia din urmă se împart astfel : 7 Caesar, 41 diverşi monetari (48—36), 11 Augustus (36 î.e.n.— 11 e.n.) şi 4 Tiberius.

---

[19] M. Bahrfeldt şi E. Forschheimer, *zwei römische Denarschätze*, în *NZ*, IX, 1877, p. 284—293 ; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 106—107.

[20] G. I. Seidl, în *Archiv f. oesterr. Geschichtsquellen*, 1856, p. 325, 326 ; C. Moisil, în *BSNR*, 47, 1923, p. 90.

[21] B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 105.

[22] C. S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia*, VII—VIII, p. 208—216.

[23] B. Mitrea, *Descoperirile de monede romane din aşezarea geto-dacă de la Poiana şi importanţa lor istorică*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 165—179.

[24] C. Gooss, *op. cit.*, p. 101.

[25] B. Mitrea şi Z. Székely, *Tezaurul monetar de la Fotoş*, în *Materiale*, II, p. 643—683.

Se constată din cele arătate mai sus că numărul total al monedelor celor trei împăraţi găsite în aceste 9 tezaure este de 50, dintr-un total de 2 010 monede [26]. Un număr de 10 monede trebuie adăugate celor 50, provenind din următoarele descoperiri monetare :

1. Trei monede (1 Germanicus şi 2 Caligula), dintr-un total de 17 monede izolate descoperite la Sibiu [27] (reg. Braşov).

2. Şapte monede provenite din descoperiri monetare în care s-a găsit cîte o singură monedă, şi anume : a) un sesterţ cu Agrippina senior găsit la Tinosul [28] (reg. Ploieşti), descoperit de R. şi E. Vulpe ; b) o monedă de bronz a lui Claudius, găsită în castrul de la Drajna de Sus [29] (reg. Ploieşti) ; c) un aureus al lui Tiberius, găsit la Socol [30] (reg. Timişoara) ; d) un as al lui Claudius, găsit la Olteniţa [31] (reg. Bucureşti) ; e) un denar al lui Claudius, găsit la Roşia Montană [32] (reg. Cluj) ; f) un denar de argint al lui Tiberius, notat în colecţia Daniel Lészay ca fiind găsit la Grădiştea Muncelului [33] ; g) un as al lui Claudius, descoperit la Stolniceni [34] (r. Rîmnicu-Vîlcea).

Este evident că nu se poate pretinde că s-au înregistrat aici toate monedele găsite pe teritoriul Daciei nord-dunărene, privind această perioadă de 40 de ani (recte 14—54), dar din datele furnizate de cele opt tezaure confruntate cu tezaurele îngropate înăuntrul graniţelor Imperiului roman (Niculiţel [35], Laluque, Dombresson) rezultă că în seria de monede găsite pe teritoriul Daciei e aproape o „discontinuitate" privind prima jumătate a secolului I, ilustrată mai cu seamă prin slaba reprezentare a împăraţilor Tiberius, Caligula şi Claudius. Perioada care urmează,

---

[26] Nu s-a pus la contribuţie tezaurul de la Remetea citat de O. Gohl, în *NumKözl*, XII, 1914, p. 17, care afirmă că în acest tezaur erau mai multe monede de la Caesar, M. Antonius, Augustus şi denari de la Claudius. O listă a monedelor nu a fost publicată niciodată (cf. M. Macrea şi I. Berciu, în *Apulum*, I, p. 110 şi urm.). Idem, cel de la Tisa cu 956 de monede, din care 11 imperiale neprecizate, C. Moisil în *CNA*, 127—128, p. 161 ; M. Macrea, în *Apulum*, I, *loc. cit.* De asemenea, nici indicaţia înregistrată de I. Berkeszi, în *Délmagyarország éremleletei*, în *TRÉT*, XIII, 1907, p. 40 ; B. Mitrea, în *ED*, X, p. 104, prin care Ormos notează ca „găsite la Orşova monede ale lui Augustus, denari ai lui Tiberius, un bronz Titus şi 3 bronzuri de la Germanicus".

[27] Neigebaur, *Dacien*, 1851, p. 265—266 ; B. Mitrea, în *ED*, X, p. 107.

[28] *Dacia*, I, 1924, p. 222—223. Moneda a fost precizată de M. Macrea, în *Apulum*, I, p. 199.

[29] Gh. Ştefan, *Dacia*, X—XII, 1945—1947, p. 138, nr. 5 ; B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în *SCN*, II, 1958, p. 191.

[30] B. Mitrea, în *ED*, X, p. 100 ; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 39.

[31] Cu ocazia săpăturilor făcute pentru un puţ în portul Olteniţa, un muncitor a găsit o monedă de bronz a lui Claudius. Moneda se află în Muzeul raional Olteniţa.

[32] I. Winkler, *Contribuţii...*, în *SCŞCluj*, 1955, tabel nr. 145.

[33] I. Winkler, *Note despre colecţia monetară a lui Daniel Lészay*, în *SCN*, III, 1960, p. 452.

[34] C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *SCN*, II, 1958, p. 393.

[35] În tezaurul acesta, din cele 40 de monede achiziţionate, 17 fac parte din cele patru decade, iar în întregul tezaur se găseau aproximativ 90 de denari din această perioadă, din totalul de 161 de denari.

începînd cu Neron, pînă la finele secolului I, arată un procentaj mult mai ridicat. În tabelul pe care ni-l furnizează cele nouă tezaure se constată această simțitoare diferență.

Tabel

Nr.	Localitatea descoperirii	Numărul monedelor	Datarea tezaurelor	Monedele republicane, Augustus inclusiv	Perioada 14—54 e.n.	Perioada 54—98 e.n. (exclusiv Traian).
1	Augustin	294	237 î.e.n. —37 e.n.	291	3	—
2	Grădiștea Muncelului	500	sec. III î. e. n. fine sec. I	178	29	193
3	Orăștie	311	268 î.e.n. —98 e.n.	262	6	42
4	Orăștie	111	20 î.e.n. —96 e.n.	56	1	54
5	Pasul Vîlcanului	100	— sec I î. e. n. — Domitian	48	1	51
6	Poiana	28	124 î.e.n. —81 e.n.	16	1	11
7	Diaconi	95	150 î.e.n. — Titus	86	3	6
8	Reghin	300	M. Antonius —177 e.n.	2	2	60
9	Foloș	271	sec. II î.e.n. —37 e.n.	267	4	—
	Total	2 010		1 206	50	417

Dar constatarea devine mai pregnantă dacă luăm în considerație o serie de tezaure cu monede republicane și imperiale, cuprinzînd și perioada celor patru decade, fără să conțină nici o monedă din această perioadă. Putem cita următoarele tezaure care se află în această situație : tezaurul de la Călan [36], cu peste 100 de monede republicane și imperiale pînă la Otho ; tezaurul de la Hunedoara [37], cu 1 117 piese, cuprinse între secolul al III-lea î.e.n. și anul 253 e.n. ; un altul tot aici [38], cu 42 de denari republicani și un denar al lui Vespasian ; tezaurul de la Jeledinți [39], cu 58 de monede din secolul al III-lea î.e.n. pînă la Gordian III ; un alt te-

[36] B. Mitrea, în *ED*, X, p. 105.
[37] *Ibidem* ; O. Gohl, în *NumKözl*, IV, p. 46 ; V, p. 137—139.
[38] I. Winkler, *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în *SCN*, II, p. 403.
[39] B. Jano, în *NumKözl*, XII, 1913, p. 144—145.

zaur de la Hunedoara [40], cu 158 de monede înregistrate în colecţia Szathmáry, datarea 172—96 ; două tezaure şi trei grupe de descoperiri, cu un total de 247 de monede republicane şi imperiale găsite în săpăturile succesive din 1928, 1949 şi 1950 la Poiana [41] (r. Tecuci), încheindu-se cu Vespasian ; un tezaur cu 40 de monede, datate între 106 î.e.n. şi 75 e.n., găsit la Şapte Sate [42] (r. Braşov) ; unul cu 50 de denari în vecinătăţile oraşului Sf. Gheorghe [43], cu monede republicane — Vespasian, tezaurul de la Tibod [44] (r. Odorhei, reg. Mureş Autonomă-Maghiară) cu 826 de denari republicani şi imperiali pînă la 167 e.n., tezaurul de la Vădaş [45] (r. Tîrgu-Mureş, reg. Mureş Autonomă-Maghiară), cu 49 de monede şi nu conţin nici o monedă din perioada celor trei împăraţi.

Numărul de 60 de monede aparţinînd împăraţilor Tiberiu, Caligula şi Claudius găsite în Dacia nord-dunăreană, raportat la numărul de 4 722 (totalul monedelor din tezaurele şi descoperirile monetare citate mai sus, care înglobează această perioadă de 40 de ani), ne dă un procentaj de 1,27% (!).

Cui se datoreşte această scădere treptată a frecvenţei monedei romane pe teritoriul Daciei, al cărui început porneşte de la mijlocul secolului I î.e.n., culminează în perioada 14—54 e.n., pentru ca frecvenţa să înceapă din nou să crească o dată cu Neron şi mai cu seamă cu Vespasian? V. Pârvan [46] atribuia „întreruperea" aproape catastrofală a activităţii economice romane prin anul 45 î.e.n. zvonului expediţiei lui Cesar în Dacia, afirmînd în acelaşi timp că numărul mare de tezaure îngropate în Dacia la acea dată se datoreşte negustorilor italici care pleacă îngropîndu-şi averea. Această părere a fost corectată de B. Mitrea [47], în sensul că întreruperea n-a fost bruscă, iar îngroparea a fost făcută de localnici ; cît priveşte slăbirea relaţiilor comerciale dintre daci şi romani, socoteşte că alături de participările dacilor la luptele civile din timpul lui Caesar şi Augustus au jucat un rol şi luptele dintre romani şi iliri. M. Macrea explică încetinirea exodului de denari spre Dacia prin fărîmiţarea în patru sau mai multe părţi a statului dac după moartea lui Burebista şi prin frămîntările interne [48].

La menţinerea şi agravarea acestei situaţii este probabil că au contribuit şi cele două ecrane care s-au interpus între romani şi daci ; primul, zonele goale înfiinţate pe malul stîng al Dunării de jos după victoria lui Sextus Aelius Catus în anul 6 e.n. ; şi al doilea, pînza sarmaţilor iazigi între Dunăre şi Tisa, care cu începere de pe la anul 20 e.n. separă pe daci de romani. Alături de toţi aceşti factori, desigur că înăsprirea relaţiilor dintre daci şi romani era provocată şi de teama pe care o inspira dacilor prezenţa la frontiera lor a unui duşman puternic, avid de cuceriri şi care

[40] I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pop Szathmári*, în *SCN*, III, p. 443.

[41] B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 165—179.

[42] B. Mitrea, în *ED*, X, p. 108.

[43] *Ibidem.*

[44] C. Gooss, *op. cit.*, 1876, p. 113.

[45] L. Réthy, *AÉ*, XII, p. 188.

[46] V. Pârvan, *Getica*, p. 613.

[47] B. Mitrea, *Notă asupra unor tezaure romane descoperite in Dacia*, în *RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 285—294.

[48] M. Macrea şi I. Berciu, *op. cit.*

supusese deja pe fraţii lor de pe malul drept al Dunării. Cînd politica de stabilizare a frontierelor Imperiului roman pe Rin şi pe Dunăre, preconizată de Augustus la sfîrşitul principatului său, urmată de Tiberius şi de Claudius, începu să risipească această teamă, moneda romană începe să pătrundă din nou în Dacia, fie prin incursiuni, fie prin schimburi comerciale.

Tezaurul monetar de la Niculiţel nu are corespondent în Dacia liberă. Nici un tezaur monetar nu a fost descoperit pe acest din urmă teritoriu cu datarea terminală a împăratului Claudius. Cele două tezaure mai apropiate, de la Augustin şi Fotoş, ambele cu monedele terminale din timpul lui Caligula, conţin, primul 13 denari din primul secol, dintr-un total de 294 de denari, al doilea numai cinci denari din 271. Aceste două tezaure, fiind aproape complete şi bine studiate, evidenţiază încă o dată cît de precare erau relaţiile comerciale, în această perioadă, între daci şi romani.

*

Am arătat că posedăm toate monedele care încheie tezaurul. Moneda cea mai apropiată de noi este unul din cei patru denari ai lui Claudius, şi anume cel emis la 50 e.n. (51 după Mattingly). Urmează că îngroparea s-a făcut la o dată puţin ulterioară, indicată şi de buna conservare a ultimilor denari. Cum este vorba de un tezaur izolat, este probabil ca ascunderea să fi fost făcută în vederea păstrării într-un loc mai sigur; dar nu putem exclude posibilitatea ca violenţa să fi provocat ascunderea lui. În cazul de faţă şi situaţia geografică a comunei unde s-a găsit tezaurul, la 10 km sud de Noviodunum, vechi drum de trecere [49], ne indică că îngroparea s-ar putea datora uneia din incursiunile obişnuite ale sarmaţilor şi geţilor, de care Ovidiu, cu cîteva decenii înainte, se plîngea în scrisorile din exil. Izvoarele literare nu atestă vreun fapt războinic în Moesia, în această perioadă. Semnalăm totuşi că Tacit, în *Annales*, 50, vorbeşte de o iarnă atroce (*atrox hiems*) în 51—52, în Armenia. Deşi distanţa în linie dreaptă între gurile Dunării şi Armenia e de peste 1 000 km, considerînd că locul descoperirii tezaurului e situat mai la nord, iar marea nu constituie un obstacol în propagarea frigului, s-ar putea presupune că Istrul, care în acel timp îngheţa mai des, a oferit în acea iarnă un drum prielnic unei incursiuni [50].

În ce priveşte posesorul, cunoscînd că e vorba de un depozit relativ modest, lipsit de alte obiecte de podoabă, ascuns pe un drum de mare

[49] Pentru drumurile de pătrundere, cf. B. Mitrea, *Penetrazione...*, în *ED*, X, p. 141—150; V. Pârvan, *Getica*, p. 104; idem, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 109—142.

[50] Remarcăm că îngroparea acestui material monetar s-ar situa cam la data cînd Pârvan a fixat acel „*motum orientem Sarmatarum*" din inscripţia funerară de la Ponte Lucano a mausoleului lui Plautius Aelianus. Nu intenţionăm să facem vreo legătură între data de mai sus şi prezenţa lui Plautius Aelianus ca guvernator al Moesiei în acest timp; desigur că, dacă această descoperire s-ar fi făcut cu 10 ani înainte, Pârvan ar fi utilizat-o în sprijinul tezei sale, bazată pe succesiunea guvernatorilor indicaţi de textele epigrafice descoperite de el la Histria. Pentru documentare, vezi studiul lui D. M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus şi frontiera Dunării de jos în sec. I al erei noastre*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 355 şi urm.; D. M. Pippidi, *Hotărnicia lui Laberius Maximus*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 137 şi urm.; Em. Condurachi, *Tiberius Plautius Aelianus şi strămutarea transdanubienilor*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 119 şi urm.

circulaţie, ne oprim la ipoteza că poate ar fi aparţinut unui mic proprietar sau negustor care şi-a vîndut produsele — cereale, vite, lînă sau miere — şi care a pus la adăpost suma realizată, fără să şi-o mai poată recăpăta.

Tezaurul de faţă cîştigă în importanţă prin raritatea lui. Această raritate reiese şi mai clar din studiul lui Sture Bolin, privitor la circulaţia monedelor romane, în care autorul arată, în statisticile publicate la sfîrşitul lucrării, că nu cunoaşte nici un tezaur care să fi fost îngropat în vremea lui Claudius I [51].

În orice caz, tezaurul nostru ne dă o imagine asupra circulaţiei monetare în mijlocul secolului I e.n. în Dobrogea romană şi aruncă indirect o lumină asupra circulaţiei monedelor romane în Dacia înainte de cucerire, în epoca primilor împăraţi.

UN TRÉSOR MONÉTAIRE DU TEMPS DE L'EMPEREUR CLAUDE Ier DÉCCUVERT EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

En 1937, dans le nord de la Dobroudja, près du village de Niculiţel, situé à 10 km sud de Noviodunum, on a découvert un trésor formé de 161 deniers républicains du premier siècle avant notre ère et impériaux du début de l'Empire. Le plus récent exemplaire, un denier de Claude, de l'an 51 permet de dater ainsi l'enfouissement du trésor, c'est-à-dire peu de temps après la transformation de la Dobroudja en province romaine.

Les deniers républicains à part, le trésor comporte des deniers impériaux, environ les trois-quarts du total, appartenant pour la plupart à deux types de monnaies, l'un à l'effigie d'Auguste ayant au revers Caius et Lucius, et l'autre avec Tibère, ayant au revers Livia. Précisons que l'auteur de cette étude a vu le trésor entier et qu'il a acquis 40 exemplaires, parmi lesquels se trouvent toutes les pièces postérieures à Tibère, à savoir sept deniers du temps de Caligula et de Claude.

Les pièces décrites sont en bon état, leur poids moyen est de 3,70 gr ; 15 deniers ont des contre-marques ; un denier est « incus » rarement rencontré parmi les monnaies impériales.

Il est intéressant de comparer ce trésor avec ceux de la première moitié du Ier siècle de notre ère découverts en Dacie nord-danubienne. La composition de ces trésors diffère de celle du trésor de Niculiţel et l'étude statistique pour quatre décennies — entre 14—54 de notre ère — démontre que les monnaies des 3 empereurs, Tibère, Caligula et Claude, y sont rares. En effet sur un total de 4 722 monnaies provenant de 19 trésors et 11 découvertes monétaires de Dacie, de ladite période, 60 exemplaires (1,27 %) seulement appartiennent à ces 3 empereurs, ce qui indique pour cette époque une circulation monétaire réduite dans ces régions.

---

[51] Sture Bolin, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm, Ed. Almquist et Wirksell, 1958. Este probabil că autorul nu ia în consideraţie tezaurul descoperit la Laluque, citat de noi, care nu a fost văzut în totalitate.

La diminution constante de la fréquence des monnaies romaines sur le territoire dace, vers le milieu du Ier siècle avant notre ère — signalée déjà par V. Parvan et plus tard par B. Mitrea, M. Macrea — atteint son point culminant justement pendant cette période de 40 ans, sous le règne de Tibère, Caligula et Claude, quand toute activité économique semble interrompue entre Romains et Daces. Selon l'auteur, cet état de choses serait dû, aussi bien à la crainte inspirée aux Daces par la présence à leurs frontières d'un voisin puissant, qu'aux deux écrans qui séparaient les Daces et les Romains, d'une part les zones inhabitées de la rive gauche du Bas-Danube après la victoire de Sextus Aelius Catus, et d'autre part, le rideau formé, vers l'an 20 de notre ère, par les Sarmates Iaziges, installés entre le Danube et la Tisza inférieure, jusqu'à leur confluence.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE IV *

DE

D. TUDOR

Materialul epigrafic din această serie prezintă descoperiri realizate în campaniile de săpături din Oltenia, în ultimii trei ani. În cea mai mare parte, el a fost descoperit în castrele şi aşezările romane situate pe *limes Alutanus*, la cunoaşterea căruia aduce însemnate contribuţii.

1. BVRIDAVA (satul Stolniceni, com. Rîureni, r. R. Vîlcea, reg. Argeş). Muzeul raional din R. Vîlcea. Fragment de ţiglă aflat într-o groapă cu deşeuri din faţa unui cuptor roman de ars vase, situat în punctul denumit „la Priză". Poartă o ştampilă (de mărimea : 12,5 × 5,5 cm), pe care se imprimaseră în relief trei rînduri (cu litere înalte de 8 mm), ce se întregesc astfel (fig. 2/2) :

[*L*]*eg*[*io*] *I Ital*(*ica*) *e*[*t*
legio V] *Mac*(*edonica*) [*et*
legio XI Claud(*ia*)]

2. BVRIDAVA. Fragment de ţiglă descoperit în acelaşi loc, cu ocazia săpării unui mare bazin pentru uzină. Colecţia Gh. I. Petre-Govora. Păstrează resturi din două ştampile imprimate separat şi invers una faţă de alta. Prima ştampilă conţinea tot trei rînduri (litere înalte de 2 cm) şi se restituie (fig. 1/1) :

[*Leg*(*io*) *I Ital*(*ica*) *et*
leg (*io*)] *X*[*I Claud*(*ia*)
et] *leg*(*io*) *V M*[*ac*(*edonica*)]

Următoarea ştampilă păstrează un singur nume (litere înalte de 8 mm), care se citeşte :

[*Iul?*] *ius Aper*

3. BVRIDAVA. Muzeul din R. Vîlcea. Fragment de cărămidă descoperit împreună cu nr.1 de mai sus. Păstrează şi el două ştampile fragmentare, imprimate în acelaşi mod (fig. 2/1). Prima se citeşte (litere înalte de 2 cm) :

Le[*gio* . . . . .

* Pentru cele anterioare vezi : *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115 şi urm. ; *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 177 şi urm., şi *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 357 şi urm.

S C I V, tomul 17, nr. 3, p. 593—603, Bucureşti, 1966

Fig. 1. — *1*, *2*, *Buridava*; *3*, *4*, *Sucidava.*

În a doua întîlnim antroponimul (litere înalte de 8 mm) :

[*Cor*]*nelius Seve*(*rus*) sau *Seve*(*rianus*)

Cele trei documente epigrafice descrise mai sus ne fac cunoscute fracţiuni din cele trei legiuni ale Moesiei Inferioare, puse sub comanda unui

Fig. 2. — *1, 2, Buridava* ; *3—5, 7, Sucidava* ; *6, Slăveni* ; *8, Acidava* ; *9, Romula.*

ofiţer (centurion ?) sau a unui gradat (în acest caz, ele fiind echipe de lucru). Prezenţa lor la Buridava stă în legătură cu războaiele de cucerire a Daciei, cînd împreună cu alte trupe auxiliare (coh. II Fl. Bessorum, coh. IX Batavorum şi pedites singulares) au ridicat în acest loc un mare edificiu militar [1]. Aceste noi descoperiri confirmă ipoteza noastră despre rolul pe care l-a

[1] D. Tudor, *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 345 şi urm.

avut Buridava, ca centru de comandă al legatului Moesiei Inferioare, în timpul luptelor cu Decebal [2]. Din aceeaşi vreme, ştampile ale celor trei legiuni mai apar la Drajna de Sus (în nordul Munteniei) [3] şi pe Oltul inferior la Romula [4] şi Slăveni [5]. În aceste centre militare nu se întîlnesc

Fig. 3. — *1, Slăveni*; *2, 6, Buridava*; *5, 8, 9, 11, Romula*; *3, 4, 7, 10, Sucidava.*

însă ştampile colective, ca la Buridava. În schimb, aceste ştampile comune s-au descoperit la Tyras datînd tot din epoca lui Traian [6]. În sudul teritoriului dintre Prut şi Nistru, vexilaţiile acestor legiuni erau puse sub ordinele

[2] D. Tudor, în *Akte des IV. inter. Kongress f. griech. und lat. Epigraphik*, Wien, 1964, p. 404 şi urm. şi *Dacia*, N. S., VIII, *loc. cit.*

[3] Gh. Ştefan, *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 124. În Dacia apar antroponime numai în cazul unor ştampile ale legiunii XIII Gemina, descoperite în Transilvania, persoane identificate cu şefii unor ateliere de cărămidării militare, cf. J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verleidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în *DissPann*, II, 21, Budapesta, 1946, p. 44 şi urm. şi pl. VII—XIII şi I. I. Russu, în *Apulum*, V, 1945, p. 217 şi urm.

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 396, nr. 100.

[5] *CIL*, III, 14216, 24 şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 429, nr. 313.

[6] Paul Nicorescu, în *ARMSI*, XIX, 16, 1937, p. 218 şi fig. 2—4.

unui centurion [7]. Detaşamentele de legiuni prezente la Buridava ridică şi alte probleme, asupra cărora vom reveni într-un studiu separat [8].

4. BVRIDAVA. Muzeul din R. Vîlcea. Vas din lut vînăt, păstrat aproape intact, înalt de 13 cm, cu două torţi laterale, descoperit împreună cu nr. 1 şi 3 de mai sus (fig. 1/2 şi 3/6). Pe gît se află un grafit (litere înalte de 3 cm) imprimat pe pasta nearsă :VAL. Se întregeşte *Val(erius)*, *Val(erianus)*, *Val(entinus)* etc., şi ne face cunoscut pe unul dintre olarii ce activau în legătură cu acest cuptor de ars vase.

5. BVRIDAVA. Muzeul din R. Vîlcea. Fragment din fundul unei farfurii din lut cărămiziu, descoperit împreună cu nr. precedent şi care ne oferă un grafit păstrat parţial (litere înalte de 15 mm) zgîriat neîndemînatec (fig. 3/2) : M. . . . IYP. Nu putem şti, dacă este un exerciţiu de scriere, sau un nume grecesc.

6. ACIDAVA (satul Enoşeşti, com. Piatra Olt, r. Slatina, reg. Argeş). Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti. Ştampilă din bronz, de formă piramidală, perforată la vîrf şi înaltă de 15 mm (fig. 2/8). Conţine literele TS (înalte de 7 mm), care reprezintă abrevierea a două nume ale unei persoane. Se putea aplica pe mici obiecte de argilă şi pe ceară.

7. *Slăveni* (com. Gostavăţ, r. Caracal, reg. Oltenia). Muzeul regional al Olteniei, Craiova. Fragment din buza unui vas de culoare neagră (secolul al III-lea e.n.), descoperit în sectorul cuptoarelor romane, la est de terme. Olarul şi-a însemnat numele în pasta încă necoaptă, cu litere greceşti (înalte de 10—20 mm) şi într-o elegantă grafie (fig. 3/1) : [M]αρτεῖνος. Pentru prima dată, apare în acest loc un nume de producător ceramic de origine romană (Martinus), dar scris cu litere elene, o dovadă că el era un neroman, deci grec sau oriental [9].

8. *Slăveni*. Muzeul din Craiova. Partea inferioară a unei *ara* cioplită în calcar de Vraţa (Bulgaria), descoperită în grămada de dărîmături aruncate în faţa camerelor din dreapta atriului, ce constituiau un *armamentarium* în pretoriul castrului. La origine, monumentul fusese aşezat în *atrium*. Este înalt de 46 cm, lat la bază de 34 cm şi gros de 30 cm. Sub textul inscripţiei, scrisă cu multă stîngăcie (litere înalte de 4 cm), s-a lăsat un mare spaţiu negravat. Din ce s-a păstrat, se poate restitui (fig. 2/6) :

> [*Au*]*r*(*elius*) *Aure-*
> *lianus ses*(*quiplicarius*)

Forma literelor indică un monument databil din ultimii ani ai stăpînirii romane la Slăveni, pus în pretoriu de către unul dintre cei mai modeşti gradaţi din rîndul acelor *principales* ai garnizoanei, formată pe atunci de

---

[7] Paul Nicorescu, în *ED*, II, 1924, p. 413, nr. 68.

[8] *Centrul militar roman de la Buridava* (în manuscris).

[9] W. Pape — G. E. Benseler, *Wörterbuch d. griech. Eigennamen*, ed. a III-a, Braunschweig, 1884, *s. v.* Un olar, *Marcus Martinus*, semnează pe un vas descoperit la Orlea, cf. Tudor, *op. cit.*, p. 425, nr. 319.

ala I Hispanorum. În sînul acestei unităţi, micii gradaţi constituiau colegii militare [10] şi ridicau monumente colective [11].

9. ROMVLA (satul Reşca, com. Dobrosloveni, r. Caracal, reg. Oltenia). Muzeul din Craiova (inv. 1777 şi 4675). Toartă fragmentară de la o amforă, probabil elenistică, cu o ştampilă (litere înalte de 3 — 8 mm) ce se citeşte MANTEIOY (fig. 3/9). Reprezintă o descoperire mai veche (fostă colecţia Neamţu), făcută în condiţii necunoscute azi. Ea poate înregistra genitivul unor nume, ca Μαντίας-Μάντιος, producători necunoscuţi în aceste părţi [12].

10. ROMVLA. Muzeul din Craiova (fost în colecţia Aman). Fragment de ţiglă pe care se vede imprimată o ştampilă (litere înalte de 30 cm), într-o *tabula ansata* (fig. 2/9). Cele trei litere QAB, indică *tria nomina* abreviate ale unui producător civil local, din secolul al II-lea e.n., pînă acum rămas necunoscut la Romula [13].

11. ROMVLA. Muzeul din Craiova. Opaiţ de tipul ,,Firmalampen'', cu o glazură exterioară şi de mărimea : 13 × 8,5 × 4,5 cm. Pe fundul lui se vede inscripţia ΛΚΤΙC, cu litere înalte de 15 mm (fig. 3/8). Se citeşte probabil Ἀκτίς. Gr. Tocilescu a publicat (de provenienţă necunoscută şi cu un desen imperfect) o ştampilă asemănătoare [14], privită cu neîncredere de alţi cercetători [15].

12. ROMVLA. Colecţiile şcolii elementare din Reşca. Toartă de amorfă romană cu ştampila CΩZΩN, a unui producător din afara Daciei, cunoscut pentru comerţul lui cu vin şi untdelemn, în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., la Sucidava şi Apulum [16].

13. ROMVLA. Muzeul raional din Caracal. Toartă fragmentară ruptă de la o amforă romană din secolul al III-lea e.n. şi descoperită (1965) într-o groapă de gunoaie, lîngă poarta lui Filip Arabul de pe latura nordică a zidului oraşului roman. Poartă ştampila [ΦΙ]ΛΙΠΠΟΥ, cu litere înalte de 6 mm (fig. 3/11). Acest Φίλιππος era şi el un negustor sau producător de vinuri şi uleiuri fine, care ca şi Sozon, le vindea în Dacia, în epoca de mare prosperitate a provinciei din vremea Severilor. Philippos apare pentru prima dată la nord de Dunăre, şi în faza actuală a descoperirilor, nu-l putem cunoaşte din alte provincii ale imperiului [17].

---

[10] D. Tudor, în *Latomus*, XXII, 1963, p. 240 şi urm.

[11] D. Tudor, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 360, nr. 9. Pentru *sesquiplicarius*, ca unul dintre cele mai modeste grade, cf. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung d. röm. Heeres*, Bonn, 1908, p. 50, 54, 60 şi urm., p. 70 şi 72 şi Fiebiger, în *RE*, II, A, col. 1876 şi urm. În Dacia Inferioară nu se mai cunosc alţi *sesquiplicari*.

[12] Nu apare în repertoriile ştampilelor de amfore elenistice descoperite în regiunile pontice. Pentru nume, cf. Pape — Benseler, *op. cit.*, *s. v.*

[13] Asupra cărămidăriilor civile din Romula, cf. *CIL*, III, 8075, 46 şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 89 şi urm. O ştampilă cu literele QAB şi la Sarmizegetusa, cf. *CIL*, III, 8075, 8.

[14] Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1902, p. 383.

[15] N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 157, nr. 9. Pe exemplarul din Romula, numele grecesc este o transcriere a latinescului *Actius*, cf. *ILS*, 338, 1732, 4923, 5182, 5183.

[16] D. Tudor, în *Materiale*, I, 1953, p. 714, nr. 1.

[17] Nu poate fi astynomul cu acelaşi nume de la E. Pridik, *Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках, горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания*, Petersburg, 1917, p. 140, nr. 24 (elenistic).

14. ROMVLA. Muzeul din Caracal. Fragment de vas descoperit împreună cu cel precedent. Poartă un grafit păstrat parţial şi aplicat pe pasta arsă (litere înalte de 2 cm), ce se descifrează (fig. 3/5) : . . . . ? *deni Grat*[*us*]. Desigur, numele unui proprietar al vasului.

15. ROMVLA. Muzeul din Caracal. Pe gîtul unei amfore romane descoperită în acelaşi loc cu cele două numere precedente (dar ruptă în numeroase fragmente), se păstrează resturi dintr-o inscripţie executată cu minium roşu (litere înalte de 6 cm şi în ligatură), cu un nume de origine grecească, ce se poate întregi felurit (fig. 4/8) : *Athe*[*naeus*], *Athe*[*nodotus*], *Athe*[*nodorus*] etc. Forma şi tehnica de lucru a vasului arată o producţie din secolul al II-lea al e.n., fiind vorba tot de un import din afara Daciei.

16. ROMVLA. Muzeul din Caracal. Fragment dintr-o amforă descoperită în aceeaşi groapă cu nr. 13—15. Vasul purta pe gît o inscripţie scrisă cu vopsea roşie (litere înalte de 2—5 cm), din care se păstrează cuvîntul

Fig. 4. — *1, Corabia* ; *2, 3, 5—7, Sucidava* ; *4, 8, Romula.*

oleum, cu ultimele două litere prinse în ligatură (fig. 4/4). Se indica desigur, un untdelemn special, adus dintr-o regiune de producţie de seamă, din afara provinciei.

17. *Corabia* — oraş. Muzeul din Corabia. Fragment dintr-o mare amforă descoperit la nord de oraş, în carierele de pietriş de la „Valea Seacă", unde s-a identificat recent urma unui *vicus* din secolele II — III e.n. Pe ciob se păstrează intactă şi ligibilă o inscripţie (litere înalte de 6 cm) executată cu vopsea roşie (fig. 4/1) : DPXΠB. Ultimele două litere sînt în ligatură. A treia literă, prin forma ei, indică obişnuita siglă pentru *sextarii*. În acest caz, inscripţia noastră arată prin primele două litere latineşti, numele abreviat al producătorului sau al negustorului, iar prin ultimele trei se indica capacitatea vasului, folosindu-se pentru aceasta litere-cifre greceşti. Se poate deci completa : *D.P.* (*sextarii* ὀγδοήκοντα δύο). Volumul vasului se ridica la 82 sextari, adică 44 — 45 litri. Amfora cu vin sau untdelemn de la care ne-a rămas inscripţia constituie tot un articol de import.

18. SVCIDAVA (com. Celeiu, r. Corabia, reg. Oltenia). Muzeul din Corabia. Baza unui grup sculptural din marmoră descoperită într-un strat de pietriş şi dărîmături, pus sub podeaua unei case din secolele IV—V, în cetăţuia romano-bizantină. Măsoară : 16 × 8 × 6 cm şi inscripţia gravată pe ea are litere înalte de 15 — 20 mm (fig. 1/4). Din reprezentaţia sculpturală se mai păstrează piciorul drept al zeului. Inscripţia se întregeşte :

[*So*]*li inv*(*icto*) *pro s*(*alute*).
[*Ma?*]*rinus et Iuli*(*anus*) *p*(*osuerunt*).

Silueta literelor indică prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Este al treilea monument cunoscut la Sucidava, ca o închinare pentru cultul lui Sol-Mithras [18]. Spaţiul epigrafic pe care l-au avut la dispoziţie cei doi dedicanţi fiind prea redus, i-a obligat la o serie de abrevieri, între care şi ale cognomenelor lor.

19. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment din partea superioară a unui relief din marmoră, descoperit împreună cu nr. precedent. Măsoară : 13,5 × 10 × 4 cm. Inscripţia are litere înalte de 15 mm (fig. 1/3). Din figuraţia sculpturală se păstrează bustul seminud al unui zeu bărbos, purtînd o fîşie de haină pe umărul stîng. Ţinea un sceptru în mîna stîngă, iar dreapta o ridica uşor. Din inscripţie se păstrează închinarea : *Dom*(*i*)*no I . .* Este probabil o închinare pe un grup sculptural pus pentru cuplul Esculap-Hygea [19].

20. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de cărămidă ştampilată, descoperit într-un zid modern din grădina şcolii elementare de la Celeiu. Ştampila are litere înalte de 15 mm şi se citeşte perfect (fig. 2/3) : *ωiscus*. Este probabil că acest fragment s-a adus din ruinele cetăţuii ro-

[18] *CIL*, III, 8041 = *CIMRM*, II, 2183 şi D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 158, nr. 8 = *CIMRM*, II, 2182.

[19] *Cf. CIL*, III, 1079 = *ILS*, 3850 ; *CIL*, VIII, 1267 = *ILS*, 5461 etc. Închinarea se putea face şi *domno e*[*t domnae*], fără indicarea unor nume de zei, cf. *CIL*, III, 7833 = *ILS*, 4071 ; *CIL*, III, 1004, 1005 şi 7749.

mano-bizantine de la Celeiu. Ştampila se datează din secolele IV — V şi ne-a transmis numele cunoscutului oraş Oescus, situat peste Dunăre, în faţa Sucidavei. Cărămidarul foloseşte ca iniţială o literă grecească, pe ω în loc de O latin şi în locul diftongului *oe*, un diftong *oi* [20]. Folosirea unor litere greceşti ca iniţiale pentru topice ce se scriu în rest cu litere latine, se mai întîlneşte pe două inscripţii, în regiunea Sucidava-Oescus [21]. Ca şi în alte cazuri, ştampila de faţă aparţine unor detaşamente militare, venite de la Oescus la Sucidava, pentru ridicări de fortificaţii [22].

21. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de cărămidă descoperit într-o grămadă cu dărîmături din cetăţuia romano-bizantină. Se păstrează intactă şi închisă de o *tabula ansata* (litere înalte de 2 cm), ştampila (fig. 2/4) : *leg*(*io*) *IIII Fl*(*avia*). Pentru prima dată apare şi la Sucidava o vexilaţie din această legiune, cunoscută în sudul Daciei numai la Drobeta, din ştampile şi monumente funerare [23]. Legiunea a participat la cucerirea Daciei, a mai rămas puţin timp pe teritoriul Daciei Superioare şi apoi s-a înapoiat în Moesia Superioară [24]. Prezenţa detaşamentelor ei la Sucidava este de pus în legătură cu războaiele lui Traian sau Hadrian, de la Dunăre.

22. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Pe un ciob descoperit în săpăturile din grădina şcolii de la Celeiu întîlnim grafitul (litere înalte de 3 cm) aplicat pe vasul deja ars (fig. 3/3) : [*A*]*ntoni*[*us*]. Un nou nume roman al unui proprietar al vasului.

23. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Toartă de amforă romană descoperită împreună cu nr. precedent, pe care se păstrează o ştampilă (fig. 3/10) cu litere înalte de 12 mm, pentru a cărei descifrare ne putem gîndi, tot la un nume de persoană, ca ΕΦΗ (βος). Avem iarăşi un document despre importul ce se făcea în aceste părţi cu vin sau untdelemn produse într-o regiune de limbă grecească.

24. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de *terra sigillata* descoperit într-o groapă cu gunoaie din grădina şcolii de la Celeiu (fig. 2/5). Se păstrează ştampila (litere înalte de 4 mm) : . . . FPRIM, adică : [*of*]*f*(*icina*) *Prim*(*i*). Primus este unul dintre cele mai frecvente nume de producători sau lucrători-sclavi de atari vase de lux, întîlnit în occident în secolele I — II e.n. [25]. Acest ciob indică un nou document despre importul de sigilate la Sucidava, în secolul al II-lea e. n., ca apoi ele să se imite local [26].

25. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de *mortarium*, descoperit într-o groapă cu gunoaie din grădina şcolii de la Celeiu. Este al

---

[20] La Ptol., III, 10, oraşul este denumit : Οἶσκος τῶν Τριβαλλῶν. Pentru alte grafii ale topicului, vezi Chr. M. Danoff, în *RE*, XVII, col. 2033.

[21] *AnnÉp*, 1914 : *terri*(*orium*) Συc(*idavense*) şi *CIL*, III, 14413 : *vicus* Σ*iamus*. Cf. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1912, p. 31 şi urm.

[22] D. Tudor, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 335 şi urm.

[23] *CIL*, III, 14484, şi D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 268.

[24] Ritterling, în *RE*, XIII, col. 1540 şi urm.

[25] F. Oswald — T. Davies Pryce, *An Introduction to the Study of terra sigillata*, Londra, 1920, p. 84, 121, 185, 187 etc.

[26] D. Tudor, *op. cit.*, p. 70 şi urm.

treilea exemplar al producătorului *Theo/timu*[*s*] descoperit la Sucidava [27], de astă dată, păstrat aproape intact (fig. 3/7).

26. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de opaiț cu firma : AG[ilis]. Pentru prima dată apare și la Celeiu [28].

27. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment de opaiț de tipul „Firmalampen'', descoperit împreună cu nr. precedent, care reproduce fals un nume de olar (fig. 2/7) : VIIIIIIII.

28. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Două fragmente dintr-o amforă romană (secolul al III-lea), descoperite într-o groapă din grădina școlii de la Celeiu (fig. 4/7). Se păstrează o inscripție scrisă cu vopsea : ...FAE ... (numele producătorului ?) și un grafit : X, probabil, semne de indicare prin sextari, a capacității vasului.

29. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Pe un ciob rupt de la gîtul unei amfore, aflat împreună cu nr. anterior, apare pictată izolat, litera K (înaltă de 33 mm), prin care se indica volumul vasului : 30 sextari = 10,940 l (fig. 4/3).

30. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Pe un castron de lut de aceeași proveniență întîlnim grafitul . . ΓA (fig. 3/4).

31. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment dintr-o amforă, ca formă caracteristică secolelor IV — V e.n., descoperit în cetățuia romano-bizantină. Păstrează inscripția (litere înalte de 6 cm) executată cu vopsea : XEPCON. . . . (fig. 4/6) în care este a se reconstitui numele orașului Χερσόν[ησος], din care s-au putut face importuri de vinuri la Sucidava [29].

32. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Amforă bizantină (secolul al VI-lea) care are o inscripție scrisă cu vopsea în monograma cruciformă : Θ+N. (fig. 4/5). Probabil un nume de producător.

33. SVCIDAVA. Muzeul din Corabia. Fragment dintr-o amforă bizantină aflat împreună cu nr. precedent în cetățuia romano-bizantină (fig. 4/2). Păstrează literele +ΠPO, precedate de o cruce, scrise cu vopsea și care se întregesc : +πρ[εσβύτερ(ο)ς] [30].

---

[27] D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 121, nr. 5. Cu acest prilej, rectificăm lectura de pe un exemplar din Buridava (cf. D. Tudor, *loc. cit.*), unde, în loc de *T*[*e*]*rtio*, este a se citi : A/*r*ETIO, cf. V. Culică, *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 373 și urm.

[28] În Dacia Inferioară este cunoscut numai la Drobeta, cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 79. În restul Daciei, cf. Gostar, *op. cit.*, p. 156 și urm.

[29] Pentru Chersonesos, ca important centru viticol, vezi bibliografia lui V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 204 și urm.

[30] La Sucidava se întîlnesc numeroase amfore bizantine cu semnături și texte religioase scrise de preoții locali, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 370 și urm.

COMMUNICATIONS ÉPHIGRAPHIQUES IV

RÉSUMÉ

Les inscriptions décrites ci-dessous représentent les découvertes récentes faites sur le *limes Alutanus* et Sucidava.

1 — 3. *Buridava* (fig. 1/1 et 2/1,2) : Briques et tuiles estampillées avec les noms des trois légions de la Mésie Inférieure et de deux des commandants. Des détachements de l'armée de cette province se trouvaient à Buridava pendant l'époque de la conquête de la Dacie.

4,5. *Buridava* (fig. 3/2 ; 1/2 et 3/6) : Sgraffites des potiers.

6. *Acidava* (fig. 2/8) : Petit sceau en bronze.

7. *Slăveni* (fig. 3/1) : Sgraffite d'un potier.

8. *Slăveni* (fig. 2/6) : Fragment d'un autel trouvé dans le prétoire (IIIe siècle de n.è.).

9 — 13. *Romula* (fig. 3/9 ; 2/9 ; 3/8 ; 3/11 et 3/5) : Estampilles sur des vases et lampes contenant des noms grecs.

14. *Romula* (fig. 3/5) : Sgraffite.

15,16. *Romula* (fig. 4/8 et 4/4) : Inscriptions peintes sur des amphores romaines.

17. *Corabia* (fig. 4/1) : Inscription peinte sur une amphore.

18. *Sucidava* (fig. 1/4) : Autel dédié à *Sol-Mithras*.

19. *Sucidava* (fig. 1/3) : Fragment d'un bas-relief en marbre avec inscription.

20. *Sucidava* (fig. 2/3) : Estampille contenant le nom de la ville d'*Oescus*.

21. *Sucidava* (fig. 2/4) : Estampille avec le nom de la IVe légion Flavia.

22. *Sucidava* (fig. 3/3) : Sgraffite sur un vase.

23 — 27. *Sucidava* (fig. 3/10 ; 2/5, 3/7 et 2/7) : Estampilles diverses appliquées sur des vases et lampes.

28 — 29. *Sucidava* (fig. 4/7 et 4/3) : Inscriptions peintes sur des amphores romaines.

30. *Sucidava* (fig. 3/4) : Sgraffite.

31. *Sucidava* (fig. 4/6) : Inscription peinte sur une amphore romaine contenant le nom de la ville de *Chersonesos*.

32, 33. *Sucidava* (fig. 4/5 et 4/2) : Inscriptions peintes sur des amphores byzantines (VIe siècle).

MONEDE BIZANTINE DESCOPERITE ÎN SATUL ISTRIA (reg. Dobrogea)

DE

H. NUBAR

În împrejurimile satului Istria, au fost descoperite în mod întîmplător [1], în ultimii ani, două monede bizantine: una de aur, aparţinînd lui Constantin al IV-lea Pogonatus, cealaltă de bronz, din seria monedelor anonime, emisiune din vremea împăraţilor Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea.

Descrierea lor este următoarea:

1. *Constantin al IV-lea Pogonatus* (668—685)

δ N CO [S] T N ЧSP. Bustul împăratului, cu barbă, văzut din faţă. Pe cap, coif cu diademă. Poartă armură. În dr. suliţă, iar în st. scut.

Fig. 1.— *Istria-sat.* Monedă bizantină de aur emisă de Constantin al IV-lea Pogonatus.

Rv. VICTO [A (sic) A V] SЧ. La sfîrşit S, jos CONOB. Cruce pe trei trepte. La st. Heraclius, la dr. Tiberius, ambii în picioare, văzuţi din faţă.

AV. Greut. 3,59 g. Diam. 17 mm. Conservarea bună, moneda tocită (fig. 1).

Wroth [2], 10 Anii: 670—680.

2. *Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea* (976—1025)

[+ ЄMMA NOVHΛ]. Bustul cu nimb al lui Cristos, văzut din faţă; mîna dr. ridicată în semn de binecuvîntare, iar în st. evanghelia. Cruce în fiecare braţ al nimbului. În cîmp, [IC] XC.

---

[1] Moneda de aur a apărut în anul 1955 cu prilejul unor lucrări agricole efectuate la circa 1 km nord-est de marginea satului Istria. Ea a intrat în patrimoniul şantierului Histria, în 1964, o dată cu cealaltă monedă de bronz menţionată, căreia nu i s-au putut stabili cu precizie anul şi locul descoperirii.

[2] W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Coins in the British Museum*, vol. II, London, 1908.

Rv. + IhSꟼS
XPISTꟼS
bASILЄY
bASILЄ'

Br. Greut. 8,73 g. Diam. 31 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda foarte tocită (fig. 2).

Wroth, 21 (tip general). Thompson [3], class. A—2, anii 989—1028.

Monedele prezentate mai sus constituie primele mărturii numismatice bizantine, care provin din teritoriul satului Istria.

Interesul pe care-l reprezintă e cu atît mai mare, cu cît ele aparţin unei perioade tîrzii, posterioare începutului secolului al VII-lea, dată de la care încetează existenţa oraşului Histria. Se ştie că, în ceea ce priveşte

Fig. 2. — *Istria-sat.* Monedă bizantină de bronz emisă de Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea.

Cetatea Histria, cercetări recente [4] au dovedit, în primul rînd pe baza documentelor numismatice, continuarea vieţuirii cu caracter urban pînă în primele decenii ale secolului al VII-lea (s-au descoperit monede bizantine emise de către Focas şi rebătute de succesorul său Heraclius, în anii 612—613 şi 613—614). După această dată, mărturii de viaţă sporadică reapar în cetate mult mai tîrziu [5]. Şi în acest caz, dovezile sînt în special de natură numismatică, emisiuni din vremea împăraţilor Ioan I Tzimiskes (969—976) şi Manuel I Comnenul (1143—1180).

În ceea ce priveşte împrejurimile imediate ale Histriei, nu există pînă în prezent nici o mărturie care să permită cel puţin formularea unei ipoteze de lucru asupra existenţei şi caracterului locuirii în mediul rural învecinat, după sfîrşitul oraşului. Săpăturile arheologice întreprinse pînă acum în satul Istria au scos la lumină urme din epocile greacă şi romană; de asemenea există vestigii, necercetate încă, care indică o locuire şi în perioada romano-bizantină, contemporană cu cea din cetate. În sfîrşit,

[3] M. Thompson, *The Athenian Agora*, vol. II, *Coins*, Princeton — New Jersey, 1954, p. 113.

[4] H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea şi sfîrşitul Cetăţii Histria*, în *SCN*, III, 1960, p. 183—195.

[5] C. Preda, *Urme de viaţă la Histria din secolele XII—XIII*, în *SCIV*, V, 1954,3—4, p. 531—538. În afară de monede autorul menţionează şi fragmente ceramice bizantine din această vreme.

la acestea se adaugă cimitirul biritual slavo-bulgar cu substrat romanic, din secolele IX—X [6].

Or, în această lumină, monedele bizantine, recent descoperite în satul Istria, constituie indicii prețioase ale continuării locuirii în mediul rural din jurul cetății și după secolul al VII-lea.

Aceeași constatare este valabilă și în cazul satului Sinoe, din apropierea cetății Histria. Aici s-au descoperit două monede bizantine emise de către Heraclius (613—641) și Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055) [7].

În orice caz, nu este de loc exclusă posibilitatea, ca după părăsirea orașului, ultimii locuitori ai Histriei să se fi refugiat în așezările rurale din vecinătate, care vor continua și pe mai departe să-și depăne existența.

Trebuie menționat în ceea ce privește prezența monedelor din secolele X—XI la cetatea Histria și satele din jur, Istria și Sinoe, că ea reflectă de fapt un fenomen bine precizat pentru întreaga Dobroge : reîntărirea autorității bizantine la Dunărea de jos, în această vreme.

Documentele numismatice prezentate constituie primele elemente care atestă o locuire bizantină în teritoriul rural al Histriei, după secolul al VII-lea. Rămîne ca viitoarele cercetări arheologice să scoată la lumină noi mărturii care să aducă precizări mai ample în această importantă problemă.

MONNAIES BYZANTINES DÉCOUVERTES DANS LE VILLAGE DE ISTRIA (RÉGION DE DOBROGEA)

RÉSUMÉ

Dans les environs du village de Istria ont été découvertes fortuitement deux monnaies byzantines : une en or, émise par Constantin IV Pogonatus (668—685), l'autre en bronze, émission du temps des empereurs Basile II et Constantin VIII (976—1025). Elles sont les premiers documents numismatiques byzantins qui proviennent du territoire du village de Istria. Leur découverte est un indice important de la persistance de la vie byzantine dans le milieu rural des environs d'Histria, même après le commencement du VIIe siècle quand la ville avait fini son existence.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Istria-sat.* Monnaie byzantine en or, émise par l'empereur Constantin IV Pogonatus.

Fig. 2. — *Istria-sat.* Monnaie byzantine en bronze, émission du temps des empereurs Basile II et Constantin VIII.

---

[6] Conform ultimelor concluzii ale descoperitorului respectiv, Vlad Zirra. În privința acestui cimitir, vezi Vlad Zirra, *Двусбрядовый могильник раннефеодальной эпохи в Капул Виилор-Истрия*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 355 și urm.

[7] Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine în R. P. R.*, în *SCN*, I, 1957, p. 200.

NOI METODE TEHNICE DE PROSPECŢIUNI ARHEOLOGICE
(Partea a II-a)

DE

AURELIAN PETRE

STUDIUL GEOLOGIC AL TERENULUI, NECESAR PROSPECŢIUNILOR GEOFIZICE ÎN CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Printre ştiinţele care contribuie la completarea cercetării arheologice se numără atît geologia, cît şi celelalte discipline înrudite cu ea. Se ştie că există o serie de fenomene şi procese geologice (cutremure, glaciaţii, erupţii vulcanice, invazii şi regresiuni marine, schimbări de climă, deviaţii ale cursurilor unor fluvii etc.) care influenţează dezvoltarea aşezărilor umane, iar altele, avînd un caracter mai îndelungat sau brusc, modifică peisajul complet.

Atunci cînd dorim să reconstituim ambianţa naturală în care se află un obiectiv arheologic dintr-o anumită epocă istorică, referindu-ne la evoluţia morfologică a peisajului şi la modificările lui datorate unor fenomene naturale, apelăm la geologie. Ea este singura capabilă de a fixa şi de a reconstitui faciesul original antic al locurilor cercetate de noi şi poate distinge stadii care au precedat sau succedat anumite fenomene naturale.

A. *Metodele de studiu* ale peisajului natural şi ale variaţiilor sale ne sînt oferite de *geomorfologie*, ştiinţă ale cărei metode sînt aplicate fie de geologi, fie de geografi. Geomorfologia — care pînă la primul război mondial era aproape exclusiv descriptivă — foloseşte astăzi metode multiple şi perfecţionate, cum sînt cele mai moderne cuceriri ale matematicii, diverse mijloace tehnice, dintre care unele aparţin ingineriei (cercetările pentru instalaţii hidroelectrice, galerii, străzi), precum şi, mai ales, metoda de cercetare a apei subterane.

De la geomorfologie (care studiază forma solului) se trece uşor la *pedologie* (studiul terenurilor agricole) sau la *geotehnică* (care studiază comportamentul tehnic al terenurilor).

Mijloacele de care se servesc ştiinţele amintite sînt : examenul geologic al peisajului şi terenului, metodele de cercetare geografică, analizele geochimice, forări sau săpături (acestea cu referire numai la metode geologice).

Studiul peisajului necesită o reprezentare cartografică la scară oarecum mare (1 : 25 000), cu completări permanente ale terenului vizat pentru cercetarea arheologică ; de asemenea, este necesară şi o hartă altimetrică. Cîteodată aceste hărţi nu sînt suficiente şi de aceea se recurge şi la stereo- sau aerofotogrametrie.

I. *Aerogeologia* se bazează, ca şi aerofotoarheologia, pe fotografia aeriană stereoscopică, cu ajutorul căreia se pot studia formele solului, precum şi tipurile de teren.

Pe copiile stereofotogrametrice se studiază în acest scop reţelele hidrografice, formele de relief, conturul coastelor, coloritul şi umbrele terenurilor, vegetaţia, diversele tipuri de roci şi terenuri.

Printre peisajele care pot fi util studiate sînt :

— forme şi depozite vulcanice scurse ; sedimente de tuf vulcanic ;

— linia plajelor şi acţiunile erozive ale valurilor ; coaste avansate sau retrase ; lagune, plaje scufundate sau ridicate ; forme de relief submarine ;

— cursuri fluviale ce produc eroziuni sau sedimentări, meandre, cîmpii aluvionale, delte ; fenomene de infiltraţie ;

— surpări de roci sau de terenuri etc.

— forme eolice : eroziuni ale vîntului, arii de deflaţie ; dune deşertice sau de litoral ; invazii ale nisipului, straturi de loes ;

— depozite glaciale şi fluvio-glaciale.

Pentru toate aceste fenomene şi multe altele, fotografia aeriană este un mijloc preţios, rapid şi mai ales necesar.

II. *Geologia de teren.* Ridicările geologice terestre, în cazul lipsei aerofotografiei, pot fi unite cu analiza hărţilor topografice, pentru a confrunta studiul tuturor fenomenelor amintite mai sus cu studiul a o serie de examene de teren şi de laborator privitoare la :

1) examenul litologic (al rocilor şi terenurilor), în aşa fel încît să se poată recunoaşte natura, compoziţia, succesiunea şi provenienţa lor ;

2) examenul comparativ între terenuri variate, pentru a stabili epoca geologică relativă de formare şi eventualele semnificaţii paleogeografice.

3) regimul hidrologic şi variaţiile lui de-a lungul secolelor.

Toate aceste examene pot fi coroborate fie prin foraje, fie prin săpături, ce permit a se culege date stratigrafice (care de multe ori sînt invizibile la suprafaţă) sau a se verifica şi întări datele obţinute cu ajutorul geofizicii. Cînd aceste metode rămîn insuficiente pentru a rezolva unele aspecte deosebit de importante ale cercetării arheologice, atît arheologia, cît şi geologia trebuie să recurgă la geofizică.

III. *Metode geofizice.* În cele de faţă ne vom ocupa numai de condiţiile geologice care permit sau nu o anumită metodă, în funcţie de natura terenului. Aplicaţiile practice ale geofizicii în arheologie vor constitui teme separate.

Pentru a folosi metodele geofizice este necesar să se delimiteze contextul geologic care ajută să se traducă în termeni fizici diferenţa de proprietăţi fizice a diverselor tipuri de terenuri, precum şi a obiectelor cercetate.

Metodele fizice ce se folosesc în explorări arheologice au fost iniţial printre cele uzuale în geofizica aplicată.

Dintre numeroasele metode practice geofizice de explorare sînt mai ales două, destul de vechi, care conduceau şi spre cercetarea arheologică : 1) cercetările cu ajutorul aparatelor electromagnetice de tipul *treasure-finders* şi 2) prospecţiunile necesare marilor construcţii.

De fapt, aparatele electromagnetice „căutătoare" erau făcute pentru a fi „detectori" cu aplicaţii foarte apropiate de scopurile arheologiei.

Despre aplicările metodelor geofizice în vederea construcţiilor s-a scris foarte mult. În ceea ce ne interesează este de reţinut că printre scopurile sale este şi acela de a determina adîncimea şi forma terenului unde se vor construi poduri, diguri sau alte lucrări mari. Totuşi, cînd ne referim în mod special la aplicarea metodelor geofizice în cercetarea arheologică, apar îndeosebi două mari dificultăţi, şi anume : adîncimea mică la care se află în general monumentele arheologice şi proprietăţile fizice deosebite ale obiectelor arheologice, rezultate din influenţa ce o exercită asupra lor o serie de factori care diferă de la un punct la altul al terenului.

Pare straniu, dar totuşi real faptul că este mult mai dificil să se exploreze cu aparate electromagnetice la adîncimi de cîţiva metri decît la sute sau mii de kilometri. Pentru geofizică este mai uşor să studieze cu aparatele respective nucleul terestru, care se află la 2 900 km adîncime, decît obiectele care sînt la 1—2 m profunzime.

În cazul arheologiei, este necesară o precizare extrem de mare a măsurătorilor, deoarece proprietăţile fizice ale primilor metri ai pămîntului prezintă o variabilitate extrem de mare de la un punct la altul. Progresul neîntrerupt în perfecţionarea aparatelor geofizice a dus astăzi la existenţa unor aparate de înaltă precizie în măsurători, construite special pentru nevoile arheologiei.

De proprietăţile geofizice ale terenului ţine cea de-a doua dificultate, şi anume natura terenului unde se fac prospecţiunile. Proprietăţile fizice utile cercetărilor primilor metri ai terenului sînt foarte puţine : *electrice* şi *elastice* pentru obiectele de piatră, *magnetice* pentru studiul terenurilor superficiale şi *electromagnetice* pentru obiectele metalice. În mod excepţional se recurge la *măsurătorile gravităţii* în vederea cercetării marilor caverne.

Metodele de lucru ale geofizicii constau în a genera un sistem de *unde*, care pătrund în sol şi apoi se întorc, purtînd *ecoul* obiectului îngropat pe care l-au întîlnit în drumul lor. Dată fiind mica adîncime la care se operează în arheologie, sînt necesare unde de frecvenţă ultraacustică sau puţin acustice, de ton foarte înalt. De altfel, terenul absoarbe cvasitotal aceste frecvenţe şi retransmite numai frecvenţele sonore joase. Chiar undele electromagnetice întîlnesc o mare rezistenţă a terenului, cînd acesta este umed la suprafaţă (în stratul superficial) ; de aceea, pentru uşurarea pătrunderii în pămînt a undelor, se folosesc cele de foarte înaltă frecvenţă.

Prin formarea unor cîmpuri *electromagnetice* de frecvenţă convenabilă se împing unde electromagnetice în corpurile bune conducătoare îngropate şi care apoi pot fi măsurate în feluri diferite. Aparatele cu unde electromagnetice de frecvenţe diferite reuşesc să localizeze obiecte metalice ce se găsesc la adîncime mică (pînă la 1 m), cu condiţia să fie într-un mediu lipsit de umezeală. De aceea ele se folosesc în mod special acolo unde obiectele sînt acoperite de pietre, ziduri sau lentile de nisip, în general pentru medii uscate, pe cînd în terenurile cu umezeală normală sînt ineficiente ; ele mai pot fi folosite cu eficacitate în explorări la adîncimi pînă la pînza de apă subterană.

Proprietăţile elastice datorită cărora distingem terenurile şi rocile sînt : *rigiditatea*, *compresibilitatea* şi *densitatea*. Aceste proprietăţi se surprind cu ajutorul diversei viteze de propagare a undelor generate de ciocniri sau de explozii ; terenurile uscate au viteza joasă (300—1 000 m/s), iar cele normale sau impregnate de apă au o viteză mare ; de asemenea, în straturile de piatră viteza se ridică la 3 000—5 000 m/s.

De-a lungul suprafeţei de contact, între rocă şi pămîntul care o acoperă, undele elastice se refractă, întorcîndu-se la suprafaţa solului, iar parcursul şi viteza lor — fie în ambele straturi, fie în unul din ele — poate fi determinată, calculată şi urmărită.

Aparatele cu unde elastice sînt mai greu de mînuit, iar rezultatele se obţin după calcule mai complicate decît cu cele electromagnetice. În schimb, ele sînt mai adaptate la condiţiile de teren diferite de cele expuse mai înainte, putînd pune în evidenţă atît subsolul terenurilor uscate, cît şi al celor umede, precizînd adîncimea unui fundament rigid, care poate fi constituit din ziduri sau straturi de piatră, cît de cît coerente şi compacte. De asemenea este necesar ca fundamentul să fie extins şi gros.

De curînd s-au construit pentru prospecţiuni arheologice aparate cu volum mult redus faţă de cele folosite în geofizica industrială, mînuirea lor fiind mult mai uşoară.

Metodele de folosinţă mai generală şi profitabilă sînt acele care nu se servesc de unde, ci de cîmpuri cu forţe statice. Printre acestea, de un maxim interes sînt metodele electrice şi magnetice, care vor forma obiectul articolelor viitoare, ca metode de prospectare arheologică.

B. *Proprietăţile geofizice ale obiectivelor arheologice.* În cele ce urmează, obiectele arheologice vor fi considerate numai din punctul de vedere al contrastului dintre proprietăţile lor fizice şi cele ale contextului unde ele se găsesc îngropate.

I. *Grote, morminte rupestre, galerii.* Acestor obiective arheologice le este comun faptul de a fi cavități într-un mediu de roci relativ adîncite (subterane), fapt care face favorabilă posibilitatea de a le depista și individualiza de la suprafață. Dacă este vorba de grote foarte mari, interiorul gol poate fi recunoscut cu ajutorul *măsurătorilor gravimetrice*, adică în baza micșorării gravitației, fenomen provocat de existența acestei cavități în masa de roci compacte și dense, cum ar fi în masa calcarului pur sau a dolomitei.

Alte goluri pot fi recunoscute cu *metoda magnetică*, dacă se găsesc într-un mediu cît de cît cu proprietăți magnetice, cum ar fi cel nisipos sau tufos.

Chiar și *metodele electrice* au reușit uneori în încercarea de a depista peșteri, deoarece cavitatea de dimensiuni mari este un spațiu cu o rezistivitate infinită, pe cînd roca are o rezistență finită, deoarece nu este lipsită de umiditate, posedînd umiditatea cavernelor; în climă foarte aridă, rezistența opusă de rocă atinge valori atît de mari, încît nu se disting de cele infinite. Aceleași lucruri se pot spune și despre galeriile subterane, care în general au o secțiune foarte mică; ele pot fi detectate numai în cazurile cînd aceasta poate fi compensată de o lungime sau lățime mai mare a galeriilor. Teoretic, este posibil, cum este cazul catacombelor din Roma, să fie cercetate cu ajutorul metodelor magnetice sau cu al celor electrice, ca în cazul hipogeelor de la Agrigentum.

Un caz particular il prezintă explorarea interioară a grotelor. Nu rareori acestea sînt pline cu prăbușituri stratificate variat, uneori prin mulți metri; grosimea straturilor poate uneori să umple aproape întreaga cavitate, împiedicînd astfel depistarea lor cu metode geofizice. De asemenea, un strat masiv de stalagmite poate masca toată grota. În aceste cazuri, explorarea cu metode geofizice poate fi pozitivă numai în cazul cînd grosimea verticală a umpluturii detritice nu cuprinde prea mult din volumul grotei.

II. *Morminte plane cu cameră.* Cînd mormintele sînt săpate de la suprafața terenului, iar groapa se găsește la o adîncime mică, mormîntul gol poate fi detectat pentru rezistivitate electrică înaltă, cu condiția ca gropile să nu fie atît de mici cum sînt cele pentru urne de incinerație.

Terenul în care sînt făcute gropile trebuie să fie cît de cît magnetic, pentru ca aparatele magnetice să sesizeze aceste gropi. În cazul cînd mormintelor li s-au construit șanțuri, aceste lucrări au modificat condițiile naturale ale terenului originar. S-a constatat că pămîntul săpat, transportat și depus în jurul acestor camere diferă de cel neumblat prin coeziunea sa mică, porozitatea mare și permeabilitatea apei, avînd deci altă elasticitate decît pămîntul viu. Acestea schimbă și proprietățile electrice, care sînt deosebit de sensibile la variații de umiditate. Dacă terenul înconjurător nederanjat prezintă o omogenitate suficientă, în contrast cu cel răvășit de lucrări, mormintele săpate pot fi examinate pentru proprietățile lor fizice, chiar dacă groapa sepulcrală nu a rămas goală, ci are părți prăbușite, sau chiar dacă este cvasiplină de dărîmături sau de nămol.

III. *Înhumări, șanțuri, săpături în teren, urme de locuințe și așezări.* Aceste obiective de cercetare sînt uneori umplute și nivelate, umplutură în care există o abundență de fosfați și substanțe organice. De-a lungul secolelor, chiar și șanțurile sau alte săpături au fost nivelate de agricultură cu ajutorul umpluturilor de pămînt umed, reducător. Din cauza unor astfel de procese chimico-mineralogice, terenul argilos de umplutură sau de acoperire se îmbogățește cu substanțe minerale magnetice și prezintă anomalii sensibile și destul de puternice, corespunzînd densității lor slabe. În stratul așezărilor și în urmele de locuințe se găsesc anomalii magnetice puternice, provocate de arderea argilei din vetre sau din cuptoare pentru ceramică.

Pămîntul așezărilor poate fi cercetat cu rezultate bune și cu ajutorul analizelor geochimice, dar aceasta necesită studii și metode de cercetare mult mai lente și laborioase decît cele magnetometrice.

IV. *Construcții din piatră* (locuințe, edificii publice, ziduri, străzi etc.). Straturile care acoperă astfel de ruine antice pot fi de origine artificială sau naturală. Printre acestea, în primul

rînd, se înscriu tumulii, mai mult sau mai puțin monumentali, și stratificările de urme ale culturii materiale în cetăți care au avut o lungă istorie. În al doilea rînd, monumentele pot fi acoperite de straturi de cenușă sau tuf vulcanic, de nisip deșertic sau marin, de aluviuni fluviale etc. Cînd aceste ruine sînt acoperite de straturi coerente și cu o coeziune apropiată de cea a pietrei (ca lava sau tuful vulcanic), nu există nici o posibilitate de cercetare geofizică, decît în cazul excepțional al unui înveliș de travertin peste construcții din pietre vulcanice care sînt magnetice. Toate aceste construcții acoperite pot fi din piatră, tuf sau din cărămidă și fiecare corespunde unor mari varietăți de condiții geofizice.

Tumulii nu se pretează bine la cercetări geofizice, mai ales din cauza formei lor. Stratificațiile culturale sînt mai apte pentru cercetarea geofizică prin iregularitatea orizontală și verticală a depunerilor. Straturile acoperitoare, naturale și cele de netezire agricolă sînt cele mai potrivite, iar uneori pot fi printre cele mai bune pentru cercetarea geofizică. Zidurile, în genere, se recunosc prin marea lor rezistență electrică, în afară de cazul cînd sînt acoperite de nisip arid sau de prundiș. Metoda magnetică este foarte fructuoasă cînd zidul este format din cărămizi. Dacă zidul este construit din piatră nemagnetică — în general piatră albă —, poate fi detectat prin contrastul ce îl reprezintă față de acoperămîntul argilo-humic sau tufaceu, care sînt magnetice. Însă, în terenuri vulcanice este puțin probabil ca zidurile construite din blocuri de lavă sau din tuf să contrasteze sensibil față de mediul înconjurător în care sînt plasate sau care le acoperă, deoarece sînt tot din același material. În fiecare caz, dacă anomaliile electrice sau magnetice sînt slabe, poate fi de un mare ajutor prelungirea unui zid sau colțurile drepte, pe cînd dacă zidurile sînt paralele și vecine, indicațiile tind să se confunde.

Straturile de dărîmături, zidurile sau străzile distruse pot fi detectate cu ajutorul acelorași metode electrice sau magnetice, iar uneori și cu metoda *seismică* (elastică).

V. *Obiectele metalice* sînt dificil de cercetat atît din cauza dimensiunilor foarte mici, cît și a adîncimii reduse la care sînt îngropate (circa 1 m) și de aceea există o oarecare probabilitate de a fi detectate cu metoda electromagnetică, iar obiectele feroase cu metoda magnetică. Ambele aceste metode dau semnale care micșorează foarte mult exactitatea, pe măsura creșterii distanței dintre obiecte, deoarece cuiele, monedele sau bucățile de metal în general, care se găsesc împrăștiate în pămînt, dau anomalii tot atît de intense și chiar mai mari decît cele provocate de kilograme de metal aflate împreună la 1 m adîncime.

Aceste metode de cercetare — în special cele electromagnetice — care se folosesc ușor și rapid, costînd foarte puțin se pretează cel mai mult la detectarea zidurilor, mormintelor cu cameră sau sarcofage, a obiectelor îngropate în pămînt, precum și în special la identificarea conductelor metalice.

VI. *Obiectele scufundate în apă sau în mlaștini* pot fi identificate dacă sînt metalice sau de piatră, deoarece corpurile poroase, cînd sînt scufundate în apă, se impregnează și au proprietăți fizice ce se diferențiază foarte puțin de cele ale apei. Explorarea poate fi făcută de la suprafață sau sub apă, cu aparate submarine. Metodele folosite sînt cele electrice, electromagnetice și magnetice. Obiectele de metal de dimensiuni mari pot fi identificate și de la suprafață numai dacă sînt de fier și zac la mică adîncime, fiindcă magnetismul sau electromagnetismul lor străbate pînza apei, dată fiind conductibilitatea lor mai mare decît chiar a apei sărate. La adîncimi mari se pot recunoaște prin metoda electrică sau electromagnetică.

Ruinele sau zidurile de piatră se pot diferenția, prin marea lor rezistivitate specială în apa marină, numai dacă sînt construite pe terenuri impermeabile sau pe stînci (acestea fiind lipsite de umiditate).

În aplicarea tuturor metodelor de prospecțiuni arheologice, cunoașterea condițiilor geologice ale terenului este absolut necesară, dacă dorim să obținem un maxim de precizie și eficiență. De aceea se cere o cît mai strînsă colaborare între specialiștii geogeografi și arheologi.

NOI METODE TEHNICE DE PROSPECŢIUNI ARHEOLOGICE
(Partea a III-a)

DE

AURELIAN PETRE

PROSPECŢIUNI ELECTRICE

Ideea de a aplica metodele geofizice în arheologie a fost salutată de mulţi arheologi, iar unii dintre ei, printre care şi cunoscutul specialist englez R. J. Atkinson, le-a aplicat încă din 1946 cu succes. Experienţele făcute la Dorchester (fig. 12) şi cele ce au urmat, ale arheologului britanic, care au căpătat după aceea numele de „metoda Atkinson", au fost prezentate, în parte, în coloanele acestei reviste în 1960 [1], cu multă competenţă. Însă de la prospecţiunile lui Atkinson [2] şi pînă astăzi, atît metodele, cît şi aparatele de prospectare electrică s-au îmbunătăţit deosebit de mult, deşi principiile de funcţionare şi aplicare au rămas aproape aceleaşi (fig. 12—15).

Important de semnalat acum este şi faptul că în Italia s-a trecut de la faza experimentală la aplicarea pe scară largă a acestor metode geofizice în arheologie, ca program de lucru permanent şi cu rezultate deosebit de valoroase. Aici, prospecţiunile geofizice se folosesc în mod consecvent, mai ales de cînd Fundaţia Lerici de pe lîngă Politehnica din Milano a pus la dispoziţia arheologiei italiene, încă din 1955, o echipă de tehnicieni cu calificare înaltă.

Trebuie subliniat din nou faptul că iniţiatorul acestei fundaţii, inginerul Carlo Mauricio Lerici, nu numai că a înzestrat instituţia cu cele mai moderne aparate de prospectare, dintre care unele construite de specialişti proprii (fig. 13—15), ci şi contribuie personal la dezvoltarea şi generalizarea acestor noi metode, prin lucrări deosebit de valoroase [3]. Nu se exagerează cînd se spune că această instituţie, prin munca membrilor săi, a deschis o nouă etapă în arheologia mondială, şi anume a *prospecţiunilor moderne*, ca metodă permanentă de cercetare.

●

Printre metodele geofizice aplicate în arheologie, un loc de frunte îl ocupă *prospecţiunile electrice*. Cu ajutorul lor se pot face cercetări de la suprafaţă, pentru a şti dacă solul ascunde sau nu urme arheologice. Prospecţiunile electrice pot fi aplicate în arheologie datorită proprietăţilor geofizice ale solului. S-a constatat, după multe experienţe, că, în general, rocile şi stratul superficial al scoarţei terestre nu sînt bune conducătoare de electricitate, opunînd în general o rezistenţă mai mare sau mai mică la trecerea unui curent electric. Conductibilitatea solului este în funcţie de gradul de îmbibare a lui cu soluţii de săruri minerale ; cu cît concentraţia sărurilor este mai mare pe cm^3, cu atît conductibilitatea electrică este mai mare, iar rezistenţa mai mică. În cazul cînd un strat omogen al solului a fost deranjat de diverse cauze, se schimbă şi structura lui fizică, deci implicit şi proprietăţile sale electrice, astfel că pe baza măsurării rezistenţei electrice a unei suprafeţe se pot constata punctele care prezintă „anomalii electrice", adică acele locuri care au o altă rezistenţă electrică decît aceea a stratului nederanjat. În general, orice urmă arheologică îngropată prezintă proprietăţi fizice diferite

---

[1] H. Daicoviciu, *O nouă metodă de prospectare arheologică: Măsurarea rezistenţei electrice a solului*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 442—446.

[2] *Ibidem*, fig. 1 şi C. M. Lerici, *Prospezioni Archeologiche*, în *Rivista di Geofizica Aplicata*, fasc. 1/1955, planşa I *a* şi I *b*.

[3] Vezi întreaga bibliografie în *Una grande aventura della Archeologia moderna*, 1955/1965. *Dieci anni di prospezioni archeologiche*, Lerici Editori, 1965 (capitolul „Bibliografie").

de cele ale solului în care se află, avînd deci şi o rezistenţă electrică diferită, adică o altă proprietate de a lăsa curentul electric să-i străbată structura. Deoarece este posibil şi necesar ca într-un viitor apropiat prospecţiunile electrice să le facă arheologul, socotim util să reamintim cîteva lucruri despre *rezistenţa electrică* şi principiile aplicării ei. Se ştie că prin rezistenţa electrică se înţelege acea proprietate pe care o prezintă un conductor electric la trecerea curentului, proprietate ce limitează intensitatea acelui curent.

Conducţia electrică este procesul de trecere a curentului printr-o substanţă, prin deplasarea ionilor atomici sau moleculari sau prin procese în care atomii rămîn aproximativ staţionari, cei care se deplasează fiind electronii.

Trecerea curentului electric printr-un conductor se datoreşte diferenţei de potenţial (nivel) electric de la capetele conductorului. Acest proces îl putem compara cu trecerea unui curent de apă printr-o ţeavă. Pentru ca într-un tub să fie un curent de apă, trebuie ca la capetele lui să existe o diferenţă de nivel şi în acest caz apa va curge de la nivelul mai ridicat către capătul cu nivel mai scăzut. La fel şi curentul electric, ca să poată trece printr-un conductor trebuie ca la capetele conductorului să fie o diferenţă de nivel electric.

În prospecţiunea arheologică, conductorul este porţiunea de teren cuprins între electrozii externi ai aparatului de măsurat rezistenţa terenului (vezi fig. 4 a).

Reamintim de asemenea că dacă unui conductor electric i se aplică o *tensiune electrică* continuă(pe care o notăm cu V) şi vom trece prin acel conductor un curent I, conform legii lui Ohm $I = \frac{V}{R}$, unde R este *rezistenţa electrică* a conductorului. Deci $R = \frac{V}{I}$; la o măsurătoare electrică în arheologie ne interesează permanent raportul V/I, pe care îl putem căpăta şi automat, cu ajutorul unor aparate pe care le vom descrie în cadrul acestui articol. Rezistenţa se exprimă în ohmi care se notează cu Ω.

Rezistivitatea terenurilor şi a rocilor variază între limite foarte mari şi este în funcţie directă de gradul de salinitate a apei ce le impregnează; de aceea conductivitatea rocilor şi a terenurilor este în principal de tipul ionic sau electronic, deoarece trecerea curentului electric este însoţită de mişcarea ionilor din soluţie.

Nu este posibil să se dea o clasificare exactă a rocilor şi a pămînturilor în funcţie de rezistivitatea lor electrică; se pot da numai valori indicative de orientare. De exemplu, argilele şi nisipurile impregnate de apă sărată au o rezistivitate cuprinsă între 0,5 şi 10 Ωm; argilele şi marnele de la 3 la 500 Ωm; şisturile de la 50 la 1 000 Ωm; calcarii de la 80 peste 5 000 Ωm; terenurile nisipoase, granilurile, bazalturile au o rezistivitate care poate varia de la cîteva zeci de Ωm pînă la mii de Ωm.

Cu toată această varietate de valori ale rezistivităţii pe care un anumit tip de teren sau rocă poate s-o aibă, totuşi monumentele arheologice din pămînt pot fi depistate cu ajutorul măsurătorii electrice, deoarece în zone nu prea extinse solul prezintă valori de rezistivitate suficient de constante.

*

Pentru a înţelege cum este posibil să se depisteze monumentele arheologice acoperite de pămînt, este bine să se precizeze principiile măsurătorilor făcute într-un teren fără monumente arheologice, adică într-un *teren omogen.*

Măsurarea rezistenţei electrice se execută utilizînd patru electrozi, jaloane metalice, care se înfig în pămînt. Cu ajutorul a doi electrozi externi, A şi B (fig. 4a) se stabileşte în teren un curent electric continuu sau, în unele cazuri, un curent alternativ de frecvenţă joasă, iar cu ceilalţi electrozi, M şi N, numiţi sonde, se măsoară tensiunea provocată de trecerea curentului. Astfel, în teren se creează un *cîmp electric*, care poate fi reprezentat cu ajutorul liniilor de curent şi al suprafeţelor echipotenţiale. Viteza purtătorilor de sarcină care constituie curentul este tangentă în orice punct la liniile de cîmp ale curentului pe unde trece curentul electric.

Suprafeţele echipotenţiale sînt suprafeţele în care este constantă valoarea potenţialului electric şi prezintă proprietatea de a fi perpendiculare pe liniile de curent (vezi fig. 1 şi 2, unde liniile echipotenţiale sînt liniile curbe în traseu neîntrerupt). Un fascicul al liniilor de curent reprezintă un „fir" de curent, un tub de flux de curent. Curentul iese prin electrodul pozitiv $+A$ al instalaţiei şi se răspîndeşte în teren urmînd liniile de curent şi se reunesc la electrodul negativ $-B$; drumul străbătut de curent in teren este cu atît mai lung, cu cît creşte adîncimea la care ajunge curentul.

Cîmpul electric între doi electrozi, pentru cazul cînd terenul din punct de vedere electric este omogen şi izotrop (adică are o rezistivitate electrică constantă in toate punctele şi independentă de direcţie) este reprezentat în fig. 1 şi 2.

În fig. 1 este dată secţiunea verticală a unui teren omogen care cuprinde electrozii $+A$ şi $-B$; pe profil sînt trasate liniile de curent care pătrund în sol. Liniile de curent sînt simetrice cu dreapta AB (fig. 2).

În fig. 2 se dă distribuţia liniilor de curent şi la suprafaţa terenului; această distribuţie este şi ea simetrică cu dreapta ce uneşte punctele A şi B prin care curentul intră şi iese din sol.

★

În cele precedente s-a arătat că în măsurătorile făcute într-un teren omogen valoarea rezistivităţii care se obţine este aceea efectivă a terenului, *egală* în toate punctele şi direcţiile lui. Aceasta este rezistivitatea sa caracteristică. Dimpotrivă, dacă terenul nu este omogen, ci este format din mai multe straturi şi zone de rezistivităţi diferite, rezistivitatea acelui teren depinde de rezistivitatea separată a diferitelor zone şi straturi, de grosimea acestora, precum şi de plasarea electrozilor.

Această rezistenţă multiplă capătă numele de *rezistenţă aparentă*. Rezistenţa care se măsoară de obicei în cercetările arheologice este aparentă, deoarece în teren se întîlnesc permanent discontinuităţi în valorile rezistivităţii electrice. Anomalii cu valori ridicate de rezistivitate electrică sînt date de prezenţa straturilor arheologice orizontale sau puţin înclinate. În acest caz, cu ajutorul unor serii de măsurători ale rezistenţei aparente, executate după criterii pe care urmează să le explicăm, este posibil să se precizeze cîte straturi sînt într-un teren cercetat, grosimea lor, precum şi rezistenţa reală a fiecărui strat în parte, printr-o operaţie care se numeşte *sondaj electric vertical*. Această operaţie este deosebit de importantă, deoarece cu ajutorul ei aflăm *structura terenului în adîncime*, ea precedînd de obicei cercetarea propriu-zisă a monumentelor.

Pentru ca sondajul electric vertical să poată da rezultate, este necesar ca straturile de cultură să fie oarecum paralele şi să nu se găsească la adîncimi prea mari.

Sondajele verticale se fac după două metode mai cunoscute, şi anume metoda Wenner şi metoda Schlumberger. Diferenţa dintre ele constă în plasarea diferită a electrozilor în timpul măsurătorilor pe teren.

La ambele metode electrozii sînt aşezaţi simetric faţă de punctul O, care este centrul măsurătorilor, punct care se găseşte la intersecţia unei perpendiculare pe centrul axei electrozilor AB, care este în acelaşi timp şi centrul axei sondelor MN. De asemenea, la ambele metode electrozii externi A şi B sînt emiţători de curent (continuu sau alternativ de frecvenţă joasă), iar cei externi M şi N, numiţi sonde, măsoară tensiunea electrică (diferenţa de potenţial) produsă în teren de trecerea unui curent I.

În *măsurătoarea Wenner* (fig. 3 a) toţi electrozii au între ei distanţe egale (o distanţă este egală cu b) şi de aceea lungimea totală care intervine într-o măsurătoare este egală cu 3 distanţe b ($3b$). Executarea sondajului electric vertical după metoda Wenner necesită multiple măsurători ale tensiunii provocate de trimiterea curentului în teren. Între o măsurătoare şi alta, distanţa dintre electrozi poate să se schimbe, dar permanent distanţele dintre electrozii $A-M$, $M-N$ şi $N-B$ trebuie să fie egale; oricît de mari ar fi ele, trebuie menţinut fix cen-

trul O al măsurătorii. Mutarea electrozilor de la o măsurătoare la alta se face în bloc, adică se deplasează toţi patru deodată.

În *măsurătoarea Schlumberger* (fig. 3 *b*), distanţele dintre electrozi sînt diferite; să notăm cu 2 d distanţa dintre electrozii A şi B, iar cu $2a$ distanţa dintre sondele M şi N, distanţă care trebuie să fie mai mică decît 2 d; în practică este suficient ca a să nu fie mai mare decît $\frac{1}{5}$ din d, adică $a = \frac{1}{5} d$. Distanţa 2 d este egală cu distanţa dintre electrozii $A - B$.

În această metodă, în timpul efectuării sondajului electric vertical electrozii externi sînt schimbaţi la fiecare măsurătoare simetric faţă de punctul O al măsurătorii, în timp ce sondele M şi N rămîn pe loc, fixe. Schimbarea sondelor nu se face decît în cazul cînd valorile tensiunii înregistrate de ele într-un punct al terenului sînt extrem de mici.

Metoda Schlumberger este superioară metodei Wenner, deoarece este mai practic să schimbi doar doi electrozi în loc de patru şi pentru că măsurătoarea nu este influenţată de variaţiile rezistenţei terenului la suprafaţă, în punctele unde sînt înfipte sondele M şi N, care la simplul contact cu terenul dezvoltă tensiuni electromotoare.

În cele ce urmează vom exemplifica — indiferent de metoda aleasă — cum se stabileşte cu ajutorul sondajelor verticale rezistenţa aparentă a unui teren cu două sau mai multe straturi de rezistivităţi diferite.

Alegem pe terenul arheologic unde dorim să facem sondajul electric vertical o linie de măsurători, a cărei lungime o limităm între două jaloane. Aşezăm electrozii în linie dreaptă (fig. 12 şi 16) pe traseul dintre jaloane, de la primul jalon înainte, şi pregătim prima măsurătoare. Din experienţe îndelungate de teren se ştie că grosimea unui strat de cultură este în general de circa 1 m. Deoarece curentul pătrunde în teren cu atît mai mult cu cît este mai mare distanţa dintre electrozi, vom stabili distanţa dintre electrozi în aşa fel, încît distanţa dintre cei exteriori să fie cel mult egală sau puţin mai mică de 1 m, astfel încît cea mai mare parte din curentul electric pătrunde într-un strat gros de circa 1 m. După aceste pregătiri preliminare, executăm prima măsurătoare, trecînd în teren un curent de intensitate cunoscută, şi observăm că se înregistrează o rezistenţă foarte înaltă; mărind distanţa dintre electrozi, curentul va pătrunde mai adînc (în funcţie de cît am mărit distanţa electrozilor) şi trecem din nou un curent. În cazul cînd rezistenţa este alta decît cea înregistrată prima dată — să spunem una foarte joasă —, înseamnă că terenul nu este omogen, ci are cel puţin două straturi. Mărind din nou distanţa dintre electrozi, curentul va pătrunde şi mai adînc; dacă obţinem aceleaşi valori ale rezistenţei înseamnă că cel de-al doilea strat este omogen, dacă nu, printr-o rezistenţă mai ridicată sau mai joasă decît precedenta, avem semnalizat un nou strat. Deoarece arheologia operează pînă la adîncimi limitate la 8—10 m, cu aceste măsurători verticale putem determina destul de rapid cîte straturi sînt într-un teren arheologic, precum şi grosimea fiecăruia.

În fig. 4a este reprezentată o măsurătoare verticală după metoda Schlumberger, în care s-au constatat în teren două straturi, dintre care unul cu o grosime h definită şi mai mică decît $2d$ (distanţa dintre electrozii externi); rezistivitatea primului strat ρ_1 este foarte ridicată (150 Ωm). Cel de-al doilea strat are o grosime nelimitată şi o rezistivitate ρ_2, de numai 40 Ωm (de cinci ori mai mică decît a primului strat). În fig. 4a sînt trasate liniile de curent care pătrund şi în stratul al doilea, deoarece distanţa dintre electrozii externi este mai mare decît h.

În fig. 4b este reprezentată diagrama de variaţii în raport cu d a rezistivităţii celor două straturi; stratul prim — neconductibil — are o rezistivitate foarte mare şi deci pe grafic o curbă foarte înaltă; stratul secund apare cu o curbă joasă, deoarece are o conductivitate mare şi deci o rezistivitate mică. Astfel, putem socoti primul strat un strat cu construcţii antice foarte rezistente electric, iar al doilea strat ca fiind lipsit de construcţii.

Dacă stratul al doilea are o rezistivitate mai mare decît primul, diagrama va înregistra la el o curbă foarte înaltă. În cazul cînd terenul este format din mai multe straturi de rezis-

tivităţi diferite, diagramele de rezistivitate vor avea desfăşurări variate, în funcţie de rezistivitatea şi grosimea fiecărui strat în parte; în această situaţie, interpretarea diagramelor se face prin confruntarea cu curbele teoretice, care permit a se aprecia adîncimea şi rezistivitatea straturilor.

În acest fel, metoda sondajelor verticale apare ca o operaţie preliminară şi necesară într-un teren arheologic, pentru că ea determină structura şi numărul diverselor straturi ale terenului pe care vrem să-l cercetăm, precum şi valorile rezistivităţii lor electrice. Cunoscînd grosimea straturilor, ştim şi cu ce distanţă a electrozilor este bine să facem măsurătorile.

Cu aceste date putem efectua cea de-a doua operaţie, aceea de depistare a monumentelor arheologice, folosind o altă metodă, şi anume a *sondajelor electrice orizontale.* Această metodă s-a dovedit în practică a fi cea mai eficace şi de aceea dintre toate metodele este deosebit de mult folosită. Principiul pe care se bazează măsurătorile este extrem de simplu, precum şi modalitatea cu care ele se execută pe teren.

Sondajele electrice orizontale se fac prin măsurarea rezistenţei electrice generale a unui teren de-a lungul unor profile (fig. 16), menţinîndu-se neschimbată distanţa dintre electrozi, precum şi poziţia lor faţă de punctul O al măsurătorilor. Funcţiile electrozilor A şi B, precum şi ale sondelor M şi N sînt aceleaşi ca şi la sondajele verticale. Cei patru electrozi sînt însă mutaţi toţi deodată la fiecare măsurătoare, fără a schimba distanţa dintre ei. Punctele măsurate corespund cu centrul O dintre cei patru electrozi şi de aceea se deplasează o dată cu el, cu fiecare măsurătoare pe axul longitudinal al profilului pe care îl măsurăm. Menţinîndu-se neschimbată distanţa dintre electrozi, se menţine şi aceeaşi grosime a stratului şi de aceea se spune că se face o explorare în direcţie orizontală sau, mai exact, în direcţii paralele cu suprafaţa terenului. Dacă subsolul prezintă zone de rezistenţă anormale, negative sau pozitive, raportul $\frac{V}{I}$ capătă variaţii în funcţie de ele. Prezenţa unor structuri arheologice este semnalată de valori anormale ale rezistivităţii.

Cu titlu de exemplu, putem considera o „anomalie”, adică un efect perturbator în cîmpul electric (şi de aceea şi în măsurătorile efectuate în suprafaţă), prezenţa unui mormînt cu cameră într-un teren omogen.

Cîmpul electric neperturbat de vreo anomalie — deci într-un teren omogen — este reprezentat în fig. 5/1. În fig. 5/2 este reprezentat cîmpul electric în cazul în care doi electrozi, unul de curent (B) şi unul de tensiune (N), se găsesc în dreptul acestui mormînt. Deoarece sonda N nu este electrod de curent legat de sursă, liniile de curent se concentrează la suprafaţă, în mod analog situaţiei în care întîlnesc un strat de rezistivitate ridicată, cînd rezistenţa aparentă creşte.

În fig. 5/3 este reprezentată situaţia cînd centrul celor patru electrozi se găseşte pe mijlocul cavităţii ; şi în cazul acesta este o concentrare a liniilor de curent la suprafaţă, dar mai puţin pronunţată, pentru că o parte din curent tinde să treacă pe sub cavitate ; de aceea diagrama de rezistivitate prezintă un punct relativ mai coborît decît în cazul din fig. 5/2 (a se compara diagramele 6/2, cu 6/3, din fig. 6).

Dacă obiectivul arheologic este mai bun conducător de electricitate decît terenul înconjurător, atunci rezistenţa aparentă va fi inferioară rezistenţei terenului ; în general, formaţiunile bune conducătoare de electricitate sînt mai uşor de individualizat decît cele rezistente şi deci neconducătoare. Dar, oricum ar fi situaţia structurii terenului, posibilitatea de a obţine rezultate bune în măsurătorile electrice făcute asupra obiectivelor arheologice îngropate depinde în cea mai mare parte de felul cum sînt executate măsurătorile pe teren, aşa după cum se vede în fig. 17, unde s-a făcut un sondaj arheologic imediat după măsurătoarea electrică.

Elementele de care trebuie să ţinem seama într-un sondaj electric orizontal sînt :

1. *Dispoziţia electrozilor* de-a lungul profilelor de măsurat (metoda Wenner sau Schlumberger). Dispoziţia în teren a electrozilor poate fi şi nealiniată, dar încă nu este dovedit practic a fi mai bună pentru cercetarea arheologică.

2. *Distanţa dintre electrozi* trebuie stabilită în funcţie de rezultatele pe care ni le dau sondajele verticale. Nu este o regulă precisă, dar în general este acceptat că distanţa dintre cei doi electrozi externi trebuie să fie inferioară sau cel mult egală grosimii stratului pe care îl cercetăm, adică $2d < 2h$.

3. *Distanţa dintre două măsurători* se face în funcţie de complexele cercetate; în mod obişnuit, această distanţă trebuie să fie pînă la 1 m. Însă pentru o prospecţiune rapidă se folosesc intervale mari, între 3 şi 6 m, sau chiar mai mari (vezi fig. 18, profilul 1, unde $d = 18$ m), obţinîndu-se pe această cale indicaţii generale cu privire la structura terenului; acolo unde se constată zone de înaltă rezistenţă, se fac măsurători cu distanţa electrodică de maximum 1 m.

4. *Dispoziţia punctelor de măsurat pe teren* poate fi de-a lungul unor profile rectilinii (fig. 18) sau în formă de reţea. Primele se folosesc cînd cercetăm monumentele de mari dimensiuni (ziduri de incintă, edificii publice, străzi etc.). Cînd avem cît de cît indicaţii despre direcţia unui şanţ de apărare, măsurătorile se fac perpendicular pe el.

Măsurătorile în reţea se folosesc cînd avem unele indicaţii asupra unei necropole sau unor morminte de dimensiuni mici.

Un releveu „reţea" reprezintă o suprafaţă cercetată după profile paralele, echidistanţate (distanţa între ele fiind egală cu intervalul dintre măsurătoare şi alta de-a lungul profilului). Centrele de măsurare sînt vîrfurile pătratelor care constituie reţeaua. Interpretarea acestor măsurători se face foarte uşor cu ajutorul „hărţilor de rezistivitate"; acestea se obţin raportînd pe o hartă reţeaua de puncte măsurate cu valorile rezistivităţii aparente măsurate la vîrfuri şi unind liniile ce leagă vîrfurile cu rezistivităţi egale (asemănător curbelor de nivel ale hărţilor topografice). Zonele cu rezistivităţi anormale, pozitive sau negative, sînt delimitate de o serie de linii închise, uşor de recunoscut pe hartă. În fig. 7 şi 8 sînt reprezentate diagramele hărţilor de rezistivitate obţinute prin măsurătorile pe profil.

Aparatura şi tehnica de măsurare pe teren. După cum am amintit, valoarea rezistenţei subsolului se calculează în funcţie de raportul $\frac{V}{I}$, care este raportul dintre tensiunea măsurată de sondele M şi N şi curentul trimis în teren prin electrozii A şi B.

De aceea, pentru orice staţie (punct) de măsurat trebuie determinată valoarea tensiunii V şi a curentului I sau în mod direct raportul $\frac{V}{I}$. Tensiunea dintre sonde trebuie să fie nulă cînd se întrerupe curentul energizant; de fapt, aceasta nu se întîmplă deoarece în teren sînt în mod permanent prezente diferenţe de potenţial electric provocate fie din cauze naturale, fie de curenţi de dispersie de la instalaţia electrică cu care lucrăm.

În afară de aceasta, chiar electrozii de tensiune (sondele) care sînt făcuţi din bare metalice, în contact cu soluţiile saline din teren, produc tensiuni electromotoare de origine electrochimică; tensiunile electromotoare produse de contactul dintre sonde şi teren sînt în opoziţie, dar cum nu sînt niciodată identice rezultă o tensiune electrică dată de ele. Tensiunea pe care o măsoară sondele atunci cînd curentul energizant nu a fost trimis şi pe care o notăm cu V_0, este aceea provocată de ele sau de alte cauze; dar pentru că distanţa dintre electrozi este mică, ea variază foarte puţin. Pentru ca tensiunea V_0 să nu influenţeze asupra măsurătorii rezistenţei electrice a terenului, înainte de măsurătoare, ea este anulată de o altă tensiune opusă, pe care o furnizează un circuit special al aparatului de măsurat. Dacă facem măsurătorile cu ajutorul curentului alternativ, efectul tensiunii V_0 este eliminat automat.

Aparatele de măsurat folosite în prospecţiunile electrice sînt de diverse tipuri, însă oricare dintre ele cuprinde un circuit de măsurare a tensiunii care apare între sonde şi un circuit prin care trece şi se măsoară curentul trimis în teren. Aceste aparate pot indica separat valoarea lui V şi I, precum şi valoarea raportului V/I.

Aparatele în general folosite în cercetarea arheologică sînt: a) aparatul potenţiometric (fig. 9); b) milivoltmetrul electronic (fig. 10); c) aparat ce dă direct raportul V/I (fig. 11).

a) *Aparatul potențiometric* este un instrument care măsoară tensiunea continuă fără să fie influențat de tensiunea în gol a sondelor și care, după cum se știe, alterează cîmpul electric din teren. Măsurarea tensiunii se face cu o metodă de opoziție, adică aplicînd circuitului sondelor o tensiune măsurabilă, care anulează pe aceea produsă între ele de curentul din teren ; un galvanometru așezat în serie cu circuitul de măsurare dă indicația zero cînd amîndouă tensiunile în opoziție sînt egale (tensiunea V_0 fiind anterior anulată).

În fig. 9 este reprezentată schema de principiu a aparatului. Tensiunea de opoziție este luată de la un potențiometru (*P*), alimentat de o pilă de tensiune (*E*) ; potențiometrul (*P*) este etalonat în așa fel, încît pentru orice poziție a cursorului (care indică tensiunea *V*) se știe ce fracțiune din tensiune (*E*) trebuie aplicată circuitului extern pentru a anula tensiunea *V*.

Circuitul *P.S.* este format dintr-un alt potențiometru neetalonat și servește la anularea tensiunii V_0 produse de sonde (cînd nu circulă curentul de energizare) ; această tensiune este numită în general „diferență de potențial spontan".

Galvanometrul (*G*) indică trecerea curentului. El reglează tensiunea cu ajutorul potențiometrului, pînă cînd aceasta este egală și opusă celei de la sonde, adică pînă cînd galvanometrul indică zero.

Curentul este trimis în teren trecînd printr-un *miliampermetru* de măsurare ; *generatorul de curent* este format din pile electrice puse în serie în număr variabil pentru a se obține tensiunea de energizare necesară fiecărui strat în parte.

Măsurătoarea se face mai întîi anulînd cu circuitul *P.S.* tensiunile naturale ale terenului (V_0) ; apoi trimitem curentul în teren aducînd galvanometrul la zero, citim pe potențiometrul (*P*) etalonat tensiunea direct în milivolți (mV). Curentul trimis în teren se citește pe miliampermetru (în mA), apoi se face calculul $\frac{V}{I}$.

b) *Milivoltmetrul electronic* permite măsurarea directă a tensiunii produse de sonde. Acest aparat este făcut în așa fel, încît poate avea o rezistență de intrare (raportul dintre tensiunea de măsurare și curentul care trece prin instrument), de ordinul a milioane de Ωm. De aceea el nu alterează cîmpul electric și din acest punct de vedere este analog potențiometrului.

Față de potențiometru are însă unele avantaje : în primul rînd permite citirea directă a deviațiilor mult mai rapid și extrem de simplu, fără a fi necesară vreo manevră pentru aducerea lor la zero, cum este necesar cînd măsurarea se execută cu potențiometru. În al doilea rînd, milivoltmetrul este mult mai robust decît un galvanometru, supus foarte ușor deteriorărilor prin lovire în timpul transportului pe teren ; apoi, sensibilitatea milivoltmetrului electronic nu este influențată de variațiile de rezistență a circuitului sondelor. În cazul unor cercetări în zone cu rezistivități foarte ridicate ale stratului superficial (de exemplu, în terenuri formate exclusiv din nisipuri), milivoltmetrul este unicul aparat care se poate folosi fără a i se aduce îmbunătățiri speciale.

Schema de principiu a milivoltmetrului electronic este prezentată la fig. 10. El este format în principal din circuitul de anulare a tensiunii spontane (*P.S.*), dintr-un divizor de tensiune etalonat (*D.T.*), dintr-un amplificator electronic de curent continuu cu tuburi sau tranzistori (*Ampl.*) și dintr-un instrument indicator (de obicei cu zero în centrul scalei). Măsurarea curentului trimis în teren se execută cu un miliampermetru normal. Măsurarea decurge astfel : se închide mai întîi întrerupătorul care leagă aparatul la sonde, anulîndu-se cu potențiometrul *P.S.* tensiunea V_0. Se trimite curentul în teren și cu divizorul de tensiune (*D.T.*) se alege scara cea mai potrivită. Se citește simultan atît valoarea curentului impulsionat la miliampermetru (în *mA*), cît și valoarea tensiunii provocate de el în teren. Se face apoi calculul raportului $\frac{V}{I}$. Cu acest instrument măsurătorile sînt extrem de rapide și sigure.

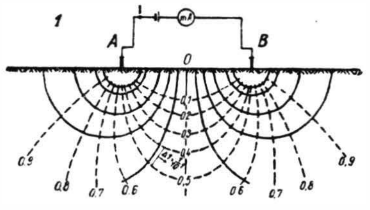

Fig. 1. — Secţiune verticală a unui teren omogen cu trasarea liniilor de curent care pătrund în sol.

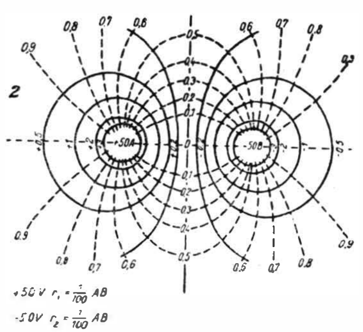

Fig. 2. — Distribuţia liniilor de curent din sol şi de la suprafaţa solului.

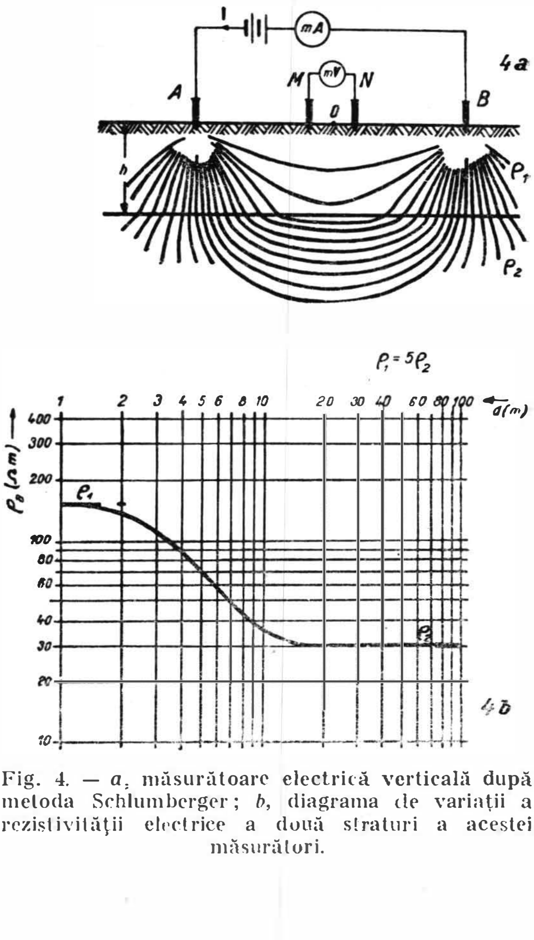

Fig. 4. — *a*, măsurătoare electrică verticală după metoda Schlumberger; *b*, diagrama de variaţii a rezistivităţii electrice a două straturi a acestei măsurători.

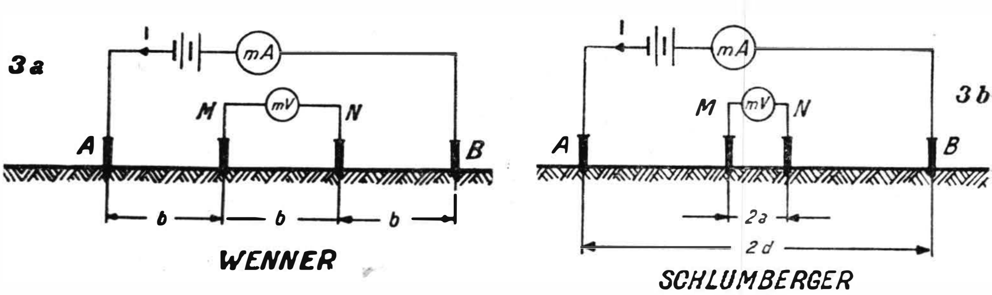

Fig. 3. — *a*, amplasarea electrozilor după metoda Wenner; *b*, amplasarea electrozilor după metoda Schlumberger.

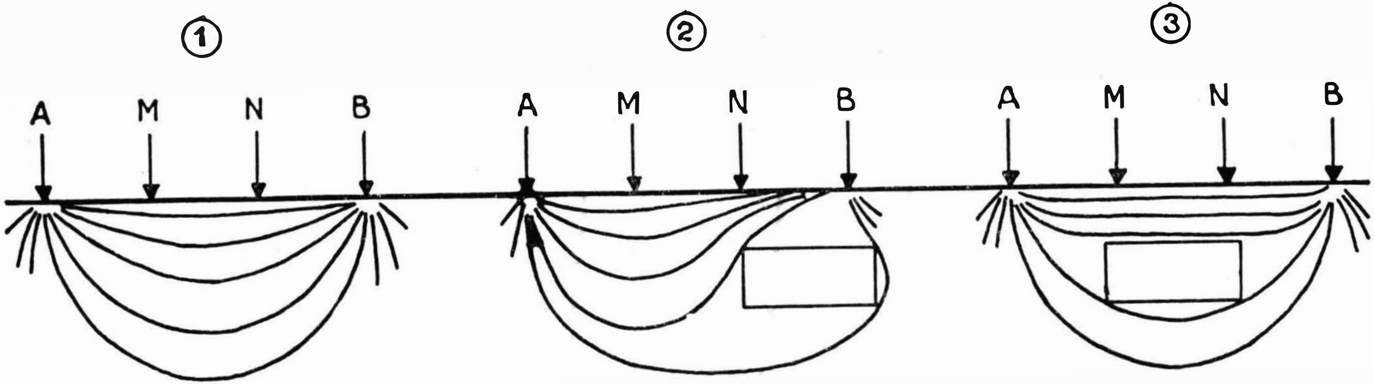

Fig. 5. — *1*, schema unui cîmp de curent omogen ; *2*, *3*, scheme ale unor cîmpuri de curent care întîlnesc obiective arheologice.

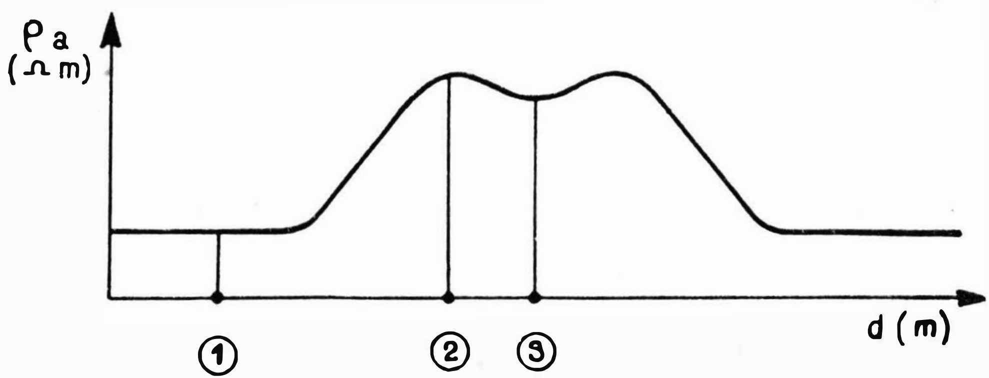

Fig. 6. — *1*, *2*, *3*, diagramele de rezistivitate ale cîmpurilor de curent din fig. 5/*1*, *2*, *3*.

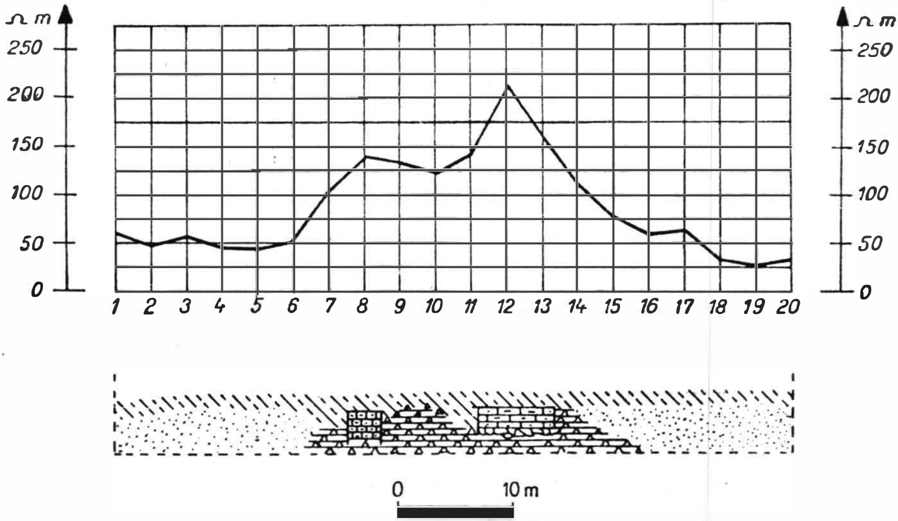

Fig. 7. — Diagrama hărții de rezistivitate.

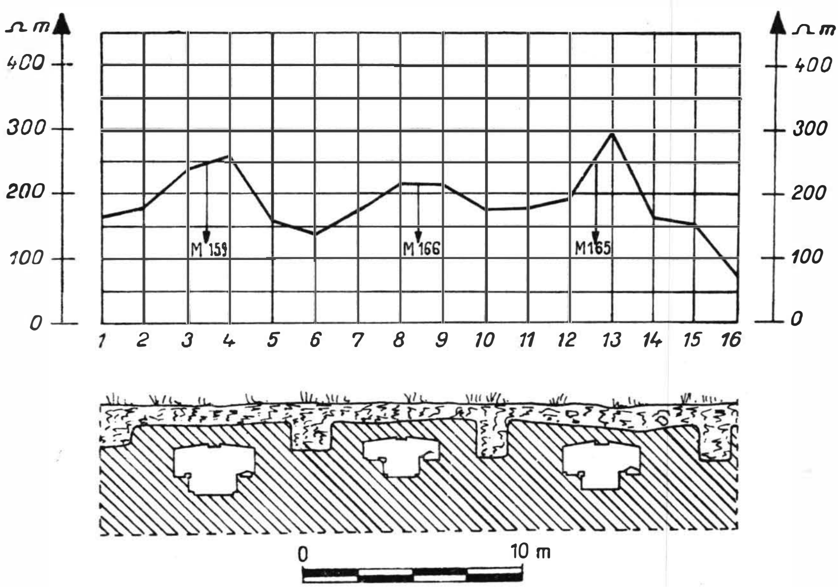

Fig. 8. — Diagrama hărții de rezistivitate.

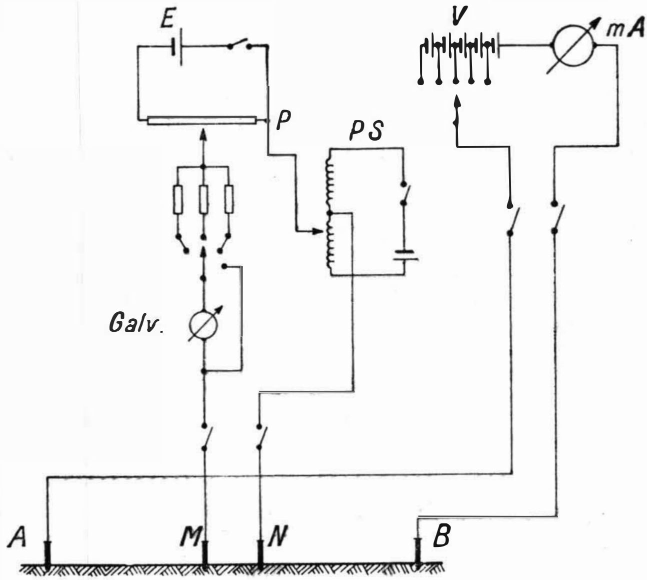

Fig. 9. — Schema de principiu a aparatului potențiometric.

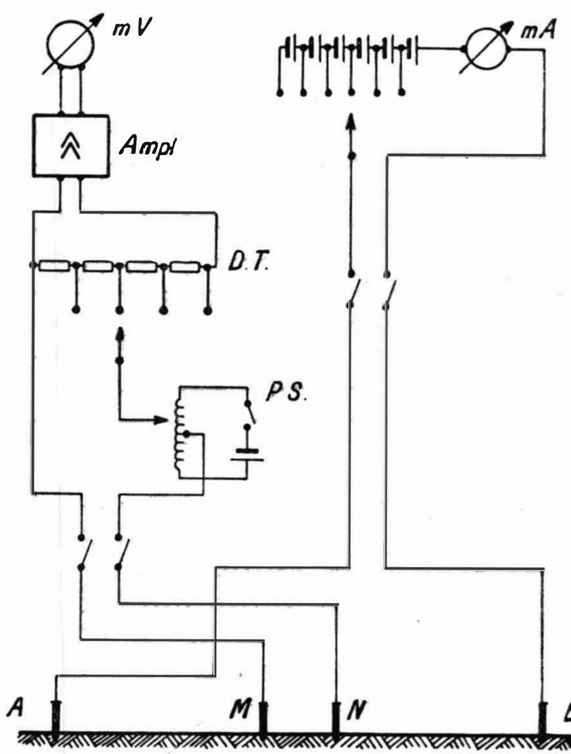

Fig. 10. — Schema de principiu a milivoltmetrului electronic.

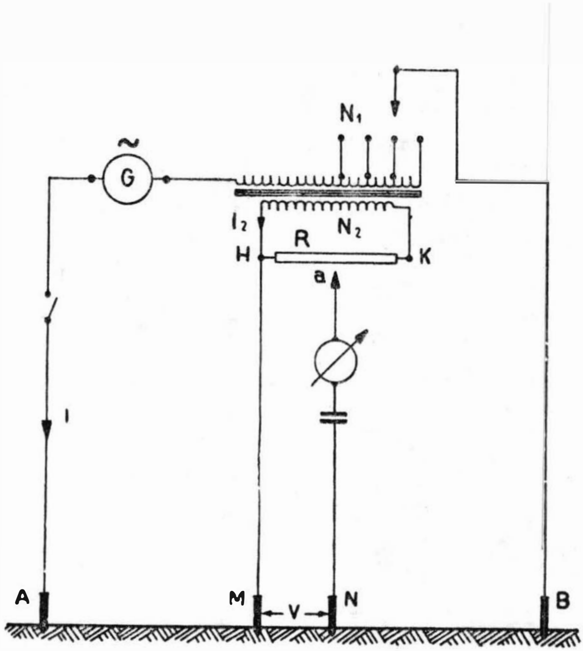

Fig. 11. — Schema de principiu a aparatului care dă direct valoarea raportului $\frac{V}{I}$.

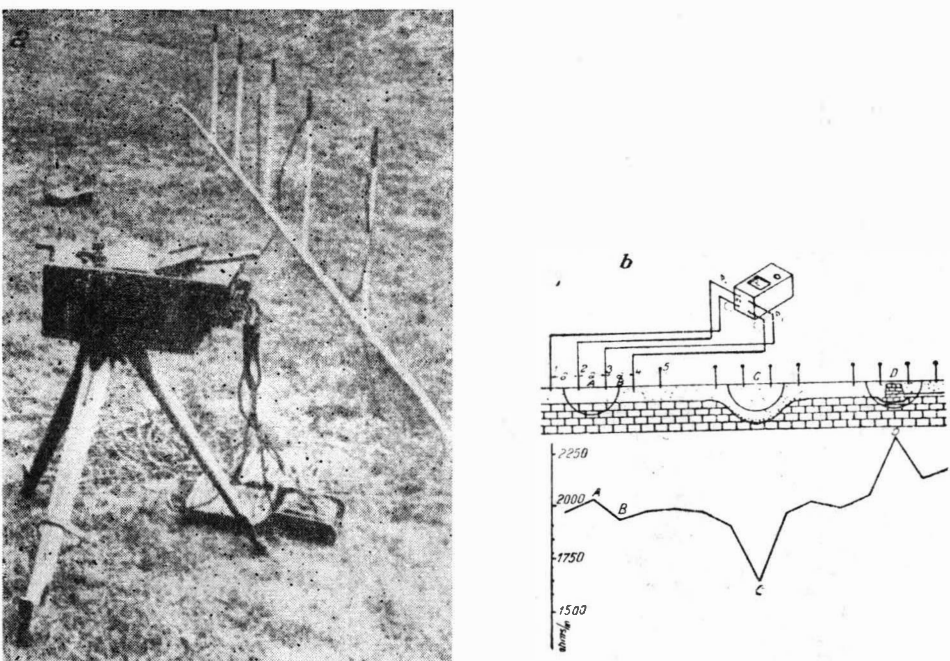
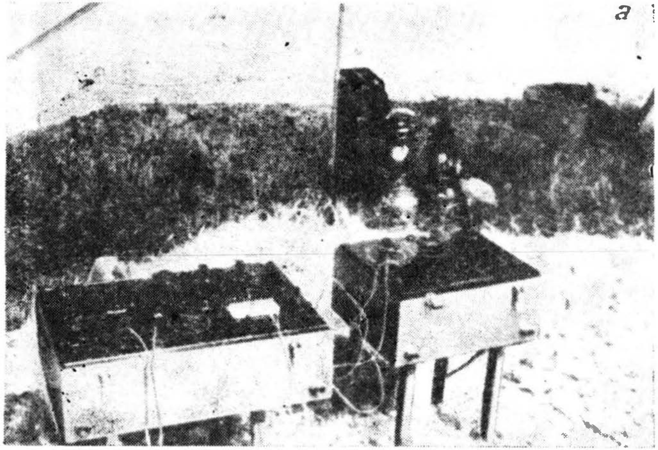

Fig. 12. — *a*, aparat pentru măsurat rezistența electrică, în funcțiune (folosit de R.J.C. Atkinson); *b*, diagrama unei măsurători electrice efectuate în așezarea neolitică de la Dorchester-Oxford, de către R.J.C. Atkinson.

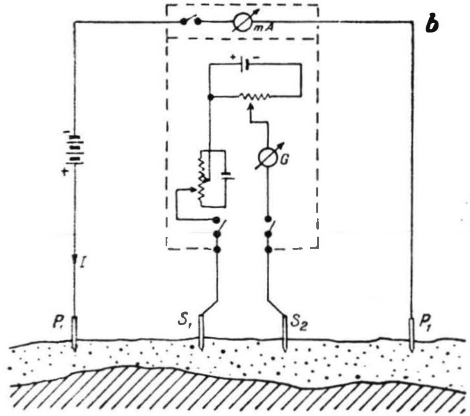
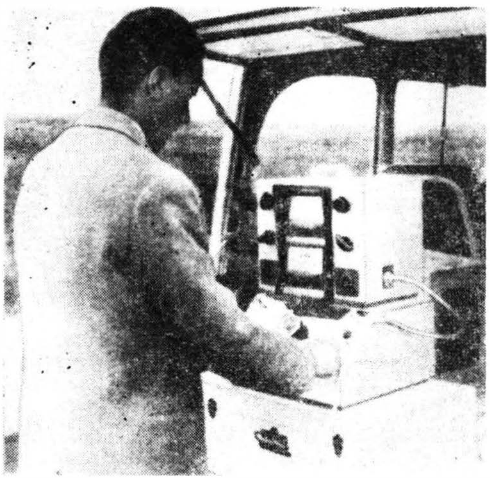

Fig. 13. — *a*, aparat potențiometric folosit de echipa de prospecțiuni electrice a Politehnicii din Milano pînă în 1958 ; *b*, schema de principiu a aceluiași aparat.

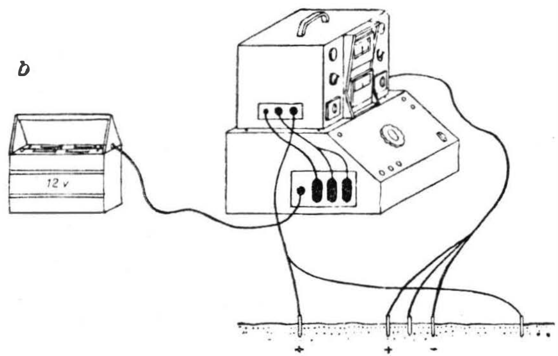

Fig. 14. — *a*, aparat potențiometric construit în laboratoarele Fundației Lerici, mai ușor de mînuit decît cel din fig. 13 *a* ; *b*, schița de folosire a aparatului, cu electrozii în teren.

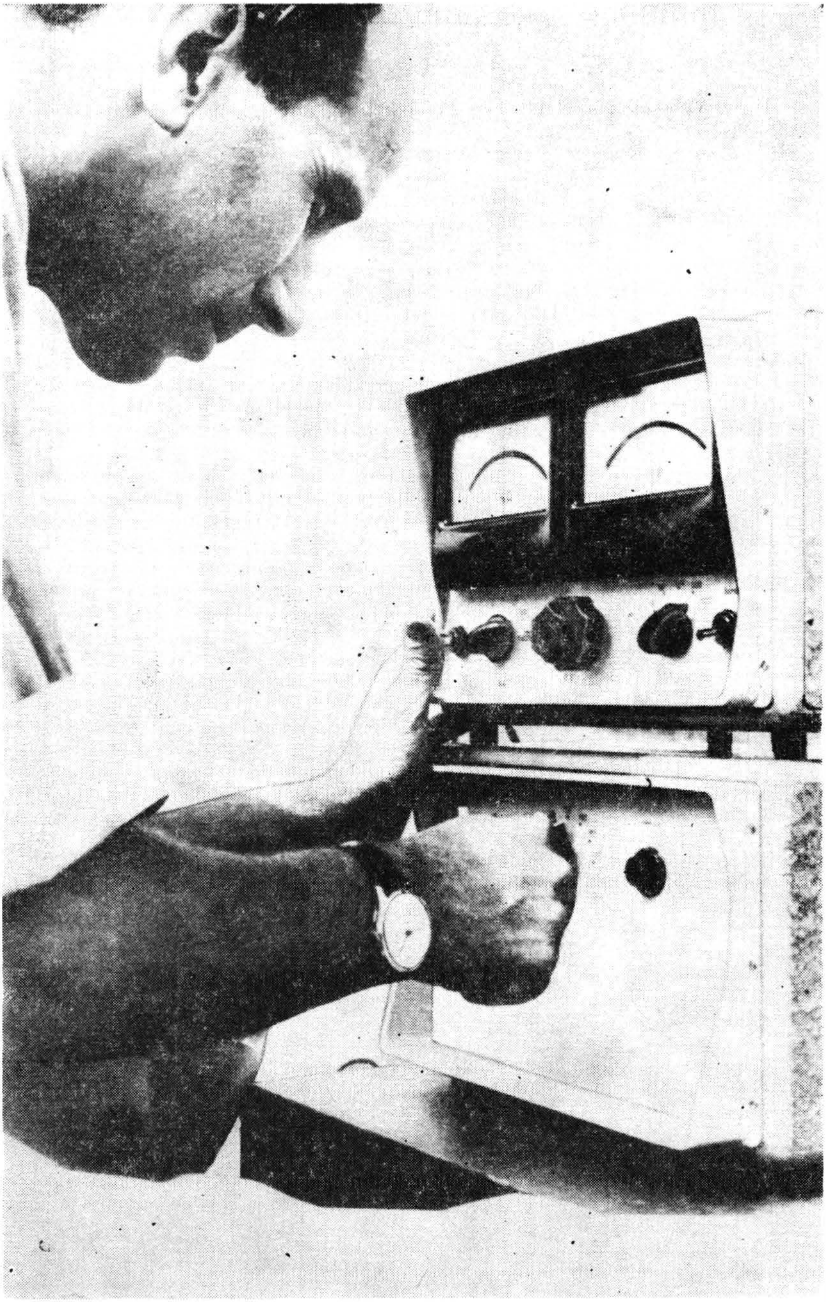

Fig. 15. — Ultimul tip de voltmetru electronic construit în laboratoarele Fundaţiei Lerici, folosit la prospecţiuni electrice în arheologie.

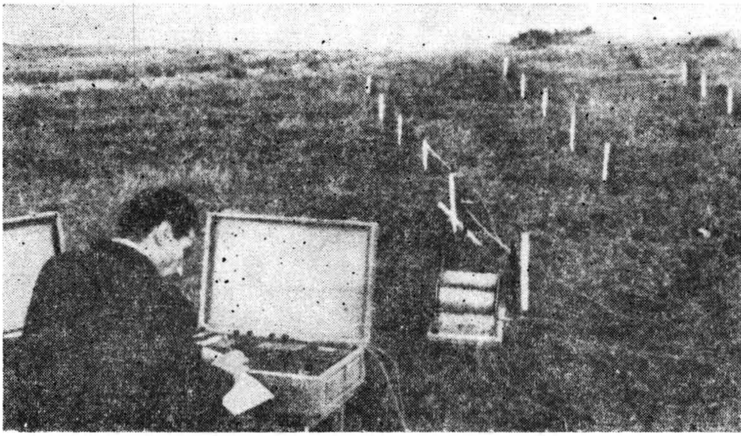

Fig. 16. — Executarea unui sondaj electric orizontal de-a lungul unor profile.

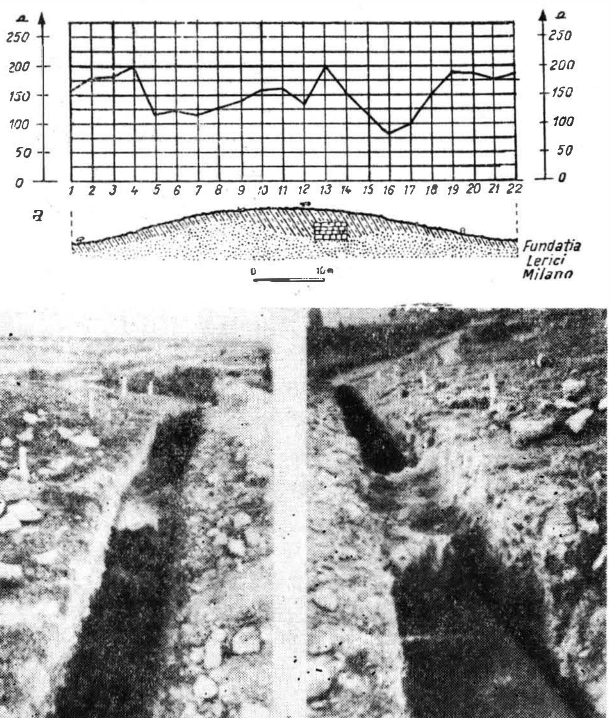

Fig. 17. — *a*, diagrama măsurării rezistivităţii electrice a unui teren neomogen (în secţiune, obiectivul arheologic detectat) ; *b*, obiectivul arheologic descoperit în şanţul de verificare a măsurătorii electrice de mai sus.

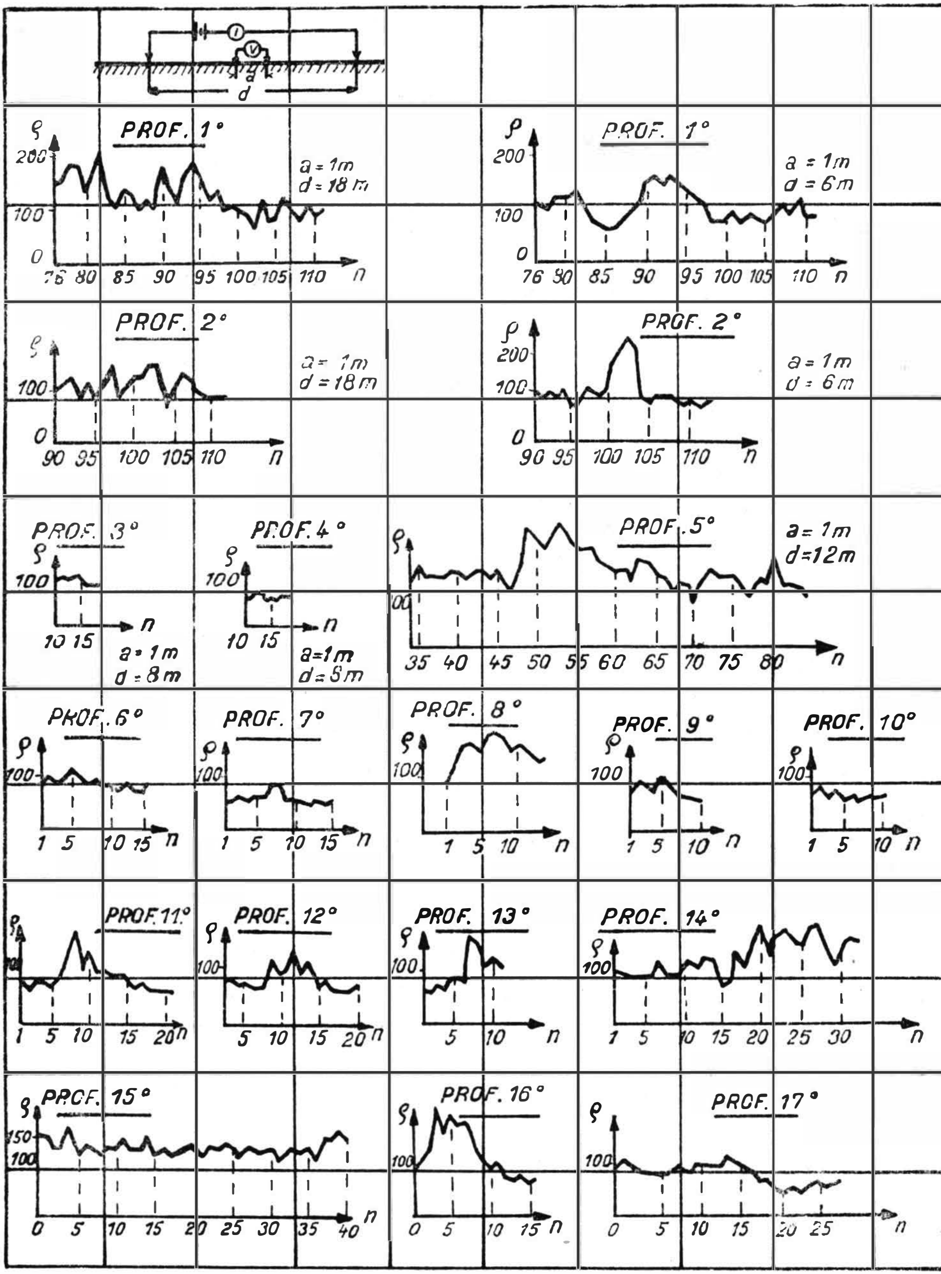

Fig. 18. — Diagramele unor măsurători electrice în care s-au folosit diferite distanţe între electrozii externi (a = distanţa dintre electrozii interni ; d = distanţa dintre electrozii externi).

c) *Aparatele care dau direct valoarea raportului* $\frac{V}{I}$ sînt extrem de necesare într-o campanie arheologică. Există numeroase tipuri de aparate, bazate însă, în general, pe aceleași principii. Schema de principiu a acestor tipuri de aparate este reprezentată în fig. 11. Ele au un generator de curent alternativ (G), care poate fi constituit dintr-un vibrator alimentat de o pilă (aparatul Geohom), un oscilator cu tranzistori (aparatul Martin-Clark) sau de un alternator acționat manual (Geophysical Megger). În serie cu generatorul sînt legate spirale primare (N_1) ale unui transformator printr-un comutator, care permite să se schimbe numărul spirelor din înfășurarea N_1 parcurse de curent. Circuitul generatorului (G) este legat de electrozii de curent A și B. Spirele N_2 din secundarul transformatorului alimentează un potențiometru legat în circuit la sondele M și N.

Contactul mobil al potențiometrului este legat la una din sonde printr-un condensator și un instrument ce indică zero.

Măsurătoarea se execută apăsînd pe un buton care închide circuitul de alimentare al vibratorului sau al oscilatorului și apoi învîrtim manivela generatorului. Reglînd poziția spirelor potențiometrului, se pune la zero instrumentul indicator; în aceste condiții se citesc:

cu V = tensiunea sondelor;
I = curentul trimis în teren;
I_2 = curentul care circulă în potențiometru;
A = fracțiunea de rezistență a potențiometrului cuprins între punctul H și cursor;
N_1 = spirele primare ale transformatorului;
N_2 = spirele secundare.

Cu datele de mai sus se obține automat raportul $\frac{V}{I}$.

Dezavantajul principal al tuturor acestor aparate constă în faptul că furnizează un curent cu putere mică de pătrundere și nici nu sînt adaptate pentru toate condițiile nefavorabile. Astfel, dacă stratul superficial are o rezistivitate foarte ridicată, măsurătoarea este ineficientă; de asemenea, aceste aparate nu funcționează cu distanțe electrodice mari, necesare unei prospecțiuni rapide, și nici nu servesc la executarea sondajelor verticale. Printre altele, cu ele nu se pot face sondaje după metoda Schlumberger, care dă rezultate mai bune decît metodele de tip Wenner. Nici chiar pentru sondajele electrice orizontale ele nu s-au dovedit a fi foarte precise, decît în anumite situații optime ale structurii solului.

Cu toate aceste lipsuri totuși aparatele care dau direct raportul $\frac{V}{I}$ rămîn utile arheologului, în lipsa unor instrumente de cea mai mare precizie, cum este voltmetrul electronic (fig. 15). Fiind un aparat ușor de transportat și manevrat, cu capacitate mică de pătrundere, poate fi socotit instrumentul nelipsit pentru un arheolog care dorește să știe ce ascunde pămîntul. În raport cu metoda actuală de depistare a monumentelor, care este mai mult intuitivă, folosirea aparatelor descrise înseamnă un mare pas înainte în domeniul prospectării arheologice.

Acolo unde din diverse motive nu se pot face prospecțiuni electrice sau pentru a verifica aceste măsurători, de un mare folos sînt măsurătorile efectuate cu ajutorul magnetometrului cu protoni, care va constitui obiectul viitorului articol.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
AArch	— *Arta şi arheologia,* Iaşi, I—XIV, 1927—1938.
ACMIT	— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania,* Cluj, I-VI, 1926—1931—1938.
ActaAnt	— *Acta Antiqua.*
AÉ	— *Archeologiai Értesitö.*
AR	— *Archeologické Rozhledy.*
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai.*
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BMC	— *British Museum Catalogue.*
BSNR	— *Buletinul Societăţii numismatice române,* Bucureşti, I-XLI, 1904—1947.
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie,* Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964.
DIR	— *Documente privind istoria României,* Bucureşti.
ED	— *Ephemeris Dacoromana,* Bucureşti-Roma, I-X, 1923—1945.
FrGrHist	— F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker,* Berlin-Leyden, 1923.
Histria	— *Histria. Monografie arheologică,* I, Bucureşti, 1954.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.,* vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice,* vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V(1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MCC	— *Mitteilungen der K.u.K.Central-Commission zur Erhaltung und Erforschung der Baudenkmale,* Wien.
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
MIA-Chişinău	— *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики.*
NumKözl	— *Numizmatikai Közlöny.*
NZ	— *Numismatische Zeitschrift.*
RIC	— H. Mattingly and E.A. Sydenham, *Roman Imperial Coinage,* London, 1924 sq.
RIR	— *Revista istorică română,* Bucureşti, I-XVII, 1931—1947.
RN	— *Revue Numismatique.*
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche,* Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică,* Bucureşti.
SCŞCluj	— *Studii şi cercetări ştiinţifice,* Cluj.
SlovArch	— *Slovenska Archeologia.*
TRÉT	— *Történelmi és Régészeti Értesitö,* Temesvár.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 de lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin: CARTIMEX, Căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa: str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 de lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 de lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 de lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 de lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a. 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I și II 65,60 lei.

* * * **Nouvelles études d'histoire**, vol. III, publiées à l'occasion du XII Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, 508 p., 23 de lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, „Bibliotheca Historica Romaniae II", 1965, 344 p., 13 pl., 28 de lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

ALEXANDRU GRAUR, **La romanité du roumain**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

V. CURTICĂPEANU, **Die rumänische Kulturbewegung in der österrreichisch-ungarischen Monarchie**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae", 10, 1966, 21,50 × 15,25, 151 p., broșat, 5,75 lei.

N. ADĂNILOAIE ȘI DAN BERINDEI, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 11, 1966, 21,50 × 15,25, 128 p., broșat, 4,25 lei.

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefață de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 de lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani. Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgșor, Necropola din secolele III-IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 de lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II-III, 1964, 530 p., 65 de lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 de lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 de lei.

SCIV, tomul 17, nr. 3, București, 1966, p. 431—632

I. P. „Inrfomația" - c. 3511

43828

Lei 15